

AXİRƏT AZUQƏSİ

(İKİNCİ CİLD)

**PEYĞƏMBƏRİ-ƏKRƏMİN (S) ƏBUZƏRƏ
NƏSİHƏTLƏRİ**

**MÜƏLLİF:
DOKTOR MİSBAH YƏZDİ
TƏRCÜMƏ EDƏN:
FÜZULİ ŞƏFİYEV**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نام کتاب:.....ره توش
مولف:.....آیت الله مصباح یزدی
مترجم:.....ف. شفای اف
ناشر:.....شهریار
تاریخ چاپ:.....1385
نوبت چاپ:.....اول
تیراژ:.....3000

Kitabın adı:.....Axirət azuqəsi (ikinci cild)
Müəllif:.....Doktor Misbah Yəzdi
Tərcümə edən:.....Füzuli Şəfiyev
Nəşr edən:.....Şəhriyar
Çap tarixi:.....2006
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....3000

964-5934-74-5

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

Təffəkkürün əhəmiyyəti və qəfləti aradan aparan amillərin qorunmasının lüzumu

- Peyğəmbərin üç tövsiyyəsi
- A)– Dəfn mərasimi zamanı astadan danışmaq;
- B)– Müharibə vaxtı astadan danışmaq;
- S)– Quran oxunan zaman astadan danışmaq.

- İnsanın oyanişına səbəb olan amillərə diqqətsizliyin mənfi nəticələri
- Tənbəlliyn və yersiz gülüşün məzəmməti
- İbadətdə təfəkkürün rolu

Təffəkürün əhəmiyyəti və qəfləti aradan aparın amillərin qorunmasının lüzumu

Bundan qabaq xof və qorxu barəsində, həmçinin insanda xof və qorxunun yaranmasına səbəb olan amillər haqqında bəhs edildi. Deyildi ki, insanda ilahi xofun yaranmasına səbəb olan amillərdən biri də Qiyamət gününün əzəmətinə, cəhənnəm əzablarının böyüklüyünə və cənnət nemətlərinin genişliyinə və əhəmiyyətinə edilən diqqətdir. Peyğəmbərin (s) bu bölümdəki sözlərinin öncəki mətləblərlə bağlılığı bundadır ki, xof, qorxu, şövq, ümid, məhəbbət və üns kimi qəlbi halların hamısı insanın ayıq və diqqətli olduğu zaman meydana çıxır; amma əgər qafil olub diqqəti zəif olsa, bu hallar ya onun qəlbində heç olmayacaq, ya da olsa, zəif və solğun surətdə özünü göstərəcəkdir.

Elə ki, insan qəflətə düşər oldu, qəlbini qəsavət bürüdü və özünün mübtəla olduğu əxlaqi rəzilətdən xəbərdar oldu, onun həmin alçaq haldan xaric ola bilməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərə əl atmalıdır. Bu tədbirlərdən biri insanın ona təsir edən amillərə diqqət yetirməsidir. İnsana təsir edən amillərin bəziləri insanın öz qəlbində baş qaldırır, bəziləri isə xarici amillərdir.

Hərdən xaricdə bir hadisə baş verir,- insan bir söz eşidir və ya münasib şərait meydana çıxır ki, bu onun qəflətdən ayılmasına səbəb olur. Əlbəttə,

bu təsir ilahi tovfıq zümresındəndır və insan Allah-təalanın ona olan lütfünü və tovfıqını daha da artırmaq üçün qarşıya çıxmış belə fürsətlərdən istifadə edib qədirdanlıq və şükür etməlidir. Əgər bu fürsətlərdən istifadə və qədirdanlıq etməzsə, insanın qəfləti və qəlbi qəsavəti daha da dərinləşəcəkdir. Hədisin bu yerində Peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Cənazə yanında, din düşmənləri ilə müharibə zamanı və Quran oxunduğu vaxt (astadan danışib) səsini çox qaldırma”. Peyğəmbər (s) bu kəlamında əxlaqi, tərbiyyəvi və təhlükəsizlik baxımından üç tövsiyyə ilə çıxış edir.

Peyğəmbərin üç tövsiyyəsi

A – Dəfn mərasimi zamanı astadan danışmaq

İnsanın astadan danışması və səsini ucaltmaması olduqca gözəl və yerində deyilmiş bir sözdür.

Həzrət Loğman bu ləyaqətli ədəbi öz oğluna tapşırırdı:

“Yerişində müvazinəti gözlə (nə çox yeyin, nə də çox asta get) və (danışanda) səsini qaldırma. Çünki ən çirkin səs uzunqulaq səsidir!”¹

Düzdür ki, adi hallarda da astadan danışmaq tələb olunur, amma bəzi hallarda gərək adi vaxtda olduğundan da yavaş danışasan və ya sükut ixtiyar edəsən. Necə ki, insan fikrini ayrı şeylərdən ayıraraq, bir məsələ və ya hadisə üzərinə yönəltdiyi vaxtda, sükut ixtiyar edərək düşüncəsini, diqqətini həmin hadisə üzərində cəmləyir.

Təbiidir ki, insanı fikrə daldıran, ibrət götürməsinə səbəb olan məsələlərdən biri də dəfn mərasimində iştirak etdiyi vaxt bu mərasimi izləməsidir. Yas mərasimində istər-istəməz insanın zəhnini məşğul edən məsələlərdən biri də ölüm haqqında düşüncələr olacaqdır. O, diqqətinə hakim kəsilmiş bir həqiqətlə üzləşəcəkdir: bu ölüm nə vaxtsa onun da sorəinə gələcək!

Buna görə də danışmaqdan pəhriz edib diqqətini bir insanın aqibəti olan cənazə üzərində pərçimləyəcək, müəmmalı düşüncələr içərisində ölüm adlı bir həqiqətlə üz-üzə gəldiyini görəcəkdir. Bir anlığa camaatın əlləri üstündə son mənzilə yola salınan cənazənin özü olduğunu və ya nə vaxtsa onun da bu şəkildə yola salınacağını təsəvvür edərək ani də olsa dəhşətə qapılacaq, bir az sonra beynini çuğlayan bu fikirlərdən silkinib olub keçənlər və olacaqlar barədə daha da ciddi və aydın düşünməyə başlayacaqdır.

Təəssüflər olsun ki, biz bu məsələlərə lazımınca diqqət yetirmirik və hətta dəfn mərasimi zamanı ədəb qaydalarına riayət etmir, ibrət almaq haqqında düşünmürük. Halbuki, tapşırılıb cənazəni apararkən sakit olmalı, asta və vüqarla hərəkət edilməlidir; camaatın diqqəti ancaq cənazədə cəmləşməlidir. Buna görə də Peyğəmbər (s) buyurur:

¹ Loğman,19.

“Ey Əbuzər, cənazənin ardınca hərəkət edərkən əqlini düşünməyə və xuşuya məşğul et. Bil ki, (gec-tez) sən də ona qoşulacaqsan.”

İnsanı qəflətdən çıxara biləcək işlərdən biri də uzun zəhmətdən və dünya nemətlərindən bəhrələndikdən sonra dünyadan getmiş mömin şəxsin cənazəsini müşahidə etməkdir. Həqiqətən də, belə bir hüznü səhnənin müşahidəsi insanı qəflətdən ayıldır. Çünki, dünya və onun bər-bəzəklərinə, problemlərinə baş qatmaq insanın qəflətə düşməsinə səbəb olur. İnsanın diqqətini axirətə yönəldən şeylər onu qəflətdən saxlaya bilər. Bunun üçün də insanın qəflət yuxusundan ayılmasına səbəb olacaq ən yaxşı vasitələrdən biri onun öz gözləri ilə insanın fani dünyadan axirət dünyasına necə köçdüyünü müşahidə etməsidir. Düzdür ki, insan ölümün haqq olduğunu və hamının da öləcəyini bilir, amma dünyasını dəyişən insanı müşahidə edərkən daha çox təsirlənir.

Dəfn mərasimində iştirak etmək nəfsin islahı və insanlıq yolu mübarizəsində ələ düşmüş fürsət kimi bilinməlidir. Belə bir fürsət insanın düşüncəsini, fikrini onu əhatə etmiş məşğuliyyətlərdən ayırır, ancaq özü və aqibəti haqqında düşünə bilməsi üçün qənimət hesab edilə bilər. Düşünməliyik ki, gec-tez, nə vaxtsa biz də bu yolu gedəsiyik. Belə olan halda beş günlük dünya üçün bu qədər çalışıb vuruşmağa dəyərmi? Axirət dünyasına layiq olan, o gün köməyimizə yetəcək bir çalışmamız olubmu?

Ölüm haqqında düşünmək, rəvayətlərdə də təkid edildiyi kimi, şeytandan uzaqlaşmağa və haqq yolda qədəm götürməyə səbəb olan ən təsirli amillərdəndir. Belə ki, insan düşünsün ki, bəlkə də bir saat sonra o artıq diri olmasın. Çünki, heç kim nə zamana qədər sağ olacağını bilmir. Deməli, insanın qəflətinə səbəb olan uzun-uzadı arzuların müqabilində ölümə diqqətin çəkilməsi insanın qəflətdən ayılmasına səbəb olur. Nə bilmək olar, bəlkə də çox vaxt bu kimi düşüncələr insanın həyatında önəmli dönüş yaradır, onun taleyini bir istiqamətdən başqa bir istiqamətə yönəldir.

Təbiidir ki, insan öz aqibəti haqqında düşünüb özünü Allahın əzəməti qarşısında aciz görəndə, ürəyində zillət, acizlik və xuşu halı yaranacaq, bunun təsiri onun zahirində də özünü büruzə verəcəkdir.

Necə ki, mömin namaza durduğu vaxt öz qarşısında Allahın əzəmətini görürkən onda təvazö və xuşu halı yaranmağa başlayır. Əlbəttə, bu təkid olunmuş bir işdir və möminin nicatına səbəb olan, onun ən bariz xüsusiyyəti olaraq zikr olunur: “Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar! O kəslər ki, namazlarında (hər şeyi unudaraq ruhən və cismən yalnız Allaha) müti olub (Ona) boyun əyərlər! (Allahın qarşısında kiçilərlər!)”¹

Bunun əksinə olaraq, Allahın əzəmətinə baxmayanların, namazın batini haqqında düşünməyənlərin təvazö və xuşudan xəbərləri olmaz.

¹ Əl-Muminun, 1-2

Dediyimiz kimi, xuşu qəlbə baş qaldırır və onun təsiri insanın bədən üzvlərində, - məsələn gözdə - üzə çıxır. Amma hərdən xuşu bədənə digər əzalarına da nisbət verilir. Allah buyurduğu kimi: "...Rəhmanın (əzəməti və heybəti) qarşısında səslər kəsiləcək, yalnız pıçıltı eşidəcəksən!"¹ Başqa bir yerdə buyurur: "Gözləri zəhilcəsinə yerə dikiləcək, özlərini də zillət bürüyəcəkdir. Halbuki onlar (dünyada sağlam ikən səcdəyə dəvət olunurdular)."²

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, insanın dəfn mərasimində iştirakı və dünyadan getmiş kəsin aqibəti, həmçinin Qiyamət səhnəsini gözləri önündə canlandırır o günün dəhşətli əhvalı haqqında düşünməsi - insanın məlumatı həddində - onda təvazö və xuşu halının yaranmasına və qəflətdən çıxmasına səbəb olacaqdır. Amma insan dəfn mərasimi zamanı da təfavütsüz olacaqsə - ağzı söhbətə qızıqıb onunla-bununla söhbətə məşğul olacaqsə və dünya haqqında düşüncəyə - onda heç bir dəyişiklik baş verməyəcəkdir.

Bəzi adamlar biri öləndə çalışırlar onun ölümündən öz mənafeləri üçün bəhrə götürsünlər: əgər ölən adam müəllim idisə, fikirlərində onun yerini tutmağı planlaşdırırlar, əgər rəis olmuşsa, sevinirlər ki, ay can, kreslosu onlara çatacaq. Əgər adlı-sanlı bir həkim ölsə, başqaları onun yerinə keçmək haqqında düşünürlər. Bu iş olduqca təəssüfləndirici və utandırıcı haldır! Baş vermiş hadisədən ibrət götürüb diqqətlərini axirətə yönəltmək və öz aqibətləri haqqında düşünmək əvəzinə, bir az daha artıq dünyaya qapanırlar. O cür təkanverici hadisə nəinki onları ayıltmır, əksinə qəsavət basmış ürəklərinə təzə qubarlar da çökdürür. Buna görə də Peyğəmbər (s) Əbuzərə nəsihət edir ki, insanda xofu, təvazönü, xuşunu yarada biləcək şəraitdən biri də onun dəfn mərasimində iştirakıdır; bu şərtlə ki, diqqəti cərəyan edən hadisələr üzərində cəmlənmiş olsun, səs - küy qaldırmaqdan, o tərəf- bu tərəfə baxmaqdan pəhriz etsin... Diqqəti ancaq özündə olmalıdır, danışanda asta danışmalıdır ki, düşüncəyə mane olmasın. Çünki hündürdən danışmaq insanın qəlbini özünə məşğul edir və onu qəlbin hüsurundan saxlayır.

Bir gün yoldaşlardan biri Tehrandə Əllamə Təbatəbaidən soruşdu: "Namazda qəlbin hüsuruna, Allahda təmərküzləşməsinə nail olmaq üçün nə edim?" Əllamə cavabında buyurdu: "Az danış."

Bəlkə də bu bizə təəccüblü görünsün ki, danışmağın insanın namazda qəlbi hüsuruna nə təsiri ola bilər? (Maraqlı budur ki, həmin şəxs çoxdanışan adam idi). Aydınır ki, danışmaq insanın fikri, ruhi, hətta fiziki enerjisini özünə xərcləyir. Xüsusilə də dərs deyəndə, rəsmi çıxışlar edəndə və nitq

¹ Ta Ha, 108

² Qələm, 43

söyləyəndə. İnsan auditoriya qarşısında danışdığı zaman bir yığıncağın onu dinlədiyini görəndə çalışır ki, danışanda səhv buraxmasın. Buna görə də bütün diqqətini danışığına cəlb edir və özünə, qəlbinə diqqətdən qalır. Bu cəhətdən az danışmaq, astadan söhbət etmək insanın diqqətini özündə cəmləyə bilməsi və fikri parakəndəlikdən qorunması üçün daha təsirlidir. Peyğəmbərin (s) dəfn mərasimində iştirak edərkən keçirdiyi halı bəyan edən bir hədisdə belə deyilir: “Dəfn mərasimi zamanı Peyğəmbər (s) dərddli fikirlərə daldı və daha çox öz düşüncələrinə qərq olub, çox az danışdı”.¹

B – Müharibə vaxtı astadan danışmaq

Müharibə vaxtı hərbi əməliyyatların sirrinin məhrəmanə olmasını və döyüş qüvvələrinin mövqeyini, taktiki əhəmiyyətini nəzərə alaraq Peyğəmbər (s) tapşır ki, müharibə zamanı astadan danışın. Müharibənin özünəməxsus şəraiti olur. Xüsusilə də bir döyüş əməliyyatı üçün plan çəkilərkən və döyüş məntəqəsindən məlumat əldə edərkən qarşıya çıxmış şərait tələb edir ki, öz döyüş mövqelərinin düşməndən gizli qala bilməsi üçün həddən artıq dəqiq və ehtiyatlı olasan. Çox vaxt ucadan danışmaq və qeyri münasib hərəkət düşmənin əməliyyatdan xəbər tutmasına səbəb olur. Nəticədə həm döyüşçülərin canı xətərə düşür, həm də əməliyyatın planı pozulmuş olur.

Bu həqiqəti bizim döyüşçülərimiz səkkiz illik müharibə ərzində çox gözəl təcrübə etmişlər: hərdən vəziyyət o qədər təhlükəli və həssas olur, onların rəftarı o qədər müəyyən idi ki, hətta ayaqlarının addım səsi belə eşidilməməli idi. Həqiqətdə döyüş planlarının icrasında qafilgir üsullardan bəhrələnilirdilər. Peyğəmbərin (s) bu tövsiyyəsindən çıxarılan mühüm nöqtələrdən biri də müharibənin əhəmiyyəti və döyüş əməliyyatlarının həssaslığını nəzərə alıb döyüşçülərin bütün imkanlardan, enerjilərindən istifadə edə bilmələridir. Bu baxımdan sükuta riayət etməklə, bütün diqqəti bir istiqamətə təmərküzləşdirməklə insan özündə olan bütün daxili qüvvələri bir cəhətə yönəltməlidir. Düşmən qarşısında tam qətiyyət və iradə nümayiş etdirilməlidir. Döyüşçülərin fikrini yayındıran, ruhlarını süstləşdirən şeylərdən pəhriz edilməlidir. Həzrət Əli (ə) Cəməl müharibəsində oğlu Məhəmməd bin Hənəfiyyəyə döyüş barədə tövsiyyəsində belə buyurur: “Əgər dağlar yerindən qalxsada sən yerindən tərpənməməlisən. Dışını dışına sıx, başını Allaha tapşır, ayaqların mıx kimi yerə saplansın. Gözlərini düşmən ləşkərinin üfüqlərinə dik və başqa heç yerə baxma. Bil ki, qələbə Allahın əlindədir.”²

C – Quran oxunduğu zaman astadan danışmaq

¹ Biharul-ənvar (Beyrut çapı), c. 78, səh. 264

² Nəhcül-bəlağə, kəlam 11, səh. 62

Əgər bir gün insan Quran oxunan məclisdə iştirak etməli olsa – istər Qurandan istifadə etmək hədəfi ilə olsun, istərsə də başqa bir məqsədlə, - məsələn hüsr yerində ölənin ruhuna “Yasin” oxunduğu zaman - məclisdə bu dəyərli fürsəti qənimət bilməli, diqqətini ayələrin məfhumuna və mənasına yönəltməlidir. Hətta radiodan Qurani-Kərimin ruhani səsi yayınlandığında aram və sakit vəziyyətdə onun ayələri üzərində düşüncəyə dalmalı, vücudu əxlaqi rəzalətlərdən paklayıb təvazö və xuşu kimi dəyərli xislətlərlə zینətləndirmək üçün Quranın əbədi möcüzə və hidayətedici ayələrindən faydalanmağa çalışılmalıdır. Quranın buyurduğu kimi:

“Allah sözün ən gözəlini (Quranı, ayələri) bir-birinə bənzər, (xəbərləri və hekayətləri, əmrləri və qadağanları, vədləri və təhdidləri) təkrarlanan bir kitab şəklində nazil etdi. Ondan (Quranın təhdidlərindən) Rəbbindən qorxanların tükləri biz-biz olar. Rəbbinin zikrindən (öyüd-nəsihətindən, vədlərindən) sonra ürəkləri yerinə gəlib qorxuları gedər...”¹

Quranın bu cür heyvətə təsirini nəzərə alaraq, əgər insan Quran oxunan zaman onun mənalara diqqət etməzsə, onun üçün Quran səsi ilə başqa səslər arasında heç bir fərq olmazsa, bu hal onu qəflətə sürükləyəcək, qəlbinin qəsavəti bir az da artacaqdır.

Quranın əhəmiyyətini, hörmətinin qorunmasını nəzərdə tutaraq və ona verilən dəyəərə görə ki, Allah buyurur:

“Quran oxunan zaman onu dinləyin və susun ki, bəlkə (onun sayəsində) rəhm olunasınız!”²

Təbiidir ki, Allah Quranı insanların hidayəti, qəlblərinin dəyişilməsi və Allaha yönəlmələri üçün vasitə qərar vermişdir. Bunu nəzərə alaraq əgər insan Qurana etinasız yanaşsa, Quranın asimani səsi ilə digər səslər arasında fərq qoymasa olmasa, ilahi ayələrin nəsihətlərindən nəticə çıxarmasa, çox çirkin bir iş görmüş və Allahın belə bir nemətinə asi olmuşdur. Buna görə də dəyərli bir fürsəti əldən verməkdən əlavə, qəlbi qəsavətini bir az daha artırmış olur. Hidayətə qovuşa bilmək üçün əldə etdiyi nisbi hazırlığı da əldən verəcəkdir.

Qurandan bəhrələnmə bilməyimiz üçün Quran tilavət edildiyi zaman diqqətimizi bir yerə toplamalıyıq. Qurana qulaq asdığımız zaman elə təsəvvür etməliyik ki, Quranın ruhani səsi sanki Peyğəmbərin (s) dilindən səslənir. Belə olan surətdə Quranın səsi bizə təsir edəcəkdir və ondan layiqincə bəhrələnmə biləcəyik.

Quran oxunan məclislərdə - məsələn, hüsr yerində “Yasin” oxunarkən – Qurana qulaq verib diqqəti onun məfhumunda cəmləmək çox gözəl bir adətdir və bu barədə çoxlu göstərişlər də verilib. Təəssüflər olsun ki, biz bu

¹ Əz-Zumər, 23

² Əl-Əraf, 204

cür gözəl adətə riayət etmirik. Hüsr yerində “Yasin” oxunarkən, fatihə verilərkən bir-birimizlə danışmağa məşğul oluruq. Bəzən də ucadan danışmaqla başqalarının da diqqətini özümüzə cəlb edirik. Aydındır ki, insanın zehni, fikri danışmağa, eşitməyə cəlb olunanda diqqəti Qurandan üzüləcəkdir. Bu barədə əhli-sünnət bizdən daha yaxşıdır. Onlar Quran məclisinə xüsusi diqqətlə yanaşırlar. Amma başqa bir tərəfdən onların həmin məclisdə iştirakı ancaq qarelərin gözəl səslərini dinləmək və bu sahədəki bacarıqlarını müşahidə edib, onları təşviq etməkdən ibarətdir. Hərdən bir “Allah, Allah” deməklə onları təşviq edirlər. Pis çıxmasın, elə bil konsert məclisidir - xanəndə oxuyur, başqaları da əl çalırlar. Həqiqətdə onların diqqəti Quran oxuyanın gözəl səsinə yönəlib, daha onun mənası və ibrətamiz hikmətlərinə qulaq asıb ibrət götürməklə işləri yoxdur. Təəssüfləndirici haldır ki, biz çox az Quran məclisi düzənləyirik. Bizim Quran oxuyub, eşitdiyimiz yer əksərən həmin yas məclisləridir. Ölü-öləndən ölənə Quran oxumaq yadımıza düşür. Hüsr yerində də molla Quran oxuyur, amma hər kəs öz işi ilə məşğuldur: bir-biri ilə söhbət edirlər, al-verdən danışan kim, xaricdən soruşan kim!.. Bəzən də mikrofon qoşub Quranı elə uca səslə oxuyurlar ki, eşidənin qulaqları cingildəyir. Buna görə də heç kim Qurana qulaq asmaq istəmir. Belə yerdə gərək bütün cəhətləri götür-qoy edəsən və hər şeyə yerli-yerində riayət edəsən.

Əlavə edək ki, dediyimiz iki adətin ikisi də nadürüst və yetərsizdir: həm bizim Quran məclisini bu şəkildə təşkil etməyimiz yanlışdır, həm də əhli-sünnətin düzənlədiyi Quran məclisləri. Hər iki halda Quranın məfhumuna və batininə diqqət yetirilmir. Quran məclisi onun gözəl səsinə qulaq asıb, oxuyanın məharətini, avazını dinləməklə məhdudlanmır. Buna görə də geniş və ümumi Quran məclisləri təşkil etmək lazımdır və bu məclislərdə Quranın gözəl səslə oxunmasından əlavə onun məna dərinliyinə, məfhumuna diqqət yetirməyə də fürsət və imkan verilməlidir. Quran ayələri xalisliklə və hüznlü səslə oxunmalıdır ki, eşidənlərdə də xalis və səmimi əhval-ruhiyyə yaratsın. Həmçinin onların cəhalət qəflətindən ayılmalarına səbəb olsun. Bu Quranın özünün işarə etdiyi nöqtədir: “Peyğəmbərə nazil olanı dinlədikləri zaman haqqı bildikləri üçün onların gözlərinin yaşla dolduğunu görərsən...”¹

İnsanın oyanişına səbəb olan amillərə diqqətsizliyin mənfi nəticələri

Hədisin davamında Peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Bil ki, bir şey xarab olub iylənməsin deyə ona duz vururlar, amma duzun özü xarab olsa artıq onun qarşısını alacaq dərman yoxdur.” Bu cümlənin qabaqda deyilənlərlə bağlılığı bəlkə də bunun üçündür ki, bizim bütün dərdimiz,

¹ Maidə, 83

bəlamız dünyanı istəməyimizdən və maddiyata bağlılığımızdan irəli gəlir. Bunlar bizim ürəyimizin fəsid olmasına, iylənməsinə səbəb olurlar. İndi bu dərdlərin müalicəsi üçün insanın oyanışına səbəb olan bir sıra amillər və silsilə səbəblər halqası mövcuddur. Bu amillərdən biri də dəfn mərasimində iştirak etmək və “ölüm” məfhumuna diqqəti çəkməkdir. İnsan görəndə ki, köçünü bu dünyadan çəkib aparan cənazəni camaat çiyinlərində daşıyır, bir anlığa öz ölümünü gözləri qarşısında canlandırır və dərin fikrə dalır. Qəlbin bu dəyişikliyi onun utanıb öz acizliyini dərk etməsinə səbəb olur və haqq qarşısında təvazö və səmimiyyət hissini yenidən onun qəlbində dirçəldir. Bu anda o, onu gözləyən sonluğun dəhşətindən qorxuya düşür. İmam Sadiq (ə) başqalarının ölümündən ibrət götürmək barədə Əba Saleh adlı səhabəsinə belə buyurur: “Çiyində cənazəni apardığın vaxt, bir anlığa elə düşün ki, çiyinlərdə daşınan sən özünsən və sən Allahdan xahiş edirsən ki, bir daha səni bu dünyaya qaytarsın. Allah da sənin xahişini qəbul edir. İndi bax, gör ikinci həyatını necə başlamalısan!” Sonra buyurdu: “Çox qəribədir ki, qabaqkı nəsillər sonrakı nəsilləri görə bilməkdən məhrumdurlar (Ölüm onların arasına ayrılıq salıb). Onların arasında köçü xəbər verən təbii səslənməkdədir, amma başları eləcə oynamağa qarışıb!”¹

Deyilənləri nəzərə alaraq duz kimi ürəyin pisliliklər içərisində qaralmasının qarşısını alan və insanın mənəvi dərdlərinə dərman olan amilin özü əgər xarab olarsa, onun özünün əlacı necə olacaqdır?!

Dəfn mərasimində iştirak etmək insanı fikrə daldırıb ölüm haqqında düşünməyinə səbəb olmaqdansa, əksinə onun bir az da daha artıq dünyaya bağlanmasına və öz gələcək mənafeyi haqqında düşünməsinə səbəb olarsa və ya hərəkət zamanı ibrət götürmək əvəzinə utanmadan başqalarının qeybətini qırırsa, deməli belə insan iylənmiş duz kimi əlacsız dərdə mübtəla olmuşdur. Bundan sonra həmin adam bədbəxtliyə sürünəcəkdir və onun oyanması, qəflətdən ayılması üçün heç bir şey ona təsir etməyəcəkdir. Şəksiz, Quran oxumaq insanın mənəvi dərdlərinin dərmanıdır. Allah buyurduğu kimi: “(Ey insanlar!) Sizə Rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət, ürəklərdə olana (cəhalətə, şək-k-şübhəyə, nifaqa) bir şəfa, möminlərə hidayət və mərhəmət (Quran) gəlmişdir!”²

İndi ki, Quran şəfəbəxşdir və insana qiymətsiz həqiqətləri əta edir, əgər Quran özü dünya və şöhrət qazanmaq üçün vasitə seçilərsə, belə olan halda Quran oxumaq nəinki şəfəbəxş olmayacaq, əksinə ruhi dərdlərinin üstünə yeni dərd gətirəcəkdir. Quranı da öz rəzil istəklərimiz üçün vasitə qərar versək, bizim dünyaya olan bağlılığımızı bir az da bərkidəcək, Allahla, Quran həqiqətləri ilə olan fasiləmizi daha da genişləndirəcəkdir.

¹ Kafi, c.3, səh. 258

² Yunus, 57

Tənbəlliyyə və yersiz gülüşün məzəmməti

Yersiz gülüşün və tənbəlliyyə məzəmməti haqqında Peyğəmbər (s) buyurur: “Bil ki, sizin aranızda iki pis sifət vardır: təəccüb üzündən olmayan gülüş (səbəbsiz gülüş) və səhv və unutkanlıq üzündən olmayan tənbəllik (bilərəkdən tənbəllik etmək).”

Peyğəmbər (s) möminlərə, onların daha çox qəflətə düşər olmasına, xof və təvazö hallarının zəifləməsinə səbəb olan iki xoşagəlməz sifəti xatırladır. Yaxşı olardı möminlər o iki bəyənilməz sifətin əlacı üçün çalışsınlar. O iki sifətdən biri yersiz gülüşdür. Hər dəfə insan gülüş doğuran və təəccübə səbəb olan səhnələrlə üzləşir və bu halda təbii olaraq gülməyi gəlir. Hər dəfə diqqəti Allaha yönəlmiş insanlar gülüş doğuran səhnələri müşahidə etdikləri zaman dodaqlarında ancaq təbəssüm zahir olur və heç vaxt qəhqəhə ilə ucadan gülmürlər. Böyük şəxsiyyətlərdən bəziləri onlara gülməli dastan və lətifələr söyləndiyi zaman və ya təəccüb doğuran bir hadisə ilə üzləşdikləri zaman gülümsəyərdilər, amma diqqətləri başqa yerdə olardı. Onlara deyilən lətifələr və gördükləri təəccüb doğuran hadisələr onlarda azacıq da olsun təsir qoymazdı.

Möminin vüqarı, Allah məhəzərində özünü hər zaman hazır görməsi və metafizik aləmə diqqətini yönəltməsi ona gülmək macalı vermir. Amma, əgər gülüşdoğuran səhnə ilə üzləşməli olsa, gülməyinin heç bir eybi yoxdur, lakin yersiz gülüşdən və qəhqəhə ilə gülməkdən pəhriz etməlidir. Çünki dəlilsiz və kiçik bir bəhanə ilə qəhqəhə çəkib gülən adamın qəlbinə ağır qəflət pərdəsi çökür. İmam Sadiq (ə) hədislərin birində buyurur: “Yersiz gülüş nadanlıqdan irəli gəlir.” Həmçinin Həzrət (ə) əlavə edir: “Elə gülmə ki, dişlərin ağarsın (görünsün), halbuki rüsvaedicə əməllərin vardır. Alçaq işlər görmüş şəxs gecənin bəlasından amanda deyil.”¹

Bu hədisdə İmam Sadiq (ə) açıqcasına buyurur ki, alçaq əməllərin təsiri nəticəsində gələcəyi qaranlıq və qorxulu olan kəsin – belə ki, hər an mümkündür ona bəla nazil olsun – qəhqəhəsi və gülüşü yersizdir. O adam belə gülə bilər ki, öz gələcəyindən arxayındır və taleyinin sonunda necə olacağı barədə heç bir nigarançılığı yoxdur. Halbuki, baxıb görmürük ki, peyğəmbərlərin və övlilərin belə bir arxayınılığı olmayıb və ancaq Allah fəzlinə təvəkkül etmişlər. Yersiz gülüşün ürəyə göstərdiyi təsir barədə İmam Sadiq (ə) buyurur: “Həddən ziyadə gülmək ürəyi öldürür” və həmçinin buyurur: “Su duzu həll etdiyi kimi çoxlu gülmək də dini (əridib) suya döndərir.”² Buna görə də ağıl qəbul etməyən yersiz gülüşdən çəkinmək lazımdır. İnsan ağzının, dilinin, gözünün, qulağının ixtiyarını

¹ Usuli-kafi, c. 4, səh. 486

² Usuli-kafi, c. 4, səh. 486

əldən verməməlidir. Gülmək istəyəndə baxmalıdır ki, gülməyinə bir səbəb var, ya yox. Hər kiçik şeyi bəhanə edib gülmək olmaz.

Bunu da xatırlatmaq lazımdır ki, gülürüz olmaq, dodaqlarda həmişə təbəssümün olması dəyərli və bəyənilən xüsusiyyətlərdəndir. İctimai ədəb qaydalarından biri də budur ki, möminlər cəmiyyətdə, bir-biri ilə qarşılaşdıqda üzlərində təbəssüm olsun. Ürəkləri nə qədər hüznü olsa da, başqaları ilə üzləşdikdə onlar narahat olmasın, inciməsin deyə narahatlığını biruzə verməməli, onlarla xoş üzlə görüşüb danışmalıdır. Rəvayətlərin birində deyildiyi kimi: “Möminin üzü həmişə şad və xürrəmdir. Mömin öz qəmini ürəyində gizli saxlayar.”¹

Xoşüzlü və gülürüz olmaq qəhqəhə ilə gülməkdən fərqli bir haldır. Allaha və Qiyamətə inamı olan, etiqadlı bir möminin nəzərindən hərəkətləri heç vaxt kənarda qalmır və öz nəfsinin istəkləri ilə hərəkət etmir.

Peyğəmbərin (s) öz ümməti arasında pis hesab etdiyi ikinci sifət tənbellikdir. İnsan hərdən unutqanlıq və qəflət üzündən öz vəzifəsini yerinə yetirmir. Məsələn, hansısa ibadəti unudub yerinə yetirmir. Belə olan surətdə heç bir günah onun ayağına yazılmaz. Amma hərdən də insan bilə-bilə tənbellik üzündən vəzifəsini əncam verməyə süstlük edir. Bu möminə yaraşan xüsusiyyət deyil. Bilərəkdən yükü üzərindən atmaq mömin üçün qəbul edilmir. Namaz vaxtı azanın səsinə eşidib camaat namazına hazır olmağa tənbellik göstərir. Bu cür diqqətsizlik bir möminin şənində deyil. Fərq eləmir, onun süstlüyü və tənbelliyi vacib əməl qarşısındadır və ya müstəhəb.

Yəzdin üləmələrindən Şeyx Qulamrza Yəzdi adlı bir nəfər olduqca ciddi bir adam idi. Günlərin birində onunla bərabər məscidə getdik. Məscidə daxil olanda şeyxin gözü bir dəstə adama sataşdı. Onlar bekar oturub camaat namazı qılmaq üçün pişnamazı gözləyirdilər. Şeyx onların bیکar oturmasını görüb narahat oldu və buyurdu: “Lənət şeytana, qorxursuz sizi cənnətə aparsınlar? Qalxın ayağa nafilə namazı qılın.” İnsan vacib namazın vaxtından əvvəl məscidə daxil olarsa, yaxşı olardı boş oturmaıyb nafilə namazı qılsın. Belə bir mühüm işə diqqətsizlik möminin şənində deyil. Bu məsələ digər işlərə də aiddir. Hərdən xəstəlik üzündən və ya digər problemlə əlaqədar insan müəliədən geri qalır. Amma hərdən də insanın tənbelliyi və rahatlıq istəyi onu müəliədən və işdən saxlayır. İnsanın inkişafının və tərəqqisinin qarşısını alan əsas maneələrdən biri tənbellikdir. Tənbellik böyük bəla olub qarşısı alınması gərəkən xəstəliklərdəndir.

¹ Biharul-ənvar, c.67, səh. 305

İbadətdə təfəkkürün rolu

Hədisin davamında Peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Təfəkkürlə yanaşı qılınan iki rükət adi namaz, qafil ürəklə axşamdan səhərə qədər edilən ibadətdən daha yaxşıdır.”

Təfəkkürün və düşünməyin əvəzsiz rolunu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq Peyğəmbər (s) buyurur iki rükət adi namaz təfəkkürlə qılınarsa, onun insan kamalına təsiri axşamdan səhərə qədər qəlbin hüzuru olmadan qılınan namazdan daha çox olacaqdır. Əlbəttə, əgər insan tələsik və sürətlə namaz qılsa öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirə bilməyib gördüyü işi dərk edə bilməyəcək. Rəvayətlərdə deyildiyi kimi, tələsik qılınan namaz təfəkkürlə yanaşı olmazsa, yəni insan namaz əsnasında dediyi sözə və gördüyü işə diqqət yetirməzsə və təfəkkür etməyə macalı olmazsa, onun bu hərəkətinin dimdiyini yerə döyəcləyən qarğadan heç bir fərqi olmayacaqdır. Belə namazın heç bir dəyəri yoxdur, çünki diqqətsiz qılınır. O qədər sürətlə qılınır ki, insan fürsət edib namazın məfhumuna diqqət yetirə bilmir. Demək istədiyimiz budur ki, diqqətlə qılınan iki rükət adi namaz, diqqətsiz qılınan uzun və təkrar namazlardan daha üstündür.

Dəfələrlə deyildiyi kimi insanlığın təkamülü şüuri və elmi bir təkamüldür. İnsanın inkişafı və kamalı onun şüurunun inkişafı və dərkinin yüksəlişi ilədir. Başqa sözlə desək, insan elmin və şüurun ayağı ilə Allaha yaxınlaşmaq yolunda addımlayır. Onun Allaha yaxınlaşması məkanını dəyişməsi ilə deyil. Yəni cismini bir yerdən başqa yerə köçürməsi ilə deyil. İnsanın Allaha yaxınlaşması şüur və diqqətin artımı, Allahın əzəmətini dərk etməyinin inkişafı və yüksəlişi ilədir. Belə ki, insanın dərki artıqca Allaha yaxınlığı da artır. Bu təkamül elmi təkamül olub, elmin artıb uzanan şəfəqləri altında hasil olur. Bunun ilkin mərhələsi insanın özünə xas olan elmi və agahlığıdır. İnsan özü haqqında əldə etdiyi biliklərin sayəsində Allah haqqında biliklər əldə edir. Bunun müqabilində insanın biliyi və agahlığı nə qədər azalarsa, bir o qədər də qəflətə düşür və təkamül yolunda ləngiməli olur.

Namaz təkamül yolunun bir vasitəsidir. Namaz onun üçündür ki, insan Allahla rabitə yarada bilsin və Allaha yaxınlaşmağın yolunu daha yaxşı hiss edib dərk edə bilsin. Amma bu namaz lazımi diqqət və ilahi məqamın dərki ilə yanaşı qılınmazsa, namaz qılan adamın bu əməli adi idman hərəkətlərindən başqa bir şey sayılmayacaq. Yəni əyilib-qalxmaqdan başqa heç bir fayda əldə etməyəcəkdir. Çünki, namazın məfhumu və batinindən faydalanmamışdır. Əlbəttə, diqqətsiz olsa da qılınan bu cür namaz, axşamdan səhərə qədər yatıb heç namaz qılmamaqdan və ya, Allah eləməmiş, günah işlərə məşğul olmaqdan daha yaxşıdır. İnsanın namaza durmasının özü – baxmayaraq ki, diqqətsizlik üzündən kamil savabı yoxdur

– bəyənilən işdir. Amma çalışmaq lazımdır ki, namazda diqqətli olaq və Allahla üz-üzə dayandığımız zaman Onun hüzurunda durduğumuzu, böyük bir Zatla danışdığımızı dərk edək. Belə olarsa, insan Allah dərgahına yaxınlaşmaq məqsədinə də tez çatar.

İYİRMİ İKİNCİ DƏRS

Haqq və batilin hüdudları

- **Haqq və batil və onların istifadə yerləri**
- **Haqq və batilin zahiri nişanələri**
- **Muxtar insan və ilahi imtahan**
- **İnsan və daxili qüvvə olan haqq və batil arasında çəkişmə**
- **Hissi və dünyəvi ləzzətlərə ümumi təmayül**

Haqq və batilin hüdudları

“Ey Əbuzər! Haqq ağır və acıdır; batil yüngül və şirindir. Çox vaxt bir saatlıq həvəsə uymaq uzun müddətli qəmə, kədərə səbəb olur.”

Haqq və batil və onların istifadə yerləri

İslami ensiklopediyada açıqlanan və geniş məna kəsb edən ümumi məfhumlardan biri də “haqq və batil” məfhumudur. Qurani-Kərimdə haqq və batil hərdən məbudlar haqqında işlədilir. Belə ki, Allah-təala haqq məbud kimi, digər məbudlar isə batil olaraq tanıtdırılır:

“Bu belədir. Çünki Allah haqq, müşriklərin Ondan başqa ibadət etdikləri (bütlər, tanrılar) isə batildir...”¹

Bəzən haqq və batil əqidə, düşüncə məsələlərinə aid edilir və bəzən də rəftar və görülən işlərə şamil olur. Quranın bizlərə təlim etdiyi mətləblərdən biri də budur ki, bu dünya haqq və batilin qarışığından yoğrulmuşdur. Demək olar bu dünyanın quruluşu iki ünsürün – haqq və batilin – mürəkkəb formasıdır.

“Allah” haqqın əsasıdır və batil isə haqqın qanadı altında, onun zahiri örtüyü ilə pərdələnib cülvə edən “tüfeyli” bir işdir. Quranın təlimatı əsasında haqq və batilin bu qovuşması həmişəlik deyil. Bir gün gələcək, haqq batildən kamil şəkildə ayrılacaq və həmişəlik var olacaqdır, batil isə birdəfəlik məhv ediləcəkdir: “Xeyr, Biz batili haqla (küfrü imanla) rədd edərək və o, batili yox edər. Batil də dərhal heç olar.”²

Başqa bir yerdə Allah batili su üzərindəki köpüyə bənzədir: “Allah göydən bir yağmur endirdi, vadilər öz tutumuna görə onunla dolub-daşdı. (Sudan əmələ gələn) sel, üstünə çıxan bir köpüyü alıb-apardı. (Haqq din olan islam insanlara, torpağa həyat verən suya, müşriklərin etiqadı isə boş köpüyə bənzər). Bəzək şeyləri və ya qab-qacaq düzəltmək məqsədilə insanların od

¹ Əl-Həcc, 62

² Əl-Ənbiya, 18

üzərində qızdırıb ərtdikləri (qızıl, gümüş və s. filizlərin) üstündə də buna bənzər bir köpük vardır. Allah haqq ilə batili (sizdən ötəri) ayırd etmək üçün belə misallar çəkir. Köpük heç bir şey olmadığı üçün uçub gedər. İnsanlara fayda verən bir şey isə yer üzündə qalar. Allah belə misallar çəkir!”¹

Batilin köpüyə bənzədilməsində incə bir nöqtə olub köpüyün həqiqətinə diqqət yetirməklə aydın olur. Köpüyün həqiqəti suyun üzərində zahir olan qabarcıqlardır. İnsan içərisi sabun köpüyü ilə dolu olan ləyənə baxsa orada qalxıb enən, o yana- bu yana üzən çoxlu qabarcıqlar görəcəkdir. Əgər bir adam birinci dəfə həmin ləyəni görmüş olsa, diqqətini ilk növbədə çəkən suyun üzərində yaranmış köpüklər olacaq, köpüyün altında olan və onun yaranma mənşəyi olmuş sudan isə qəflət edəcəkdir; Həqiqətin yuxarı-aşağı enməkdə olan, müxtəlif rəng çalarlarını özündə əks etdirən həmin köpüklərdən ibarət olduğunu zənn edəcəkdir. Halbuki qabarcıqlar öz varlıqlarını həmin sudan almışlar və həyatları suyun axarına bağlıdır.

Aləm haqq və batilin mürəkkəb qarışığından ibarətdir. Amma batillər haqqın kölgəsində var olurlar. Mümkündür batilin görüntüləri haqdan daha çox olsun: - zər-zibası artıq olsun, hərəkətli və oynaq olsun - , amma yaradılış namusunda haqq sudur, batil onun köpüyü. Bu baxımdan batil davamsızdır, məhvə məhkumdur, qalacaq olan, xalqa fayda verən haqqdır.

Batil eynən köpük kimi bir neçə anlığa cəlvə göstərə bilər, bundan sonra öz həqiqətini üzə çıxarır. Əlbəttə, bu anları biz öz meyarlarımızla ölçəndə fikirləşirik ki, bir neçə an gərək bir neçə dəqiqə və ya bir neçə saniyə olsun, amma keçmişə və gələcəyə əhatəsi olan Allah üçün yüz il, min il də bir saniyədən başqa bir şey deyil. Onun meyarı bizim meyarımızla fərq edir. Həqiqəti görə bilən adam üçün zaman ölçüsünün etibarı olmur. Bu zaman istər bir an olsun, istərsə neçə saat və ya neçə il, neçə əsr – onun üçün fərq etməz. O bizim gördüyümüzədən daha uzaq və yüksək elə bir üfüqə baxır ki, olduqca yüksəkdə və davamlı mövqedə durmuşdur. Bu vəziyyətdə belə miqyas və meyarla ölçü aparanda batil onun nəzərində davamsız görünür.

Haqq və batilin zahiri nişanələri

Bu bölümdə Peyğəmbərin (s) sözünün məzmunu budur ki, haqq ağır və acıdır, batil isə yüngül və şirin. Bu cümlənin izahında deməliyik ki, öz axirət səadətini düşünən mömin, öz imanının tələbinə uyğun olaraq ruhi və mənəvi təkamülün fikrində olmalıdır. Bunun üçün onun hədəfə çatmasında yolunu kəsmiş bütün maneələri kənara qoymalıdır. Təbiidir ki, bu yola təzə qədəm qoymuş mömin hər şeyin onun üçün asan, şirin olmasını istəyir. O özünü bu yolun çətinliklərini daşımağa, acılarını dadmağa hazır etməmişdir. Buna görə də mümkündür çətinliklərlə, problemlərlə üzləşdikdə yerində

¹ Ər-Rəd, 17

addımlasın və hətta geri gedib haqdan üz döndərsin və ya bir-iki addım atıb qabağa getsə də belə bir fikir onu narahat etsin ki, nəyə görə haqq və xeyir yolda addımladığı halda bu qədər problem və çətinlik olmalıdır.

İnsanı həmişə bir sual düşündürməkdədir ki, niyə haqq ağır və acıdır və insan haqq yolda addımlarkən məşəqqətli problemlərlə üz-üzə gəlmiş olur, amma batil şirin və asandır? Niyə insan acıları dadıb şirinliklərə göz yummalıdır? İnsan üçün bəlkə də belə bir sual qarşıya çıxsın ki, - nəuzubillah -, Allah görən paxıldır ki, dostlarına dünyanın şirinliklərini və ləzzətlərini dadmağa icazə vermir və onlara vəzifə olaraq çətin və ağır işləri tapşırır? Haqqı şirin etməsinə nə mane olurdu? Belə olsaydı hamı haqqın dalınca gedib yolunu azmazdı. Mömin bir insanla fasiq birisinin həyatını müqayisə edəndə görürük ki, möminin həyatda sinə gərəcəyi çətinlikləri daha çoxdur. Bir tikə halal çörəyi qazanması üçün dəridən – qabıqdan çıxmalıdır. Onun həyatda ailəsi ilə, qonşusu ilə, övladları ilə bağlı bir sıra çətinlikləri vardır. Bunun əksinə, onun fasiq qohumu və ya qonşusu kefdədir və elə də çətin bir problem ilə üzləşmir. Bu müqayisə ilə üzləşəcəyimiz sual budur: necə olur Allah mömini sevdiyi halda - necə ki, saysız-hesabsız rəvayətlərdə iman və mömin haqqında təriflər deyilib – onu bu qədər çətinliklərlə üzləşdirir. Öz gün-güzaranını sahmana salması üçün nə qədər zəhmət çəkməlidir. Evlənmək istəyəndə özünə bab münasib adamı tapması üçün hərdən neçə il gözləməli olur. Hansı qapıya gedirsə - naz edir, bəyənib ona qız vermirlər! Amma başqaları evləyəndə bu problemlə o qədər də üzləşmirlər. Ürəkləri istədiyi qızı seçib alırlar. Bu müqayisə mömin və kafir olan iki cəmiyyət arasında da mövcuddur. Bosniya və Herseqovinanın müsəlman xalqını onların qonşuluğunda olan qeyri müsəlman cəmiyyəti ilə müqayisə etdikdə özlüyümüzdə düşünürük: görən Bosniya və Herseqovina xalqı nə edib ki, bu bəlalara tuş gəlib, bu qədər çətinlik çəkməlidir? Niyə kafirlər onların kənarında asudə yaşamalıdır, amma bu müsəlman millətinin hər an canı, malı, namusu ayaqlar altına atılmalıdır və alçaq serb qövmü onları çalıb-çapmalıdır? Əgər Allah möminlərin tərəfindədirsə onda niyə onlara kömək etmir?

Bu suallar müxtəlif formalarda bizim qarşımıza çıxır və hər kəs də öz mərifət həddinə görə ona cavab verir. Amma hər halda bizim əksəriyyətimiz üçün qaranlıq qalan yerlər var. Mümkündür imanı daha çox olanlar desinlər: “Baş verən hər şey Allahın məsləhəti ilə olur.”

Bu suallara, o cümlədən bu suala ki, niyə haqq ağırdır və Allah onu şirin etməyib ki, bununla hamı haqqa üz tutub bədbəxtliyə düşər olmayaydı – cavab vermək üçün elmi mübahisəyə başlamağa bu anda macal yoxdur və bizim hədəfimiz bu məfhumlardan əməli nəticələr almaq, həmçinin mətləbin aydın olmasına çalışmaqdır. Çünki, mətləb insan üçün tam aydın olmasa onun qəlbinə də layiqincə təsir etməyəcəkdir və ya şeytan vəsvəsə etməklə,

şübhələr yaratmaqla onun lazımınca təsir etməsinə mane olacaqdır. Amma mətləb aydın olub şübhələr aradan qaldırılsa, artıq şeytanın şübhə toxumu səpməyə macalı olmayacaqdır.

Muxtar insan və ilahi imtahan

Dünyada insan həyatının əsası budur ki, düz yolu o özü seçib təyin etsin və ömür yolunu öz ixtiyarı ilə başa vursun. İnsanın ən üstün xüsusiyyətlərindən biri onun öz hərəkət və yaşamında seçici və azad olmasıdır. Allah mələklər kimi elə varlıqlar yaratmışdır ki, ancaq haqqa meyl edərlər, işləri ixtiyarı olsa da istiqamətləri fəqət haqqa doğru, Allaha bəndəliyə doğru yönəlmişdir. Mələklər batilə meyl salmazlar. Onlar üçün haqqa və Allaha bəndəlik etmək şirin və ləzzətlidir. Deməli, bu aləmin yaradılış sisteminin – ancaq Allaha ibadət edib haqqa meyli olan məxluqatı olması baxımından heç bir əyər-əksikliyi yoxdur. Buna görə də Allah elə bir mövcud yaratmaq istəmişdir ki, onun məqamı mələklərdən daha üstün olsun. Ona görə də içəridə batilə, nəfsi istəklərə meyl göstərməsi ilə yanaşı, azad seçim aparıb haqqı seçə bilən, mənəvi kamala üstünlük verən insanı yaratdı; elə bir məxluq ki, Allaha görə günah ləzzətlərə göz yumsun, haqq yolu seçməklə, öz ixtiyarı və istəyi ilə ilahi səadətə nail olsun. Bu mövcud əgər nəfsi istəklərini əlində cilovlayıb saxlaya bilsə və səadət yolunun sorağını tutsa, şəxksiz mələklərdən yuxarıda duracaqdır. Çünki, o iki təzadlı meylin çəkişməsində öz ixtiyarı seçimi ilə azad surətdə ləzzətlərə göz yumur və ibadətin ruhuna, Allah bəndəliyinə nail olur.

Bir sözlə, bu aləmdə insanın qarşısında iki yol durur: biri haqq, digəri batil yolu. Diqqət edilməlidir ki, insanın bu iki yoldan birini seçib həmin yolda addımlaması o demək deyil ki, bununla da o axıra qədər həmin yolla gedəcək. İnsanın azad və muxtar mövcud olduğunu nəzərə alanda bunu da yadda saxlamalıyıq ki, bu seçim və ixtiyar əsas yolun seçilməsində olduğu kimi onun davamında da olur. Yəni bu yolu öz ixtiyarı ilə seçdiyi kimi, həmin yolda haraya qədər, nə vaxta kimi addımlaması və eləcə də həmin yoldan çıxması da onun özündən asılıdır. Bu cəhətinə görə də insan həmişə öz yolunu dəyişmək ixtiyarına malikdir və hər zaman batil və haqq olan iki yolun qarşısında azad və muxtardır. Bu iki yoldan biri Allahın yoludur, o birisi isə şeytanın, biri tərəqqi və təkamül yolu, digəri tənəzzül və süquta aparan yoldur.

Diqqət edilməli nöqtələrdən biri də budur ki, dünya sınaq yeridir. Təbiidir ki, sınaq o zaman olur ki, insan çətinliklər qarşısında dayanmış olsun və bu çətinliklərlə mübarizədə qalib gəlib imtahanı üzünə ağ çıxsın. Əgər birinci baxışa görə tərəqqi və təkamül insan üçün şirin olsaydı, batil acı və çətin, belə olan surətdə sınağın məfhumu da olmazdı. Çünki imtahan onun üçündür ki, insan öz istəyindən keçsin və əməli Allah üçün olsun. Əgər

birinci baxışa görə haqq şirin olsaydı, insan öz ürəyinin istəyinə uyğun olaraq acı olan batıldən şirin haqqa üz tutardı, daha bu işi Allaha görə etməzdi. Eləcə də hər batıl olan şirin olub, haqqın heç bir şirinliyi, xoşluğu olmasaydı, Allah üçün hər batıldən üz döndərüb haqqı seçən hər kəs bütün xoşluqlardan məhrum olardı. Deməli, belə də deyil ki, haqq yolda heç bir xoşluq və şirinlik olmasın.

Hər necə olsa haqq ağır və acıdır. Haqq yolu bilərəkdən seçən adam təbiidir ki, haqq yolunun bütün çətinliklərini və acılarını da öz canı hesabına almış olur. Əlbəttə, Allahın təqdiri hamı üçün eyni deyil, insanların tutumları bir ölçülü deyil və hamının hər növ bəlaya dözümlü də yoxdur. Buna görə də hər insanın tutumuna əsasən Allah onun təqdirini müəyyənləşdirir. Bəziləri üçün cavanlıqda problemlər və çətinliklər qərar verir, bəzilərini də qocalıq çağlarında problemlərlə üz-üzə qoyur. Birini kasıblığa mübtəla edir, digərini xəstəliyə. Birini arvadının vasitəsilə giriftar edir, digərini dostunun, övladının vasitəsilə. Belə deyil ki, möminin həyatda heç bir problemi, sıxıntısı olmasın. Əgər belə olmasa kamala çatmaz. Bu dünya imtahan dünyası olduğu üçün mömin çətinliklərə dözməklə imanını gücləndirib ilahi ehkamlara sadıqlığını, dönməzliyini və Allahın onun üçün təqdir etdiklərinə razı qaldığını isbata yetirməlidir. Aydınır ki, bu olduqca çətin bir işdir. Amma o, mömin olduğunu iddia etdiyi üçün canı bahasına da olsa bu çətinliklərə dözməlidir. Amma kafirin belə bir iddiası yoxdur. Onun haqla, Allahla belə bir sazişi də yoxdur. O istəyir bu beşgünlük dünyada rahat ömür sürsün, sonrasını nə olacaqsız olsun, onu maraqlandırmır. Əgər yaxşı bir iş də görmüş olsa Allah-təala bu dünyada onun mükafatını verir:

“Kim (axirətdən vaz keçib dünyanı və onun bər-bəzəyini istəyirsə, biz ona əməllərinin əvəzini (sağlamlıq, sərvət, övlad, gözəl yaşayış) elə dünyada verərik. Onların dünyadakı mükafatları əsla azaldılmaz. (Dünyada yaxşı işləri görüb etiqadı olmayan şəxsə axirətdə dünyəvi əməlləri heç bir fayda verməz. Çünki Allah ona dünyadakı yaxşı əməllərin əvəzini elə dünyanın özündə verir.)

Belələrinin axirətdə atəşdən (cəhənnəm odundan) başqa heç bir payı yoxdur. Onların dünyada gördükləri işlər puç olar və bütün əməlləri boşa çıxar!”¹

Buna görə də haqq yolun iddiaçıları bu yolun çətinliklərinə hazır olmalıdırlar. Baş verən hər şeyə razı qalmalıdırlar. Çünki bu haqq yolun tələblərindən irəli gəlir. Əgər bir adamın bu çətinlikləri çəkməyə gücü çatmırsa, haqq yoldan başqa bir yolun dalınca getsin. İnkişaf, mənəvi təkamül, ali insanlıq məqamı sıxıntılar qarşısında səbr etməkdən başqa yolla ələ gəlmir. Haqqın acı, batılın şirin olmasının sirri budur ki, kamilliyə

¹ Hud, 15, 16

çatmaq istəyən şəxs azad surətdə haqqı seçməlidir və bu seçiminə görə də imtahan olunmalıdır. Əgər belə olmasaydı, kimsə imtahan olunmazdı. Şəksiz, bu sınaq insanların imanının, etiqadının, haqqa olan meylinin ölçüsünü müəyyənləşdirmək üçündür. Həmçinin bunun üçündür ki, aydınlaşsın hansı həddə Allahın istəklərini öz nəfsi istəklərindən üstün tuturlar.

Deməli, insanın vəzifələri çətin və ağır olmalıdır ki, təqvasını gücləndirməklə, Allahın onun üçün istədiklərinə razı qalmaqla, çətinliklərə səbr etməklə təkamül yolunu başa vura bilsin. Əgər insanın öhdəsinə düşən vəzifələrin hamısı rahat və asan olsaydı, onda hamı müsəlman olardı və kimsənin kimsədən üstünlüyü də aydın olmazdı.

Çətinliklərə sinə gərək fədakarlıq göstərərək Allahın istəyini və razılığını ödəmək idi ki, Salman kimi bir şəxsiyyət ödə çıxı bildi və insanlıq kamalının ən uca zirvəsinə çatmaqda başqalarını arxada qoyub insanlığın ən yüksək mərhələsinə qədəm qoymağa nail ola bildi.

Yaxşı olardı burada böyük alim və arif İlahi Quminin dastanına işarə edilsin. Bu insan çox böyük şəxsiyyət və təqva sahibi idi. Böyük ixtlas sahibi olan bu insan Quranı tərcümə edir və bu böyük xidmətin müqabilində heç nə almır. Halbuki, bu işinə görə zəhmət haqqı alıb özünün və ailəsinin güzəranını yaxşılaşdırı bilirdi. Universitet müəllimi olmasına baxmayaraq universitetə üçtəkrarlı yük baqajı olan motorsikletlə gedirdi. Müqəddəs Məşhəd şəhərində olan səfərlərinin birində elə ki, Həzrəti Rzanın (ə) müqəddəs həyətinə daxil olur, ürəyindən keçir Allahdan riza məqamı diləsin. Bu olur ki, deyir: “Ağa, Siz Rzasınız, mən də evinizə gəlmişəm ki, Allahdan mənim üçün “Riza məqamı” istəyirsiniz.”

Hərəmdən çıxır, üz tutur evə tərəf, elə bu anda onu maşın vurur, ayağı sınır. Camaat toplaşır başına, sürücünü də tutub saxlayırlar. Amma o üzünü camaata tutub deyir: Sürücü ilə işiniz olmasın, bu Həzrəti Rzanın (ə) mənə olan hədiyyəsi idi! Mən Ondan “Riza məqamı” istəmişdim, istəyimə də çatdım. Əgər bu hadisə baş verməsəydi, mənə haradan məlum olacaqdı ki, “Riza məqamı”na çatmışam. Mən isbat etməliyəm ki, Allah istədiyi şeyə razıyam və heç bir nigarançılığım da yoxdur!”

İnsan və daxili qüvvə olan haqq və batil arasında çəkişmə

İnsan iki müxtəlif istiqamətə yön alan iki zidd meylə malikdir. Münasib şərait yaranmalıdır ki, bilinsin insan bu iki ziddiyyətli – biri haqqa, digəri isə batilə dartan daxili qüvvələrin çəkişməsində daha çox hansına meyillidir. Hər dəfə haqq bir işi gördüyündə onun meyli ilə müxalifət etmir. Belə olan surətdə həmin işi görmək çətin deyil. Problem onda yaranır ki, iki müxalif meyl arasında mübarizə və çəkişmə baş qaldırır: Şeytan bir şeyi əmr edir, Allah başqa bir şeyi. Nəfsin istədiyi bir şeydir, Allahın istədiyi tam

onun əksi. Buradadır ki, insan sınaq meydanına çəkilir və işin dəyəri aydınlaşır. Belə olan surətdə günahın cazibəsi hər nə qədər çox olarsa və şəxs də nəfsin istəklərini cilovlayıb onunla müxalifət edərsə, savabı da bir o qədər çox olacaqdır və onun öz nəfsi ilə müxalifətə qalxması, onun nəfsinin ruhani təkamülünə əvəzsiz təsirini göstərəcəkdir. Bir gəncin onun yaşına münasib gələn hissi coşqunluğa, şəhvani meyllərə müqavimət göstərib günahdan əl çəkməsi, qoca bir adamın həmin günahı tərk etməsindən daha üstündür. Qoca adam üçün həmin günahın tərkı çətin deyil. Bunun müqabilində əgər o qoca həmin günaha bulaşarsa günahı da çox olacaqdır. Çünki güclü təzyiq altında deyildi və onu günaha dartacaq elə güclü daxili meyli də yox idi (qoca adamın zinaya mürəkib olması çox alçaq bir işdir). Əgər Allah eləməmiş cavan birisi zina kimi günaha düşmək xəteri ilə üzləşəsi olsa və öz heyvani hisslərinə qələbə çalıb o günahı tərk edə bilsə, həmin günahın tərkı onda mənəvi üfüqlərə qapı açacaq və onun üçün yeni kamal mərhələsini ərməğan gətirəcəkdir. Çünki daxildə mübarizə aparıb səy göstərməklə və Allaha şiddətli bağlılıq, yüksək imanla günaha göz yummağa müvəffəq olmuşdur. Deməli, bu aləmdə günahın şirin olub haqqın acı olması ilə insanın imtahana çəkilməsi təbii bir haldır. Bununla nəticədə aydın olur kim Allaha üstünlük verir, kim nəfsinə, kim haqqı seçir, kim batili.

Əlbəttə, hamıya aydındır ki, insanın şərəfi və ucalığı odur ki, onun təkamülü ixtiyarı olsun. O, tam ixtiyarı və azad surətdə öz nəfsi ilə mübarizəyə qalxsın, öz ixtiyarı və Allaha olan məhəbbətinə görə, Onun rızasını qazanmaq üçün xeyir iş görüb günaha göz yumsun.

Deyildi ki, haqq acıdır, batil şirin. Amma batilin şirinliyi və haqqın acılığı hamı üçün olmayıb adi insanlar üçündür. Adi insanlar öz təbii meyllərinin əsasında öz istəklərini razı salmağa çalışırlar və onlar üçün məhdudiyyət yaradan ilahi hökmlər çətin və ağırdır. Əksinə, batil onlar üçün yüngül və rahatdır, çünki onun həyata keçirilməsində çətinlik və məhdudiyyət müşahidə etmirlər.

İnsan üçün boşboğazlıq edib mənasız danışmaq asandır, amma əgər dəyərli bir söz danışmaq istəsə danışığının hər bir kəlməsinə diqqət yetirməlidir ki, ağzından artıq-əksik bir söz çıxmasın. Qorxur ki, yersiz bir söz deyər, dediyi söz kiminsə xətrinə dəyə bilər, birdən töhmətə, qeybətə səbəb olar. Necə də olsa, dediyi hər sözün nə kimi nəticə verə biləcəyini götür-qoy edir. Amma çərənləmək istəsə dilini buraxır öz ixtiyarına nə gəldi danışsın.

“Deyəndə: - sirat körpüsü tükdən incə, qılıncdan itidir” ona görədir ki, insan hər addımını atanda, hər yola qədəm qoyanda əvvəlcədən götür-qoy edib bu yolun onu hara aparıb çıxaracağına diqqət yetirməlidir. Bilməlidir ki, bu işdə Allahın razılığı var, ya yox. Həmişə hər işdə, hər bir rəftarında

niyyətinə diqqət etməlidir. Buna görə də öz dilini nəzarətdə saxlayır ki, hər sözü danışmasın, eləcə də baxışlarını nəzarətə alır ki, hər yerə baxmasın. Aydınır ki, insanın bütün tərəfləri kontrolə saxlaması və qaydalara riayət etməsi olduqca çətin bir işdir. İlahi vəzifələrin yerinə yetirilməsi insandan çox böyük zəhmət tələb edir. Bunun əksinə, insan öz həvəsinə uyub, batil əsasında iş görmək istəsə, ona olduqca rahat gəlir və həyatda da xoşluq keçirib şirinlik duyar. Əlbəttə, haqqı istəyənlər üçün bütün çətinliklər bu dünyadadır və onun Behiştə heç bir ağrı-acısı olmayacaq.

“Elə bir Rəbb ki, öz lütfü və kərəmi ilə bizi (əbədi qalacağımız) iqamətgahda yerləşdirdi. Orada bizə nə bir yorğunluq üz verəcək, nə də bir məşəqqət, əziyyət toxunacaqdır!”¹

Behiştə nəinki dünya çətinliklərinə oxşar dərdlər, acılar yoxdur, əksinə, hətta Behişt əhli aclığı belə dərk etməzlər, onların yeməyə meylləri olar və onu yeməkdən də ləzzət alırlar. Bunun əksinə olaraq, dünya həyatının təbiəti ağır və məşəqqətlə yüklənmişdir. İstər mömin olsun, istərsə kafir dünyada çətinlik və problemlərlə üzləşmək zorundadırlar: “Biz insanı məşəqqətdə yaratdıq! (İnsan doğulduğu gündən qəbr evinə gedənə qədər əzab-əziyyət içində çalışıb-çabalayır, həyat boyu müxtəlif çətinliklərlə üzləşir. Bu ilahi bir hikmətdir, həyatın qanunudur!”²

Bəlli olan budur ki, bu dünya həyatı kafir və mömin üçün fərqlidir: batil əhlinin, nisbi də olsa, rahatlığı olur və həyatdan şirinlik görürlər. Bunun əksinə olaraq haqq əhli həyatın acılarını dadır. Dünyanın acıları möminlər üçün nisbidir. Allah övliyalarının da özünəməxsus ləzzətləri olur. Onlar da yeməkdən, yatmaqdan ləzzət alırlar, amma onların çətinlikləri, dünyəvi problemləri batil əhlində olandan artıq olur.

İnsan təbiətin qoynunda boy atıb yetişdiyi üçün təbii olaraq birinci təbiətin şirinliklərini hiss edir. Dadılmısa hissi onda dünyəvi, maddi ləzzətləri dərk etmək üçün hazır və yetkindir, mənəvi ləzzətləri dərk etməsi isə uzun vaxt tələb olunur. Haqq yolda azad surətdə getməsi, xeyir işlər görməyə, həyatın çətinliklərinə adət etməsi, maddi ləzzətlərə göz yumması ilə mömin get-gedə haqqın şirinliklərini dadmağa başlayır və ondan ləzzət alır. Bu Quranın da işarə etdiyi bir həqiqətdir: “(Müsibət vaxtında) səbr etmək və namaz qılmaqla (Allahdan) kömək diləyin! Bu, ağır iş olsa da, Allaha itaət edənlər üçün ağır deyildir.”³

Namaz üçün yuxudan dura bilmirlər, amma idman etmək üçün tez oyana bilirlər, bəlkə də bir saata yaxın idman edir – qaçır, ağırlıq qaldırır, dənizə üzməyə gedirlər! Çünki hələ namazın dadını ala bilmirlər. İdmanın faydasını,

¹ Fətir ,35

² Əl-Bələd, 4

³ Əl-Bəqərə, 45

ləzzətini hiss edirlər, çünki deyilib ki, idman sağlamlığa xeyirlidir, ruhu şad edir, buna görə də ondan ləzzət alırlar. Bunun əksinə olaraq, onun imanı o qədər güclü deyil ki, Allahın, Peyğəmbərin (s) və Məsum İmamların (ə) dediklərinə iman gətirib etimad etsin.

İxlas əhli və Allahı tanıyıb Ona iman gətirmiş kəslər üçün namaz nəinki ağır yükdür, əksinə asan olub, ondan ləzzət alırlar. Çünki mənəvi yetkinliyə çatmışlar. Onlar namazda Allahla üns tutur, namazın şirinliyi kamlarına elə oturur ki, ondan ayrılmaq belə istəmirlər. Onlar üçün namazdan, Allaha münacat etməkdən üstün bir ləzzət yoxdur. Buna görə də bəzi alimlər buyururlar: “Əgər dünya sultanlarının namazda olan ləzzətdən xəbərləri olsaydı, öz padşahlıqlarını buraxıb namaza üz tutardılar.”

Peyğəmbərlər, Allah övliyalrı və onların məktəbində tərbiyə görmüş kəslər üçün haqq o qədər ürəyə yatımlı və şirindir ki, ondan bir az uzaq düşdükdə elə hiss edirlər ki, sanki əziz bir yaxınlarını itirmişlər. Onlar haqqa, xeyir işlər görməyə elə bağlanmışlar ki, əgər xeyirli bir işi tərk etsələr, elə düşünürlər ki, itirdikləri bir şey var və ondan da əl çəkmək, qırılmaq əsla mümkün deyildir. Gecə namazı qılmağa adət etmiş adam bir gecə namaza durmayanda narahat olur.

Hissi və dünyəvi ləzzətlərə ümumi təmayül

Əksər camaatın dünyəvi və hissi ləzzətlərə meylini biləndən sonra söz budur ki, insan nə etməlidir ki, təkamül yoluna düşüb özündə maddi və heyvani hisslərə qarşı mübarizə gücü tapa bilsin və onlara göz yummaqla haqq yola qədəm qoymuş olsun? Cavabında deməliyik: ləzzət tələbi insanın fitrətində qoyulmuşdur. İnsanı hər hansı bir işi görməyə təhrik edən həmin şeydən aldığı ləzzətdir. Biz xoşumuz gələn işi görür, acığımız gələn işdən kənar gəzirik. Batıl və günah işlərdə də özümüz üçün bir ləzzət görürük. Bu işlərə göz yummağın yolu budur ki, günahın törətdiyi, özündən sonra qoyduğu nəticələr barədə düşünək, ya da xeyir işin insana bəxş etdiyi ləzzətləri fikirləşək. Düzdür ki, haqq işin çətinliklərinə dözmək ağırdır, amma onun sonrakı yaratdığı sevinci nəzərə alsaq bizim üçün asan olacaqdır. Həqiqətdə insanların dünyanın çətin işləri, problemləri haqqında müqayisələri belədir: sübh obaşdan fəhlə birisi pul qazanmaq niyyətilə ağır işə başlayır və axşama qədər tər tökərək çalışır. Bütün bu çətinliklərə qatlaşan fəhlə gördüyü işdən ləzzət alır, çünki iş görə-görə onun nəticəsi haqqında düşünür. Çörək bişirən bəzən 50° istilikdə çörək yapmalı olur. O bütün bu əziyyətlərə dözür, çünki gördüyü işin müqabilində muzd alır və onunla maddi ehtiyaclarını təmin edir. O öz işinin nəticəsi barədə düşünəndə, götür-qoy edəndə ki, həmin qazancla yaşayışının bəzi problemləri həll olacaq, işləməkdən, yaşamaqdan ləzzət almağa başlayır, işin ağırlığı onu yormur.

Həqiqətdə bu çətinliklərə dözmək ağılın hökmü ilədir. Camaat da belədir ki, çətinlikləri ləzzətlə müqayisə edəndə daha çox ləzzət hasil edən işə əl atırlar. Gördükləri işin qazancı nə qədər çox olarsa, nəhayətdə daha çox ləzzətə çatarlar. Əlbəttə, gördükləri işin müqabilində əldə etdikləri qazancın özündə bu ləzzət yoxdur, yəni bu ləzzəti birbaşa əldə etmirlər. Qazanc, pul ləzzət almaq üçün bir vasitədir. Əldə edilən pulla evinin, ailəsinin ehtiyaclarını təmin edir və bundan da ləzzət alır. Deməli, aqıl insan işin çətinliklərinə dözüür ki, axırda çəkdiyi zəhmətdən daha artıq olan ləzzəti qazana bilsin.

Aqıl insan narkotik maddəyə və onun müvəqqəti ləzzətinə uymur, çünki onun gələcəkdə törətdiyi fəsadlar haqqında fikirləşir. O bilir ki, bir neçə anlığa ləzzət çəkəcək və nəşələnəcək, amma bir ömür bədbəxt olacaqdır. Əgər biz günahın, hər nə qədər şirin və ləzzətli olsa da, sonda hansı bədbəxtliklərə aparıb çıxaracağına inana bilsək (dünyada da əgər onun pis nəticəsi ilə üzləşməsək, axırətdə hökmən bəlası başımızın üstünü alacaqdır), narkotik maddənin ləzzətlərinə hansı səbəblərlə göz yumurduqsa, o səbəblə də günahın ləzzətindən vaz keçəcəyik. Bununla da biz, əbədi əzaba mübtəla olmaqdan nicat tapacağıq. Bununla bağlı Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Şəhvətin ləzzəti bir saatlıqdır, amma uzun kədəre səbəb olur.”

Bir anlıq ləzzətin doğurduğu uzun kədəri və problemləri biz öz zamanımızda da görə bilərik. Qədimdə insanın bir neçə anlığa keflənə bilməsi üçün ancaq şərab var idi və bu keflilikdən sonra da xoşagəlməz hadisələr törənirdi. Amma bu günlər cürbəcür narkotik maddələr də ona əlavə edilmişdir. Pis yoldaş insanı yoldan çıxarır, heroin kimi maddənin verdiyi nəşəni, ləzzəti bəh-bəhlə tərifləyərək onu da bu maddədən istifadə etməyə vadar edir. Ola bilsin birinci dəfədə insan ləzzət hiss edir, belə-belə həmin ləzzətə uyaraq axırda narkoman olur və ömrünün axırına qədər də bədbəxtlik çəkir. Başqa günahlar da belədir. Amma əgər mürtəki olacağımız günahın bizə sonda nələr qoyub geydiyini düşünə bilsək, ondan uzaqlaşmağa çalışacağıq. Günahların əksəriyyəti axırətdən əlavə, elə bu dünyada da insanı giriftar edir. Hərdən insanın naməhrəmə bir baxışı, onun bir ömür bədbəxt edir və ona görə ailə dağılır. Bu günahın bu dünyadakı nəticəsi, onun axırətdəki giriftarçılığı da öz yerində: “Allah rüsvayçılığı onlara dünyada daddırdı. Axirət əzabı isə daha şiddətlidir. Kaş biləydilər!”¹

Başqa bir yerdə Allah buyurur: “Onlar dünyada əzaba düşər olacaqlar. Axirət əzabı isə daha məşəqqətlidir. Onları Allahın əzabından qurtaran olmaz!”²

¹ Əz-Zumər, 26

² Ər-Rəd., 34

Deməli, günahın ləzzətini onun nəticəsi ilə müqayisə edərək səy edib özümüzü günahdan qorumalıyıq. Xüsusilə də günahın cazibəsi bizə öz təsirini göstərməmiş, günahın sərhədlərinə yaxınlaşmamış, ondan uzaqlaşmaq asan olur. Çünki, günahın cazibəsi bizi öz dairəsinə salmış olsa və biz son sərhəd xəttinə çatmış olsaq, artıq o işdən əl götürmək bizə çox çətin olacaqdır. Böyük şəxsiyyətlərdən biri deyirdi: “Ey cavanlar! Allahdan istəyin ki, şəhvət qazanınız coşub-daşmasın. Çünki bu andan sonra onu söndürmək çox çətin olur.” Nə qədər ki, insan şəhvətin və ya qəzəbin təsiri altına düşməyib aram olur, fikirləşə, mühasibə apara bilir. Bu götür-qoydan sonra şəhvəti təhrikə gəlmiş olsa, özünü ondan qorumağa güc tapır. Amma əvvəldən qərara gəlməsə, düşünməsə, şəhvət hərəkətə keçdiyi zaman artıq fikirləşməyə macal qalmır, çünki şəhvət hərəkətə gələndə ağıl gücdən düşür.

Şəhvət və qəzəbdən başqa şeytanın insanı yoldan çıxarması üçün başqa qüvvəsi və vasitələri də vardır. O cümlədən ictimai amillərin köməyi ilə şeytan insana tor qura bilər.

Cəmiyyətdə təbii olaraq hər kəs başqaları ilə həmrəng olmağa çalışır. Bu hələ uşaqlıq çağlarında insanda yaranan psixoloji və ruhi bir amildir. Bu amilin də digər amillər kimi mənfi və müsbət yönələri olur. Mühüm olan bizim xeyir və şərin sərhədlərini tanımağımızdır. Bu amillərdən düzgün, mümkün qədər düzgün istifadə edilməlidir ki, insan kor-koranə təqlidə üz tutmasın. Başqaları ilə həmrəng olmaq əksər hallarda insanın nicatına səbəb olur. O qədər cavan olub ki, yaxşı rəfiqlərlə həmrəng olmaq meyl ilə gəlib axırda məscid əhli olmuşlar. Həmin bu amilin axınında bir sıra cavanlar cəbhəyə üz tutmuşlar. Əvvəldə cəbhəyə getməyə o qədər də meylləri olmayan bəzi gənclər görəndə ki, dostları, məhəllənin uşaqları cəbhəyə yollanırlar, onlar da bu dəstəyə qoşulmağa başladılar. Bu həmin amilin yaxşı cəhətlərindəndir. Bunun əksinə, əgər bir mühitdə fəsad baş alıb gedirsə, həmin amil fəsadın artmasına, cavanların ona meyl salmasına səbəb olur. Xüsusilə də yeniyetmələrə çox tez təsir edir, çünki yeniyetmələr ətraf mühitin rəngini çox tez mənimsəyirlər və mühitə hakim fəsadın qarşısında çox da müqavimət göstərmirlər. Amma yuxarı yaşlılarda bu amilin təsirinə qapanma çox zəif olur və çox az başqalarından rəng götürürlər.

Cavanlar ideal şəxsiyyət nümunəsi seçərkən bunu ya cəmiyyətin əksər hissəsinin qəbul etdiyi formadan götürürlər, ya da tanınmış şəxsiyyətlərin, inkişaf etmiş millətlərin tipini mənimsəməyə çalışırlar. Camaatın əksəriyyətində ümumi formaya təmayül olduğunda, öz şəxsiyyət tipini formalaşdırmaq istəyən insan özlüyündə belə düşünür: “Camaatın əksəriyyəti belə geyinib, belə hərəkət edirsə, deməli ağıllı iş də budur. Bir belə camaatın başı xarab olmayıb ki, bu cür hərəkət edir. Deməli, belə də olmalıdır.” Bundan sonra dediyimiz amilin təsirinə düşərək ümumi təmayülə üz tutur. Bu cəhətinə görə baxanda da görürük ki, bəzi adamlar bu

amilin təsiri altında fəsada yönəliirlər. Xüsusilə də cəmiyyətin əksəriyyəti fəsid olarsa.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

Kamil fəqih (alim) və əfali tövhidə etiqadın rəftarda təzahürü

- İbrahim və əfali tövhidə etiqad
- Allahdan qeyrisinə etimad, əfali tövhidə etiqadsızlığın nəticəsi kimi
- Şeyx Ənsari və Şeytanın toru
- Təvazö - izzət və başıucalıq amili
- Həzrəti İmam Səccad (ə) və zati ehtiyac və nöqsanın dərki
- Həqiqi imanın səmərəsi Peyğəmbərin (s) kəlamında

Kamil fəqih (alim) və əfali tövhidə etiqadın rəftarda təzahürü

Peyğəmbərin (s) Əbuzərə etdiyi moizələrin davamında gəlib çatırıq əfali tövhid barəsində olan bölməyə ki, izaha ehtiyacı vardır.

Tövhidə etiqadın müxtəlif dərəcələri vardır. Onun ən aşağı dərəcəsi İslamda tövhidə etiqadın müəyyən edilmiş həddidir və bu həddə olan etiqadla hər bir kəs islam baxışı ilə müvəhhid olaraq tanınır. Müvəhhid olmaq, yəni Allahın zati və sifətlərinin bir vəhdət təşkil etdiyinə (vəhdaniyyətinə), “təkvini rübubiyyət”¹ və “təşrii rübubiyyət”dəki tövhidə etiqad bəsləmək və həmçinin Allahın yeganə məbud olduğuna etiqadı olmaq deməkdir. Bu mərhələdən daha yuxarı mərhələlər vardır ki, onlardan biri də əfali tövhidə olan etiqaddır. Əfali tövhid – yəni, insan əvvəl elm, sonra şühud yolu ilə dərk edib bilsin ki, bu dünyada həqiqi qüdrət sahibi Allah-təaladır və başqa heç bir mövcudun müstəqil təsir qüdrəti yoxdur. (Bu etiqadın ixtiyar və təklif məsələsi ilə nə dərəcədə uzlaşıb və ya uzlaşmaması kəlamî və fəlsəfi bəhslərdə araşdırılır və hal-hazırda bu məsələnin çözümünə macal yoxdur).

¹ “Təkvini rübubiyyət”də tövhid budur ki, dünyanın idarəsinin və tədbirinin Allahın əli ilə olduğuna inanaq və bilək ki, ayın və günəşin fırlanması, gecə və gündüzün yaranması, insanların həyatı və ölümü, bütün ruzi yeyənlərə ruzinin çatdırılması Allahın iradəsi ilədir. Göyləri və yeri saxlayan Odur. Eləcə də geniş dünyanın hər bir guşəsində həyata göz açan istənilən mövcudun var olması, inkişafı, çoxalması və ondan zahir olan hər hansı vücuti əsəri – hamısı bir yerdə İlahinin tədbiri və idarəsi altındadır. Heç bir varlıq Allahın rübubiyyət dairəsindən xaricdə deyildir.

“Təşrii rübubiyyət” insanların ixtiyari tədbirinə aiddir. Allahın bütün xəlf etdikləri arasında ancaq insanın hərəkət və təkamülü onun öz ixtiyari əməllərinin keyfiyyətindən asılıdır. İlahi rübubiyyət tələb edir ki, mütləq iradə və ixtiyar sahibi, insanın işi üçün lazım olan vasitələri və əşyaları onun ixtiyarına qoymaqdan əlavə səhih və müstəqim yolu da göstərsin, yaxşı və pisi ona tanıtdırsın, fərdi və ictimai həyat üçün gərəkli olan qanunları ona göndərsin.

Deyildiyi kimi, əfali tövhidə etiqadın iki mərhələsi var. Birinci mərhələ istidlal, bürhan və elm yolu ilə əfali tövhidə etiqadın əldə edilməsidir. Yəni əqli dəlillər, məntiqi və elmi isbatlama yolu ilə şəxsən bu məsələyə etiqad tapmasıdır. Bu etiqada əsasən heç bir mövcudun özlüyündə istiqlalı yoxdur və hər bir mövcud illətə (Allaha) bağlıdır və Ondən asılıdır. Bütün təsir alıb təsir qoyanlar, illət və məlullar Allahın müqəddəs zatından sərçəsmə götürürlər. Tövhidə etiqadın bu mərhələsi çox mühüm və dəyərli olsa da, amma onun əhəmiyyətinin həddi əfali tövhidin şühud mərhələsinin əhəmiyyəti həddində deyildir.

İkinci mərhələ:

Əfali tövhidin elm yolu ilə dərkindən sonra insan seyri-süluk və irfani şühud yolu ilə Allahın bu aləmdə tək həqiqi qüdrət (müəssir) sahibi olduğunu dərək edir və ona iman gətirir. Bu mərhələdədir ki, insan anlayır Allahdan qeyri var olan hər bir şey (ma siva Allah) varlıqları baxımından şiddət və zəiflikləri hesabı ilə tutduqları mövqeyə görə birbaşa insanın taleyinə təsir göstərə bilməkdə müstəqil deyillər. Nüfuz göstərən ancaq Allahın iradəsidir və Allahın bu nüfuzu bütün səbəblər silsiləsində və əşyalarda zühur edir.

İbrahim və əfali tövhidə etiqad

Əfali tövhidə etiqadı olanların ən yaxşı nümunələri peyğəmbərlər və din rəhbərləridir. Onlar dünyada baş verən hadisələri, bu hadisələrin yaranma səbəbini, bütövlükdə səbəblər sistemini Allahın iradəsi və təqdirinə bağlayırlar. Müstəqil təsiri ancaq Allahdan bilib Ondən başqa qeyri pənah aparacaq, kömək diləyəcək yer tanımırırlar. Burada biz haqqa dəvət yolunda heç bir şeydən qorxmayan, müvəhhdilərin ən bariz simalarından birinə, yəni Həzrət İbrahimə (ə) işarə edəcəyik.

Həzrət İbrahim (ə) Babilin bütperəst müşriklərinə təslim olmayıb onlarla mübarizəyə başlayandan sonra, xəlvət günlərin birində Babilin bütxanasına girib bütləri sındırır. Bütperəstlər şəhərə qayıtdıqlarında vəziyyəti müşahidə edib bütləri sındıran adamın axtarışına başlayırlar. Bu adamın İbrahim peyğəmbər (ə) olduğunu bilib onunla mücadilə edirlər. İbrahim peyğəmbər (ə) aydın və güclü dəlillərlə onların süst etiqadlarını batil edir. Onlar İbrahim peyğəmbərin (ə) güclü məntiqi qarşısında deməyə söz tapmayanda tək çıxış yolunu onu odda yandırmaqda görürlər: “(Nəmrud və ətrafındakılar öz camaatına) belə dedilər: “Əgər (tapındıqlarınıza yardım göstərmək, onları xilas etmək üçün) bir iş görəcəksinizsə, İbrahimi yandırın və tanrılarınıza kömək edin!”¹ Bunu deyəndən sonra çoxlu odun toplayıb vəd olunan günü Həzrət İbrahimi (ə) onun içinə atırlar. Odun şölələri göyə ucalanda Həzrət

¹ Əl-Ənbiya, 68

İbrahim (ə) diqqətini ancaq Allahın müqəddəs zatına yönəltdi. Bu barədə İmam Baqir (ə) buyurur: “O gün Həzrət İbrahim (ə) ancaq bu sözləri deyirdi: “Ya Əhədu, ya Əhədu, ya Səmədu, ya Səmədu, ya mən ləm yəlid və ləm yuləd və ləm yəkun lahu kufuvən əhəd.” Sonra buyurdu: “Ancaq Allaha təvəkkül edirəm.”¹

O Allaha elə etimad edirdi, imanında o qədər güclü idi ki, bütün vücudu ilə özünü Allaha möhtac görürdü və Allahdan qeyri kimsəyə əl açmırdı. Hətta Allahın müqərrəb mələyinin köməyini belə qəbul etmədi. İmam Sadiq (ə) buyurur: “Elə ki, İbrahimi (ə) atəşə atdılar, Cəbrayıl (ə) göydən yerə endiyi halda onu müşahidə etdi və ərz etdi: “Bir istəyinmi vardır?” Həzrət buyurur: “Var. Amma Səndən yox!” Həm şüa, həm də sünni mühəddislər tərəfindən nəql olunan Həzrət İbrahimin bu sözü, bu ilahi qəhrəmanın ruhunun tövhidin ən yüksək mərtəbəsində cövlan etdiyinə dəlalət edir. Onun bu cür etiqadı və ruhiyyəsi idi ki, ona qeybi imdadları almaq ləyaqətini nəsib etdi: Allah oda əmr etdi ki, soyusun. Deyirlər: atəş elə soyudu ki, İbrahim (ə) titrəməyə başladı və bu üşütmədən dişlərini bir-birinə sıxdı. Nəhayət, Allah oda ikinci əmri verdi: “Ey atəş! Ona salim ol!” Bu həngəmədə Cəbrayıl (ə) aşağı enib odun içərisində İbrahim (ə)-ın kənarında əyləşdi və söhbətə başladı.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Qənbər, Həzrət Əlinin (ə) qulamı, o Həzrəti həddən artıq çox sevirdi. Elə ki, Əli (ə) evdən çölə çıxırdı, Qənbər də qılıncını götürüb onun dalınca dolanırdı. Bir gecə Əli (ə) onu görüb buyurur: - “Qənbər, nə edirsən?” Qənbər ərz edir: - “Ey Əmirəl-möminin, gəlmişəm Sizin arxanızca gedəm.” Həzrət buyurur: - “Vay olsun sənə! Məni göy əhlindən qorumaq istəyirsən, ya yer əhlindən?” Qənbər deyir: - “Yer əhlindən.” Həzrət buyurur: - “Yer əhli Allahın izni olmadan mənə heç bir şey edə bilməzlər. Qayıt geri.” O da qayıdır.

Allahdan qeyrisinə etimad, əfali tövhidə etiqadsızlığın nəticəsi kimi

Bundan öncəki bəhisdə deyilənlər əfali tövhidə etiqadı olan insanın baxışında və rəftarındakı əksül-əməlini açıqlayırdı. Bu etiqadla insan ancaq Allaha söykənir və Ondən qeyrisini hesaba almır. Halbuki, əfali tövhidin şühud mərhələsinə çatmamışdan qabaq insan başqalarına güvənir və elə bilir ki, onlara möhtacdır. Belə insan problemlərinin həll olunmasında, ehtiyaclarının ödənməsində onlara ümid edir. Ya da ona zərər verə bilmələri qorxusundan xoflu olur. Həqiqətdə digərlərinin müstəqil təsir qüvvəsinə inanmış olur və buna görə də onlara güvənir. Aydındır ki, bu əqidə əfali tövhid təfəkkürü ilə uzlaşmır. Bu düşüncə “Bihəvlillahi və quvvətihi əqumu

¹ Əl-Mizan, c. 14, səh. 304

və əqud” və “La həvla və la quvvətə illa billah” ilə bir araya sığmır. Tövhidə mərifətə yüksəlməyin tələblərindən biri budur ki, insan Allahdan qeyrisinə ürək bağlamasın, Allahdan savayı heç kimə etimad etməsin. Bununla bağlı Peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! İnsan camaatı Allahın əzəməti qarşısında idraksız dövələr kimi, bundan sonra özünə baxıb, özünü onlardan da aşağı olduğunu görməyə qədər kamil biliyə və düşüncəyə yiyələnmə bilməz.”

Maraqlıdır ki, Peyğəmbər (s) buyurur, insanların ixtiyarının digərinin əlində olduğunu görmədən heç kim kamil bilik sahibi ola bilməz. Necə ki, dövələrin yüyəni sarvanın əlindədir və dəvə karvanına istiqamət verən odur. Dövələrin bu işdə öz istiqalaları yoxdur. Hərəkətin istiqamətini seçən, işlərin tədbiri və tənzimi yüyəni əlində saxlamış kəsin ixtiyarındadır.

Əvvəlcə insan fikirləşir ki, başqaları öz hərəkətlərində, müharibələrdə, qələbələrdə baş verən dəyişikliklərdə müstəqildirlər. Amma insanın mərifəti inkişaf etdikcə, tövhidi mərifətə yaxınlaşdıqca bütün olayları dəvə karvanı misalında görür ki, bütün bu hadisələrin yüyəni başqa birisinin əlindədir. Bu səbəblər karvanını hərəkətə gətirənin Allah olduğunu dərk edir. Düzdür ki, səbəblərin və vasitələrin də işdə rolu olur, amma bu sistemi hərəkətə gətirən var. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, insanlar məcburiyyət altında olsunlar, söz bundadır ki, mütləq təsir onlar tərəfindən olmur. Belə də deyil ki, bütün işlər onların əlində olsun və hər bir qərarı onlar çıxarsın; onlar başqa bir sistemə tabedirlər və bəşər iradəsindən yüksək bir iradə onlara hökumət edir.

Deməli, müvəhhid o kəsdir ki, Allahı yaddan çıxarmasın, dünya sistemində Allahın əli olduğunu inkar etməsin. Bundan əks halda həmin şəxs tövhidi dərk etməmişdir. Əlbəttə, bu mətləbi bəyan edib açıqlamaq asan deyil və bəyanın bu vəziyyətin dərkində elə də əsaslı bir rolu yoxdur. Allahdan istəməliyik ki, bu həqiqətlərin dərkəninin ləyaqətini bizlərə inayət etsin.

Mərifətin bu həddinə yetişəndən sonra da insan şeytanın vəsvəsələrindən arxayın olmamalıdır. Çünki şeytan insanı heç vaxt boşlamır. Xüsusilə şeytan haqq və kamal yolunda addımlayanları azdırmaq üçün daha çox vurnuxur. Halbuki, iradəsi süst olanlar özləri şeytanın dalınca yollanırlar və şeytanın onları azdırması üçün bir iş görməsinə ehtiyac qalmır.

Şeyx Ənsari və Şeytanın toru

Əksəriyyətin eşitdiyi bir hadisədir: Deyirlər rəhmətlik Şeyx Ənsarinin vaxtında bir nəfər yuxusunda görür ki, şeytan əlində çoxlu rəngbərəng kəndirlər tutubdur. Bu kəndirlərin bəziləri yaşıl, bəziləri qırmızı, bəziləri sarı və həmçinin bəziləri qalın və bəziləri nazikdir. Bu kəndirlərin arasında gözü həddən artıq qalın bir kəndirə sataşır. Diqqətlə baxanda görür kəndir qırılıb. Şeytandan soruşur: “Bu kəndirlər nə üçündür?” Şeytan deyir: -

“Bunlar bəni-Adəmi tora salmaq üçün tələdirlər. Bunları insanın boynuna keçirtməklə onları aldadıram.” O, kəndirlərin tək-təki haqqında sual edir. Kəndirlərdən biri haqqında soruşur, Şeytan deyir: -“Bu arvaddır, bu evdir, o birisi puldur, vəzifədir və s.” Həmin adam soruşur: -“Bəs mənim kəndirim hansıdır?” Şeytan deyir: -“Sənin kəndirə ehtiyacın yoxdur, sən özün mənim dalımca gəlırsən! Bu kəndirlər o adamlar üçündür ki, mənim dalımca gəlmirlər və mən də bunları boyunlarına keçirib zorla dalımca sürüyürəm.” Soruşur: -“Bəs bu qırılmış qalın kəndir kimindir?” Şeytan dərin bir ah çəkib deyir: - “Uzun zəhmət çəkib bu kəndiri Şeyx Ənsari üçün toxumuşdum, amma dünən axşam boynuna keçirəndə bir təkənla onu paraladı!” Şeytan dilxorçuluğun şiddətindən böyük bir nəre çəkib uzaqlaşdı. Həmin şəxs bu vaxt yuxudan ayılır, səhərə qədər nigaran və narahat olur ki, bu nə yuxu idi mən gördüm. Səhər açılar-açılmaz mərhum Şeyx Ənsarinin qapısına gedir və olmuş əhvalatı ona nəql edir. Şeyx ağlayıb deyir: -“Dünən gecə arvadımın ağrısı tutmuşdu, bari-həmlini yerə qoymaq vaxtı idi. Qonşu arvadlar və mama dedilər xəstə təcili zeytun yağı içməlidir və mənə dedilər “Get bir az zeytun yağı tap.” Mənim yağ almağa pulum yox idi. Yanımda olan iki tümən pul idi. O da imamın payı idi, qoymuşdum qırağa yiyəsinə verim. Həmin o iki tüməni götürdüm ki, gedib onunla yağı alım. Yolda birdən ağılıma gəldi ki, birdən bu gecə başqa bir tələbənin arvadı doğmaq istəsə, onun yağ almağa pulu olacaq? Ürəyimdə dedim: -“Bəlkə də indi Nəcəfin hansısa guşəsində elə bir tələbə olsun ki, onun da arvadının sancısı tutmuş olsun və yağ almağa da pulu olmasın.” Yarı yoldan qayıdıb pulu yerinə qoydum. Dedim nə olur olsun, yağ olmayacaq, vəssəlam! Bu Şeytanın mənə qurduğu tələ idi. Düz doqquz ay bundan qabaq bu toru mənim üçün hörüb hazırlayırdı ki, nəhayət gözlədiyi gecə mən imamın malına əl uzadam. Amma Allahın köməyi ilə mən o kəndiri qırdım.

Bəli, Şeytan o adamları yolundan çıxarmağa çalışır ki, kamal yolunda qədəm götürürlər. İnsan elə ki kamal mərhələsinə qədəm qoyur, gözləri açılıb qəlbi işıqlanır, tövhidin cəlvələri onun üçün zahir olur, ya da mükəşifə aləminə daxil olur; bir şey görür, bir səs eşidir, o saat Şeytan özünü yetirir və başlayır vəsvəsə etməyə - insanı özünə məğrur edir ki, sən artıq böyük mənsəbə çatmışsan, başqalarının tayı deyilsən və bu kimi sözlər... İnsan zəhmət çəkib mərifətin bu mərhələsinə çatandan və anlayanda ki, digər insanlar müstəqil təsir qüvvəsinə qadir deyillər, onların elə də böyük dəyəri yoxdur ki, bir-iki manat pul üçün və ya bir iş görmələri üçün qarşılarında əyilib-qalxılsın və kömək istənilsin, birdən Şeytan onu vəsvəsə edir ki, əcəb yüksək mərifətə çatmışsan! Çox gərəklı olmusan. Belə olan surətdə insan qürur xəstəliyinə mübtəla olur. Bu cür qürurun qarşısını almaq üçündür ki, Peyğəmbər (s) buyurandan sonra ki, camaatı Allahın qarşısında dəvələr kimi gör, -tez ardınca bu sözləri əlavə edir: -“Amma özünü onlardanda kiçik bil.”

Özünü də başqaları kimi, bəlkə onlardan da kiçik gör ki, mövcudat silsiləsində sən də o zəncirin hissələrindən birisən. Bu silsilə hərəkətin biri digərini hərəkətə gətirir, amma ona ilk təkan verən Allahdır.

Deməli, bir kəs dində kamil biliyə yiyələnərsə, birincisi - başqalarını Allahla müqayisə etdikdə onları Allahın əzəməti, iradəsi qarşısında heç bir şey görür və ikincisi – başqalarını özü ilə müqayisə edəndə hamını özündən üstün görür. Bu çox qəribə xüsusiyyətdir. Yəni Allah insana belə bir tovfıqı verəndə, bir tərəfdən insan, camaatı onun taleyinə birbaşa təsir göstərməkdə aciz görür, başqa bir tərəfdən də şəri qayda-qanuna riayət edir. Başqalarını həyatda əsas qüdrət sahibi bilməsə də onlara təvazö və ehtiram göstərməkdə əskikliyə yol vermir. Şəri ədəb-ərkana riayət edir və həqiqətdə özünü başqalarından kiçik görür.

Bir tərəfdən insanları Allahın qarşısında yük daşıyan dəvələr kimi görür ki, yüyənləri Allahın əlindədir və başqa bir tərəfdən özünü onların arasında ən kiçik dəvə kimi görür. Belə deyil ki, onları dəvə kimi görəndə özünü onlara minmiş kimi görsün! Əksinə, özünü onlardan da kiçik və zəlil görür. Əlbəttə, belə bir baxışla insanın özünü başqalarından bu şəkildə kiçik görməsi çox çətindir. Amma bu olası bir işdir, həqiqəti var. Əgər insan bu mətləbi dərk etsə, belə ki, həm başqalarını əsas təsir amili görməsə və bununla yanaşı həm də onların qarşısında təvazökarlıq etsə, onun üçün dində qaranlıq qalan əksər suallara öz aydın cavabını tapacaqdır. Həqiqətdə Peyğəmbərin (s) bu sözü ilə təvazökarlığın da həddi aydınlaşmış olur. Təvazö özünü başqalarının yanında alçatmaqla bərabər tutulmur, əksinə təvazö insanın izzət və şərəfini bir az da artırır.

Təvazö - izzət və başıucalıq amili

Rəvayətlərin birində Həsən bin Cəhim İmam Rzadan (ə) təvazönün həddi barədə sual soruşur. Həzrət (ə) cavabında buyurur: -“Təvazönün bir neçə dərəcəsi var. Onlardan biri də budur ki, insan öz qədir-qiymətini bilsin və özünü xatircəmliliklə öz yerində və dərəcəsiində qərar versin. Xalq onunla necə rəftar edərsə, o da onlarla o cür rəftar etsin (əgər ona yaxşılıq etsələr, o da yaxşılıq etsin). Əgər onlardan pislik görsə, onların pisliliyini öz yaxşılığı ilə ortsün. Qəzəbini udsun və xalqın ona etdiyi pisliliyi bağışlasın. Allah da yaxşılıq edənləri sevir.”¹

Aydındır ki, bu cür təvazö nəinki insanın alçalmasına səbəb olmur, əksinə izzət və şərəfini bir az da artırır. Həzrət Peyğəmbər (s) dediyi kimi: -“Həqiqətən də təvazö öz sahibinin dərəcəsini artırır, başıuca edir. Təvazökar olun ki, Allah da sizi ucaltsın.”

¹ Üsuli-kafi (tər.), c. 3, İman və küfr kitabı, səh. 189

(Bəzi psixoloqlar deyirlər ki, insan əgər özünü başqalarından alçaq və dəyərsiz hesab etsə, “həqarət küdurəti”nə mübtəla olub nəticədə başqaları ilə rabitə yarada bilmir. Belə insan yaxşı söhbət edə bilmir, həddən artıq utancaqlıq göstərir, özünə güvənliyi əldən verir, inamını itirir, cəmiyyətdən qaçmağa çalışır, guşənişin olur. Belə olan surətdə təvazö ilə insanın özünə inamı bir araya sığmır, yəni mümkün deyil bir tərəfdən təvazökar olaq, o biri tərəfdən də ruhi yüksəkliyimizi qoruyub saxlayaq, insanın bir yandan özünü kiçildib, o biri yandan da şəxsiyyətini qoruyub gözləməsi mümkün olan şey deyil.

Belə görünür ki, insanda baş verən əksər ruhi xəstəliklərin mənşəyi (burada ailənin və mühitin də rolunu nəzərdə saxlamaqla) onlarda Allaha etiqadın olmamasından və İlahi vəhyin ruhlara qida verən şəfasından uzaq düşmələrindən irəli gəlir. İnsan əgər bu əsas və mühüm söykənəcək yerini əldən verərsə ruhi böhranlar seli onu əhatə etməyə başlayır, sanki bütün xəstəliklərin və dərdlərin ona hücumu başlayır. Amma insan bütün hərəkətlərini ilahi qanunların göstərdiyi şəkildə tənzim edə bilsə, əksər ruhi ələmlərdən nicat tapmış olar. Bu cəhətinə görə təvazö rəvayətdə Allah adamı olmaq, Allahın sevdikləri sifəti ilə qeyd olunmuşdur: “Hər kəs Allah üçün təvazökar olarsa, Allah da onun dərəcəsini artırar.” Əgər insanın təvazökarlığı ancaq Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə olarsa, əməlini Allaha üçün xalis edə bilsə, o heç bir həqarət hissi keçirməyəcəkdir. Deməli, Allah xatirinə ixlasla olan təvazökarlıq yaxşı hesab edilir. Yoxsa ki, zəiflikdən, özünü alçaq tutmaqdan irəli gələn təvazökarlığın bir dəyəri yoxdur və heç bir savaba da səbəb olmaz.

Bu təhlilə görə deyə bilərik:

Əgər insanın başqaları qarşısında təvazökarlığı ancaq Allahın əmrinə boyun əymək, bəndəlik niyyəti ilə olarsa, nəinki insan ruhunun zəifləməsinə səbəb olmaz, üstəlik insanın iftixarına səbəb olar. Yəni, insan təvazökarlığı Allaha ibadət hesab etməklə, onunla iftixar edir. İnsanın torpağa düşüb Allahın müqəddəs zəti qarşısında alnını yerə qoyması, səcdəyə qapanması ona həqarət, kiçiklik sayılmayıb, əksinə izzət, iftixar gətirdiyi kimi, eləcə də insanın Allaha itaət etmək niyyətilə başqalarının qarşısında təvazökar olması iftixarlı bir işdir.)

Həzrət İmam Səccad (ə) və zati ehtiyac və nöqsanın dərki

Yuxarıda deyilənlərə diqqət etsək Həzrət İmam Səccadın (ə) Əbu Həməzə Somalının duasında o cür ismət məqamını daşmasına baxmayaraq, pak nəfsə sahib olmasına rəğmən Allah dərğahında niyə o cür yalvarmasının səbəbini daha yaxşı dərk etmiş olarıq: “Məndən də halı pis olub qaragünlü olan varmı? Əgər bu vəziyyətimdə qəbr evinə gedəsi olsam, (orada) rahat olmağım üçün heç nə hazırlamamışam. (Əliboşam.)”

(Daha İmamın sözlərində zarafat-filan olmaz, sözləri ciddidir.) Necə olur ki, məsum imamın halı başqalarından daha pis olur. Bu məsələ olduqca mürəkkəb bir müəmmadır. Amma tövhidi maariflə tanış olan adam üçün bu müəmmmanın həlli elə də çətin deyil. Anlayanda ki, bütün qablar boşdur və kimin nəyi varsa Allah ona vermişdir, onda başa düşür ki, bütün nöqsanlar bizim özümüzdəndir, bizim vücudumuzun fəqirliyindəndir. Günah etməyimiz ona görədir ki, ya mərifətimiz yoxdur, kiminlə üz-üzə dayandığımızın fərqlində deyilik və kiminlə müxalifət etdiyimizi bilmirik, ya da iradəmiz o qədər zəifdir ki, şəhvət və qəzəb qüvvəsinin qarşısında o saat təslim oluruq. Bunlar hamısı bizim zəifliyimizdən irəli gəlir, insanın zəiflikdən başqa özündə olası bir şeyi yoxdur. Bizim özümüzün nəyi var ki, Allah da bizə verməmiş olsun? Elm, fəhm, düşüncə, ibadət, ibadətin tovfıqı, əməl və hər nəyimiz varsa Allah tərəfindəndir. Bunlar hamısı ilahi tovfıqla bizə çatmışdır. Vasitələri də bizim ixtiyarımızda qoyan Odur. Bizim yoxluq heysiyyətlərindən başqa olan bir şeyimiz yoxdur. Əgər Allah-təala ilə təhvil-təslim eləmiş olsaq bizim ixtiyarımızda boş kisədən başqa bir şey qalmayacaqdır. Bu harasıdır ki... Hələ o boş kisə də bizə qalsa böyük şeydir! Bizim özümüzün olan nə sərvətimiz var, nə əqlimiz, nə fəhmimiz. Bizim özümüzün olan şeylər – cəhl, acizlik, zəiflik və iradəsizlikdir ki, - hamısı nöqsan və zəiflikdir.

Əgər nöqsanlar və zəifliklər yoldan çıxmağa, azmağa səbəb olursa, nöqsanı çox olan adamın azmağa zəminləri də çox olur. O adamın nöqsanı və zəifliyi çox olur ki, onun vücudi tutumu da çox olsun. Kisə böyük olanda tutumu da çox olur və onun dolması üçün ora daha artıq mal yerləşdirmək lazımdır. İnsanın vücudi tutumu çox olarsa, ona daha artıq kamal inayət edilməlidir. Hər necə olsa da onun özünün olan bir şeyi yoxdur. Bir sərçənin kiçikliyi nəzərə alaraq, onun tutumu həddində Allah ona göz, qulaq, uçmaq qüdrəti, səs gücü inayət etmişdir. Əgər Allah bu saydıqlarımızı ondan alsa, onda bir sərçə böyüklüyü qədər boş yer qalacaqdır. Amma böyük tutumda olan filə Allah onun tutumuna görə bədən üzvü, qüdrət və güc inayət edir. İndi bunları ondan geri alsa, yerdə bir fil həcmi qədər boş kisə qalacaqdır.

Görən, bizim mənəvi tutumumuzla İmam Səccadın (ə) tutumu birdirmi? Aydınır ki, belə deyil. Bizim tutumumuz azdır, bizdə olan fəhmin, şüurun həddi nə qədərdirsə, tutumumuz da o qədərdir. Bu cəhətinə görə də öz tutumumuz həddində bizdən hesab tələb olunur. Heç vaxt Həzrəti Səccaddan (ə) tələb olunan hesabı bizdən tələb etmirlər. Peyğəmbər (s) və İmam üçün nəzərdə tutulan təklif keyfiyyəti baxımından bizə aid edilmir. Çünki onu qaldıracaq gücümüz yoxdur. Aydın olur ki, məsum İmama nisbətdə bizim tutumumuz çox məhduddur. Buna görə də əskikliyimiz və zəifliklərimiz də məhduddur. İmam özünə baxdığı zaman, Allahın ona

verdiklərini qırağa qoyanda hesabsız zəifliklər müşahidə edir. Çünki onun, Allah ona verdiyi və verəcəkləri üçün yetərincə gücü, tutumu və qabiliyyəti vardır. Bunun üçün də özünə nəzər salanda görür ki, zəifliyi hamısından daha çoxdur. Çünki tutumu çoxdur. Ona görə də deyir: - “Məndən də halı pis olan varmı?”

Əgər yenicə təklif həddinə çatmış bir yeniyetmə səhvə yol vermiş olsa, onun günahı, əlli il dərs oxuyub, Quran və hədis elmlərinə vaqif bir alimin həmin günaha mürəkib olması, eyni səhvə yol verməsi ilə bərabərmi tutulacaq? Məlum məsələdir ki, o alimin günahı daha çoxdur, çünki qabiliyyəti və tutumu daha çoxdur. Yeniyetmə olanın isə günahı çox azdır, çünki onun fəhmi və tutumu çox azdır. O alim öz tutumuna görə daha çox günah qazanır və cəzası da ağır olmalıdır. Bu barədə rəvayətlərin birində deyilir: “Alimin bir günahı bağışlanana qədər cahilin yetmiş günahı bağışlanır.”¹ Cahilin günahı daha azdır, çünki onun fəhmi və tutumu da azdır. Mümkün olmasa da belə fərz edək: əgər imam günah etmiş olsa, onun cəzası adi insanların cəzasından min dəfələrlə ağır olmalıdır. Çünki onun fəhmi və tutumu artıqdır. İmam özünə baxanda görür ki, Allaha itaət və bəndəlik yolunda elədiyi bütün ləyaqətli əməlləri Allah ona inayət etmişdir, hamısı Allah tərəfindəndir. Bunları Allahın hesabına çıxanda öz hesabında zəiflikdən başqa bir şey görmür. Öz zəifliyinin daha çox olduğunu görəndə başqalarından daha artıq xəcalət çəkir. Bura qədər deyilənlər İmam Səccadın (ə) sözlərinə bir açıqlama idi.

İnsanın əgər qəlbinin gözü açılsa və həqiqətləri daha çox görə bilsə, Allahın bərabərində nə qədər zəif olduğunu dərk edəcəkdir. Başa düşəcək ki, lovğalanmaq lazım deyil, ancaq özünü görüb, mənəm-mənəm demək yersiz bir işdir. Məgər bu mərhələyə gəlib çatmış həmin o məğrur insan bir qətrə murdar su deyildimi? İndi ki, böyüyüb təkamül edibdir, əldə etdiklərini o özü-özündən çıxarıbdır ki, bu qədər lovğalanır? Deməli, əgər biz həqiqətdə özümüzə nəzər salsaq özümüzü hər kəsdən kiçik görəcəyik. Əlbəttə, bu təvazökarlıq üzde, yalandan olmamalıdır. İnsanın üzde özünü təvazökar göstərüb qəlbde özünü hamıdan üstün tutması nifaqdır. Yəni münafiqlik əlamətidir. Təvazökarlıq içəridən gəlməlidir. Bu da ilahi tovfıq olmadan, mərifət nurunu Allah insanın qəlbinə salmayınca əmələ gəlmir.

Ümidvaram, Allah-təala belə bir mərifəti bizlərə də nəsib edəcək və arzu edirəm bundan da yüksək mərifəti bizlərə inayət etsin.

¹ Biharul - ənvar, c. 2, səh. 27

Həqiqi imanın səmərəsi Peyğəmbərin (s) kəlamında

Hədisin davamında Peyğəmbər (s) buyurur: - “Ey Əbuzər! Camaatı öz dinlərində əbləh, dünyalarında aqıl görməyincə imanın həqiqətinə çatmayacaqsan.”

Ey Əbuzər, bir vaxt imanın həqiqətini dərk etsən, əgər görsən camaat öz dünyalarında qabağa gedirlər, bil ki, onlar öz dünyaları ilə münasibətdə aqıl və şüurludurlar, axirətlərinə nisbətdə amma nadan və axmaqdırlar. (Peyğəmbərin (s) buyuruğunda “kulləhum” təbiri işlədilmişdir, yəni bütün camaat belədir. Çünki, öz axirətləri üçün aqıl olanlar çox azdır. Bunun üçün də öz axirətləri ilə əlaqədə axmaq olan ümumi camaatın müqabilində saya gələcək qədər deyillər.)

Aqıl o adamdır ki, yaxşı və daha yaxşı, faydalı və daha faydalı olan iki əmr arasında seçim aparsa, daha faydalı olanı seçir. Əgər biz dünyanı axirət ilə müqayisə etsək görəcəyik ki, axirət dünyadan dəfələrlə faydalıdır. Çünki həm müddət baxımından sonsuzdur – insanın dünyəvi ömrü 70-80 il arasındadır və ya 100 ildən çox qırağa çıxmır; hətta əgər fərz etsək min ilə gedib çıxır, yenə də axirətin sonsuz həyatı qarşısında bir ədəd deyil – və həm də keyfiyyət baxımından: dünyəvi ləzzətlər ağır zəhmət hesabına əldə edilir və əlavə olaraq dərdlər və çətinliklərlə qarışıq olur. Biz çətinliklər və dərdlərə o qədər alışqan olmuşuq ki, həmin o az ləzzətlə, - özü də dərdlə qarışıq – qane oluruq. Yeməkdən ləzzət ala bilməyimiz üçün nə qədər zəhmət çəkməliyik: pul əldə etməliyik, həmin pula lazım olan şeyləri almalıyıq, bunlar bir tərəfə, yeməyi çeynəməyimiz üçün də çənəmizi işə salıb yormalıyıq. Bütün bunlar bir loğma çörəyin boğazımızdan aşağı getməsi üçündür ki, bu zaman bir az ləzzət əlaq. Bu hələ harasıdır! Yemək aşağı enəndən sonra da yeni bir proses başlayır. Amma axirət ləzzətində heç bir dərd, zəhmət yoxdur. Nə onun hazırlanmasında insan zəhmət çəkir, nə də sərf olunmasında. Orada yorğunluq da olmaz: “Elə bir Rəbb ki, öz lütfü və kərəmi ilə bizi (əbədi qalacağımız) iqamətgahda yerləşdirdi. Orada bizə nə yorğunluq üz verəcək, nə də bir məşəqqət, əziyyət toxunacaqdır!”¹

Axirət həm keyfiyyət cəhətindən də dünyadan üstündür, həm də kəmiyyət: “Halbuki axirət daha xeyirli və daha baqidir.”²

Axirətin təsəvvür olunmaz dərəcədə dünyadan üstünlüyünü nəzərdə tutanda, o ikisi ilə müqayisədə aqıl insan hansını seçər? Məlum məsələdir ki, ağıl axirəti seçər. Amma camaat arasında belə müqayisəni aparıb ona əməl edən adam çox azdır. Çünki camaatın əksəriyyəti imanın həqiqətinə çatmayıbdır. Amma imanın həqiqətinə çatmış adamlar axirəti dünyadan üstün tutmaqdan əlavə bilirlər ki, camaat dünyalarına nisbətlərində aqıl,

¹ Fətir, 35

² Əl-Əla, 17

axirətlərinə nisbətə cahildirlər. Dünya işləri ilə bağlı məsələlərdə yaxşını pisdən ayıra bilirlər və öz maddi mənafeələrinə çox yaxşı vəqifdirlər, amma axirətdən xəbərləri yoxdur. Axirətin olduğuna və dünyadan üstün olmasına inana bilmirlər.

Bəlkə də Peyğəmbərin (s) sözünün sirri budur ki, mömin əksər insanların dində cahil olduqlarını başa düşəndə, artıq həyatda onların arxasınca getmək istəmir və öz yolunu onlardan ayırır. Səy edir axirətlə bağlı işlərdə başqalarının buraxdığı səhvlərdən ibrət götürsün və həqiqi yolda addımlasın. Başqa bir cəhətdən də dünya ilə bağlı işlərdə aqillərin təcrübəsindən faydalanır. Əlbəttə, dini qayda-qanunları gözləməklə.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS

Mühasibənin, əməllərin ölçülməsinin və Allahdan həya etməyin əhəmiyyəti

- Mühasibə - qaçılmaz zərurət
- Müşaritə, müraqibə və mühasibə
- A - Müşaritə
- B - Müraqibə
- C - Mühasibə
- Nəfsin mühasibəsinin faydası
- Çirkin əməlin doğurduğu xəcalət
- Xəcalət və həyanın məfhumu
- Qələt adət - ənənələrin yayılmasının amilləri

Mühasibənin - əməllərin ölçülməsinin və Allahdan həya etməyin əhəmiyyəti

Peyğəmbərin (s) bu bölmədəki nəsihətləri mühasibə və ilahi həya ilə əlaqədardır. Rəvayətlərdə, xüsusilə də “Nəhcül-bəlağə”də “Nəfsin müsahibəsi” məsələsinə çoxlu təkidlər edilmişdir. Əxlaq ustadları haqq yolda hərəkətin ilk qədəmini, nəfsin paklanmasının ilk mərhələlərindən birini “mühasibə”də görürlər.

“Ey Əbuzər! Səni (sorgu-suala çəkib) mühasibə etməmiş, öz hesabına yetiş ki, sabah səni mühasibə etsələr çətinə düşməyəsən.”

Bu məzmunun eynisi, başqa rəvayətlərdə də dəfələrlə yad edilmişdir: “Sizi mühasibə etməmiş, siz özünü mühasibə edin.”

Bu rəvayəti başqa rəvayətlərdən fərqləndirən, ona əlavə bir nöqtənin artırılmasıdır. Həmin nöqtə budur ki, insanın bu dünyada özünü sorgu-suala çəkib mühasibə etməsi Qiyamət günü ondan hesabat alınmasını asan edəcəkdir.

Mühasibə, qaçılmaz zərurət

Mühasibənin əsli və əməllərin yoxlanılması qaçılmaz bir işdir və hamı da bunu dərk edir. Hər kəsin özünə görə həyatda hesabatı olur. Xüsusilə də ticarət sahəsində çalışanlar, işləri sərmayə yatırıb, pul alıb – pul verənlər üçün hesabat aparmaq, xeyrini, zərərini araşdırmaq böyük əhəmiyyət daşıyır. Bazarda çalışan, işləri alış-veriş olanlar adətən ildə bir dəfə öz gəlir-çıxarlarını nəzərdən keçirir, hesab-kitab aparırlar. Amma bununla yanaşı günün axırında, həftədə və ayda da öz hesablarını yoxlayırlar ki, ilin axırında hesabatları asan olsun. Əgər həmin tacir gündəlik, ya həftəlik və aylıq hesabına baxmasa, hesabların hamısı üst-üstə yığılıb qalsa, iş onun

üçün çətin olar. Bəzən belə diqqətsizliyin, işləri boşuna buraxmağın nəticəsində bağışlanılmaz səhvlər baş verir.

Söz ondadır ki, necə ki tacir diqqətlə öz ziyanını, xeyrini gözdən keçirib yoxlayır və bir qəpiyinin də o yan – bu yan olmasına yol vermir, eləcə də mömin özü ilə Allahı arasında olan haqq – hesabını yoxlamalı, hər bir əməlini çötkəyə vurmalıdır. Bu işində nəfsin məkrindən çəkinməli, nəfsinin onu aldatmasından qaçmalıdır ki, nəfs, onun günahlarını təmizə çıxarmaqla, öz əməlləri üzərində diqqətlə hesab aparmasına mane olmasın. Öz nəfsindən etdikləri barədə qənaətbəxş cavab tələb etməlidir. Qiyamətdə ilahi məmurlar ondan necə hesab tələb edəcəklərsə, o da özü ilə həmin şəkildə hesabat aparmalıdır.

Qaydası üzrə günahların hesabı əgər vaxtında tutularsa, bir-birinin üstünə yığılıb qalmazsa, daha dəqiq aparılmış olur və insan da düzgün nəticə əldə edir. Bu məsələnin bir tərəfi...

Başqa bir tərəfdən əgər günahların hesabını təxirə salsaq, getdikcə hansı günaha mürtəki b olduğumuzu və nə qədər günahın üst-üstə yığılıb qaldığını unudaraq. Bundan başqa öz günahlarımıza nəzarət etməyəndə onun çarəsi barədə götür-qoy da etmirik və həmçinin etdiyimiz günahların həcminə inanmağımız gəlmir. Əgər məndən soruşsalar ömründə, indiyə qədər nə qədər günah etmişəm, çox insafım olsa deyərəm, min günah. Amma, əgər dəqiqliklə gündəlik, həftəlik və ya aylıq günahlarımı qeydə alsaydım, hesab – kitab tutsaydım, onda məlum olardı ki, gündə, həftədə və ya ayda bəlkə də mindən artıq günaha batmışam! Bütün günahlar üst-üstə yığılıb qalanda astronomik bir rəqəmə çevrilirlər. Biz qəflətdə oluruq, elə bilirik ki, əgər adam öldürməmişiksə, oğurluq etməmişiksə, deməli əsas işlər öz qaydasındadır, yerdə qalan günahlar o qədər də mühüm deyildir. Bəlkə də kimsə bizə “günahkar” desə, etiraz edib deyərik: -“Məgər biz nə günah etmişik ki?” Unutqanlıq insan nəfsinin xasiyyətidir, xüsusilə də dildə deyilənlərdə.

Psixologiyada diqqət yetirilən məsələlərdən biri budur ki, insanın etdiyi səhvlərini, günahlarını yada salması, onların yenidən açılıb ağardılması, onu xəcalətli, başısağrı edir. İnsan həmin məsələlərə yenidən qayıdılmasını istəmir, onları unutmağa çalışır.

Bu günlər psixoloqlar unutqanlıqın və yaddaşa ötürmənin yaranma mexanizminin öyrənilməsində çoxlu işlər görmüşlər. Yəni insanın bir şeyi necə unutmasını, hansı amillərin unutqanlıqda rol oynadığını və həmçinin hansı amillərin yaddaşa ötürmə mexanizmini əmələ gətirdiyini öyrənməyə çalışmışlar. Təəssüflər olsun ki, araşdırılması həm dinimizə və həm dünyamıza fayda verəcək bu mühüm məsələ barəsində biz çox az iş görmüşük.

Deməli, insan sevmədiyi şeyin özünə nisbət verilməsini istəmir. Psixoloqların araşdırmaları göstərir ki, insan hər bir günahdan və cinayətdən sonra özünə haqq qazandırmağa, əməllərini təmizə çıxarmağa cəhd edir. O vicdan əzabından yaxa qurtarmaq, gördüyü əməlin ona verdiyi əzabı yüngülləşdirmək üçün həmin günahı öz vücudundan uzaqlaşdırmağa çalışır, başqa təbirlə desək özünü günahsız göstərməyə səy edir; çalışır ya günahı yaddan çıxarsın, ya da onu başqa birisinə - mühitə, şeytana, dünyaya, ictimai quruluşa və ya hər hansı digər amilə - nisbət versin. Bu yolla özünü müdafiəyə üz tutur. Əgər “müdafiə mexanizmi”nə yönəlmə meyli insanda güclənərsə və hər günahına bəraət qazandırmağa çalışarsa, özü haqqında insafli hökmdən yayınarsa, bu hiss onun daha böyük cinayətlər törətməsinə zəminlər yaradır. Çünki o özünün bu işi ilə özünü günahın qamçısından kənarlaşdırmış olur və onu günahın aqibətindən qorxudub çəkindirəcək heç bir narahatlığı, əziyyəti qalmır. Belə olur ki, günahın üzrü günahın özündən daha xətərli olur.

Çünki insanda özünə məhəbbət hissi var. Camaat yanında hörmətinin olmasını istəməsindən başqa həm də öz yanında başıuca olmasını istəyir; öz vicdanı qarşısında xəcalətli olmaq istəmir, özünü naqis görməyi sevmir. Buna görə də onda boşluq, naqislik yaranmasına səbəb olan şeyləri xatirəsindən silməyə çalışır. Çünki onların xatırlanması insanın öz gözündə özünü həqir və yüngül görməsinə səbəb olur və bu da insanın təbii meylinin əksinədir. Bu nöqtəyə diqqət yetirməklə, əgər bu arada insanın nöqsanlarını, səhv işlərini onun yadına salacaq amillər olmazsa, bu gedişlə onu böyük təhlükə gözləyir və yaxın gələcəkdə qarşısıalınmaz xəsarətlərlə üz-üzə dayanacaqdır. Bu cəhətinə görə rəvayətdə insanın öz pis əməllərini yada salıb onların islahı üçün tədarük görməsinin ən yaxşı üsulları seçilmişdir. Əxlaq ustadları həmin rəvayətləri nəzərdə tutaraq “Meracus –sadə”, “Cameus – səadət” və “İhyau-ulum” kimi kitablarda, nəfsinin paklaşmasını və cilovlanmasını, seyri-süluk yoluna qədəm qoymaq istəyənlərə üç mərhələni – “müşaritə”, “müraqibə” və “mühasibə” – keçməyi tövsiyə edirlər.

Müşarita, müraqibə və mühasibə

A - Müşarita¹

Səhər tezdən insan yuxudan duranda diqqət etməlidir ki, onun ixtiyarına yeni bir sərmayə qoyulmuşdur. Əgər biz yuxudan qalxmasaydıq və ruhumuz bədənimizdən həmişəlik ayrılardı, bizim ömrümüz birdəfəlik başa çatmayacaqdımı?

¹ Kiminləsə şərtləşmək, şərt bağlamaq. Burada insanın öz nəfsi, vicdanı ilə şərtləşməsi nəzərdə tutulur. (mütərcimdən)

“Allah (əcəli çatan kimsələrin) canlarını onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin (hələ əcəli çatmayanların) canlarını isə yuxuda alar (çünki yuxu da ölüm kimi bir şeydir, yuxu zamanı ruhun bədənlə əlaqəsi kəsilər.) Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını (ruhlar aləmində) saxlayar (onların ruhu bir daha bədənlərinə qayıtmaz, beləliklə də, bədən ölüb gedər). Digər (ölümünə hökm olunmamış) kimsələrin canlarını isə müəyyən bir müddətədək (əcəlləri gəlib çatıncaya qədər yuxudan oyandıqda bədənlərinə) qaytarar. Həqiqətən, bunda düşünən bir qövm üçün (Allahın hər şeyə qadir olmasına, Qiyamət günü ölümləri dirildəcəyinə dəlalət edən) əlamətlər vardır!”¹

Deməli, biz yuxuda ölümün bir mərhələsini keçirik və sanki ölmüş kimi oluruz. İndi, əgər yuxudan yenidən ayılmış olsaq bizə yeni həyat bağışlanmış olur və ixtiyarımıza təzə bir sərmayə verilir. Belə olan surətdə bizə verilən ikinci təzə bir həyata görə Allaha şükür etməliyik, üzümüzü nəfsimizə yönəldib ona belə deməliyik: - Ey nəfs! Allah-təala bu dəyərli sərmayəni sənə ixtiyarında qoydu ki, onunla axirət səadətini təmin edəsən. Əgər yolunu azsan, sərmayəni uduzmusan, ziyan görəcəksən. Öz nəfsimizlə şərt kəsək və onunla əhd-peyman bağlayaq ki, bir daha günahın ətrafında dolaşmasın və Allahın qəzəbinə səbəb olacaq işlərdən uzaq olsun. Nəfsimizdən söz alaq ki, bu qiymətli sərmayəni Allahın razı qalacağı və insanı səadətə çatdıracağı yerlərdə işlətsin. Çünki Allahın razılığını qazanmaqla insan səadətə yetişir. Allah razı olmayınca insan səadətə çata bilməz. Öz nəfsimizlə şərt kəsək ki, vacib əməllərin və ilahi təkliflərin yerinə yetirilməsində əyər- əskikliyə yol verməsin və əlindən gələn hər bir xeyir işi tərk etməsin.

Yaxşı olardı bu müşaritəni (öz nəfsi ilə şərtləşməsi) insan sübh namazından və namazın ardınca oxunan duadan sonra aparsın. İnsan öz nəfsinə xitab edərək desin: - “Ey nəfs! Mənim bu bir-iki günlük ömürdən başqa əlimdə heç bir sərmayəm yoxdur, əgər əlimdən çıxsas bütün sərmayəm bada gedəcək.

Ey nəfs! Rəhman Allah bu bir günü də mənə möhlət verdi. Əgər bu gün ölmüş olsaydım, arzu edərdim ki, yenidən Allah məni bu dünyaya qaytarsın, bəlkə axirətimə bir azuqə toplaya bilim. İndi, ey nəfs, elə təsəvvür et ki, ölmüşdün və bu dünyaya qayıtmağı arzu edirdin və sənə də arzunu qəbul edib yenidən bu dünyaya qaytardılar. İndi nə fikirləşirsən? Yoxsa bu bir günü də zay etmək istəyirsən? Çünki çəkdiyən hər nəfəs qiymətli bir gövhərdir ki, onunla axirət asayişini təmin edəcək əbədi xəzinə toplamaq olar.”

¹ Əz-Zumər, 42

B - Mürəqibə¹

“Müşaritə” mərhələsindən sonra “mürəqibə” mərhələsi gəlir. İnsan bu mərhələdə, gün ərzində nəfsi ilə bağladığı şərtlərə riayət etməsinə göz qoyur. Yəni, hər an diqqətli olur ki, məbadə birdən yadından çıxar, günah iş görər. Baxıb görməlidir ki, yolu düz gedir, ya əyri. Başqa təbirlə desək, mürəqibət həmin təqvadır. Çünki təqva ilahi dəyərlərin siyanəti və əməllərin nəzarətdə saxlanmasıdır. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, təqva ona oxşayır ki, insan qaranlıq gecədə əqrəb və ilanla dolu biyabanda yol gedir və hər an mümkündür ayağını ilanın üstünə bassın və ilan da onu çalmaqla həyatına son qoysun. Necə ki həmin adam əqrəb və ilanla üzləşməmək üçün bütün diqqətini toplayır və hər addımını ehtiyatla götürüb qoyur, eləcə də insan gərək həyatda şeytanın xətərindən amanda olması və cəhənnəm əzabına düşər olmaması üçün hər işində diqqətli və ehtiyatlı olsun. Məlum olur ki, təqva insanın öz işlərində diqqətli olması və öz əməllərinin aqibətini düşünməsidir.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Bir nəfər kişi Peyğəmbərin (s) xidmətinə gəlib ərz edir: - “Ey Allahın Rəsulu, mənə bir öyüd-nəsihət, tapşırıq verə bilərsinizmi?” Peyğəmbər üç dəfə ona buyurur: - “Əgər sənə nəsihət etsəm, onu qəbul edərsənmi?” Hər dəfəsində də həmin adam deyir: - “Bəli, ey Allahın Rəsulu.” Sonra Peyğəmbər (s) deyir: - “Mənim sənə nəsihətim budur ki, hər bir işi görmək istədikdə, əvvəlcə həmin işin aqibəti, sonrası barədə yaxşıca düşün, götür-qoy et, sonra əgər gördün həmin işin axırı, nəticəsi yaxşıdırsa o işi gör, yox, əgər gördün axırı yaxşı görsənmir, o işdən uzaqlaş.”²

Nəfsin mürəqibəti Allahı tanımağın nəticəsində hasil olur. Bu tanımağın nəticəsində insan yəqin edir ki, Allah-təala insanın gizli sirlərinə aghahdır və heç bir şey Onun nəzərindən qaçmır. Bu baxımdan elə bir əməl yoxdur ki, insan onu gördüyündə mürəqibətə ehtiyacı olmasın. Çünki, bəndə ya Allaha itaətlə məşğuldur, ya günah əməllərlə, ya da mübah sayılan işlərlə. Onun bəndəlik halında mürəqibətdə olması əməlini kamala çatdırmasında göstərdiyi ixlasdan və səydən, ədəb normalarına riayət etməsindən və əməli nöqsanlardan qorunmasından ibarətdir. Bəndənin günah işlərkən

¹ Xacə Nəsirəddin Tusi deyir: Mühəsibə - bir kəslə hesablaşmaq və mürəqibə -(gözdə-qulaqda) olub kimi işə saxlamaq, qorumaqdır. (Nəsirəddin Tusi, “Osafül-Əşraf, səh. 88 – 90)

Ariflər yanında “mürəqibət” istilahi kəlmə olub qəlbi (nəfsi) pis işlərdən qorumağa, gözləməyə deyilir. Bəziləri deyirlər: -“Mürəqibət budur ki, Allahı hər şeyə qadir biləsən”. Bəziləri deyirlər: -“Mürəqibətin həqiqəti haqqı ibadətdir”. Bəziləri deyirlər: -“Ümumun mürəqibəti (Allahdan) qorxmaqdır, xüsusun mürəqibəti (Allaha) ümid etməkdir”. Və həmçinin demişlər : -“Mürəqibətin əlaməti fədakarlıqdır”. (mütərcimdən)

² Kafi, c. 8, səh. 149

müraqibətdə olması onun tövbə etməsi, peşmançılığı, əməlindən utanması və səhvini düzəltməsinə səy etməsidir. Mübah işlərdə bəndənin müraqibət etməsi budur ki, qayda-qanuna riayət etsin və nemətlərdən istifadə etdikdə həmişə nemət sahibini nəzərdə tutsun və o nemətlərə görə şükr etsin və bəlalara səbirli olsun.

C - Mühasibə

Nəfsin paklaşması üçün əxlaq ustadlarının tövsiyə etdiyi üçüncü mərhələ mühasibədir. Mühasibə - yəni insan günün axırında özünün bir günlük rəftarını araşdırmağa başlayır. Yoxlayır ki, görsün öhdəsində olan ilahi vəzifələrə, vaciblərə əməl edib, ya yox. Yoxlamadan sonra əgər görsə ki, ilahi vəzifələri yerinə yetirmişdir və onun gün ərzində bütün rəftarı şəri qaydalara uyğun olmuşdur Allaha şükr etməlidir ki, ona bu vəzifələri yerinə yetirmək tövfiqini inayət edibdir. Çünki vəzifələrin əncamı ilahi tövfiqin sayəsində həyata keçir. Bu tövfiqi bizə inayət etdiyi üçün qədirdanlıq olaraq şükr etməliyik. Həmçinin səy etsin başqa günlərdə də həmin sağlam və düzgün yolu davam etdirdsin. Amma əgər ilahi vəzifələrə əməl etməmiş olsa və ya əməllərində qüsura yol vermiş olsa və ayağı büdrəyib yolundan çıxmış olsa, onda müstəhəbbi əməlləri, xüsusilə də nafilə namazlarını həyata keçirməklə işində olan nöqsanları düzəltməyə çalışmalıdır və ilahi vəzifələri tərk edib günah işlədiyi üçün özünü danlamalıdır və tövbə etməlidir ki, bununla Allah-təala onun günahlarından keçsin. Həmçinin yaxşı və xeyirli əməllərlə günahlarının tədarükünə məşğul olmalıdır. Belə olan surətdə yatdığı zaman bütün hesabları təmizlənmiş olur və üzərində heç bir günah qalmır. Bu həmin o mühasibədir ki, Əhli-beyt (ə) öz səhabələrinə tövsiyə etmişlər və əxlaq ustadları da pak imamlarımızın buyurduqlarının əsasında onu başqalarına tapşıırırlar.

Mühasibənin nəfsin paklaşmasında olan rolunu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq İmam Kazim (ə) buyurur: - “Hər gün, gün ərzində nəfsinin hesabını aparmayan kəs bizdən deyil. Əgər yoxlayıb görsə ki, yaxşı əməllər etmişdir, Allahdan onun yaxşı əməllərini bir az da artırmasını istəsin, əgər görsə ki, pis əməllərə mürtəki olmuşdur, Allahdan bağışlanmaq diləsin və Ona tərəf qayıtsın.”¹

Peyğəmbəri-Əkrəm (s) səhabələrinə buyurur: - “Sizə insanların ən zirəkinin və ən nadanının kim olduğunu deyimmi?” Əshab deyir: - “Bəli, ey Allahın Rəsulu.” Həzrət buyurur: - “İnsanların ən zirəki o kəsdir ki, öz nəfsinin hesabını aparsın və ölümdən sonrakı həyatı üçün iş görsün. İnsanların ən axmağı o adamdır ki, öz nəfsinin istəklərinə təbə olur və həmişə Allahdan onun arzularını yerinə yetirməsini tələb edir.”²

¹ Usuli-kafi, c. 4, səh. 191

² Biharul-ənvār, c. 70, səh. 69

Nəfsin mühasibəsinin faydası

Nəfsin mühasibəsinin faydalarından biri də budur ki, insan öz səhvlərini görəndə tez onları düzəltməyə çalışır, günahın təsirinin ruhunda yer tutmasına imkan vermir. İnsan özü ilə hesabat aparmasa, nə qədər günah etdiyini də bilməyəcəkdir. Əgər bizdən soruşsalar ki, səhərdən axşama qədər neçə yaxşı, neçə pis, nalayiq iş görmüsünüz, harada çaşmış, harada düz olmusunuz – bilməyəcəyik. Amma onda ki, nəfsimizlə hesabat aparırıq, görürük ki, əməllərimizin neçəsi düz olmuşdur, neçəsi əyri.

İnsan öz günahlarına diqqət yetirməyəndə o günahlar onun ruhuna hopur və daim ona mənfi təsir göstərirlər. Hər görülən günah onun qəlbində qara bir xal əmələ gətirir, günahlar artdıqca qaranlıq və zülmət də onun ürəyini bürüməyə başlayır, iş o yerə çatır ki, ürəyində nurdan əsər-ələmət qalmır. Bu nöqtə bəzi rəvayətlərin məzmunudur. O cümlədən İmam Sadiq (ə) rəvayətlərin birində buyurur: -

“Bir adam günah etdiyi və onun ürəyində qara xal yaranır, əgər tövbə etsə, xal məhv olub gedir, yox, əgər o günahın üstünə başqa günah da gəlsə, o xal artıb çoxalmağa başlayır və bu minvalla onun ürəyini qara örtük bürüyür ki, bundan sonra o adam heç vaxt doğru yola qayıtmaz.”¹

Hərdən insanın xəbəri olmur, xəbər tutanda görür ki, günah artıq ürəyini əhatə edibdir. Əgər bugünkü halını bir il qabaqkı halı ilə müqayisə etsə görəcək ki, ruhunda gözəçarpacaq dərəcədə dəyişiklik baş vermişdir. Bir müddət elm öyrənən bəzi adamlar, öz ruhiyyələrində, əxlaqlarında müşahidə etdikləri zəiflikləri barədə öz-özlərinə deyirlər: - “Təhsilə başladığım ilk vaxtlarda mənim vəziyyətim belə deyildi; yüksək ruhiyyədə idim, ürəyim, zəhnim saf idi. Nə oldu ki, birdən-birə ruhiyyəmə zəifləməyə başladı?” Bəziləri bu tənəzzülün, süqutun səbəbini dərstdə görürlər; elə təsəvvür edirlər ki, dərslər oxumaq onların qəlbinə qaraltmışdır. Mənəvi ruhiyyələrinin aşağı düşməsinə günahlarının səbəb olduğuna inanmaq istəmirlər. Aydın ki, insanın yaxşı və dəyərli işlərindən biri də onun dərslər oxumasıdır. Hərçənd bəzən insanın bu kimi yaxşı işlərində çoxlu eyiblər müşahidə olunur ki, səbəbi də insanın diqqətsizliyindən irəli gəlir. Elə ki, insan dərslər oxumaqdan yorulur və ya dərslər oxumaqla bir yerə çıxacağına ümidini itirir və ya onu öz nəfsani istəklərinə uyğun görmür, bütün eyibləri dərstdə axtarmağa başlayır və bir növ özünü aldadıb deyir: - “Mənim ürəyimi qaraldan dərslər oxumaq oldu, bundan qabaq, dərslərin əvvəlində ürəyim, ruhum pak idi!” Düzdür ki, dərslərin əvvəlində ürək pak idi və indi qaralmışdır, amma onun səbəbi dərslər oxumaq deyil, əksinə, səbəbi dərslər oxumamaqdır. Səbəbi günahlar və nəfsi tərbiyə olmadan dərslər oxumaqdır.

¹ Usuli-kafi (tərc.), c. 3, səh. 373

Bəli, insan mühasibə etməyəndə günahın həqiqi və təkvini təsiri öz qüvvəsində qalır, nəticədə insanın ürəyini qaraldır. Qafil adamın isə bundan xəbəri olmur. Sanki bir adam ağ paltar geyinir və arası kəsilmədən bu paltarın üstünə ləkələr düşür. Amma o gözlərini yumub paltarının çirkləndiyinə baxmaq belə istəmir. Aydındır ki, ləkələr üst-üstə yığılıb paltarı iyrənc bir vəziyyətə salacaqdır və ona hər baxanın ürəyini bulandıracaqdır. Amma o adamın özünün bu vəziyyətdən xəbəri yoxdur, çünki gözlərini bərk-bərk yummuşdur!

Nəfsin mühasibəsindən uzaqlaşmağın ən böyük eybi və ziyanı budur ki, günahın təsiri ruhda qalır və günbəgün artıb ürəyi zülmətə bürüyür və insanı Allahdan bir az da uzaqlaşdırır. İnsanın özündən xəbəri olmur, çox vaxt elə bilir ki yaxşı, hörmətli adamdır; lovğalanır ki mən eləyəm, beləyəm. Halbuki, hər gün uçurumun ağzına sürüklənir və nəticədə bir gün bədbəxtlik çəlasına düşəcəkdir:

“(Ya Məhəmməd!) De ki: “Sizə əməlləri baxımından (axirətdə) ən çox ziyana uğrayanlar barədə xəbər verimmi? O kəslər ki, onların dünyadakı zəhməti boşa getmişdir. Halbuki, onlar yaxşı işlər gördüklərini (və bunun müqabilində mükafata nail olacaqlarını) zənn edirlər.”¹

Əllamə Təbatəbai bu ayənin təfsirində buyurur: -“Xeyir əldə etmək məqsədilə olan alış-verişdə ziyan o zaman baş verir ki, insan məqsədinə nail olmasın və ya sərmayəsində əskiklik üzə çıxsın və ya insanın zəhməti hədəfə getsin. Mübarək ayədə zəhmətin hədəfə getməsi zəhmətin itirilməsi, puça çıxması təbiri ilə verilmişdir. Məsələn, bir nəfər yolu itirir və gedəcəyi yərə çatmır.

Hərdən insanın ticarətdə zərər görməsi işində naşı olması ilə əlaqədar olur və ya işin yolunu bilməməsi ilə və ya gözlənilməz, insanın özündən asılı olmayan amillərin nəticəsində olur. Bu ziyanların aradan qalxmasına ümid etmək olar. Çünki ümid edilir ziyankar ayılsın, işini yenidən başlasın və əlindən çıxan zəhmətini geri qaytarsın. Amma bəzən də insan ziyan görür, elə bilir ki, xeyir görür! Zərəyə düşür, amma xeyirdən başqa bir şey qazanmadığına inanır. Bu ziyanların ən pisidir ki, düzəlməsinə ümid yoxdur.

İnsanın bu dünyadakı vəzifəsi ancaq səadəti üçün çalışmasıdır. Bundan başqa onun heç bir istəyi olmamalıdır. Əgər haqq yola düşsə və hədəfə çatsa, həqiqi səadətə çatmış olacaqdır. Amma əgər yolunu azsa və öz səhvinə vaqif olmasa zəhməti hədəfə gedəcəkdir. Lakin onun nicat tapmasına ümid var. Amma haqq yoldan çıxıb qeyri haqqa üz tutarsa və öz bildiyində israr edərsə, belə ki, haqq nuru onun üçün zahir olanda nəfsi onu pərdələyib dikbaşlığa və cəhalət təəssübünə gıriftar edərsə, belə insan əməlində və

¹ Əl-Kəhf, 103-104

zəhmətində ziyan görmüşlərin ən pisi olacaqdır. Çünki, onun ziyanlarını aradan qaldıra biləcəyinə ümid yoxdur və səadətə çatacağı da gözlənilmir. Bu həmin nöqtədir ki, Allah-təala mübarək ayədə bəyan edir.”¹

Bundan qabaq deyildiyi kimi nəfsin mühasibəsinin faydalarından biri budur ki, insan öz səhvlərini görür və onları yoluna qoymağa çalışır. Günahın təkvini təsirinin ruhunda qalmasına və onu uçuruma sürükləməsinə yol vermir. Peyğəmbər (s) bu həqiqəti biri digərinə lazım olan iki təbirlə bəyan edir. Əvvəl deyir “Səndən hesabat istəməmiş nəfsini mühasibə et” və sonra buyurur “Bu mühasibə sənə sabahkı (Qiyamətdəki) hesabını asan edər.” Çünki özün öz əməllərini yoxlasan üzə çıxan səhvlərini, günahlarını düzəltməyə səy edər və nəticədə Qiyamət günü hesab-kitabın asan olar. Amma əgər belə etməsən, günahlar bir-birinin üstünə qalanıb qalar, Qiyamət günü sənə problem yaradar. Dünyada öz günahlarından xəbərsiz olursan və bilmirsən nə qədər süqut etmişsən, amma Qiyamətdə öz əməl dəftərlə qarşılaşırsan və saysız-hesabsız günahlarını görürsən. Onların səndə yaratdığı həsrət sənə cəhənnəm əzabından daha artıq əziyyət verəcəkdir.

Hədisin davamında Peyğəmbər (s) buyurur: - “Qiyamət günü səni Allah dərgahında sorğu-suala çəkmək üçün əməllərini tərəzidə çəkməmiş indidən özün öz əməllərini tərəziyə vur. Hazır ol (və bil) ki, heç bir şey Allahdan gizli deyil.”

Qiyamət günündə əməllərin ölçülməsi barədə Allah buyurur:

“O gün (Qiyamət günü) əməllərin (tərəzidə) çəkilməsi haqdır. Tərəziləri ağır gələnlər (yaxşı əməlləri pis əməllərindən çox olanlar) nicat tapanlardır!”²

Əməllərin ölçülməsi bizim etiqad etdiyimiz inanclardandır. Əməllərin ölçülməsi onların müqayisə olunması və azlığının, çoxluğunun müəyyən edilməsidir. İndi əgər biz özümüz öz əməllərimizi tərəzidə çəkməyə başlasaq və görsək ki, günahlarımız ağırlaşmışdır, yükümüzü azaltmağa çalışacağıq. Amma əgər öz əməllərimizin ölçülməsinə fikir verməsəydik, günahlarımızı çəkməsəydik və onların ruhumuza qoyduğu təsirdən xəbərimiz olmasaydı, bir gün ilahi tərəzi qarşısında durmalı olanda rüsvay olub həsrət çəkəcəkdik. Deməli, öz əməllərinin mühasibəsinə, ölçülməsinə diqqət yetirən adamın sabah Allahın qarşısında, onun gizli və aşkar əməllərinin ölçüləcəyi gündə yükü az olacaq. Çünki o, öz günahlarını, əxlaqi əyər-əskiklərini düzəltmişdir.

Qiyamət gününün həsrətinə mübtəla olmaq istəmirsinizsə indidən düşünün, əməllərinizi gözüünüzün önündə canlandırmağa çalışın. Təsəvvür

¹ Əl-Mizan, c. 3, səh. 430

² Əl-Əraf, 8

edin ki, ömrünüz başa çatmışdır – çünki heç kim sabaha sağ qalacağına əmin deyil – və Allah qarşısında əməllərinizi yoxlayırlar. İndi baxın görün Allahın qarşısına nə çıxaracaqsınız və Onun bərabərində nə hala düşəcəksiniz. Bir halda ki, məsum imamlar öz münacatlarında əməllərin Allah dərgahına verildiyi günün qorxusundan Allaha pənah aparırlar, bizlər niyə oturmuşuq? Biz də öldürücü əzabların ən dəhşətlisi olan o Günün həsrətinə mübtəla olmamaq üçün hər gün əməlimizi hesaba vurmaliyıq ki, əgər pis bir əməlimiz olmuşsa tez düzəldək ki, əməl dəftərimizdən silinsin.

Çirkin əməlin doğurduğu xəcalət

Məlumdur ki, söz əməllərin Allah qarşısına çıxarılmasından gedəndə, Allahdan həya və utanmaq məsələsi də ortaya çıxır. İnsan pis bir iş görüb və ya bir xəyanət edib sonra onu unutsa təfəvütsüz olur və onun ruhiyyəsində heç bir dəyişiklik əmələ gəlmir. Biz, zəif olduğumuza və həqiqətləri düzgün dərk etmədiyimizə görə və həmçinin həqiqətin dərkinə tədricən yaxınlaşmaq deyə, hiss oluna bilən işlərdən misal çəkirik:

Fərz edin iki nəfər neçə ildir bir-biri ilə dostluq edir və aralarında əhd ediblər ki, bir-birinə xəyanət etməsinlər. İndi əgər onlardan biri digərinə xəyanət etsə və dostunun da bu xəyanətdən xəbəri olmasa və ya onu unutmuş olsa rəfiqi ilə üz-üzə gələndə rəftarı çox adi olacaqdır. Amma əgər dostu onun xəyanətini gizli video lentə alsə və ya fotosunu çəksə və bir müddətdən sonra ona göstərsə və desə: –“Sən mənəmlə əhd bağlamışdın ki, mənə xəyanət etməyəsən, ağız dolusu dostluqdan dəm vururdun, bəs nə oldu? Niyə mənə xəyanət etdin?” Burdadır ki, xəyanətkar üçün xəcalət hissi baş qaldırır və utanıb qızarmağa başlayır. Bu cür xəcalət hissi hər əzabdan daha çətinidir. Xəyanət etmiş adama öz xəyanətini unudandan sonra dostu gətirib etdiyi xəyanətin video lentini ona göstərsə, görən o nə hala düşəcəkdir? Onun heç ağılına gəlmirdi ki, dostunun bu xəyanətdən xəbəri ola bilər.

Mən bu dünyada əməllərin üzə çıxmasına misal kimi xəyanətin lentə alınmasını, təsvirə götürülməsini açıqladım, amma Qiyamətdə əməlin özü hazır olur. Baxmayaraq ki, bizim əqlimiz əməllərin canlı olaraq hüzzurunu, zahir olmasını dərk etmir, amma bizim məzhəbi etiqadımıza görə əməllərin təcəssümü sabit olmuşdur: “...Onlar (dünyada) etdikləri bütün əməllərin (öz qarşılarında) hazır durduğunu görəcəklər...”¹

Bu ayədə açıq şəkildə Allah eyni əməlin özünün hazır olacağını bəyan edir. Ayəni başqa cür təfsir etmək olmur. Bu ayədən başqa digər ayələrdə də əməllərin təcəssümü bəyan edilir, o cümlədən: “O gün (Qiyamət günü) hər

¹ Əl-Kəhf, 49

kəs etdiyi yaxşı və pis əməlləri qarşısında hazır görəcək və günahları ilə özü arasında çox uzaq məsafə olmasını arzulayacaqdır...”¹

Hətta, əgər Qiyamətdə insanın əməllərinin şəklini, təsvirini ona göstərsələr, yenə də inkar edə bilməz. Əgər onun əməllərini olduğu kimi ona göstərib desələr: - filan gündə, filan saatda və ya filan gecədə sən bu işi görmüsən, o anda Allahla üz-üzə dayansa onun çəkdiyi xəcalət hər əzabdan daha şiddətli olacaqdır.

İnsan Məhşər gününü, əməllərinin Allah qarşısına necə çıxacağını yadına salması üçün yaxşı olardı bütün bu səhnələri öz xəyalında canlandırınsın. Hətta əgər bu dünyada rüsvayçılığı olubsa onu da bir anlığa yadına salsın: - məsələn, bir vaxt gizləndə pis bir iş görürdü və birdən haradansa bir uşaq gəlib çıxır və onun gördüyü işin şahidi olur. Yəqin belə bir iş hamının başına gəlmiş olar; ətrafa diqqət etmədən pis bir iş gördüyü zaman, birdən başını qaldıraraq görür ki, kimsə ona göz qoyurmuş. Belə vəziyyətdə insan utandığından az qalır yerə girsin. O ki qalmışdı həmin adam uşaq yox, kifayət qədər şüuru, ağılı olan bir şəxs olsun, vay o gündən insanın boynunda haqqı olan birisi olsun və gördüyü gizli iş də ona xəyanətdən ibarət olsun.

Şəksiz, bizim hər nəyimiz varsa Allah bizə vermişdir və atdığımız hər səhv addım Ona xəyanətdir. İnsan əgər düzgün fikirləşsə görəcəkdir ki, onun günahı Haqq sahibinin hüsurunda və Ona xəyanət olmuşdur. Görəcəkdir ki, o kəsə qarşı günah edir ki, onun özünün varlığı və etdiyi günahın gücü elə Onun tərəfindəndir. O, bu nemətləri və gücü bizə ona görə veribdir ki, onunla özümüzü təkamülə çatdıraraq və Ona yaxınlaşmaq üçün istifadə edək. Belə olan vəziyyətdə çox utandırıcı olar ki, Allahın nemətlərini Ona qarşı günah etməkdə, Ona xəyanət işlədə, Ondan uzaqlaşmaq üçün işlədək!

Deyilənləri nəzərdə tutaraq, əgər insan axşamları bir neçə dəqiqə öz nəfsi ilə mühasibə etsə, əməllərini gözü önündə canlandırırsa yəqin ki, bu mühasibə, Allah qarşısında günahkar olduğunu görmək, onun günahlarının azalmasına səbəb olacaqdır. Hətta bütün günahların yuyulmasına səbəb olan xalis tövbəyə gətirib çıxarmasa da həmin xəcalət hissi onun günah yükünü yüngülləşdirmiş olur və günahın təsirinin artmasının qarşısını alır. Bundan sonra insan asanlıqla günaha qurşana bilmir. İndi əgər Allahın hüsurunda olduğunu diqqətində hər zaman saxlaya bilsə, adətə çevirsə, daha heç vaxt günah etməz.

Xəcalət və həyanın məfhumu

Əməllərin Allah qarşısına gətirilməsini və xəcalət haqqında deyilənləri nəzərdə tutaraq, rəvayətin digər bölümündə Peyğəmbər (s) həya məsələsini

¹ Ali-İmran, 30

önə çəkir: - “Ey Əbuzər! Allahdan həya et! And olsun o Allaha ki, canım Onun ixtiyarındadır, mən hər dəfə su başına çıxanda başımı, üzümü örtürəm, mənimlə olan iki mələkdən həya edirəm.”

Həya və xəcalət məsələsi olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Amma təəssüflər olsun ki, bu məsələ ilə bağlı yanlış fikirlər səslənir. Yabancı mədəniyyətlərin aramıza nüfuz etməsi ilə həya və utancaqlıq kimi məsələlərlə bağlı bir sıra fikri problemlər qarşıya çıxmışdır. Buna görə də bu məsələ ətrafında araşdırma aparılması yerinə düşərdi. Baxmayaraq ki, bu qısa fürsətdə ancaq moizələri zikr etməklə kifayətlənmək istəyirdim; çünki mümkündür məclisin bu bəhsi dinləməyə hazırlığı olmasın, amma bu məsələnin bünövrəsini, alt yapısını təşkil edən fikirlərə işarə edilməsini lazım bilirəm.

Hamımız bilir ki, İslam mədəniyyətinə görə həya və utancaqlıq yaxşı və dəyərli hesab edilir və bunun müqabilində üzlülük, həyasızlıq mentalitetimizə zidd dəyərlər sırasında yer tutur. Əvvəllər bir adamı söymək istəyəndə ona deyərdilər: “üzlü”, “həyasız”, çünki “üzlü” və “sırtıq” kimi kəlmələr söyüş və yamanlamaq sayılırdı. Əgər bir az da qəliz söyüş söymək istəsəydilər, deyərdilər: “həyasız”. “Həyasız” sözü çox pis söyüş sayılırdı. Bu bizim mədəniyyətimiz... Amma bu günlər Qərb mədəniyyətində, küfr dünyasında həya, utanmaq eyb hesab edilir. Psixologiyada, əxlaq fəlsəfəsində və təlim-tərbiyədə yer tutan məsələlər sırasında həya və həyasızlıq məsələsi xüsusi yer tutur. Görən psixologiya elmi, əxlaq və tərbiyə üsulu baxımından insan həyalı olmalıdır, yoxsa həyasız? Əlbəttə, İslam mədəniyyətinin əksinə olaraq qərb mədəniyyətində həyasızlıq təşviq edilir deyəndə, bu o demək deyil ki, bizim həya barəsində nəzərimiz və onunla bağlı rəftarımız kamil olaraq düzgündür. Buna görə də bu məfhumun bəhsə, araşdırmaya ehtiyacı var və mətləbin aydınlaşması üçün insanda həyanın və utancaqlığın köklərinə işarə edirik:

İnsanda mövcud olan fitri xüsusiyyətə əsasən, əgər insan pis bildiyi, cəmiyyət tərəfindən bəyənilməyən bir işə mürəkib olanda onun daxilində həya adlı xüsusi bir əksül-əməl baş qaldırır. Əlbəttə, bu ruhi əksül-əməlin üzə çıxması iki əmrə əsaslanır: biri insanın gördüyü işi pis bilməsidir, ikincisi fitrətinin nisbətən sağlam olmasıdır. Yəni əzilmiş, ölmüş olmasın. Çünki insanın çoxlu fitri halətləri var, amma fitrətini ayaqlar altına atanda, o fitri halətlər zəifləyib öləyir və yavaş-yavaş yox olurlar. Deməli, pis işlər qarşısında həya hissi fitri bir xüsusiyyətdir, amma pisi və çirkinliyi ayırd etmək hərdən əql vasitəsilə təyin edilir. Bəzi yerlərdə mühitin ona aşladığı təsir nəticəsində yaxşını və pisi qavrayır. İlk vaxtlarda uşağa nəyin yaxşı və nəyin pis olduğunu təlqin edən valideyn olur. Əgər bu təlqin düzgün həyata keçirilsə, uşaq pis bir işi görəndə və xəbər tutanda ki, başqası ona qıraqdan göz qoyur, öz fitri xüsusiyyəti əsasında xəcalət çəkir və başını aşağı salır,

bəzən tər də tökür. Bu fitri əksül-əməl uşaqda baş qaldıran təbii bir hissdır və deyildiyi kimi yaxşını və pisi təlim vasitəsilə qavrayır.

Qələt adət - ənənələrin yayılmasının amilləri

İslami və əxlaqi dəyərlərdən başqa bizdə mühitin, cəmiyyətin və ya milli və irqi amillərin təsiri nəticəsində yer almış bir sıra adət və ənənələr vardır ki, onların əsasında bəzi şeyləri yaxşı, bəzilərini isə pis hesab edirik. Bu baxışın şəriətə heç bir aidiyyəti yoxdur və mümkündür şəriətin ziddinə də olsun. Məsələn, uşağın özündən böyüklərin qarşısında danışmağını pis bilirik. Elə ki, uşaq ağzını açır bir söz desin, tez deyirik: - Sakit ol, ayıbdır. O uşaq yaxşını və pisi valideynlərindən, ətrafındakı adamlardan öyrəndiyi üçün elə təsəvvür edir ki, yaxşı və pis olanlar onların dediklərindən ibarətdir. Elə ki, başqalarının onun işinə mənfi reaksiyalarını, qaş-qabaq salladıqlarını görür, başa düşür ki, gördüyü iş yaxşı iş deyilmiş və həmin işi gördüyü üçün xəcalət hissi keçirir. Buna görə də böyüyün yanında danışmağa cürət etmir, sinifdə müəllimdən sual soruşmağa xəcalət çəkir. Bu hal get-gedə onda adətə çevrilir və böyüyəndən sonra da danışmaq istəyəndə xəcalət hissi, utancaqlıq onu tutur və danışmasına maneçilik törədir. Camaat içində, bir məclisdə danışmaq, sual vermək istəyəndə qəlbi döyünməyə başlayır, rəngi qızarır.

Məlum məsələdir ki, şəriət insanın sərbəst danışa bilməməsini bəyənmir. İnsanın öz fikrini, haqq sözü deyə bilməməsini şəriət mənfi qarşılayır. Buna oxşar qələt anlayışlar qadının həya məsələsində də var. Bizim mədəniyyətimizdə qadının ən böyük sərvəti onun həyasıdır. Amma dəyərli olan bu məfhumun həyatda tətbiqi ilə bağlı bizim cəmiyyətimiz yersiz, ifrat təəssübkeşlik göstərir. İffətli qızı elə tərbiyə edirlər ki, naməhrəm adamın qarşısında söz danışa bilmir. Onu qandırmağa çalışırlar ki, bu həyanın əlamətidir! İslam baxımından bir qadın başqaları qarşısında öz sözünü deməyi bacarmalıdır, amma çox yerində deyilmiş və bəyənilən fikir budur ki, danışılmayacaq yerdə danışmasın və ya başqalarını təhrik edəcək qədər səsini nazıltmasın. Amma bu o demək deyil ki, tamamilə danışmasın, onu o qədər də sıxışdırmamalısın ki, qarşıdakı heç səsini eşitməsin. Həqiqətdə biz müxtəlif məsələləri, yönləri bir-birindən ayırd edə bilməmişik.

Əgər qadının başqalarının qarşısında danışmağı eyb olsaydı, Həzrəti Zəhra (ə) Mədinə məscidində o möhtəşəm nitqini necə söyləyəcəkdi? Ya Zeynəbi Kübra ibn Ziyadın məclisində xütbəsini deyə bilərdimi? Bəli, şəriət deyir elə danışmamalısın ki, səsin başqalarını təhrikə gətirsin və yolundan çıxarsın. Danışığın tərz-i şəhvəti yerindən oynatmamalıdır. Bu deyilənlərdən qıraqda qadının danışmasına irad tutulmur, kimsə demir qadının ağzına möhür vurulsun.

Bir sıra məsələlərdə yol verdiyimiz – xüsusi ilə də əxlaqi və tərbiyyəvi məsələlərdə - ifrat və təfritlər mənfi nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Qərblilər bu mənfi nəticələri mülahizə edəndə belə qərara gəlirlər ki, onun qarşısını alsınlar, amma təfritə düşər olub həmin dəyərləri öz əslindən uzaqlaşdırdılar. Biz uşaqları həddindən artıq utancaq böyütdük, belə ki, başqalarının qarşısında öz sözlərini deməyə xəcalət çəkdi, elə ki onlar bu işin səhv olduğunu gördülər, dedilər: - “Uşaq hər işdə azad olmalıdır, qadın azad olmalıdır və heç nədən çəkinib həya etməməlidir; hətta kişilərin qarşısında çılpacaq olsa belə. Həya və xəcalət məsələsində etdikləri xətanın qərbdə nəticəsi bu oldu ki, tamamilən bütün qeyd-şərtləri, həddi-hüdudu kənara qoydular: nadan ya ifrat edər, ya təfrit. Nə biz İslamı düzgün tanıdıq, nə də onlar doğru yolu tutdular; nə biz islami dəyərləri düzgün tətbiq edə bildik, nə də onlar ilahi dəyərlərə fikir verdilər. Əlbəttə, onlardan bizim təvəqqemiz olmamalıdır, çünki fikirlərinin bünövrəsi fasiddir. Allaha etiqad bəslədikləri məlum deyil. Qərbdə hətta kilsəyə gedən etiqadlı məsihilər məlum deyil dinə həqiqətən inanırlar, ya yox. Ancaq dildə dinə və dini dəyərlərə qiymət qoyurlar, həqiqətdə dinə heç bir meyilləri yoxdur. Buna görə də onlardan nə isə gözləmək olmaz. Söz bundadır ki, biz niyə İslam həqiqətlərini tanımadıq və onlara düzgün əməl etmədik. Biz onlardan niyə düzgün istifadə edə bilmədik ki, başqalarının da danlağına çevrilək, bunlara görə bizə töhmət vursunlar?

Deyilənləri nəzərdə tutaraq həya məfhumunun əhatə dairəsini, mənə genişliyini aydınlaşdırmağı zəruri bilirəm. Belə ki, aydın olsun həyanın məfhumu nədir, harada həyalı olmaq, xəcalət çəkmək bəyənilir, məzəmmət edilir. Aydın ki, bütün hallarda xəcalətli olmaq bəyənilir və həmçinin utancaqlıqdan doğan zəiflik də yaxşı deyil. Yaxşını və pisi tanımaq lazımdır və hər biri möhkəm dəlillərlə yanaşı öyrənilməlidir. Uşağa niyə deməliyik ki, böyüklərin qarşısında danışmaq pisdir? Bu Allahın, Peyğəmbərin (s) sözüdür? İmamların yolu bu olmuşdur? Məlum məsələdir ki, yox. Bəli, qışqırmaq, fəryad etmək heç kimin xoşuna gəlmir. Əlbəttə, uşaq tədriclə və böyüklərin səhih təlimi ilə başa düşür ki, elə danışmaq lazımdır ki, qarşıdakı tərəf eşitsin və həddindən artıq səsin tonunu qaldırmaq lazım deyil. Amma belə deyil ki, heç danışmasın. Kim deyir ki, qadının başqasının qarşısında danışmağa haqqı olmamalıdır? Belə olsa, əgər məhkəmədə haqqını tələb etməli olsa və ya bir yerdə nəhy-əz-munkər etməli olsa bunu necə edəcəkdir? Deməli, yaxşını və pisi islami əsasların paralelində tanımalıyıq, anlamalıyıq ki, İslamın nəzərində yaxşı və pis hansıdır. Bundan sonra həqiqi pisin qarşısında həya etmək bəyənilir. Yoxsa hansısa cəmiyyətin, millətin, məntəqənin düzüb-qoşduğu adət-ənənələr əsasında həya etməyin mənası yoxdur ki!

Bu cür həya və utancaqlıq əxlaqi və mənəvi dəyərlərdən yox, adət-ənənələrdən doğur. Adət-ənənələrin özü də əgər islami dəyərlər çərçivəsində olarsa möhtərəmdirlər, yox, əgər ilahi dəyərlərin və haqqın xilafına olarsa, onda insani dəyərlərlə ziddiyyət təşkil edəcək. Buna əsasən, əgər İslamın qanunlarına düzgün əməl etmək istəyiriksə əvvəlcə gərək həqiqi olan yaxşı və pisi tanıyaq ki, bununla da hansı rəftarın qarşısında həya edəcəyimizi bilək.

Deyildi ki, yaxşı və pisi tanıyandan sonra insan öz fitrəti əsasında pis bir iş gördüyündə həya hissi keçirir. İndi əgər bu fitri hissin qarşısında müqavimət göstərsə və onunla mücadiləyə qalxsə, tədriclə onda fitrətdən gələn həya hissi zəifləməyə başlayacaq və bir müddətdən sonra həyasızlıq xisləti ona sirayət edəcəkdir.

Bu işin həya və utancaqlığa daxil yoxdur, məsələ insanın fitri meyli qarşısında müqavimət göstərməsidir. Zəifləşən və təsirini itirən həmin fitri xüsusiyyətdir. Günahə mürəkib olub onun aqibətinə etinasızlıq edən adamlarda get-gedə üsyan halı güclənməyə başlayır və ən pisi də budur ki, adət halına keçir. Bundan sonra hətta Allahın hüsurunda günah etdiklərini yadlarına salsalar da çəkinib həya etmirlər, çünki fitrətləri əzilmişdir.

Bəli, nəfsi mühasibəyə çəkməyin nəticəsində və get-gedə artan günahların təsirindən insanın fitrəti yavaş-yavaş öləziməyə başlayır və nəticədə insan heç bir günah işdən çəkinmir və öz vicdanı qarşısında cavab verməkdən boyun qaçırır. Əlbəttə, insanda həya hissini aradan aparən digər amillər də mövcuddur və rəvayətlərdə onlara işarə edilmişdir. Amma həyasızlığa səbəb olan ümdə amil fitrətdən gələn həya hissində qarşı müqavimət göstərən, ona etina etməməkdir. Bunun müqabilində həmin fitri hissi gücləndirmək üçün bəzi məsələlərə riayət etmək lazımdır. Həmin nöqtələrdən birinə bu rəvayətdə işarə edilmişdir. Peyğəmbər (s) Əbuzərə Allahdan həya etməsini tapşırır və sonra buyurur: - "...Mən subaşına getdiyim vaxt başımı, gözümlü bağlayıram və həmişə mənimlə olan iki mələkdən həya edirəm." Bu fitri olan həya hissini gücləndirmək üçündür.

Əbu Səid Xidri Peyğəmbərin (s) həddən artıq həyalı olması ilə bağlı deyir: - "Peyğəmbər (s) gəlin köçən bakirə qızdan daha həyalı idi. Bir şeydən narahat olanda (narahatlığını dilinə gətirməzdi) çöhrəsindən anlayardıq."¹

Salmanın dediyi bu söz çox məşhurdur: - "Mən ömrüm boyu ayıb yerimə baxmamışam!" Salman uzunömürlü bir adam olub. Məlumdur ki, bu ruhiyyədə olan heç vaxt zina etməz. Amma əgər insan etinasız olsa, yaxşı və pisə fərq qoymasa, get-gedə onda fitri həya öləcək və onun yerini günah meyilləri tutacaqdır. O, həmişə uçurumun kənarında durubdur, gözləyir balaca bir külək əssin, onu vurub bədbəxtlik girdabına salsın. Amma

¹ Biharul-ənvar, c.16, səh. 230

əvvəldən öz rəftarına diqqət yetirsə, fitri hisslərini gücləndirsə, onda həya hissi güclənmiş olar və özünü günaha aludə etməz.

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

Behiştə getməyin yolu və İlahi həyanın cəlvələri

- Uzun arzuların məzəmməti və onun ümidlə fərqi
- Dünya - vəsilə, ya hədəf
- Mütləq Qəni olana üz tutmaq ehtiyacsızlığın əsas amili kimi
- Ölümü anmaq və İlahi həyanın cəlvələri
- Pakizəlik - övlətlərin əxlaqı

Behiştə getməyin yolu və İlahi həyanın cilvələri

Qabaqkı dərstdə Peyğəmbərin (s) moizələrindən bir hissəsini təhlil etdik. Təhlil olunan öncəki bölümdə Allahdan həya etmək tövsiyə olunurdu. Bu bölümdə də Peyğəmbər (s) başqa tövsiyələri buyurmaqla yanaşı yenidən Allahdan həya etməyin əhəmiyyətinə işarə edir və Əbuzərə belə deyir: - “Ey Əbuzər! Behiştə getmək istəyirsən?” Əbuzər cavabında ərz edir: - “Atam sənə qurban, bəli.” Peyğəmbər (s) Əbuzəri Behiştə dəvət etmək əsnasında üç əsaslı şərti bəyan edir: -

- “1. Uzun arzuları başından çıxart;
2. Ölümü gözlərinin önündə gör;
3. Allahdan necə lazımsa həya et.”

Uzun arzuların məzəmməti və onun ümidlə fərqi

Bir çox rəvayətlərdə üzərində təkid edilən mövzulardan biri də möminin uzun-uzadı arzulardan yaxa qurtarmasıdır. Uzun arzular insanın ilahi vəzifələrini yerinə yetirməsinə əngəl törədir və onu mənəvi tərəqqidən saxlayır. İnsan arzusuna çatmaq üçün ilahi hədəfləri kənara qoyur, özündən bixəbər olur, sabahın fikri ilə dəyərli fürsətləri əlindən qaçırır. Uzun-uzadı arzuların insanı kamal yolundan saxlayan mənfi rolunu və axirətin əbədi səadətini nəzərdə tutaraq, şeytan bu yoldan Allah bəndələrini azdırmaq üçün yararlı ehram ünvanı ilə istifadə edir: Allah Şeytanı öz dərgahından qovanda Şeytan dedi: - “...Əlbəttə, mən Sənin bəndələrindən müəyyən bir qismini ələ

alacağam. Onları hökmən (doğru yoldan) sapdıracaq, (puç) xülyalara saldıracağam...”¹

Uzun arzuların xəbəri barəsində, onların insanı şübhəyə salıb sonra kiçik günahlara sövq etməsi və nəhayət, böyük günahlara əl atmağa qədər uçuruma sürükləməsi ilə bağlı təhlükə hiss edən Həzrət Əli (ə) deyir: - “Ey camaat! Mən sizə görə ən çox iki şeydən qorxuram: biri nəfsin istəklərinə tabe olmaqdır, digəri uzun arzulara qapılmaq. Nəfsin istəklərinə uymaq insanı haqq yoldan saxlayar, uzun arzular axirəti yaddan çıxarar.”²

Ümidlə uzun arzular arasındakı təfəvütü başa düşmək üçün uzun arzunun məfhumunu izah etmək lazımdır. Xüsusilə də ona görə ki, arzu sözünün məfhumundan ümid anlayışı da çıxır. İnsan həyatının, zəhmətinin mayası – istər maddi işlərdə olsun, istərsə də mənəvi – ümididir. Əgər bir adamın vəziyyətinin yaxşılaşmasına, yaxşı əməllərin nəticə verəcəyinə ümidi olmasa, nə dünya üçün iş görər, nə də axirət üçün. Quranın buyurduğu kimi:

“Hər kim Allahın dünyada və axirətdə öz peyğəmbərinə kömək göstərməyəcəyini zənn edirsə, qoy göyə (evinin tavanına) bir ip uzatsın, sonra da (ipi boğazına salıb) kəssin (özünü ondan assın) və görsün ki, onun bu hiyləsi qəzəbinə səbəb olan şeyi (Allahın öz peyğəmbərinə göstərəcəyi yardımı) aradan qaldıra biləmi?”³

Bu tərcüməyə əsasən, əgər insanın Allahın köməyinə ümidi olmasa həmişə qəzəbin, ümitsizliyin torunda ilişib qalacaqdır. Həmişə narahat və diltxor olacaqdır və boşluğun, ümitsizliyin şiddətindən nə özünün, nə də başqalarının səadəti üçün bir addım belə ata bilməyəcəkdir. Günaha, cinayətə bulaşmasa da, başqa bir hərəkəti də olmayacaqdır.

Deməli, ümid uzun arzudan fərqlikdir. Ümid insanın hərəkət mühərrikidir. Allaha, axirət savabına, ilahi inayətə ümid etmək əxlaqi fəzilətlərdəndir. Həmin rəvayətdə Peyğəmbər (s) Əbuzərə buyurur: - “Behiştə getmək istəyirsən?” Yəni Behiştə getmək ümidin, arzun var? Bu onu göstərir ki, ümid bəyəniləndir. Pis olan, bəyənilməyən uzun arzular, xəyalpərvərlik, dünyaya qapılıb qalmaqdır. Deməli, mömin ümitsiz olmaz, əksinə o, dünyəvi arzuları beynindən silməklə zehni rahatlıq tapır, çünki zehni bu cür dünyəvi arzulara vaxt ayırmaqdan daha şərəfli şeylər barəsində fəaliyyət edir. Möminin zehni Allaha ümidlə, Ona yaxınlaşmaq şövqə ilə qüvvət tapır.

¹ Ən-Nisa, 118-119

² Nəhcül-Bəlaqə (tər.), xütbə 42, səh. 127

³ Həcc, 15

Dünya - vəsilə, ya hədəf

Dünya zəatən tələb olunan əsas hədəf, məqsəd deyil, bəlkə onun lazımlığı vəsilə və alətlərin lazımlığı həddindədir; yəni insan dünya üçün çalışmalıdır, amma hədəfi dünya olmamalıdır. Dünyəvi çalışqanlıq axirət üçün vasitə olmalıdır. Əgər belə olmasa, yəni axirət hədəf olmasa, adi dünya işləri üçün səylərinin də düzgün əqli izahı olmayacaqdır. Belə olan surətdə gör başında dünyəvi uzun arzular bəsləyən insan nə vəziyyətdə olar.

İnsanın dünyadakı səyləri üzərinə düşən təklifləri yerinə yetirmək xarakteri daşmalıdır. Onun hərəkəti – istər fərdi məsələlərdə olsun, istərsə də ictimai zəminlərdə - Allahın razılığı və axirət səadətini kəsb etmək üçün olmalıdır. Belə olmazsa, İslam baxımından onun hərəkəti və səyləri bəyənilməyəcəkdir və məzəmmətə tuşlanacaqdır. Həmçinin dünyaya ümid etməyin özü də axirət ümidi ilə paralel götürülməlidir.

Əgər insan dünyəvi fəaliyyətlərini axirətə vasitə qərar vermək istəsə, diqqət etməlidir ki, axirətə çatmaq üçün rol oynayan və mənəvi işlərə maneçilik törətməyən dünyəvi fəaliyyətlər məhduddur. Buna görə də fikrini, zəhnini çox da dünyəvi işlərə məşğul etməməlidir. Çünki insanın zəhninin tutumu və təxəyyül qüvvəsi də məhduddur: bir mövzu haqqında düşünəndə, digər məsələlər barədə tətıl edir. Onun diqqəti bir şeye yönəldəndə, digər məsələlərdən diqqətini çəkir. İnsan əgər gecə-gündüz fikrini dünya işlərinə qatsa – evi, arvadı, yeməyi, paltarını, camaat arasındakı mövqeyi, xülasə dünyaya aid olan hər şeyi – fikirləşsə, onun zehni elə dolacaq, bu işlərə elə qarışacaq ki, daha axirət barədə fikirləşməyə macalı olmayacaq. Hətta yuxusunda da onu götürüb, bunu qoyacaq.

Əgər ticarət, alış-veriş adamıdırsa yuxusunda pul sayıb, pul böləcək, əgər bənnə, memardırsa zəhnində inşaat materiallarını götür-qoy edəcək. Evlənməyən adam beynində qız seçməklə məşğuldur, qız köçürən cehizi necə verəcəyini, toyun xərclərini düşünür; bu fikri məşğələlərlə artıq axirət barəsində, mənəviyyəti, yaradılış hədəfi haqqında düşünməyə vaxt qalmır.

Bu cür gündəlik işlər insanın zəhnini elə məşğul edir ki, vacib işlərinə yetişə bilmir. Əgər gündəlik məsələlərdən qurtarıb bir az vaxt tapırsa, onda da yüz il sonranın fikrini etməyə başlayır: nəvəsi nə vaxt böyüyəcək, instituta nə vaxt girəcək, nəticəsi necə olacaq? Uşaqlar nə vaxt boya-başa çatacaqlar, nə vaxt evlənəcəklər? Dünya işi bir deyil, iki deyil – saymaqla qurtarmaz. Çox təəssüflər olsun ki, bəzən hətta mənəvi işlərin özünü də dünya üçün vasitəyə çevirirlər! Bu artıq insanın ən böyük ziyanı və bədbəxtliyidir. İş ticarət olan bir adamın ticarətdən öz dünyəvi istəklərinə çatması üçün istifadə etməsi təəccüblü deyil. Təəccüblü olan budur ki, insan dini, dünyasını təmin etmək üçün vasitə qərar versin; dini öz dünyəvi istəklərinə çatmaq, qazanc əldə etmək üçün bazara çevirsin! Belə insan

dinsatandır, rəvayətin təbiri ilə desək, dinin vasitəsilə ruzi yeyir. Burnundan gələcək! İnsan nə qədər bədbəxt olmalıdır ki, din işlərindən dünyəvi istəkləri üçün istifadə etsin.

Məsumlarımızdan birinin dediyi kimi, belə şəxsin dindən bəhrəsi, dinin vasitəsilə qazandığı həmin ruzisidir ki, din yolu ilə yeyir və bundan başqa dindən heç bir bəhrə götürmür.

Mütləq Qəni olana üz tutmaq ehtiyacsızlığın əsas amili kimi

Mömin Allaha mərifət yoluna düşəndən və ilahi təklifləri yerinə yetirəndən sonra artıq dünya işləri barəsində çox da fikri narahatçılıq keçirmir. Çünki artıq onun vəkili Allah özüdür və onun bütün ehtiyaclarını təmin edir. Əlbəttə, bu o demək deyil ki işləməsin, söz bundadır ki, zəhnini dünyaya məşğul etməsin. Bu mənada öz işinin dalınca gedən tacir, əkinçi, sənətkar əgər niyyətini Allahın razılığını qazanmaq üçün edərsə həqiqətdə özünü Allaha bağlamış olur.

Xoş o tacirin halına ki, dünyanı axirət üçün vasitə seçir, vay o adamın halına ki, axirəti dünya nemətlərinə yiyələnmək üçün vasitə edir. Məlumdur ki, belə adam dünyadan nakam gedəcəkdir, həmişə fikri qarışıq, iztirablı olacaqdır. Çünki dinə bağlı, dindən başı çıxan bir adam olmasına baxmayaraq dini dəyərlərə inanmır. Biliyi, elmi var, amma əməl etmir, özü dediyinə imanı yoxdur. Belə adam Allahın qəzəbinə tuş gəlir və Allah onun öz dünyəvi hədəflərinə çatmasına əngəl törədir. Bu cəhətinə görə də baxanda görürsən ki, belə adamlar həyatda heç vaxt nailiyyət qazana bilmir, nə dünyadan bir şey yığa bilir, nə də axirətlərinə bir şey göndərə bilirlər. Amma mömin öz etiqadına, imanına sarılıb Allah yolunda qədəm götürəndə, Allah onun bu dünya ilə bağlı həyat yollarını da hamarlayır və onun həyatını elə idarə edir ki, artıq onun dünya ehtiyaclarını necə ödəyəcəyi barədə baş sındırmasına çox da ehtiyac qalmır. Yəni bu barədə zəhnini çox yormur. Necə ki, merac gecəsi Allah Peyğəmbərə (s) deyir:

“Bəndə nafilə namazı qılmaqla (və müstəhəbata əməl etməklə) çalışır Mənə yaxınlaşsın, Mənim məhəbbətimi qazansın. Nəhayət, Mən onu sevərəm və elə ki, Mən onu sevdim, onun eşidən qulağı olaram, onunla eşidər, onun görən gözü olaram, onunla görər, onun dili olaram, onunla danışar, tutan əli olaram, onunla tutar.”¹

Mötəbər olan bu rəvayətin sənədi “Kafi” kimi kitablarda verilir və həmin məzmun başqa rəvayətlərdə də nəql olunmuşdur. Bu rəvayətdə keçən təbirləri, yəni Allahın buyurduğu “Mən onun eşidən qulağı, görən gözü, tutan əli olaram” kəlmələri Şeyx Bəhai, İmam Xomeyni kimi böyük alimlər açıqlayıb, təfsir etmişlər.

¹ Üsulu-Kafi (tərcümə), c. 4, səh. 54

İmam Xomeyninin “Qırx hədis”də söylədiyi təfsirin məzmunu belədir:

“Ürək Allahdan qeyrisinə nə qədər çox diqqət yetirərsə və dünya işləri ilə məşğul olarsa, onun dünya ehtiyacları daha da artacaqdır. Amma qəlbin və ruhun ehtiyacları aydındır, çünki dünyaya olan sevgi, bağlılıq onun bütün bucaqlarını doldurmuşdur. Xarici ehtiyacların da təbii olaraq genişləndiyini, artdığını bilirik. Çünki heç kim təklikdə özünün bütün işlərini idarə edə bilməz. Düzdür ki, varlılar zahirdə ehtiyacsız adam kimi görünürlər, amma diqqətlə baxanda məlum olur ki, sərvətləri artdıqca ehtiyacları da artır. Deməli, varlılar dövlətli şəkildə görünən həqiqi kasıblardır və ehtiyacsızlıq libası geyinmiş möhtaqlardır. Ürək dünya işlərinə nə qədər çox baş qarışdırsa, onun abadanlığına nə qədər çox diqqət yetirsə, insanı zillət qubarı daha çox basacaqdır. Zillətin zülməti və artan ehtiyac onu bürüyəcəkdir. Əksinə, əgər adam dünyadan üz çevirsə və ürəyini Allaha yönəltə və bütün mövcudatların zati fəqirliklərinə iman gətirsə görəcəkdir ki, heç bir mövcudun özlüyündə heç nəyi yoxdur. Bütün qüdrət, izzət, səltənət nişanələri – hamısı Allaha gedib çıxır. Belə olanda o hər iki aləmdən ehtiyacsız olur. Elə ehtiyacsız olur ki, Sülməyan mülkü onun nəzərində kiçik görünür. Əgər dünyanın xəzinələrinin açarını ona versələr etina etməz. Necə ki, hədisdə deyilir: Cəbrayıl (ə) xəzinələrin açarını Allah tərəfindən Muhəmməd Peyğəmbərə (s) gətirir. Peyğəmbər minnətdarlıq edib qəbul etmir. Fəqirliyi özünün iftixarı olduğunu bildirir.¹

Həzrət Əli (ə) İbn Abbasa deyir: - “Sizin bu dünyanız mənim nəzərimdə əlimdə yamadığım bu başmaqdan daha aşağıdır (dəyərsizdir).²

Onlar dünyaya bağlılığın, onun zər-zibasına məftunluğun, dünya əhli ilə oturub-durmağın insanın qəlbində küdurət, zülmət yaratdığını, iradəsini sütləşdirdiyini, onu möhtac etdiyini, Allahdan diqqətini yayındırdığını yaxşı bilirlər. Amma ürək, ürək sahibinə, ev öz sahibinə təslim olarsa və qəsb edilməzsə, ev sahibinin özü orada təcəlli edəcəkdir. Əlbəttə, mütləq Qəni olanın təcəllisi mütləq ehtiyacsızlıq gətirəcəkdir və ürəyi başdan ayağa izzət və dövlət dəryasına qərq edəcəkdir:

¹ Ömründə yerə enməyən mələklərdən biri Cəbrayıl (ə) yerə enməli olur. Cəbrayılın yanında yerin xəzinələrinin açarları var idi. O Peyğəmbərə (s) deyir: - “Ey Muhəmməd! Allah-təala sənə salam göndərdi və buyurdu: -Bu yerin xəzinələrinin açarlarıdır. Əgər istəyirsən bəndə peyğəmbər ol, istəyirsən də mülkü, səltənəti olan peyğəmbər ol – ixtiyar sahibisən (qərarını ver).” Sonra Cəbrayıl işarə etdi ki, “Ey Muhəmməd təzim et!” Peyğəmbər (s) buyurdu: - “Mən bəndə peyğəmbər olacağam.” Sonra mələk göyə sarı getdi... (Əməli. Səduq. Məclis 69, səh. 365, h – 2

² İbn Abbas deyir: - “Zi-qarda Həzrət Əli (ə) ilə görüşdüm. O öz ayaqqabısını yamamaqla məşğul idi. Mənə dedi: - “Bu ayaqqabının qiyməti nə qədər olar?” Dedim: - “Qiyməti olmaz (bir şey deyil).” Dedi: - “Allaha and olsun, bu ayaqqabı mənə sizlərə hökumət etməkdən daha sevimlidir. Sadəcə bir haqqı ayaqda saxlayım və ya bir batili yox edim deyə sizlərə rəhbərlik etməyi qəbul etdim. (Nəhcül-Bəlağə (tərcümə), xütbə 33, səh. 111)

“...Şərəf-şan da, qüdrət və qələbə də yalnız Allaha, Onun peyğəmbərinə və möminlərə məxsusdur...”¹

Təbiidir ki, ev yiyəsi ev işlərini özü idarə edərsə, insanı özbaşına buraxmaz və bəndənin bütün işlərinə dəxalət edər. Bəlkə özü onun qulağı, gözü, əli, ayağı olar. Belə olan surətdə bəndənin bütün fəqr və ehtiyacları aradan qalxar və hər iki aləmdən biniyaz olar. Əlbəttə, haqqın bu təcəllisində bütün mövcudatın xofu bəndənin canından çıxar və Haqq Təalanın xofu onun yerini tutar; Haqqın əzəmət və həşəməti onun qəlbini başdan ayağa бүрүйər. Haqdan qeyrisi üçün əzəmət və onun işlərinə dəxalət edəcək bir güc görməz və səmimi qəlblə “La müəssiru fil-vücudu, illəllah” həqiqətini dərk edər.²

“Onu Özümə yaxınlaşdıraram” rəvayəti üçün edə biləcəyimiz ən sadə təfsir budur ki, Allah buyurur: gözün, qulağın bəndə üçün görəcəyi işi Mən görərəm. O maddi vəziyyətini düzəltməyə çalışar, ehtiyaclarını ödəmək istəyər, Mən işləri onun üçün elə düzüb-qoşaram ki, işlər özü-özünə yoluna düşər, daha “sabah nə edəcəyəm” deyib beynini yormaz. Evdən ayağını çölə qoyduğu vaxt Allahın iradəsi ilə, Onun hazır etdiyi vasitələrlə və bəlkə də Allahın bəndələrindən birinin əli ilə işləri qaydasına düşər. Onun köməyə ehtiyacı var, Allah qeybdən ona kömək yetirər. Bu mənada yox ki, birbaşa qeyb aləmindən gəlib onun işlərini görərlər, qərəz budur ki, bütün işlərin tədbiri, bütün işlərin ip ucu Onun əlindədir. O, işləri bir-birinə elə düzüb-qoşar, vasitələri, amilləri elə tənzim edər ki, işlər sürətlə qabağa gedər. İnsanın çox fikirləşib, baş sındırmağına da ehtiyac qalmaz.

Möminin öz işlərini sahmana salması üçün şeytani planlar cızmasına ehtiyac yoxdur. O inananda ki, müxtəsər ehtiyaclarını Allah təmin edəcək, artıq başında uzun-uzadı arzular bəsləməyəcək. Onun işləri ancaq təklifinə əməl etməkdir. Əksinə, əgər insan ancaq mal, sərvət toplamaq fikrində olsa, dünya zinətlərinə başı qarışsa – daim evin dekorasiyasını dəyişsə, maşınını yeni modelli başqa birisi ilə əvəz etmək istəsə, - bu işin nəhayəti olmadığı üçün, bir yerə aparıb çıxarmadığı üçün, - İmam Xomeyninin dediyi kimi, əgər Yer kürəsini də ona versən qane olmayacaq, fikirləşəcək ki, o biri planetləri də ələ keçirsəm pis olmaz – daim ehtiyac içində olacaqdır.

Ölümü anmaq və İlahi həyanın cəlvələri

Öndə dediklərimizə diqqət etsək, Peyğəmbər (s) Behiştə daxil olmaq üçün üç şərt zikr edir. Birinci şərt budur ki, insan arzularını qısaltsın, dünyaya ürək bağlamasın, gələcəyi üçün nigaran olmasın və ancaq axirəti düşünsün.

¹ Əl-Münafiqun, 8

² “Qırx hədis”.

İkinci şərt budur ki, həmişə ölümü xatırlasın. Bu şərtin birinci şərtədən sonra gətirilməsi, bu iki şərt arasında yaxın əlaqənin olduğunu göstərir. Çünki, insan əgər uzun arzuları fikir dairəsindən çıxarmaq istəsə, gərək daim ölüm haqqında düşünsün. Çünki ölümü yadına salanda dünyəvi arzuların aqibəti və puçluğu da onun nəzərində mücəssəm olur. Bu cəhətinə görə ki, uzun arzuları kənarlaşdırmaqla ölümü fikirləşmək arasında sıx əlaqə mövcuddur. Arzu etmək, arzusu olmaq kamil olaraq insanın ixtiyarında deyil. İnsan maddiyata önəm verən bir mühitdə tərbiyyə tapdığı zaman, görməliyə, eşitməliyə ona təsir edirlər; onun gözü və qulağını dünyaya dikdirib istər-istəməz dünyəvi arzuları onun qəlbinə yeridirlər. İndi nə etməliyik ki, dünyanın bər-bəzəyi bizi özünə cəlb etməsin və başımızda uzun arzular bəsləməyə. Bu məsələyə diqqəti çəkmək üçündür ki, Peyğəmbər (s) Əbuzərə tövsiyə edir ki, ölümü həmişə gözlərinin qabağına gətirsin. Əgər bir kəs həmişə bu həyatın sonunun ölüm olduğuna diqqət yetirə bilsə anlayacaqdır ki, bu dünyaya ürək bağlamağına dəyməz. Ürək bağlanası şey sonsuz, tükənməz olmalıdır. Bu da ancaq axirətin pak həyatıdır.

İnsan əgər daim ölümü yadına sala bilsə uzun arzulara qapılmaz, əksər rəzil sifətlərə mübtəla olmaz. Deməli, ölümü anmaq, mənəvi və ruhani xəstəliklərin müalicəsi üçün təsirli dərmandır.

Təbiidir ki, ölümə diqqəti yönəltmək olduqca asandır. İnsan öz ətrafında ölümü onun yadına salan nişanələri yarada bilər. Ölüm haqqında olan yazını və tablону öz otağında və iş yerində gözü sataşan bir yerdən asa bilər. Hətta kitabı arasında bu yazını qoya bilər ki, onu görəndə ölüm yadına düşsün. Rəvayətlərin birində Peyğəmbər (s) buyurur: -“İnsanların ən zirəki ölümü tez-tez xatırlayandır.”¹

Məlumdur ki, zirək insan aldanmaz, dünya və axirət arasında ən yaxşısını seçər. Zirək insan biləndə ki, dünyanın axırı ölümdür, ona məhəl qoymaz. Hər halda ölümü anmaq dünya məhəbbətindən və onun arzularına mübtəla olmaqdan yaxa qurtarmaq üçün təsirli bir dərmandır.

Behiştə daxil olmanın üçüncü şərti – necə ki, bundan qabaqkı bəhsdə də başqa bir şəkildə ona işarə edildi – Allahdan həya etməkdir. Peyğəmbərin (s) yenidən Allahdan həya etməyin lüzumunu açıqlamasından sonra Əbuzər başa düşür ki, həya məsələsi xüsusi əhəmiyyət daşıdığına görə ki, Peyğəmbər (s) qısa fasilə ilə yenidən bu məsələni vurğulayır. Buna görə də Əbuzəri belə bir sual düşündürür ki, görən Peyğəmbər (s) bu məsələyə niyə bu qədər əhəmiyyət verir. Fikirləşir ki, yəqin Peyğəmbərin (s) xüsusi məqsədi var, buna görə də soruşur: - “Ey Allahın Rəsulu (s), bizim hamımız Allahdan həya edirik.” Peyğəmbər (s) isə bu həyanın kafi olmadığını

¹ Biharul-ənvar, c. 6, səh. 130

deyəndən sonra, Allahdan həya etməyin üç cəlvəsini zikr edir: -“Allahdan həya etmək siz düşünən kimi deyil, Allahdan həya etmək odur ki, qəbirləri və viranələri yaddan çıxarmayasın.”

İlahi həyanın birinci nişanəsi budur ki, insan qəbiristanlığı və viranə qalmış xarabalıqları unutmasın. Əlbəttə, bəzək-düzək vurulmuş məqbərələr nəzərdə tutulmur, həmçinin də gözəl saraylar və bürclər. Nəzərdə tutulan diqqəti az çəkən viran olmuş qəbirlərdir.

Öndə də xatırlatdıq ki, insanın zehni məhduddur. Əgər zehni silsilə bir məsələ ətrafında düşünərsə, digər məsələləri düşünməkdən məhrum olur və zehnin tutumu onları özündə yerləşdirə bilmir. Əgər insan İslamın dəyər sistemində yüksək qiymətləndirilən və əxlaqda təkid olunan həya, ilahi şövq və xof kimi bəzi bəyənilən halları və nəfsin müsbət əksül-əməllərini özündə yaratmaq istəsə, bu iş üçün lazım olan zəminə və müqəddimatı hazırlamaq gərəkəcəkdir. Əgər insan, Peyğəmbərin (s) sözündə işarə edilən həyanı özündə yaratmaq istəsə, gərək dünya bər-bəzəyini bir kənara qoya. Köhnə və viran qalmış məkanlarla üns tuta. İnsanın diqqəti daim gözəl memarlıq abidələrinə, cah-calallı evlərə dikilib qalsa, hər gün gözü yeni dekorlara, rəngbərəng pərdələrə sataşsa dünya onun nəzərində daha da artıq cəlvələnəcəkdir. Əgər nəzərini dünyanın bu aldadıcı bər-bəzəyindən bir az yığışdırmaq istəsə, qəbiristanlığa üz tutmalıdır və torpağın altında uyuyan ölümlər, onların aqibəti haqqında fikirləşməlidir. Xarabalıqlara gedib baxmalıdır ki, üst-üstə qalanmış bu daşların, dəmirlərin axırı nə oldu.

Səhv başa düşülməsin. Demək istəmirik ki, evimizi samanla, torpaqla elə süst tikək ki, yağış yağan kimi uçulub dağılsın. İslamın buyuruğu budur ki, insan hər işini düzgün görsün, ev tikəndə də möhkəm tiksın. Söz bundadır ki, dünyanın zəri, parıltısı insanın ürəyini tutmasın, dünyaya aldanmasın, demirik ki, işini ciddi tutmasın. İnsan öz işinə ciddi yanaşmalıdır, amma dünyaya könül verməməlidir. Əlbəttə, insan dünyanın bər-bəzəyini görəndə təbii olaraq ürəyini cəzb edir. Bu hal qeyri-ixtiyari baş verir. Görəndə ki, qonşunun maşını var, bir müddət sonra maşınını dəyişib lyuks maşın alır, o da həvəsə düşür, öz-özünə deyir: -Filankəs gündə bir maşın dəyişir, mənim heç “Zap”ım da yoxdur! Elə ki, bir maşın alır, sabahısı daha yaxşısını almaq həvəsinə düşür, o biri gün başqa bir həvəsə. Deməli, Peyğəmbər (s) tövsiyə edir insan hərdən qəbiristanlıqlara, xarabalıqlara da baş çəksin. Əxlaq ustadları da şagirdlərinə tövsiyə edirdilər ki, hər gün qəbiristanlığa getsinlər, ən azı həftədə bir dəfə olsa qəbiristanlığa baş çəksinlər ki, bir az da olsa ürəklərindən dünya məhəbbəti və maddi həvəslər təmizlənsin; heç olmasa dünya və axirət arasında ümumi tarazlıq yaransın. Elə olmasın ki, insan dünyəvi işlərə qapanıb qalsın və dünya eşqi onun ürəyinə kölgə salsın, başqa bir tərəfdən də Allah xofunu dərk etmək istəsin və İmam Hüseynin (ə)

adı gələndə gözləri yaşarsın. Ya da Behiştin və onun nemətlərinin adı çəkiləndə ürəyi çırpınsın.

Təbiidir ki, dünyaya bağlılıq bunların yerini tutmuşdur. O yeri ki, dünya məhəbbəti başdan ayağa tutubdur, orada artıq İmam Hüseyn, Zəhra (ə) məhəbbətinə yer olmaz. Əlbəttə, bu məsumlar o qədər nuranidirlər ki, bizim ölmüş qəlblərimizdə adları azacıq da olsa xatırlananda təsir qoyur.

“Qarnını və orada olanları unutma”

İlahi həyanın ikinci nişanəsi budur ki, insan nə yediyyənin fərqiində olmalıdır. Əgər insan əlinə keçən hər şeyi içəri ötürsə və haram loğmanı yeməkdən çəkinməsə, get-gedə qəlbini qəsavət basacaq, ürəyindəki ilahi nur öləziməyə başlayacaq. İnsan nə yediyyəni diqqət etməlidir. Ürəyin qəsavətinə səbəb olan şübhəli, haram yeməklərdən uzaq durmalıdır. Belə olmazsa onda ibadətə meyl zəifləşəcək və ürəyində Allah qorxusu, Behişt şövqü və Allah dərğahına yaxınlaşmaq hissi əmələ gəlməyəcəkdir. Deməli, ilahi həyanın yaranması üçün qarına və orada yer tutan yeməklərə diqqət edilməsi zəruridir. Quranii-Məcid insana tövsiyə edir ki, nə yediyyəni fikir versin: “(Ey) insan, nə yediyyəni bir bax!”¹

İnsan bütün cəhətlərə riayət etməlidir və öz yeməyini hərtərəfli yoxlamalıdır: onun yeməyi sağlam, tibbi normalara uyğun, halal və pakizə olmalıdır. Əshabi-Kəhf Allahın ən üstün bəndələri olaraq şirk və bütperəstlik sistemini buraxıb, özlərinə Daqyanus dövrənin küfrə dolu etiqađi çəngindən nicat verdilər. Quranın dediyyəni görə onlar yeməklərin ən təmizini, halalını seçib yeyirdilər. Qurani-Məcid Əshabi-Kəhfın başına gələnləri nəql edəndən sonra belə buyurur: “Birinizi bu gümüş pullarla göndərin getsin şəhərə, baxıb görsün hansı yemək daha yaxşıdır, alıb gətirsin sizə.”²

Haram malın insanı azdırmasına və haqqdan uzaqlaşmasına, Allah və ilahi övliyalar qarşısında üsyan etməsinə səbəb olan təsirini nəzərdə tutaraq, İmam Hüseyn (ə) düşmən qoşununun onun sözlərinə məhəl qoymadığını görəndə belə buyurdu: - “Sizin hamınız mənim əmrinə asi oldunuz, dediklərimə də qulaq asmırsınız. Bəli, sizin qarnlarınız haramla dolmuşdur və ürəklərinizə möhür vurulmuşdur.”³

Bəli, haram yemək insanın ürəyini elə bərkidir, elə qəsavətə salır ki, hətta Peyğəmbərin (s) övladının üstünə qılinc da qaldırmağa hazır olur. Bu səbəbdən də Peyğəmbər (s) ilahi həyanın yaranma şərtlərindən birini insanın öz yeməyini diqqət etməsində görür.

¹ Əbəsa, 24

² Kəhf, 19

³ Biharul-ənvar, c.45, səh. 8

“Başını və onda olanlara, yəni gözü, qulağa, dilə nəzarət et.”

İlahi həyanın üçüncü əlaməti budur ki, insan baxıb görsün başında hansı fikri bəsləyir, ağılından hansı arzular, havalar keçir. Əgər xəyalını batil fikirlərdən ələyib təmizləsə və həmçinin qəlbinin təmizliyinə çalışsa, ilahi həyanı orada yerləşdirə biləcəkdir.

Pakizəlik, övliyələrin əxlaqı

Davamında Peyğəmbər (s) buyurur: - “Axirətin kəramətini istəyən kəs dünya zinətlərini tərک etməlidir. O vaxt ki, belə ola bildin, bil ki, Allaha dostluq məqamına çatmışsan.”

Elə ki, insan dünyadan qırıldı, ona etinasız oldu, meylini axirətə və onun əbədi nemətlərinə, Allaha yaxınlaşmağa salacaq, axirətdə əziz və kəramətli kəslərdən olacaqdır. Bunun müqabilində əgər dünya insanın nəzərində böyük görünsə, axirət nəzərində kiçiləcəkdir. Əlbəttə, axirət, ölüm haqqında düşünmək, qəbiristanlığa getmək insanda müsbət təsir qoyur, amma insan da öz əməlinə diqqət yetirməlidir. Dünyanın toruna düşməmək üçün onun zinətlərini, cazibələrini bir kənara qoymalıdır ki, axirətdə kəramətli və əziz ola bilsin.

Əlavə etməliyik ki, bir sıra zinətlər və bəzəklər müstəhəbdir. İndi əgər insan onları müstəhəbbi niyyətlə, şəriət baxımından istifadə edərsə, bu əməli dünyaya bağlılıq kimi yox, əksinə, axirət tələbi olaraq qiymətləndiriləcəkdir. Arvadın öz ərinə görə, ərin də öz arvadı üçün zinətlənməsi müstəhəbdir. Müstəhəbdir ki, mömin, camaat arasına çıxanda təmiz libas geyinsin, ətirlənsin, bir sözlə - üst-başına fikir versin. Mömin o dərəcədə təmiz olmalıdır ki, onunla görüşüb-danışanlarda özünə qarşı rəğbət oyatmalıdır. Aydın ki, bu işlər Allah rızası üçün edilərsə ibadətdir və dünya zinəti olaraq hesab edilməyəcək. Dünya zinətinə bağlılıq o zaman olur ki, insan ürəyin həvəsinə uyub ləzzət almaq üçün bəzənir. İnsanın ürəyi yaxşı yemək, yaxşı geymək istəyir; istəyir yaxşı və bəzəkli evi olsun. Bu deyilənlər Allah niyyətilə olarsa bəyəniləndir. Peyğəmbər (s) də həmişə üst-başını təmiz və ətirli saxlayardı.

Məkarimul-Əxlaqda, Peyğəmbərin (s) vəsfində deyilir: “Peyğəmbərin (s) adəti belə idi ki, özünə aynada baxar, saçlarını darayıb üst-başına yaraşlıq verərdi. Çox vaxt bunu suyun qarşısında durub edərdi. Ev əhlindən əlavə səhabəsi üçün də bəzənərdi və buyurardı: - “Allah sevir ki, bəndəsi din qardaşının görüşünə gedəndə üst-başını səliqəyə salsın.”¹

Mömin həmişə təmiz və səliqəli olmalıdır. Əzik-üzük paltar geyinib üst-baş çirkli halda camaat arasına çıxmaq həmin adama qarşı insanda nifrət oyadır. Əvvəllər bəzi məscidlərdə yerə sərilən xalçalar çirkli və tozlu olardı

¹ Əl-Mizan, c.6, səh.330

və məscidə gələn bəzi adamların corabları, paltarı iy verərdi. Bunun müqabilində fasiqlərin toplaşdığı yerlər səliqəli və təmiz olardı. Möminlərin məclisi məclislərin ən təmizi, ən səliqəli olmalıdır. Biz Peyğəmbərdən (s) və pak imamlarımızdan nümunə götürməliyik. Peyğəmbərin (s) xərcliyinin bir hissəsi ancaq ətirlərə sərf olunardı. Biz bilməliyik ki, bu zinətlər və bəzəklər pis deyil, çünki müqəddəs dinin buyuruqlarıdır. Əgər xoş niyyətlə istifadə edilsə ibadət sayılar. Bunun hikməti odur ki, möminlər bir-biri ilə üns tutarlar və bir-birləri ilə görüşdən ləzzət alıb öz elmlərindən, nurlarından qarşılıqlı olaraq faydalanarlar.

İYİRMİ ALTINCI DƏRS

Xalis duanın və saleh əməlin rolu

- Duanın məfhumuna bir işarə
- Dua etməkdə insanların bir-biri ilə fərqi
- Allah dərgahında gücsüzlüyünü etiraf etməyin lüzumu
- Duanın saleh əməllə olmasının lüzumu
- Saleh insanın varlığının bərəkəti

Xalis duanın və saleh əməlin rolu

Peyğəmbərin (s) moizəsinin bu bölümü Allaha dua etmək, duanın saleh əməllə yanaşı olmasının lüzumu və cəmiyyətdə saleh insanın dəyərli rol oynaması ilə bağlıdır. Şəxsiz, Allaha dua etmək bəndəliyin nişanələrindən biridir. Bu barədə kifayət qədər ayə və rəvayətlər mövcuddur və həmçinin geniş bəhslər də edilmişdir.

Duanın məfhumuna bir işarə

Mərhum Rağib İsfahani duanın mənası barədə deyir: - “Dua” eyni “nida” kimidir. Bu fərqlə ki, nidada hərdən “ya” və “ey” ləfzindən istifadə edilir və onunla yanaşı isim gətirilmir, amma dua ləfzi isimlə yanaşı gətirilir. Məsələn: ey Filan! ... Əlbəttə, dua və nida hərdən bir-birinin yerinə işlədilir.¹

Rəhmətlik Əllamə Təbatəbai buyurur: - “Allah-təala tərəfindən dua iki qismdir: təkvini və təşrii. Təkvini, Allah tərəfində iradə edilən şeyin icad olması mənasındadır. Sanki iradə etdiyi bir şeyi geri çağırır. Allah buyurur: “Sizi çağırdığı gün Onu həmd edərək çağırışına gələrsiz...”²

Amma Allahın təşrii duası (çağırışı) budur ki, xalqı Quran ayələri ilə dini qəbul etməyə mükəlləf edir. Amma bəndənin Allah dərğahına etdiyi dua odur ki, bəndə Allah dərğahında bəndəliyini, biçarəliyini izhar etməklə Pərvərdigarının rəhmət və inayətini özünə cəlb edir. Bu cəhətinə görə ibadət elə həmin duadır. Çünki bəndə öz duası ilə (Allaha bağlı olduğunu, Ondan asılı olduğunu hiss etməklə) özünü Mövlasına qul məqamında, Ona bağlı şəkildə göstərməklə, Allahı, Onun sərvərlik, rübubiyyət məqamı vasitəsilə

¹ “Müfrədat”, Rağib İsfahani

² İsra, 52

özünə yönəltmək istəyir. Bu həmin duadır və bu mənaya işarə edir. Allah buyurur: “Mənə dua edin duanıza cavab verim. O kəslər ki, Mənə ibadət eləməkdən təkəbbürlə yayınırlar, alçalaraq cəhənnəm içinə girərlər- deyə buyurmuş Rəbbiniz.”¹

Bu ayədə Allah əvvəl “dua” təbirini işlədir və sonra “ibadət” təbirini işlədir.²

Səhv başa düşülməsin, dua edənin duasının qəbul etmək o demək deyil ki, o hər nə istədi, nə zaman istədi ona həmin anda, həmin şey əta olunacaq. Duanın qəbulunun bu cür təfsiri dini meyarlara uyğun gəlmir. Çox vaxt dua edən bir şey istəyir, amma bu onun xeyrinə deyil. Duası əgər qəbul olsa, onun zərərinə qurtaracaq. Çünki o xeyrinin nədə olduğunu bilmir. HəzrətƏli (ə) öz vəsiyyətində övladlarına buyurur: - “Sənin iki əlində, istədiklərin arasında icazə verdiyi xəzinələrinin açarlarını yerləşdirdi. Belə isə, nə vaxt istəsən dua ilə Onun nemət qapılarını açə bilərsən və Onun arasıkəsilməz rəhmət yağışını Ondan istəyərsən. İstəklərinin icabətinin gecikməsi səni ümitsiz etməsin. Çünki bəxşiş, duanın qəbulu niyyətin xalisliyinə, iradənin gücünə bağlıdır. Ola bilsin sənin istəyin təxirə düşsün. Bununla Allah dua edənin mükafatını artırmaq istəyir. Ola da bilsin sən bir şey istəyərsən, amma Allah onu sənə verməsin, lakin ondan daha yaxşı bir şeyi istədiyin şeyin yerinə sənə ya bu dünyada, ya da axirətdə versin. Ya da istədiyin şey sənin xeyrinə deyil deyə duan müstəcəb olmur. Ola bilsin elə bir şey istəyərsən ki, əgər sənə verilsə dinin əldən gedər. Deməli, elə şey istəməlisən ki, onun yaxşılığı səndə həmişəlik qalsın və pisliyi səndən kənar olsun. Dünya malı sənə qalmayacaq, sən də onun üçün qalmayacaqsan.”³

Dua etməkdə insanların bir-biri ilə fərqi

İnsanın dua etməsində məqsədi nədir və niyə dua etməyə bu qədər təkid edilmişdir – kimi sualların cavabında icmalı olaraq demək olar: insanın təkamül yolu Allaha bəndə olmağındadır və bəndəliyin nişanələrindən biri də budur ki, insan öz hacətini ancaq Allahdan istəsin. Bu baxımdan insanlar bəndəliyin mərhələləri və dərəcələri ilə əlaqədə fərqlidirlər, eləcə də onların ehtiyacları fərqlidir. Allaha bəndəlik yolunun ilkin mərifət və iman mərhələsində qərar tutmuş insanların ehtiyacları maddi və dünyəvidir. Allahdan bir şey istəyəndə, istəkləri əsas maddi və dünyəvi ehtiyacları ehtiva edir. Məsələn, ruzilərinin çox olması, yaxşı övlad, ləyaqətli həyat yoldaşı, yaxşı ev və bu kimi şeylər.

¹ Ğafir, 60

² Əl-Mizan, c. 10, səh. 36

³ Nəhcül-Bəlağə (tərc), 31-ci məktub, səh. 924-925

Əlbəttə, imanın aşağı dərəcəsində olan, böyük ilahi mərifət mərhələsinə nail olmamış və buna görə də yüksək mənəvi ehtiyacların sorağını tutmayan adamlar üçün Allahdan maddi ehtiyaclarını diləmələri çox təbii və yerində olan bir şeydir. Həqiqətdə onun Allahdan bir şey istəməyinin özü onu göstərir ki, Allaha imanı var və Onu öz ehtiyaclarını təmin etməkdə Qadir hesab edir. Bu cəhətinə görə də ehtiyac əlini Allahdan qeyrisinə uzatmır. Təbii ki, əgər həmin maddi ehtiyaclarını Allahdan diləsə, Allah onun ehtiyaclarını təmin edəcəkdir. Çünki Özü Musaya (ə) buyurdu: “Ey Musa! Bütün ehtiyaclarını Məndən istə. Hətta qoyununun otunu və xəmirinin düzunu da Məndən istə.”¹

İnsanın kamalı bundadır ki, bütün ehtiyaclarının ödənişi üçün – istər maddi və istərsə də mənəvi – ancaq Allaha üz tutsun. Ondan qeyrisinə əl açmasın və Allahdan savayı kimsəni təsirdə müstəqil bilməsin. Əgər belə olmazsa, Allahdan qeyrisinə üz tutsa, Allah onu ümitsiz edəcək. İmam Sadiq (ə) buyurur: “Allah-təala buyurur: İzzətimə, Cəlalıma və ərşə olan Rufətimə and olsun ki, Məndən qeyrisinə ümid bağlayan hər kəsi ümitsiz qoyaram və xalq arasında onu xar edərəm və Özümdən onu uzaqlaşdırar, fəzlimi ondan kəsərəm. O, sıxıntıda, çətinlikdə Məndən qeyrisinə ümid bağlayar, halbuki bütün çətinliklər Mənim əlimdədir. Məndən qeyrisinə ümidvar olar və öz xəyalında Məndən başqa hamının qapısını döyər, halbuki bütün bağlı qapıların kilidləri Mənim əlimdədir və Mənim evimin qapısı onu döyənlərin üzünə açıqdır.”²

Təəssüflər olsun ki, bizim əksər dualarımız və istəklərimiz həqiqi deyil. Yəni Allahdan istəmirik. Allah həqiqi təsir göstərən olduğu üçün yaxşı olardı insan diləklərini ancaq Ondan diləsin. Düzdür ki, insanın bir istəyi olanda onun istəyini yerinə yetirə biləcək adamın sorağına gedir. Əgər pul lazım olsa, əlini ona pul verə biləcək adama açır və ya pul çıxan bir işin dalınca gedir. Amma mömin əvvəl qəlbini Allaha yönəldir və diləyini Ondan diləyir, sonra Allahın hər bir işi vasitə ilə həyata keçirdiyini nəzərdə tutaraq, bunu özünə vəzifə bilib başqalarına üz tutur. Başqalarına üz tutur deyəndə, onları müstəqil qüvvə kimi qəbul etmir.

Hər necə olsa da insanın qəlbə həmin miqdarda Allaha yönəlmiş olsa və İlahi dərğahdan ehtiyaclarına çarə umsa, insanın kamal və imanını artırır və Allaha meylini bir az da gücləndirir. Allaha diqqəti yönəltmənin necə dəyərli bir kimya olduğunu biz bilmirik. Hətta maddi və mənəvi istəklərin də insanın ruhi təkamülünə nə qədər təsir etdiyi bizə məlum deyil. Mərhum Əllamə Təbatəbai öz ustadı mərhum ayətullah Mirzə Əli Qazidən nəql edir ki, o deyirdi: - “Hərdən insan Allahdan qafil olur və Allah həmin bəndəni

¹ Biharul-ənvār, c.93, səh. 303

² Üsuli-Kafi (tərc.), c. 3, səh.107

bir müddət çətinliklərə, problemlərə mübtəla edir ki, bəlkə bir “Ya Allah!” deyər; çünki bu “ya Allah” və Allaha diqqəti yönəltmək ruha çox təsir qoyur və insanın ürəyinin nurlanmasına səbəb olur.

Deyilənlərə diqqət yetirəndə aydın olur ki, Allaha üz tutmağın insanın ürəyinin nurlanmasına və ruhi yüksəklik tapmasına nə qədər təsiri olur. Hətta əgər insan ehtiyacı olmadığı anlarda belə, adi hallarda Allahı ansa, öz kamal yolunda gör nə qədər qabağa gedə bilər. Əlbəttə, o başa düşmür və heç lazım da deyil bütün şeyləri bilsin, çünki bu aləm imtahan yeridir. Əgər bir şeyin təsiri kamilən üzə çıxsın imtahan lazım olduğu kimi getməz. İmtahanın kamil, nöqsansız baş tutması üçün çox şeylər gizli qalmalıdır.

Buna görə də insan heç vaxt Allahı yaddan çıxarmamalıdır. Hər şeyi, hətta maddi ehtiyaclarını da Ondən istəməlidir. Diqqət etməlidir ki, onun duası – hətta maddi ehtiyaclar üçün olsa belə - Allaha bəndəliyini və Onun rübubiyyətini iqrar etməsidir. Onun, maddi ehtiyaclarını istəməsi ilə paralel, Allaha həmin miqdarda diqqətini yönəltməsi ruhunun kamal tapmasında təsirlidir. İndi gör onun mərifəti inkişaf etsə, imanı yüksəlsə və maddi ehtiyaclardan əlavə mənəvi işləri üçün də dua etsə nə olar. Dua edə ki, Allah ona ibadətin tovfıqını əta etsin, elmin təhsili, xalqa xidmət və günahlardan çəkinmək tovfıqı versin. Bundan daha yuxarı başqalarına – dostlarına, qonşularına, valideynlərinə, möminlərə dua etsin. Bu dəstədən daha yuxarı elə kəslər də var ki, dua etmək istədikdə Allah-təalaya sitayiş etməyə, Onun şəninə təriflər, təsbihlər deməyə başları elə qarışır ki, dua etmək yadlarından çıxır. Dua etmək istəyəndə Allahın Cəlal və Camal sifətləri yadlarına düşür və başlayırlar Allahı mədh edib, şəninə təriflər deməyə. Hər nə qədər Allaha tərif deyib həmd-səna etsələr də doymurlar. Buna görə də özləri üçün bir şey istəməyə macalları qalmır. Məşuqun camalına gözü sataşan aşiq onun camalında məhv olur, əriyib bitir, artıq özünü görmədiyi üçün məşuqdan özü üçün bir şey də istəyə bilmir. Hətta mərifətin bu mərhələsinə çatmış kəslər yenə də hiss edirlər ki, Allah-təala bəndəliyin və übudyyətin nişanələrinin onların bütün bədən üzvlərində, vücudlarının hər bir nöqtəsində zühur etməsini istəyir. Necə ki, Allaha bəndəliyin əlamətlərindən biri insanın alnını torpağa qoymasıdır, yəni kiçiklik, acizlik nişanəsi olaraq insan Allah dərğahında üzünü torpağa qoya. Gözündən İlahi camalın şövqündən və ya İlahi əzəmətin xofundan yaş cari ola və ürək lərzəyə gələ. Eləcə də başqa üzvlərdən əlavə dildə acizliyin nişanəsi zahir olmalıdır. Bəndəliyin və übudyyətin dildə zühur etməsinin nişanələrindən biri də budur ki, bəndə öz Mövlasından bir şey istəsin.

Allah dərğahında gücsüzlüyünü etiraf etməyin lüzumu

İnsan biləndə ki, Allah-təala ondan bütün vücudu, bütün zahiri və batini qüvvəsi ilə bəndəlik etməsini istəyir, bunu da bilməlidir ki, gərək dili ilə öz

acizliyini və gücsüzlüyünü izhar edə. Bu istək Pərvərdigarın dərgahında bəndəliyin nişanəsidir. Bu şirinliyi dadanlar bu bəndəliyin hansı izzəti və ağalığı gətirdiyini yaxşı bilirlər. Bəli, mərifətin ali məqamlarına çatmış kəslər yenə də hiss edirlər ki, gərək dua etsinlər və bəndəliyin nişanələrini dillərinə gətirsinlər. Bəndəliyin bu izharı ibadətdir və mövzuluğu var.

Allah insandan Onun dərgahında fəqirliyini, nadanlığını etiraf etməsini istəyir. Təbiidir ki, insanın bütün bədən üzvləri Allaha bəndəlik yolunda və ləyaqətli işlər görmək üçün həmahəng olarsa və o cümlədən bəndəliyin nişanələri, fəqirliyin, acizliyin izharı, Allahdan istənilən istəklər dildə səslənərsə, insan mətlub nəticəyə çatacaqdır. Çünki insanın bütün əndamı və qüvvəsi həmahəngdirlər.

...Dua edəndə sanki bütün vücudu ilə müqəddəs rübubi dərgahdan hacətini istəyir. Təbiidir ki, Allahın rəhməti bu anda onu əhatə edir: “(Ya Muhəmməd!) Bəndələrim Məni səndən soruşduqda söylə ki, Mən onlara yaxınam. Dua edib Məni çağıranın duasını qəbul edəməm...”¹

Duada insan Allahdan bir şey istəyir, O da ona əta edir. Amma Allah məhəbbətinin, münacatın dadını dadmış kəslər üçün ən böyük ləzzət odur ki, elə ki “Ya Allah!” deyirlər, cavablarında onlara “Ləbbeyk” deyilmiş olsun. Amma bir kəs əgər ürəyini ancaq Allaha bağlasa, başqalarına üz tutmasa, bir şey istədikdə Allah ona əta edəcək. İnsan hər şeyini Allahdan istəməlidir. Acıyısa, çörəyini Allahdan istəsin və bütün vücudu ilə möhtaclığını, fəqirliyini Mütləq Qəni dərgahında izhar etsin, Həzrət Musa (ə) kimi desin: “Ey Rəbbim! Mən Sənin mənə nazil edəcəyin xeyrə möhtacam!”²

Bu sözləri Həzrət Musa (ə) elə bir vəziyyətdə deyirdi ki, Misirdən qaçıb Mədyənə üz tutmuşdu və nə yeməyə bir şeyi vardı, nə də yatmağa bir yeri. Gecələr biyabanda torpağın üstündə yatırdı və aclıqdan çölün otlarını yeyirdi. Həzrət Əlinin (ə) buyurduğu kimi: - “And olsun Allaha Musa (ə) Allahdan çörəkdən başqa bir şey istəmirdi, çünki biyabanın otlarını yeyirdi və o qədər arıqlayıb ət tökmüşdü ki, nazik dərisinin altında qarnındakı otların yaşıllığı özünü büruzə verirdi.”³

Həzrət Musa Misirdən qaçandan sonra Mədyənə tərəf yollanır. Mədyəndə olarkən bir gün görür bir dəstə adam quyudan su çəkməklə məşğuldur. Görür iki nəfər qız da bir qıraqda dayanıb kişilərin su çəkməsini gözləyirlər ki, onlar gedəndən sonra bunlar da öz qoyunlarına su çəkib götürsünlər. Həzrət Musa (ə) o iki qızın yanına gedib soruşur: - “Burda niyə durmusunuz?” Elə ki, məqsədlərini anlayır, onlara ürəyi yanır, özü quyudan

¹ Əl-Bəqərə, 186

² Qəsəs, 24

³ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 159, səh. 507

su çəkib qızların qoyunlarını suvarır. Sonra qızlar təşəkkür edib, qoyunları da qabaqlarına qatıb ordan uzaqlaşırırlar. Bir azdan onlardan biri geri qayıdıb deyir: - “Atam səni görmək istəyir və bizə etdiyin köməkliyin əvəzini qaytarmaq istəyir.” Həzrət Musa (ə) qızların atası, Şüeybin yanına gedir. O qızlardan birini Həzrət Musaya (ə) ərə verir və bundan sonra Həzrət Musanın (ə) maddi həyatı – arvad, uşaq, asayış, yemək – təmin edilmiş olur.

Bəli, insan əgər səmimi qəlbdən Allahdan bir şey istəsə, Allah ona inayət edir. Daha uzun, qəliz dualar etmək və artıq vaxt tələf etmək lazım deyil. Kifayətdir ki, Allahdan bütün vücudu ilə xahiş etsin, bununla da duası müstəcəb olsun.

Amma insan dua oxuyanda, hətta geniş məzmunlu, uzun dualar, əgər ürəyi Allahdan qeyrisinə də diqqət yetirərsə, o duanın təsiri olmayacaq. Əgər insanın ruhi hazırlığından əlavə saleh əməli də olmuş olsa duası tez təsirini göstərəcək.

Duanın saleh əməllə olmasının lüzumu

Saleh əməli olmayan kəslərin dualarının qəbul olmamasının səbəbi bəlkə də onların Allaha kamil üz tutmamalarıdır. Çünki nalayiq işlər insanın Allahdan qeyrisinə ürək bağlamasına və ola da bilsin Allahın acığı gəldiyi işlərə meyl etməsinə səbəb olur. Belə olan surətdə insan Allah dərgahına necə üz tuta bilər? Allahla kamil rabitə yaradanlar, əməlləri saleh və günahdan uzaq olan kəslərdir. Buna görədir ki, Peyğəmbər (s) buyurur: - “Ey Əbuzər, saleh və layiq əməllə dua etməyin miqdarı yeməyə lazım olan və kifayət edəcək duzun miqdarı qədərdir.”

Yeməyə tökməyə duz nə qədər lazımsa və kifayət edərsə, eləcə də saleh əməli olan kəsə zəruri olan qədər dua etməsi yetər. Həqiqətən dua da insan səadətində duzun yeməkdə tutduğu yeri tutur. Deməli, lazım deyil insan həmişə dua etsin və dua edən kimi də müstəcəb olmasını gözləsin. Amma saleh əməli olmayanlar, başqalarına xeyir verməyənlər əgər çoxlu dua etsələr də, məlum deyil bu duanın onlara faydası olacaq, ya yox. Bu mətləbin daha da aydınlaşması üçün Peyğəmbər (s) buyurur: - “Ey Əbuzər! Saleh əməli olmayıb dua edən kimsə, kamansız ox atmaq istəyən adam kimidir.”

Dua edən, amma vəzifəsini düzgün yerinə yetirməyən adam, həqiqətdə duanın əhəmiyyətindən xəbərdardır, duasında sadıqdır, həqiqətən də Allahdan istəyi var. Problem bundadır ki, başqa işlərində öz vəzifəsinə əməl etmir və bəndəliyin nişanələri onun rəftarında zühur etmir. Gözə, qulağa və sairə aid olan işlərdə naqisliyə yol verir və həqiqətdə nəfsinə, şeytana bəndəlik edir. Belə adam da Allahdan ümitsiz olmamalıdır. Allah bizim düşündüyümüzdən daha kərimdir, Onun qapısına gəlmiş adamı Allah qapısından qovmaz və Ona müraciət edəni cavabsız qoymaz. Amma

vəziyyəti bu cür olan adamla, bütün rəftarında bəndəliyin cəvələri aşkar olan və bütün vücudu ilə məbuda bəndəlik yolunda qədəm götürmüş və Xəliqə və xəlqə xidmət göstərməkdə bir an da olsun qəflət etməyən kəs arasında çox fərq var. Bu iki adamın dua etməsinin misalı ona oxşayır ki, bir adam oxla bir hədəfi nişan alır, amma əgər istəsə oxu əli ilə atsın, sürəti çox az olacaq və gedib hədəfə çatmayacaq, amma oxu kamana qoyub atsa, həm sürəti çox olacaq, həm də hədəfə dəyəcəkdir. Dua edib, saleh əməli olmayan adam da kamansız ox atan adama bənzəyir. Aydınır ki, onun atdığı oxun həm sürəti azdır, həm də istiqaməti yanlışdır.

Deyilənlərlə duanın insanın həyatındakı rolu və məqamı aydınlaşdı və məlum oldu ki, dua yeməyə tökülən duz kimidir. İnsanın həyatı başdan ayağa Allaha bəndəlik və ibadət etmək olmalıdır. İstər fərdi və şəxsi məsələlərdə olsun, istərsə də ailə və qonşu ilə əlaqədar məsələlərdə və həmçinin cəmiyyətdəki rəftarları ilə bağlı, insanın bütün rəftarında bəndəliyin nişanələri özünü göstərməlidir; bununla yanaşı dua da etməlidir. Çünki, həmin dua dildə zahir olan Allaha bəndəliyin nişanəsidir. (Məlumdur ki, həmin dua səmimi qəlbədən edilməlidir.)

Peyğəmbərin (s) bəyanında aydınlığını tapan nöqtələrdən biri də insanın öz hədəfinə tez çatmasında saleh əməlin ona göstərdiyi köməklikdir. Belə insan dua edəndə sanki kamandan ox atır və atdığı ox çox tez hədəfinə çatır. O, yeməyi süfrədə hazır olan adam kimidir, fəqət ona bir az duz artırmalıdır ki, yeməyə başlasın. Deməli, saleh və layiqli əməl insanı öz istəklərinə qovuşdurur.

Əlbəttə, insanların istəkləri müxtəlifdir: Allaha bəndəliyin ali mərtəbələrinə qədəm qoymuş kəslərin istəkləri də ali olur. Onların istəkləri adətən Allaha yaxınlaşmaq, xəlqə möhtac olmamaq, dünya və axirət səadətinə nail olmaq və həmçinin Allahın onlara inayət etdiyi nemətlərin davamlı olmasını istəmələrindən ibarət olur. Onlar ancaq Allahın onların istəklərini təmin edəcəyinə etiqad edirlər. Amma Allaha bəndəliyin və mərifətin aşağı mərtəbəsində qərar tutan kəslər qarınlarının, evlərinin, paltarlarının fikrini çəkirlər. İstəkləri və ehtiyacları bu kimi şeylərlə əlaqədar olur və əlbəttə, Allah onların bu ehtiyaclarını ödəyir.

Həqiqətdə Peyğəmbər (s) bu sözlərlə insanları təşviq edir ki, öz nəfslərinin islahına çalışsınlar. Belə olduqda insan hədəfinə daha tez çatır və Allah duasını müstəcəb edir. Fərqi yoxdur, onun duası özü ilə əlaqədar olsun, ya başqası ilə, istəkləri dünyəvi olsun, ya mənəvi. Deməli, Peyğəmbər (s) başqalarını yaxşı işlər görməyə təşviq edir, baxmayaraq ki, yaxşı əməllərin həqiqi əlamətləri və layiqli mükafatları axirətdə üzə çıxır. Bu dünya iş görmək yeridir, əməllərin mükafatı və əvəzi isə axirətdə insana əta

ediləcəkdir: “ Bilin ki, bu gün iş günüdür, hesab günü deyil və sabah hesab günüdür və o gündə kimsənin iş görməyə macalı olmaz.”¹

Başqa bir hədisdə deyilir: “Dünya axirətin əkin yeridir.”²

Toxum burada səpiləcək və axirətdə məhsul götürüləcək. Amma Allah-təala sonsuz lütfü üzündən hərdən bəzi əməllərin nişanələrini elə bu dünyada yaxşı əməl sahiblərinə inayət edir. Bununla O, insanları daha artıq xeyirli işlər görməyə sövq edir və öz vəzifələrini sevərək yerinə yetirmələrinə həvəsləndirir. Kamalın ali mərtəbələrinə çatmış kəslərin belə təşviqlərə ehtiyacı olmur və bu nişanələri nə qədər görsələr də onların yəqinliklərinə bir şey artırılmaz: “Əgər pərdələr götürülsə, yenə də mənim yəqinimə bir şey artırılmaz ...”³

Gözləri önündən bütün pərdələr götürülməyən kəslərin onları Allah bəndəliyinə və təkamül yoluna həvəsləndirən təşviqə ehtiyacları var. Bu təşviqlərdən biri də Allahın bu dünyada xeyir və bərəkət nişanələrini onlara nazil etməsidir və dualarını müstəcəb qılmasıdır.

“Əgər o məmləkətlərin əhalisi iman gətirib (pis əməllərdən) çəkinsəydilər, sözsüz ki, onların başlarına göydən və yerdən bərəkət yağdırardıq (göyün və yerin bərəkət qapılarını onların üzünə açardıq).”

Saleh insanın varlığının bərəkəti

Bura qədər deyilənlərdən daha yuxarı, Peyğəmbərin (s) sonrakı cümlədə xeyir əməllərin təsiri barədə bəyan etdiyi təsəvvürəgəlməz fikirlərdir. İnsan xeyir əməlin bu dərəcədə onun taleyinə, cəmiyyətə müsbət təsir qoya biləcəyini heç ağılına da gətirmir: “Ey Əbuzər! Allah bəndənin saleh olması ilə onun övladlarını, övladlarının övladlarını da saleh edir. Onu öz evində və eləcə də onun evinin ətrafında olan evləri də nə qədər ki, o onların arasındadır qoruyub hifz edir”

Allaha bəndəlik edən kəsləri Allah-təala bu aləmdə hifz edir və onların vücudlarının bərəkətindən övladlarını da nəsilbənəsil xətlərdən qoruyub saxlayır. Hətta saleh insanın yaşadığı məhəllənin və şəhərin əhalisini də bəlalardan saxlayır. Eləcə də bu cür insanların vücudlarından ayrılan şüanın əhatəsində qərar tutmuş digər insanlara ilahi tovfıq və mənəvi bərəkət şamil olur. Möminlərin vücudi şüaları eyni olmur, bəzilərinin ancaq öz arvad-uşaqları ilə əlaqəsi olur, bəzilərinin məhəllə sakinləri və qonşularla da əlaqəsi olur, bəziləri isə bundan da yuxarı – bir şəhərin və hətta bir ölkənin əhalisi ilə rabitə yarada bilirlər. Hamımız bilir ki, rəhmətlik imam Xomeyninin bütün İran əhli ilə, bəlkə bütün dünya müsəlmanları ilə rabitəsi

¹ Nəhcül-Bəlağə, xütbə 42, səh. 40

² Biharul-ənvar, c.70, səh. 225

³ Biharul-ənvar, c. 40, səh. 153

var idi. Onun vücudi şüası bir şəhərdən, bir ölkədən çıxıb bütün dünyanı əhatə etmişdi. Allah-təala o böyük və seçilmiş olan insanın bərəkəti ilə milyonlarla insana öz inayətini şamil etmişdi.

Bəli, Allah-təala saleh insanı nəinki qoruyub hifz edir, onun dualarını qəbul edir, üstəlik onun vücudunun xeyir və bərəkəti ilə başqalarını da – övladlarını, məhəllə sakinlərini, hətta bir ölkənin əhalisini – bu inayətə şamil edir və onun dəyərli vücudunun qarşılığı olaraq bəlaları onların üzərindən dəf edir. Saleh bəndənin cəmiyyətdə bu cür dəyərli rolu və müsbət təsiri insanın diqqətini bu nöqtəyə yönəldir ki, Allah yolunda qədəm götürmək və Onun fərmanlarına boyun əymək necə qiymətli bir kimyə imiş ki, hətta təsiri insanın vücudunun əhatə dairəsini aşıb, başqalarını da əhatə edir. Belə olan surətdə insan nəticə alacağına ümid etmədiyi, uzun zəhmətdən sonra faydasının olub-olmayacağı məlum olmayan işlərin yerinə həm dünyəvi istəklərinə və həm də axirət istəklərinə təminat verən ilahi vəzifələrinə, Allahın buyurduqlarına əməl etsəydi yaxşı olmazdı mı? Niyə də insan həm özünə, həm ailəsinə və gələcək nəslinə və hətta qonşularına və ölkəsinə xeyir və bərəkət verə biləcək əməllərdən boyun qaçırsın? Bu işlərdən daha faydalı hansı iş ola bilər? Məgər alverlə, ticarətlə məşğul olanların hamısı istədikləri dünyəvi nəticələrin hamısını əldə edirlər? Hərdən xeyir götürürlər, hərdən də ziyan. Deyək xeyir götürürlər, məgər bununla nə əldə edirlər, çox olsa bu dünyada bir-iki gün keyf çəkirlər.

Deyildiyi kimi, hərdən saleh bir bəndənin duası bir şəhərin camaatını bələdan qoruyub saxlayır və o camaata xeyir, bərəkət gətirir. Aydın ki, bu cür Allah övliyalarının vücudunun qarşılığı olaraq bizim başımızın üstündən əksər bəlalər götürülür. Çox vaxt bizim bundan xəbərimiz olmur. Ola bilsin bizim atamızın və ya babamızın keçmişdə gördüyü xeyir işin əvəzini Allah-təala bizə indi nəsib edir. Elə ustadlar, övliyalar var ki, bizim üçün dua edirlər və ya qonşumuzda elə kəslər, elə möminlər var ki, gecənin yarısında qalxıb Allahla münacat edir, bizə dua edirlər, amma bizim xəbərimiz yoxdur. Bu duaların təsirindən Allah bir sıra tovfıqları bizə inayət edir və bəlaları bizdən uzaqlaşdırır. Biz nə bilirik ki, bu bərəkətlər, nemətlər hardan gəlir, kimin vasitəsilə bəlalər bizdən götürülür və nə bilirik ki, saleh bəndənin gecə yarısı qalxıb Allah qapısını döyməsinin necə bərəkətləri var? Amma həm Quranda, həm də rəvayətlərdə göstərilir ki, saleh insanların bərəkətindən Allah başqalarına da nemət əta edir və bəlaları onlardan uzaqlaşdırır: Yunis ibn Zibyanın İmam Sadiqdən (ə) rəvayət etdiyi bir hədisə diqqət etsək – bu barədə sonra danışacağıq - deyilənləri daha aydın görürük. Dediymizə misal olaraq Qurandan Bəqərə surəsinin 251-ci ayəsini şahid gətirmək olar: “...Allah əgər bəzi insanların bəlasını bəzilərinin vasitəsilə aradan qaldırmasaydı, yer üzünü fəsad bürüyərdi. Lakin Allah bütün aləmlərə qarşı lütfkardır.”

İmam Sadiqin (ə) bu ayə ilə bağlı nəql etdiyi rəvayət belədir: “Allah-təala bizim namaz qılan şüalərimizin vücudu ilə, namaz qılmayan şüalərimizdən bəlaları uzaqlaşdırır. Əgər heç kim namaz qılmasa həlak olarlar. Allah bizim oruc tutan şüalərimizin vücudunun əvəzi olaraq oruc tutmayan şüalərimizi də bələdan qoruyur. Əgər hamı orucu tərək etsə, həlak olarlar. Allah bizim zəkāt verən şüalərimizin varlığı səbəbinə zəkāt verməyən şüalərimizi də bələdan saxlayır, əgər heç kim zəkāt verməsə, hamısı həlak olar. Allah bizim həcc ziyarətinə gedən şüalərimizin varlığı səbəbilə həccə tərək edən şüalərimizi də bələdan uzaq edər, əgər heç kim getməsə hamısı həlak olar. Bu Allah-təalanın buyurduğudur ki, deyir: “... Allah əgər bəzi insanların bəlasını bəzilərinin vasitəsilə qaldırmasaydı...” Allaha and olsun, bu ayə sizdən başqa kimsə üçün nazil olmamışdır.”¹

Saleh insanların cəmiyyətdəki rolunu və onlar tərəfindən xalqa şamil olan bərəkətləri və onların səbəbi ilə bəlalardan başqalarından uzaqlaşdırılmasını nəzərə alaraq bunu da bilməliyik ki, insanların və peyğəmbərlərin ən üstünü, əvvəl və axır elmlərin sahibi, bütün ali insani və mənəvi keyfiyyətləri özündə toplamış kəs - peyğəmbərlərin xatəmi Həzrət Muhəmməd bin Abdullahdır (s). Həmçinin Məsum İmamlarımıza (ə) da bu deyilənləri şamil etmək olar. Çünki onlar hər cür xətdən və günahdan uzaqdırlar və bütün ilahi bərəkətlərin çeşməsi onların pak vücudlarından qaynayır. Bütün aləm onların vücudlarına bağlıdır. Necə ki aləmlərin Pərvərdigarı buyurur: “İzzət və Cəlalıma and olsun, əgər sən olmasaydın fələkləri yaratmazdım.”²

Peyğəmbəri-Əkrəmdən (s) əlavə pak İmamlarımızın (ə) müqəddəs vücudları da Allahın dünyanı qoruyub saxlamasına səbəb oldu. Onların varlığının səbəbi ilə Allah bərəkət və nemətini öz məxluqatından heç zaman əsirgəməmiş və indi də həmin səbəblə əsirgəmir. Əgər bir an yer üzündən ilahi höccət götürülsə, dünya məhv olar. İmam Sadiqin (ə) buyurduğu kimi: “Biz müsəlmanların rəhbəri və Allahın yer üzündəki höccətləriyik. Yer üzü əgər bir an bizsiz qalsa, bütün əhlini kamına çəkər.” Sonra İmam buyurur: “Allah Adəmi yaratdığı gündən yer üzünü höccətsiz qalmaqda. Həmin ilahi höccət ya zahir və tanınan olub, ya da başqaları üçün tanınmaz qalıb. Qiyamətə qədər də yer üzünü höccətsiz qalmaqda. Əgər belə olmasaydı Allaha ibadət edən tapılmazdı (yəni kimsə sağ qalmaqda ki, Allaha da ibadət etsin). Ravi sual edir: - “Bəs camaat qaib və gizli olan höccətdən necə bəhrələnmə bilər?” İmam deyir: - “Buludun arxasında gizlənmiş və görünməz olan günəşdən bəhrələndikləri kimi.”

¹ Təfsiri-Əyyaşi, c. 1, səh. 135

² Biharul-ənvar, c. 15, səh. 27

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

Xalis bəndənin Allah yanındakı məqamı və mənziləti

- İnsanın üstünlüyünün meyarı
- İki amilin – istiqlalın və iqlasın – rolu

Xalis bəndənin Allah yanındakı məqamı və mənziləti

Peyğəmbərin (s) bu bölümdəki nəsihətlərinin məzmunu Allahın öz bəndələrindən üç dəstəsi ilə mələklər qarşısında öyünməsindən ibarətdir. Allahın öyünməsinin nə mənada olması və mələklər qarşısında necə öyünməsi dəqiq bizə aydın deyil. Bizim, rəvayətin bu bölümündən istifadə edə biləcəyimiz şey budur ki, Allah bəndələri arasında üç dəstənin dərəcəsi mələklərdən üstündür və Allah-təala onların ali və üstün məqamlarını mələklərin üzünə çəkir.

İnsanın üstünlük meyarı

Allah-təalanın öz yaratdıqları arasında insana digər məxluqlarda olmayan xüsusiyyətlər və imtiyazlar əta etməsində şəkk-şübhə yoxdur. Maddi mövcudatlar arasında insanı əql və fəhmlə bəhrələndirdi, daha da artıq mərhəmət qılıb ona kəramət bəxş etdi və dəryaları və qurunu onun ixtiyarına tabe etməklə onu daha da üstün qıldı: “Biz Adəm oğullarını əziz tutduq. Quruda və dənizdə daşımışıq onları. Təmiz və pak şeylərdən ruzilər vermişik onlara. Yaratdıqlarımızın çoxundan üstün tutmuşuq onları.”¹

Əlavə olaraq, Allah insanı öz istəyi ilə səadət və ya bədbəxtlik yolunu seçə bilməsi üçün azad və seçici mövcud olaraq yaratdı. Ona ilahi fitrəti mərhəmət etdi ki, onun vasitəsilə bütün dəyərlərə, yaxşılıqlara, ilahi fəzilətlərə meylini salsın və həmçinin səadət yolunu da ona göstərdi. Amma insanın mələklərdən üstün olmasını onun nə təkvini kəramətində bilir, nə də seçim və ixtiyar amilində, çünki ola bilər insan həmin dəyərli amil olan

¹ İsra, 70

ixtiyar və seçimlə xoşbəxtlik yolu əvəzinə, tüğyan və bədbəxtlik yolunu tutsun və haqq yoldan çıxıb azğınlığa düşsün və ən pis məxluqat sırasına ensin: “Allah yanında yer üzünün ən pis canlıları küfr edənlərdir. Onlar artıq iman gətirməzlər.”¹

İnsanın dərəcəsini mələklərdən üstün edən səbəb, onun Allah buyuruqlarına əməl etməsi, insani və mənəvi təkamül yolunda səy etməsi və kamala çatmasıdır. Yəni insan öz ilahi fitrəti əsasında səadət yolunu tutsun və nəfsani həvəslərini ayaq altına qoymaqla maddi qərizələrini normal həddə tənzipləsin. Maddi və heyvani meyllərin daşıyıcısı olan insan bu meylin təsiri ilə maddi ləzzətlərə cəzb oluna biləcəyi halda heyvani qüvvələrini cilovlayıb haqq və batinin seçimində haqqı seçərsə və fitrəti əsasında hərəkət edərsə, məqamı mələklərin məqamından üstün olacaq və lazım gəlsə mələklər ona səcdə də edəcəklər. Bu cəhətinə görə Peyğəmbər (s) hədisin bu bölümündə buyurur: -“Ey Əbuzər! Sənin Pərvərdigarın üç şəxslə mələklərin qarşısında öyünür. Allahın birinci öydüyü şəxs o kəsdir ki, biyabanın ortasında (kimsənin olmadığı yerdə) azan və iqamə deyib sonra da namaz qılsın. Pərvərdigar mələklərə deyər: - “Bəndəmə baxın. Görün ki, kimsənin onu görmədiyi halda namaz qılır. Bu anda yetmiş min mələk aşağı enib ona iqtida edər, o günü sabaha qədər onun üçün Allahdan bağışlanmaq diləyirlər.”

Otu, suyu olmayan bir çöllükdə bir adamın gözdən uzaq bir yerdə azan və iqamə deməsi, sonra namaz qılması həqiqətən də böyük bir işdir. Çünki demir: - “İndi mənə görə yoxdur, namazın vacibətini yerinə yetirsəm bəsdir, daha azan və iqamə lazım deyil.” Çünki onu eşidəcək adam yoxdur. O Allaha bəndəlik məqamında namazını bütün qayda-qanunu ilə qılır və buna görə də Allah onunla mələklər qarşısında öyünür. Sonra yetmiş min mələk aşağı enib onun arxasında namaz qılırlar və onun üçün Allahdan bağışlanmaq diləyirlər.

Allahın mələklər qarşısında öyündüyü ikinci şəxs: - “...O kəsdir ki, gecəyarısı yuxudan qalxıb tək-tənha namaza durar və səcdə edər və səcdədə yuxu onu aparar. Allah buyurur: - “(Ey mələklərim!) bu bəndəmə baxın ki, ruhu mənim yanımdadır, bədəni isə səcdədədir.”

Bu o adamdır ki, gecənin bir yarısı rahat və isti yatağından qalxır və şirin yuxusundan keçir və ibadətə başlayıb öz Allahı ilə münacat edir. Öz məbudu ilə münacata başı elə qarışır ki, səcdədə ikən onu yuxu aparır. Allah-təala mələklərə deyir: - “Baxın, Mənim bəndəm gecənin bir yarısı rahat yatağından qalxmış, başqalarının gözündən uzaq, Mənə münacat və ibadətlə məşğuldur. İbadətini o qədər uzadır ki, axırı yorulub səcdədə yuxuya gedir. Onun ruhu Mənim yanımdadır, amma cismi səcdədə düşüb

¹ Əl-Ənfal, 55

qalmışdır.” Allah-təala buyurur: Onun ruhu Mənim yanımdadır, çünki insanın ruhu yuxuda olarkən Allahın yanına qalxır. Qurani-Məciddə bu nöqtəyə işarə edilmişdir: “Allah (əcəli çatan kimsələrin) canlarını onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin (hələ əcəli çatmayanların) canlarını isə yuxuda alar. Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını (ruhlar aləmində) saxlayar. Digər (ölümünə hökm olunmamış) kəslərin canlarını da müəyyən bir müddətədək (əcəlləri gəlib çatana qədər yuxudan oyandıqda bədənlərinə) qaytarar...”¹

Qurani-Məcidin nəzərinə görə həqiqi mömin o kəsdir ki, Allaha bəndəlik və ibadət üçün gecəyarı yatağından qalxıb yuxunu özünə haram edir: “Onlar ibadət üçün yataqlarından qalxar (gecələr az yatar), qorxu və ümid içində (Allahın əzabından qorxaraq, mərhəmətinə ümid bəsləyərək) Rəbbinə dua edər və onlara verdiyimiz ruzilərdən (ehtiyacı olanlara) sərf edərlər.”²

Bəli, camaatın gözündən uzaq gecə namazına qalxmaq, uzun səcdələrə qapılmaq və Allahın qarşısında ah-nalə etmək Allah-təalanın onunla öyünməsinə səbəb olur.

Allahın mələklər qarşısında öydüyü üçüncü şəxs: - “...O kəsdir ki, cihad meydanında tək qalmışdır. Dostları qaçmış, o isə ölənə qədər tək vuruşu davam etdirir.”

Allah-təala mübariz qəhrəmanla öyünür. Çünki o döyüşdə məğlubiyyətdən sonra, başqalarının davam gətirməyib qaçdığı halda, tək-tənha düşmənin qarşısında nə qədər ki, bədəninə can var müqavimət göstərir. Başqaları kimi qaçıb canını qurtara biləcəyi halda Allah yolunda şəhid olmağı üstün tutur. Bəli, Allah o adamla öyünür ki, köməyi, yoldaşı olmadan bir dəstə düşmənin qarşısında dayanıb müqavimət göstərir. Halbuki bu vəziyyətdə müqavimət göstərmək vacib deyil. İslamın əvvəllərində bir nəfərin on nəfər qarşısında müqavimət göstərməsi vacib idi, sonra bu say azaldılıb iki nəfərə endirildi. Yəni bir nəfərin iki nəfər qarşısında müqaviməti vacib sayılırdı. Amma hamı getsə, o tək qalsa, artıq onun müqavimət göstərməyi vacib sayılmır.

Şəksiz, düşmənin qarşısında müqavimət göstərmək mümkün olduğu halda, döyüş meydanını tərk edib qaçmaq böyük günahdır. Quran açıqcasına döyüş meydanından qaçmağı qadağan edir və bu əmələ Allahın qəzəbi tutduğunu deyir və fərarinin yerini cəhənnəmdə bilir: “Ey iman gətirənlər! Kafirlərlə bir yerə toplaşdıqları vaxt rastlaşsanız, dönüb onlardan qaçmayın! (Düşməni aldatmaq məqsədilə yalandan özünü qaçan kimi göstərib) təkrar döyüş üçün bir tərəfə çəkilənlə və ya (kömək məqsədilə müsəlmanlardan ibarət) başqa bir dəstəyə qoşulan istisna edilməklə, kim belə bir gündə düşməyə arxa

¹ Əz-Zumər, 42

² Əs-Səcdə, 16

çevirib qaçarsa, sözsüz ki, Allahın qəzəbinə uğramış olar. Onun məskəni Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir!”¹

Rəvayətin bu bölümündən çox şey öyrənmək olar. Bəndələrindən bəzilərinin vücudu ilə Allahın mələklər qarşısında öyünməsi onu göstərir ki, onlar Allah yanında əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərə malikdirlər. Əgər insana daha artıq ərməğan gətirəcək, onu Allaha daha da yaxınlaşdıracaq və artıq əhəmiyyət daşıyan başqa xüsusiyyətlər olsa idi Allah onları yad edərdi. Öz bəndələrindən bəzilərinin yüksək məqamını mələklərə tanıtdırmaq və onlarla öyünmək istəyəndə, həqiqətdə onların ən üstün dəyərlərini açıqlayır. İndi baxıb görmək lazımdır ki, Allahın bəndələrindən həmin o üç dəstənin – biyabanda camaatın gözündən uzaq bütün müstəhəbbi qaydaları və ədəbi gözləməklə namaz qılanın, gecənin bir ələmi rahat yatağından qalxıb Allaha ibadət və münacatla məşğul olanın və təklikdə düşmənin çoxlu sayda qüvvələri qarşısında dayanıb şəhid oluncaya qədər müqavimət göstərən şəxsin – hansı müştərək xüsusiyyətləri və cəhətləri vardır ki, Allah onlara bu həddə məqam və mənzilət bağışlamışdır?

Şübhəsiz, Allah yolunda sədəqə vermək, müqəddəs şəriətdə buyurulmuş ibadətlər və yaxşı əməllər hamısı dəyərli xüsusiyyətlərdir və insanın kamalına səbəb olur. Amma baxıb görmək lazımdır ki, o üç dəstənin nə kimi xüsusiyyətləri və müştərək ünsürləri vardır ki, onlara bu həddə təkid edilmişdir? O üç dəstə arasında müştərək xüsusiyyət təklikdir. Birinci şəxs başqalarının gözündən uzaq bir yerdə tək namaz qılır, ikinci şəxs gecənin yarısı yuxudan qalxıb təklikdə münacat edir və üçüncü şəxs təklikdə düşmənlə üz-üzə dayanır. Allah-təala məhəllə məscidində və ya cümə məscidində namaz qılan şəxslə və onun namazının daşdığı savabla öyünür. Allah o kəslə öyünür ki, biyabanda tək-tənha namaz qılır və ya bütün dostlarının cəbhədən qaçmasına baxmayaraq o təklikdə düşmənlə döyüşü davam etdirir. Mümkündür bir nəfər dəfələrlə qəhrəmanlıq göstərsin, ondan artıq əməliyyatda iştirak etsin, həddən artıq şücaətli, qorxmaz olsun və bir sıra qələbələr qazansın. Bütün bunlara baxmayaraq təkid o kəsə edilir ki, tək qalmasına baxmayaraq yenə də döyüşü davam etdirir.

İki amilin – istiqlalın və ixlasın – rolu

A – İstiqlal amili:

O üç şəxsin təklikdə həmin yüksək dəyərə malik əməllərin öhdəsindən gələ bilmələrinə səbəb iki mühüm amil – istiqlal və ixlas olmuşdur.

Birinci amilin – yəni istiqlalın izahı barəsində deməliyik ki:

¹ Əl-Ənfal, 15-16

Əksərən insanlar başqalarının rəftar və dediklərinin təsiri altına düşürlər. İnsanın xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, bir dəstə adam bir yolla hərəkət edir və ya hansısa bir işi görəndə, o da həmin yolla addımlamağa başlayır və onların gördükləri işə meyl edir. Sanki başqalarının hərəkəti insana öz yolunu seçməsinə kömək edən amildir. Görəndə ki, bir dəstə adam xeyir və savab işlərlə məşğuldur, o da onlar kimi olmağa çalışır. Əlbəttə, bu insanın zəifliyinin əlamətidir. Allah bu amili insanda qərar verməklə zəif insanların saleh bəndələrə baxıb düzgün yolu seçə bilmələrinə imkan yaratmışdır. Düzdür ki, bu cür adamlar həmin amilin təsiri altında pis mühitin də təsirini götürürlər və ola bilsin başqalarına bağlılıq insanın batil yolu seçməsinə və mövqelərin, şəraitin dəyişilməsi ilə o da rəngini dəyişsin: rüsvay olmamaq üçün camaatla həmrəng olsun. Allah-təala düşünüb-daşınmadan başqalarının dalınca gedən, öz ixtiyar ipini başqalarının əlinə verən bu cür süst ünsürlər və onların aqibəti barəsində buyurur:

“Bütpərəstlərə “Allahın göndərdiyinə (Qurana) tabe olun!” deyildiyi zaman onlar: -“Biz atalarımızın getdiyi yolla gedəcəyik” deyirlər. Bəs ataları bir şey anlamayıb, doğru yolda deyildilərsə necə? (Yenədəmi onlara tabe olacaqlar?)”

Əlbəttə, şəri vəzifələr və ehkamlarla bağlı kifayət qədər məlumatı olmayan kəs bilmədiyi sualını alimdən soruşmalıdır. İstər Allahın hökmünə nisbətə cahil olsun, istərsə də Allahın hökmünün mövzusunə. (Buna dində alimdən, müctehiddən təqlid etmək deyilir.) Əlbəttə, Allahın ehkamından təqlid vasitəsilə agah olan adamla zəhmət çəkib ilahi hökmləri mənbələrdən əxz edən adam bir deyil. Çünki müctehidin və alimin tanımağı (məlumatı) istiqlal əsasında, amma cahilin elmi, məlumatı təqlid əsasında. Bu ikisi bir-birindən fərqlənir və aydındır ki, istiqlal əsasında olan məlumat daha üstündür. Həmçinin mövzu ilə bağlı məsələlərdə, xüsusilə də ictimai mövzularda, əksər camaatın kifayət qədər məlumatı olmur. Məcburdurlar bu məsələlərdə daha məlumatlı olan birisinə müraciət etsinlər. Bu cür təqlid əgər haqq yoldan xaric olmazsa məzmum və məzəmmət edici deyildir. Amma alim birisi çırağını əlində tutub başqalarına yol göstərərsə və onları hidayət edərsə daha böyük məqam və mənzilətə sahibdir.

İstiqlali mərifət mərhələsindən daha üstün və mühüm mərhələ qərara gəlmək və əməl mərhələsində olan istiqlaldır. Hərdən insan ictihad və təqlid yolu ilə mövzunu tanıyır, bilir, amma əgər tək olarsa həmin bildiyinə əməl edib-etməyəcəyi məlum deyil. Bəli, əgər camaat arasında olsa, xüsusilə də toplumun sayı çox olarsa, bildiyinə əməl edir. Amma təklikdə olanda tənbellik edir. Bu dediyimizə misal üçün hər kəs gündəlik həyatına nəzər salsə çoxlu nümunələr görə bilər. Məsələn, bir qrup tələbənin yaşadığı bir mədrəsədə əgər cümə axşamı “Kumeyl” duası təşkil olunarsa, insan görəndə ki, tələbələr dəstə-dəstə dua məclisinə gedirlər, o da həvəslənib onlara

qoşulur. Amma tətil günlərinin birində, heç kimin olmadığı bir vaxtda ona təklikdə oturub “Kumeyl” duasını oxumaq çətin gəlir. Eləcə də başqa xeyir işlərdə insan görəndə ki, başqaları filan xeyir işi görür, o da həmin işi görməyə təhrik olur, amma tək olanda bəhanə gətirir, daxilində onu qəti qərar çıxarmağa vadar edən elə də güclü bir meyl olmur. Bir sözlə, cürbəcür bəhanələrlə həmin işdən boyun qaçırır. Və ya axşam vaxtı görəndə ki, hücrələrin işığı yanılıdır, camaat gecədən keçənə kimi mütləq ilə məşğuldur, onda da mütləq etməyə həvəs yaranır, o da oturub mütləq ilə məşğul olur. Amma mədrəsədə tətil olanda, ondan başqa kimsə mədrəsədə qalmayanda, artıq onu mütləqə çəkən qüvvə də zəifləyir və mütləq etməyə meyli qalmır. Deyilənlər öndə söylədiklərimizə bir nümunə idi, bizim ictimai və siyasi rəftarımızda deyilənlərə aid çoxlu nümunələr tapmaq olar.

Bu süstlüyün və başqalarına bağlı olmağın amili iradənin və imanın zəifliyidir. Məgər başqaları bir işi görəndə həmin iş dəyərli olur və əgər o işi görməyəndə həmin iş dəyərdən düşür? Əgər “Kumeyl” duasının fəziləti, dəyəri varsa təklikdə də onu oxumağa səy etməliyik. Lazım deyil hökmən məclis təşkil olunsun. Başqalarını “Kumeyl” duası oxuyan görəndə və ya cümə namazına gedən görəndə, insanın həmin işə həvəslənməsi onun zəifliyinin əlamətidir. Belə insanla öyünmək olmaz. O insanla öyünmək olar ki, o, təklikdə olanda da vəzifəsinə layiqincə əməl edir, daha oturub başqalarının bu işi edib-etməyəcəyini gözləmir.

Bir halda ki, Allahın məndən bu işi istəməsini bilirəm, daha başqalarının da o işi görüb-görməməsi mənim nəyimə lazımdır, çalışıb o işi görməliyəm. Çünki başqalarının olub-olmaması o işin dəyərini əskiltmir. Belə olan surətdə insan böyük iradəyə yiyələnmiş olur və özünün güclü və yüksək imanı sayəsində görəcəyi işə inam tapır. Bu cəhətinə görə də görəcəyi iş haqqında müstəqil qərar çıxardır, daha başqalarının ona qoşulub-qoşulmayacağına əhəmiyyət vermir. Aydınır ki, qərarın verilməsində müstəqil hərəkət etməyin əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki qərar çıxaran şəxs oturub başqalarının hansı yolu tutmasını gözləmir. O özünün güclü iradəsi və imanı ilə öz vəzifəsinin nədən ibarət olduğunu təyin edəndən və o işdə Allahın rizayətini görəndən sonra başqalarını gözləmədən o işi görür.

Cabir ibn Ziyad Cəfi imamların sirlərinə məhrəm səhabələrdən olub, İmam Baqir (ə)-dən çoxlu rəvayətlər nəql etmişdir. İmamın Cabirə söylədiyi rəvayətlərin çoxu məhrəmanə sirlər idi və Cabirin onları başqasına söyləməyə ixtiyarı yox idi. O belə bir xalis maarifi, mərifət çeşməsinin sorağında olan təşnələrə söyləyə bilmədiyi üçün çox sıxılırdı, buna görə də İmam Baqir (ə)-in yanına gedib ərz etdi: - “Sizim mənə söylədiyiniz və başqasına söyləməməyimi əmr etdiyiniz sirləri qiymətli və ağır bir yük olaraq çiyinlərimdə daşımaqdayam. Amma hərdən sinəmə elə ağırlıq edir ki,

dəli olmaq dərəcəsinə çatıram!” İmam buyurur: - “Ey Cabir! Əgər halın bu yerə çatsa çöllü-biyabana üz tut və bir çala qazıb sirrini o çalaya danış və de: Muhəmməd bin Əli (ə) filan hədisi mənə rəvayət etdi...”¹

Ondan sonra Cabir çala qazıb sirrini çalaya danışardı ki, bəlkə bir az yüngülləşsin. Cabirin İmam Baqir (ə)-dan nəql etdiyi rəvayətlərdən biri də budur ki, İmam ona buyurur:

“...Bil ki, bizim dostumuz, yavərimiz o zaman ola bilərsən ki, camaat hamısı bir nəfər kimi sənə əleyhinə qalxıb sənə pis desələr, dilxor və narahat olmayasan. Əgər onların hamısı sənə “Sən çox yaxşı və ləyaqətli adamsan” desələr, sevinib xoşhal olmayasan. Çalış özünü Allahın kitabı ilə ölçəsən. Əgər gördün o kitabın yolu ilə hərəkət edirsən, kitab səni zöhdə dəvət edəndə zöhdə üz tutursan, səni rəğbətləndirən şeylərə rəğbət göstərirsən, səni qorxudan şeylərdən qorxub çəkinirsən, onda möhkəm dur və şad ol ki, camaatın dediyi şeylərdən sənə ziyan gəlməz.”²

İmam, Cabiri Allaha təvəkkül və etimad etməyə dəvət edir və deyir: - “Allaha elə etimad etməlisən ki, camaatın sənə haqqında pis və ya yaxşı deməyi az da olsa sənə təsir etməməlidir. Hər zaman danışığını və rəftarını Allahın kitabı ilə tutuşdurmalısən. Əgər gördün əməllərin Allahın buyurduqları ilə üst-üstə düşür, sevinməlisən və Allahın sənə bu tovfıqı əta etdiyinə görə şükr etməlisən, yox, əgər gördün rəftarın Quranın dedikləri ilə düz gəlmir, narahat olmalısən ki, bu halda Allah səndən razı deyil. Deməli, sevincin və kədərin meyarı Allahın buyuruqları və Quran olmalıdır. Camaatın razı qalıb-qalmaması insan üçün meyar olmamalıdır.

İnsan qərar çıxarmaq məqamında əgər vəzifəsini düzgün müəyyən etmək üçün kifayət qədər elmi olarsa müstəqil olub başqalarına tabe olmamalıdır. Allahın ona verdiyi əql ilə düşünməlidir və Qurana və rəvayətlərə müraciət etməklə öz vəzifəsini müəyyən etməlidir. Başqalarının nə dediyinə fikir verməməlidir. Sonra əməl etməyə gələndə vəzifəsi nəyi tələb edirsə ona əməl etməlidir və başqalarının ona kömək etməsini gözləməməlidir. Hətta düşmənlə üz-üzə dayandıqda tək qalmış olsa, müqavimətin o anda vacib olmadığına baxmayaraq görsə ki, düşmən qarşısında dayanmaqla daha çox Allahın rizayətini cəlb edir, əgər şəhid olmalı olsa belə mübarizəni davam etdirməlidir. Aydındır ki, bir fərdin tək qalmasına rəğmən öz hədəfi uğrunda bu cür rəşadətlə, şücaətlə müqavimət göstərməsi olduqca dəyərli bir sifətdir və Allahın onunla öyünməsinə səbəb olur.

¹ Biharul-ənvər, c. 2, səh. 69

² Biharul-ənvər, c. 78, səh. 162

Bu barədə Həzrət Əli (ə) buyurur: - “Allaha and olsun, əgər mənimlə döyüşə bütün ərəblər birləşsə belə, onlardan dönüb qaçmaram, əgər ixtiyarıma fürsət düşsə onlara qarşı (hücuma) tələsərəm...”¹

Deməli, birinci amil budur ki, Allah möminin öz vəzifəsini müəyyən etməsində və həmçinin rəftarında müstəqil olmasını istəyir. Mömin camaatla həmrəng olmağa çalışmamalıdır və oturub başqalarının nə qərar çıxaracaqlarını gözləməməlidir. Əlbəttə, deyilənlərdən elə də başa düşülməsin ki, insan həmişə ancaq özbaşına hərəkət etməlidir və başqalarının əksinə getməlidir; əgər görsə başqaları bir işi görür, o onun əksini görməlidir. Bu olduqca nalayiq və axmaq bir hərəkət olar. Söz bundadır ki, insan qərar çıxarma məqamında, təklifini və vəzifəsini müəyyənləşdirəndə müstəqil olsun, dayanıb başqalarının onu təşviq etməsini, ona qoşulub-qoşulmayacağını gözləməsin. Əgər öz təklifini müşəxxəs etsə və görsə ki, başqaları da onunla birdirlər, lap yaxşı, bu daha da gözəldir.

İnsanın bir şeyi əvvəl düz bilib, sonra yanlış olduğunu anlayandan sonra əvvəlki qərarında qalması olduqca pis xasiyyətdir. İnsan gərək hər zaman öz əxlaqına, rəftarına yenidən nəzər salsın, əgər görsə bir yerdə səhvi var, cəsarətlə öz səhvini etiraf etsin və inadkarlıq göstərməsin. Mömin haqqa hidayət olunanda, doğrunu anlayanda onu da yerinə yetirir.

B – İxlas amili:

Allahın o üç dəstə ilə öyünməsinə səbəb olan ikinci amil ixlasdır. Biyabanda tək başına namaz qılan adamın namazında riya olmaz. Onu görəcək adam yoxdur ki, halını müşahidə edib başqalarına da danışsın. Məlumdur ki, bu şəraitdə olan əməlin ixlası, insanın başqalarının hüsurunda gördüyü əməlin ixlasından daha çoxdur.

Başqalarının arasında insan namazı qayda-qanunu ilə qılanda mümkündür ki, Şeytan onu vəsvəə etsin. Çünki Şeytan məkkardır və insan nə qədər güclü olsa da mümkündür Şeytan onu yoldan çıxarsın, namaz qılarkən ürəyində riya baş qaldırsın və başqalarının onun əməlini görmələrindən xoşu gəlsin. Amma biyabanın ortasında tək namaz qılanda, azan və iqamə deyəndə riya etməsi mümkün deyil. Həmçinin gecənin bir yarısı yerindən qalxıb başqalarının gözündən uzaq Allaha ibadət edən və uzun səcdədən sonra yorulub səcdədə yuxuya dalan adamın riya etməsi mümkün deyil. Çünki onun vəziyyətini görəcək kimsə yoxdur.

Döyüş meydanında tək qalıb tək başına mübarizə aparan kəsin riya etməsi mümkün deyil. Çünki dostları yoxdur ki, desin “necə də şücaətlidir” və onun şəhadətindən sonra başqalarına onun göstərdiyi rəşadətlərindən danışsınlar, düşmən də ki, onun fəzilətlərini nəql edən deyil. Deməli, belə

¹ Nəhcül-Bəlağə (tərc. Feyzül-İslam), kitab 45, səh. 971

bir adamın riya və özünü göstərmək niyyəti ola bilməz. Buna görə də bu üç şəxsə olan digər müştərək xüsusiyyətlər də olmaqla Allah onlarla iftixar edir. Bu onlarda olan sonsuz ixlasın nəticəsi olub, onları riyaya mübtəla olmaqdan saxlayır.

Müşahidə edildiyi kimi, mümkündür o üç dəstənin əməllərinin şəkli başqalarının əməlləri ilə oxşar olsun. Deməli, bu əməlləri qabarıq edib qiymətli gövhərə çevirən və Allahın onlarla mələklər qarşısında öyünməsinə səbəb olan əsas şey həmin əməllərin ancaq Allah xatirinə ola bilməsinə zəminə yaradan ixlasdır. Bu cəhətinə görə də Qurana və rəvayətlərə nəzər saldıqda görürük ki, ixlas əməlin dəyər tapmasına və qəbul olmasına səbəb olur: “Haqq olaraq göndərmişik Sənə bu Kitabı. Təkcə Allaha ibadət eləyin, Ona könül verin (dininizdə təkcə Onun adını Tanrı olaraq anın). Xalis din məhz Allahın dinidir.”¹

Hədislərin birində deyilir: “Qırx gün əməllərini Allaha görə xalis edən kəsin qəlbində hikmət bulağı qaynayıb dilinə süzülər.”²

İmam Sadiq (ə) şərif olan bu ayə - “Hənsinizin daha gözəl əməl sahibi olduğu bəlli olsun deyə, (Allah) sınağa çəkmiş sizləri.” - barəsində buyurur: - “Bu ayədə Allahın məqsədi daha çox iş görəyə yox, daha düzgün iş görəyə diqqəti çəkməkdir. Düzgünlük burada, Allahdan qorxmaq, yaxşı və sadıq niyyətli olmaq kimi başa düşülməlidir.” Sonra buyurur: - “Əməlin xalisliyini saxlamaq, əməlin özündən daha çətindir. Xalis əməl odur ki, Allahdan başqa kimsənin o əmələ görə səni tərifləməsinə və xoşuna gəlməyi arzulamayasın. Niyyət əməldən daha üstündür.”³

Deyilənlərə nəzər salanda belə nəticəyə gəlmək olur ki, mümkündür bizim elə əməlimiz olsun ki, fəzilət və savab baxımından çox dəyərli hesab edilsin. Məsələn, camaat namazında iştirak edən, rəvayətlərdə deyilənlərə görə savabını mələklər də sayıb qurtara bilməz. Amma bu namazın biyabanda tək qılınan namazla xalislik baxımından bir ola bilməsi məlum deyil. Hər halda Şeytan vəsvəyə edir və insanı əməlində xalis olmağa qoymur. Dediklərimizə şahid olaraq bu misalı deyər bilərik ki, insan tək olanda namaza – özü də bütün incəliklərinə, müstəhəbatlarına əməl etməklə - çox çətin qalxır. Çünki onun iradə və daxili meyli o qədər də güclü deyil. Amma başqaları da ona qoşulanda, xarici köməklə yanaşı olanda ibadətə daha yaxşı yanaşır.

¹ Əz-Zumər, 2-3

² Biharul-ənvar, c. 67, səh. 242

³ Üsuli-Kafi (tərc.), c. 3, səh. 26

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS

İbadətin və bəndəliyin əzəməti, onun təkvini təsiri

- İnsanın əməllərinə yerin şahidliyi
- Yerin və cansız mövcudatın sitayişinin keyfiyyəti
- Yaradılmışların şüur və dərkə və təsir qəbul etməsi
- Məsum imamların nurlarının hüzur dairəsi
- Əməllərin şahidlərin nəzərindən gizli qalmaması
- Bəndəlikdəki ixlas – şadlığın və öyünmənin mayası
- İxlas, əməlin aliliyinin amili

İbadətin və bəndəliyin əzəməti, onun təkvini təsiri

Hədisin bu bölümündə Allah-təalaya bəndəliyin və ibadətin əzəmətindən danışılır. Həmçinin insanın əməllərinin – istər yaxşı olsun, istərsə də pis – şahidlərin nəzərindən uzaq olmaması və gizli qalmaması barədə söz açılır. Hətta üzərində ibadət etdiyimiz yerin (torpağın) özü belə Qiyamətdə bizim ya xeyrimizə, ya zərərimizə şəhadət verəcəkdir. Heç də elə düşünməyək ki, əməllərimizin əks-təsiri və nəticəsi olmayacaq, əksinə, əməllərimizin bu dünyada doğurduğu təsir və nəticəsindən əlavə Qiyamətdə də səmərəsi zahir olacaqdır. Qiyamətdə üzərində ibadət etdiyimiz yer həmin ibadətin əncamına şəhadət verəcəkdir. Və ya onun üzərində tutduğumuz pis işlərə görə Qiyamətdə üzümüzə durub şəhadət verəcək və bizə lənət edəcək.

İnsanın əməllərinə yerin şahidliyi

“Ey Əbuzər! Elə bir adam yoxdur ki, alnını yerin istənilən nöqtəsinə qoyduqda, həmin alnını qoyduğu yer Qiyamətdə onun bu işinə şəhadət verməsin. Elə bir mənzil yoxdur ki, ona bir dəstə adam daxil olduğunda həmin mənzil onlara salavat və ya lənət deməsin.”

Bəzi böyük üləmalar namaz qılanda səy edərdilər məscidin müxtəlif yerlərində namaz qılsınlar və həmişə bir yerdə namaz qılmazdılar, ya əgər bir evə və ya başqa bir yerə daxil olanda həmin yerdə əvvəl iki rükət namaz qıldılar. Bunu ona görə edərdilər ki, Qiyamətdə özlərinə çoxlu şahid qazansınlar. Bunun özü bir növ zirəklikdir ki, möminə olduqca faydalıdır.

İbadətin dəyəri və yüksəkliyi barədə bu rəvayətdə və digər rəvayətlərdə zikr olunanlar və həmçinin ibadətin müxtəlif məkanlarda həyata keçirilməsinə dair bizim etdiyimiz təkidlər bizlərin Peyğəmbərin (s) və Məsum İmamların (ə) sözlərinə etimad etməyimiz və təslim olmağımızdan xəbər verir.

Göründüyü kimi, rəvayətin bu və digər bölmələri onu göstərir ki, bizim şüursuz təsəvvür etdiyimiz yer, ağaclar və digər cansız mövcudatlar şüura malikdirlər və bizim əməllərimizi dərk edirlər. Bizim yaxşı işlərimizə görə bizə dua, pis işlərimizə görə isə lənət edirlər; əlavə olaraq Qiyamətdə də bizim xeyrimizə və ya zərərimizə şəhadət verəcəklər.

Yerin və cansız mövcudatın sitayişinin keyfiyyəti

Rəvayətin bu bölümünün məzmunu – ki, yerin və cansız mövcudatın necə şüura malik olmasını təsvirə çəkir – və həmçinin bu cür məzmunu malik ayələr və digər rəvayətlər barəsində böyük üləmalar üç nəzəriyyə vermişlər:

Birinci nəzəriyyə: Bir qrup alimlərin nəzəri budur ki, bu təbirlər kinayə olaraq nəzərə alınmalıdır və onların həqiqi mənaları qəsd edilməməlidir. Bunun üçün hər təbiri münasib təfsirlə zikr edirlər. Bəlkə də əksər müfəssirlər bu qəbildən olan ayə və rəvayətlərin təfsirində həmin üsulu seçmiş olsunlar.

İkinci nəzəriyyə: Ürəfa (ariflər) və ariflər sinifinə (arif müşərrəb) mənsub filosofların – Molla Sədra və şagirdləri kimi – etiqadı budur ki, bu mövcudatlar həqiqətən də şüura və dərkə malikdirlər və Allaha təsbih deyir, İlahinin Camal və Cəlalı qarşısında təzim edib, ilahi xofa malik olurlar. Amma biz vəqiyyətləri dərk etməkdə acizik. Şair deyir:

Biz hər zaman danışırıq, görürük, eşidərik
Fəqət siz naməhrəmlərdən biz üz çevirərik.

Bu dəstə ayə və rəvayətlərin həqiqi mənalarını götürüb deyirlər: - “Ağaclar, yer, daşlar və s... şüur sahibidirlər və Allaha təsbih deyirlər: “Yeddi göy, yeddi yer və onlarda olan bütün məxluqat Allahı təqdis edir. Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib Ona şükr etməsin, lakin siz onların (dillərini bilmədiyiniz üçün) təqdisini anlamazsınız. Allah həqiqətən həlim və bağışlayandır.”¹

Yuxarıdakı ayənin təfsirində Əllamə Təbatəbai buyurur: - “Ayə, maddi aləmin əczaları üçün təsbihi sabit edir. Belə ki, onlar Allahı təsbih edir və

¹ İsrə, 44

Onu şirkdən münəzzəh bilirlər. Təsbih kəlam və sözlə ifadə olunan tənziyə¹ mənasındadır.

Kəlamın həqiqəti, bədənin işarəsi və bələdçiliyi ilə daxili məqsədin üzərindən pərdə götürməkdir. İnsan öz istədiyinə və məqsədinə işarə etmək və onu açıqlamaq üçün təkvini yol tapmadığından ələcsiz qalaraq səslərin köməyi ilə mənalara çatdırılan sözlərə üz tutdu və onların köməyi ilə öz istəyini aşkar etdi. Bundan sonra qarşılıqlı anlaşma yolu həmin minvalla davam tapdı. İnsan bu yoldan əlavə öz məqsədinin bəyanı üçün bəzən əlin və başın hərəkətindən də kömək alır və hərdən yazmaq və şərti işarələrdən də bu işdə istifadə edir.

Xülasə, məqsədin üzərindən pərdə götürən, onu aşkar edən şey kəlamdır. Hər bir şeyin və mövcudun öz istəyini və məqsədini çatdırmasına səy etməsi, bu istəklərin bəyan tərzində səslə və ləfzlə olmasa belə, həmin mövcudatın kəlamı misalındadır. Bu nöqtəyə dəlil olaraq Quranda Allaha nisbət verilmiş kəlam, qoul, əmr və vəhy kimi kəlmələri göstərmək olar. Aydın ki, onlar bizim danışığımızın, sözlərimizin bənzəri olmayan fərqli bir mənşəyəndirlər. Məlumdur ki, göydə və yerdə və onlarda olan hər bir şey aşkar şəkildə Allahın təklisini və vəhdaniyyətini bəyan edir və Onu hər cür naqislikdən, əskiklikdən uzaq bilirlər. Bütün mövcudat öz varlıqları üçün Ona bağlı və möhtacdırlar. Ehtiyacın özü hər bir şeyin Ona möhtac olduğuna və heç bir şeyin Ondən müstəqil və ehtiyacsız olmadığına ən böyük şahiddir. Deməli, mövcudatın hər biri özlərinin möhtac olan varlığı və naqis zətləri ilə qəni olan Xalıqdən xəbər verirlər.”

Təfsirin davamında buyurur:

Allah-təalanın sözü bunu göstərir ki, mövcudatın yaranması ilə elm və agahlıq da onlarda genişlənmiş olur və onlardan hər biri öz varlıqları həddində elmdən bəhrə götürmüşlər. Bu o demək deyil ki, hamısı bir həddə elmə sahib olsunlar və həmçinin hamısının elm və agahlığı bir cinsdən və bir növdən olsun; belə deyil ki, mövcudatın hər birinin elmi insanın elmi kimidir və ya insan mövcudatdan hər birinin elminə vəqif olsun. Buna görə də hər bir yaradılmış bir cür alimdir və özünün varlığı və vücudu ilə Allahın ehtiyacsızlığında əhatə olunmuş öz ehtiyaclarını və nöqsanlarını izhar etməklə Allahın mütləq kamal sahibi olduğunu və Ondən başqa Allah olmadığını təsdiq edirlər. Deməli, hər bir yaradılmış öz Pərvərdigarına təsbih deyir və Onu şirkdən və hər nöqsandan münəzzəh bilir.”²

¹ Tənziyə - ariflər yanında Allaha bəndələrə aid olan sifətləri nisbət verməkdən uzaq olmaqdır. Necə ki, deyirlər: “O təkdir və öz zatına söykənmişdir. Cövher və ərəz deyil və heç bir cismə, qəlibə sığmaz. Kəmiyyət və keyfiyyət olaraq xəyala gələn, zəhndə canlanan hər bir şeydən pak və qeyrisidir. İlahi, Sən O kəssən ki, xəyalların əhatə dairəsindən xaricən və əqlərin Səni dərk etməsindən məsunsan.” (mütərcimdən)

² Əl-Mizan, c.13, səh. 114 - 116

Üçüncü nəzəriyyə: Bütün mövcudatın bu aləmdəki maddi surətlərindən başqa mələkuti surətləri də var. Həqiqətdə dərk və şüur onların mələkuti və batini surətlərinə aiddir və həmin mələkuti surət Qiyamətdə aşkar olacaq və şəhadət verəcəkdir. Biz bu aləmdə həmin mələkuti surəti dərk etmirik, buna görə də əşyaların təsbih deməsini eşitmirik və onlarda şüurun və agahlığın nişanələrini görmürük. Amma o surət vardır və axirət aləmində zühur edəcək və dərk etdiyi həqiqətləri üzə çıxaracaq, şəhadət verəcəkdir.

Qurani-Kərimin açıqcasına bildirdiyinə əsasən Qiyamətdə hətta insanın dərisi onun əleyhinə şəhadət verəcək. Eyni ilə də əli, ayağı, dili onun əleyhinə şəhadət verəcəklər. Əgər bunların dərki olmasa, şəhadətləri də mənasız olar. Quran insanın bədən üzvlərinin şəhadət verməsi haqqında buyurur: “Onlar öz dərilərinə : - “Nə üçün əleyhimizə şəhadət verirsiniz?” deyəcəklər. Dəriləri də belə cavab verəcəkdir: - “Hər şeyi dilə gətirən Allah bizi danışdırdı. Sizi ilk dəfə yoxdan yaradan Odur. Siz Onun hüzuruna qaytarılacaqsınız.”¹

Əgər insanın dərisinin dərki olmasa, yəni insan günah etdiyi vaxtda onu dərk etməsə, Qiyamətdə insanın o günahı tutduğuna necə şəhadət verə bilər? Şəhadət o vaxt məna kəsb edir ki, şahid günah səhnəsini dərk və hiss etmiş olsun, belə olmazsa şəhadətin mənası olmayacaq. Əgər deyilsə insanın bədən üzvü günahı hiss etmədən də, Allahın buyruğu ilə dilə gəlib danışacaq, onda deməliyik ki, belə olan surətdə şəhadətdən söhbət gedə bilməz və bu cür məsələyə şəhadət kəlməsinin verilməsi mənasızdır. Buna görə də bədən üzvlərinin şəhadət verməsi onların əməli dərk etməsindən, bir növ həmin əmələ bilik tapmalarından sonra həyata keçir. Bundan qeyri surətdə şəhadət meydana çıxmır.

Deməli, ikinci və üçüncü nəzəriyyəyə əsasən bütün yaradılmışlarda bir növ elmin və agahlığın olmasına şəkk yoxdur. İxtilaf onların keyfiyyətindədir ki, görən bu elm əşyaların mələkuti ruhları ilə birgədir, yoxsa həqiqətən onların özləri dərkə və şüura malikdirlər. Əlbəttə, birinci nəzəriyyəyə etiqad bəsləyənlər deyirlər insanın bədən üzvləri Qiyamətdə zahir olanda insanın rəftarının onların üzərində buraxdığı izlər onların bir növ şəhadəti sayılır.

Yaradılmışların şüur və dərki və təsir qəbul etməsi

Yuxarıda adı gedən üç nəzəriyyədən bəlkə də ən yaxşısı üçüncü nəzəriyyədir. Hər necə olsa da rəvayətlər və ayələr onu göstərir ki, maddi mövcudatlar bir növ şüura malikdirlər. Onların təkcə sabit təkvini şüura malik olmayıb, üstəlik onları əhatə etmiş mühitdə baş verən hadisələrdən təsir qəbul edirlər və ətraflarında baş verən hadisələr onların üzərində təsir

¹ Fussilət, 21

qoyur. Bunun nəticəsində onlarda yeni dərk meydana çıxır: əgər yer üzərində ibadət edirlərsə, ibadət olunan məkan müsbət təsir qəbul edir, bu səbəbdən xoşal olur və qürur hissi keçirir. Əksinə, əgər bir yerdə günah iş tutularsa, həmin məkanda özündən mənfi təsir qoyur, bu cəhətinə görə yer ondan narahat olur və günahkar şəxsə lənət deyir. Əlbəttə, biz bu qəbildən olan məfhumları dərk etməkdə acizik. Bu ayə və rəvayətlərin məzmunu bizə lazımınca aşkar olmamışdır, amma qəbul etməliyik ki, bu aləmdə bizim dərkimizin əhatə dairəsindən xaricdə olan bir sıra tanınmamış həqiqətlər mövcuddur və ya onlar haqqında bizim məlumatımız olduqca azdır, necə ki Quran buyurur: "...Sizə yalnız cüzi bir bilik verilmişdir!"¹

Aləmdə çoxlu həqiqətlər vardır ki, bizim onlar barədə məlumatımız yoxdur və onlardan bəzilərini vəhy yolu ilə tanımışıq və ya Ünlü-əzm peyğəmbərlər və imamlarımızın bəyanlarında eşitmişik. Biz də onların dediklərinə etimad edirik və gərək şükr edək ki, bu həqiqətləri bizim üçün açıqlamışlar. Belə olmasaydı bizim aqlımız o yerlərə gedib çatan deyildi və bu naqis aqlımızla həmin həqiqətlərdən xəbər tuta bilməmiş qeyri-mümkün idi:

"Həmçinin (nemətimizi tamamlamaq məqsədilə) sizə ayələrimizi oxumaq, sizi (günahlardan) təmizləmək, kitabı (Quranı), hikməti (şəriəti, halal-haramı) və bilmədiklərinizi öyrətmək üçün sizə öz içərinizdən Biz peyğəmbər göndərdik."²

Deyilənlərə əsasən iki nöqtə bizə aydın oldu: birinci nöqtə budur ki, əgər biz minlərlə biliyə sahib olsaq belə və bütün dünyəvi məlumatları əldə etsək də, yenə də bizim məlumatımız məchulatımızın müqabilində az olacaq və heç bir şey hesab edilməyəcəkdir. Buna görə də məğrur olub lovğalanmamalıyıq. Halbuki, bir kəsin bütün bəşəri məlumatları əldə etməsi qeyri-mümkündür. Bəlkə hər bir fərd elmlərin bir qisminə yiyələnə bilər və sahili görünməz elm dəryasının ancaq bir qətrəsi ona nəsib ola bilər.

İkinci nöqtə budur ki, biz elə xəyal etməliyik ki, yaşadığımız bu aləmdə əgər xəlvət bir yerdə hansısa işi görsək kimsə bizi görməyəcəkdir. Əgər yer də görməsə, anlamasa, mələklər ki görürlər, dərk edirlər və əməllərimizi yazırlar. Həmçinin bu aləmdə qüdrət sahibi olan bir kəslər də vardır və nəzərlərindən heç bir şey qaçmır.

Məsum imamların nurlarının hüzur dairəsi

Biz şiələrin əqidəsinə əsasən, Məsum İmamların nurları bütün yerdə hüzur tapırlar. Buna baxmayaraq, bizim hamımız onların nurunun hüzurunu lazım olduğu qədər dərk etmirik. Həzrət imam Zaman (ə) (Allah-təala zühurunu

¹ İsra, 85

² Əl-Bəqərə, 151

tezləşdirsin) hər yerdə, xüsusilə də şeylərin məclisində hazır olur, belə ki, əgər kimsə ona salam versə, salamının cavabını verir; amma bizim qulağımız onun səsini eşitməyə çox gücsüzdür. Əgər kimsə ondan kömək istəsə, fəryadına səs verib dadına çatır, əgər biyabanda yolu itirmiş kimsə onu səsləsə, səsinə səs verib köməyinə yetər, yol göstərər və o, xəstəliyinə əlac olmayan kimsələrə şəfa verir. Məlum olur ki, o hər yerdə vardır və onu çağıran şəxsi eşidir. Əgər hər yerdə hüsuru olmasaydı və eşitməsəydi, onda biyabanın ortasında və ya dəryanın qoynunda giriftar olmuş kimsə onu səsləyəndə onun köməyinə necə çatardı və ona necə nicat verərdi?

Mərhum Əllamə Məclisi atasından nəql edir ki, onun zamanında təqvalı və saleh bəndələrdən bir nəfər tez-tez həccə gedərdi və “Teyyül-ərz”¹ ilə çox məşhur idi. İsfahana gələndə onunla görüşüb ondan soruşdum ki, sən “Teyyül-ərz”inin məsələsi nədir, o nə əhvalatdır elə? Dedi: - İllərin birində hacılara qoşulub Allah evinin ziyarətinə gedirdim. Gəlib Məkkənin yeddi və ya səkkiz mənzillik fasiləsində bir yerə çatdım. Mən karvandan dala qalmışdım və karvan uzaqlaşmış gözdən itmişdi. Yolu itirdim və biyabanda sərgərdan qaldım. Yavaş-yavaş susuzluq məni əldən saldı. İş o yerə çatdı ki, sağ qalacağıma ümidimi itirib, oturub ölümümü gözləməyə başladım. Bu halda fəryad etdim: - “Ya İmam Zaman! Yolu mənə nişan ver!” Birdən uzaqdan bir qaraltı zahir oldu. Yaxınlaşanda gördüm əynində ərəbin böyüklərinə məxsus fəxri libas geymiş xoşsimalı bir gənkdir. Bahalı dəvəyə minmişdi və yanında da su cürəsi vardı. Ona salam verdim. Salamımın cavabını verib buyurdu: - “Susamısan?” Ərz etdim: - “Bəli”. Suyu mənə verdi və mən içdim. Sonra buyurdu: - “İstəyirsən səni karvana çatdırım?” Ərz etdim: - “Bəli.” Dedi: - “Gəl min mənim dəvəmin tərkinə”. Mən dəvəyə minəndən sonra o Məkkəyə tərəf hərəkət etdi. Mən hər gün “Yəmani hirzi”² oxumağa adət etdiyimə görə başladım onu oxumağa. Duanın bəzi kəlmələrini oxuyanda həmin cavan ərəb oxuduqlarıma düzəliş verib deyirdi: - “Belə oxu!”

Qısa bir müddətdən sonra mənə dedi: - “Bu yerləri tanıyırsan?” Baxdım gördüm ki, Məkkənin yaxınlığında Əbtəh torpağındayam. Dedi: - “En aşağı”. Elə ki, dəvədən aşağı endim, gözümdən qayıb oldu. Bu anda başa düşdüm ki, həmin xoşsimalı cavan İmam Zaman (Allah fəracını tezləşdirsin) imiş³.

¹ Yer in bükülməsi: Ariflər yanında yüksək mənəvi məqamlar kəsb etmiş şəxsin təbii zaman və məkan hüdudlarını aşaraq uzun məsafəni qısa müddətə başa vurması. Seyyid Əbdül-Kərim Kəşmiri deyir: Teyyül-ərz imamlar üçün yer in onların ayaqları altında sürətlə “bükülməsi” (çəkilməsi, axması, fırlanması) ilə olur, amma ariflər üçün müvəkkil və cin tərəfindən onların seyrə görülməsi ilə olur (mütərcimdən)

² Xətə və bələlərdən amanda qalmaq üçün oxunan və həmçinin üstə gəzdirilən dua

³ Təbəri Nuri, “Kifayətül-müvəhhidin”, c. 2, səh. 182

Deməli, İmamın nuru hər yerdə vardır və bizi görür, intəhası bu həqiqətin dərki bütün camaata çətin olduğu üçün və çılpaq həqiqətlərlə üzləşən zaman məsələni qavramaqda aciz qalıb mövhumata, xurafata mübtəla olduqlarına görə həmin həqiqətlər daha aşağı səthdə bəyan edilmişdir. O cümlədən, deyilir ki, bizim əməl naməimiz baxılmaq üçün İmam Zamana verilir, və ya bəzi rəvayətlərdə əməllərin peyğəmbərin və Allahın hüzuruna ərz edilməsindən xəbər verilmişdir. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, söhbət həftənin günlərindən, o cümlədən cümə axşamı günündən düşəndə İmam Rza (ə) buyurdu: - “Cümə axşamı günü bir gündür ki, həmin gündə bəndələrin əməlləri Allahın, Onun Rəsulunun və İmamların ixtiyarına təqdim edilir.”¹

Bəzi rəvayətlərdə nəql edilir ki, mələklər insanın əməllərini yazıb qeydə alandan sonra, axşamüstü onu ərşə aparıb Allahın hüzuruna təqdim edirlər. Mümkündür belə bir sual yaransın ki, məgər Allah-təala bütün yerdə hüzurə malik deyil ki, əməlləri ərşdə Ona çatdırırlar? Amma bilməliyik ki, vücudun hər mərtəbəsinin tələb olunan xas ləvazimatı vardır və əməllərin təqdimatı da özünəməxsus sistemə malikdir və bu sistem Allahın rübubiyyət sistemi ilə mütənasibdir və Allahın hər yerdə hüzurə malik olması ilə heç də tərs mütənasiblik yaratmır.

Əməllərin şahidlərin nəzərindən gizli qalmaması

Deyilənlərə əsasən biz ayıq olmalıyıq ki, şüurlu bir aləmdə yaşayırıq. Bu aləmdə bizim əməllərimizə və danışqlarımıza şahid olan görən gözlər, eşidən qulaqlar vardır. Bəzi ayə və rəvayətlərin zahiri mənalарına əsasən hətta yer, ağaclar, quşlar da şüura malikdirlər və anlayırlar. Əlbəttə, biz qafilik! Əgər belə olmasa, ən azından bizim əməllərimizə müvəkkil olan mələklər ki, vardır və görürlər. Bunlardan daha yuxarı İmam Zaman həzrətləri bizim əməllərimizə diqqət yetirir və hər kəsdən daha yuxarı Haqq Təalanın müqəddəs Zatı bizim əməllərimizə şahiddir: “...Allah hər şeyi bilən, hər işə şahiddir.”²

Allah-təala insanın aşkar və gizli işlərindən agah olması və həmçinin mələklərin insanın əməllərinə göz yetirməsi barədə buyurur:

“İnsanı yaradan Bizik, Biz də bilirik nəfsi ona nə pıçıldayır. Biz ona şah damarından daha yaxın. Hər şeyi qeydə alan iki mələk əyləşmiş sağında və solunda. Ağzından söz çıxdımı, hazırkırlar yanında bu gözətçi mələklər.”³

Başqa bir yerdə Peyğəmbərin (s) Qiyamətdə şəhadəti barəsində buyurur:

¹ Biharul-ənvār, c. 23, səh. 346

² Nisa, 33

³ Qaf, 16-18

“Hər ümmətə bir şahid gətirsək və Səni də bunlara şahid gətirsək, necə olar halları?”¹

Allah rəsulunun və digər şahidlərin Qiyamətdə şəhadətini bəyan edən bu ayələrdən görünür ki, həmin şahidlər dünyada bəndələrin əməllərinə göz qoyurlar. Əgər belə olmasaydı, dünyada onlar insanların əməllərinə vəqif olmasaydılar, Qiyamətdə necə şəhadət verə bilərdilər? Məgər bir kəsin bir hadisəni müşahidə etmədən həmin şeyə şəhadət verməsi mümkündürmü? Əgər biz bu nöqtəyə diqqət yetirsək, bilsək ki, bu yaşadığımız dünya lal və şüursuz deyil, bəlkə bizi hər an izləyən, əməllərimizə diqqət yetirən bir kəslər mövcuddur – baxmayaraq ki, biz onları görmürük – ayıq olub, hər işdə rəftarımıza diqqət yetirərik, bəzi bəyənilməz işləri görməkdən həya edərik. Anlayanda ki, bizim əməllərimiz qeydə alınır və Qiyamət günü aşkar olacaq, həya hissi alçaq işlərin baş tutmasına mane olacaqdır. İnsan bir günahə mürtəki olmaq istəyəndə, diqqət edəndə ki, insanın əməli yer, göy və bir sıra lövhələrdə qeydə alınır və bir gün üzə çıxacaqdır, həmin günahə əl bulaşdırmaqdan çəkinir və xəlvətdə olanda da günah etmir; çünki, Həzrət Əli (ə) buyurur: - “Xəlvətdə Allaha asi olmaqdan çəkinin, çünki şahid olan Kəs həm də Hakimdir.”²

Əgər kimsənin sizi görməsini arzulamadığınız bir vəziyyətdə, sizin şəklinizi çəksələr, siz bu şəklin gələcəkdə kimsənin əlinə keçməsindən qorxub, bir yolla o şəkili məhv etməyə çalışırsınız. Məlumdur ki, insan onun abırını aparacaq, xəcalət çəkməsinə səbəb olacaq şəklinin çəkilməsini istəmir. Adətən insan şəkil çəkdirmək istəyəndə başına, üzünə yaraşlıq verir, gözəl libas geyinir və səy edir maraqlı bir qiyafə alınsın. Gülümsəyib özünü şux göstərir ki, şəkili mümkün qədər yaxşı çıxsın. Onun üçün, onun rüsvayçılığına səbəb olacaq şəklin çəkilməsini xoşlamır. Bu təmsilə diqqət edərək biz bilməliyik ki, daimən yer, göy, qapı və divar kimi təbii amillər bizim şəklimizi çəkməkdədirlər və Qiyamətdə o şəkilləri aşkara çıxaracaqlar. Belə olan surətdə səy etməliyik ki, Qiyamətdə bütün rəftarların və fikirlərin aşkar olacağı gündə rüsvay olmamaq üçün pis və xoşagəlməz bir halda bizim şəkilməz çəkilməsin:

“Hər kəsin qabağına çıxar elədiyi pislik – pis əməldən nə qədər uzaq düşmək istəsə də. Qabağı düşün. Allah Özü ilə qorxuzur sizi...”³

Bəndəlikdəki iklas – şadlığın və öyünməyin mayası

“Ey Əbuzər! Elə bir səhər və axşam yoxdur ki, yerin (müxtəlif) nöqtələri bir-birinə deməsinlər: - “Ey qonşum, sənin üzərində Allahı zikr edən bir

¹ Nisa, 41

² Nəhcül-Bəlağə (Şəhidinin tərcüməsi), Qısar kəlməsi 324, səh. 420

³ Ali-İmran, 30

kəsi heç gördünmü? Ya, Allaha səcdə etmək üçün alnını sənin üzərinə qoyan bir kəsə rast gəldinmi?” Bəziləri deyərlər “bəli”, bəziləri də “yox” deyərlər. “Bəli” deyənlər lovğalanıb şad olurlar və özlərini başqalarından üstün bilirlər.”

Bu şərif hədisdə işarə olunmuş mətləblərdən biri də yerin, Allah bəndəsinin onun üzərində ibadət etdiyi və alnını səcdəyə qoyduğu zaman lovğalanıb özünü öyməsidir. Baxıb görmək lazımdır ki, bu lovğalanmağın və öyünməyin sirri nədir? Sirri budur ki, Allah yanında əsas dəyər kəsb edən şey Ona diqqət yetirməkdir. Başqa işlər o zaman dəyərə minir ki, Allahı nəzərdə tutmaqla yanaşı və Allah xatirinə görülmüş olsun. İş o zaman Allah xatirinə görülmüş olur ki, insan Allahı yadından çıxarmasın, yoxsa ki, Allahdan qafil olan bir kəsin gördüyü iş Allah xatirinə olmaz və ya öz ürəyindən keçənləri təmin etmək və ya camaatın xoşuna gəlmək qəsdı, ya da hər hansı maddi niyyətlər səbəbi ilə görülmə işlərin Allah yanında dəyəri yoxdur.

Deməli, Allahı düşünmək, Onu diqqətdə tutmaq və insanı əbədiyyətə bağlayan hər bir şey əsalətə malikdir və başqa şeylər də Allaha diqqətin kölgəsində dəyər tapır və Allahı yad etmədən dəyər qazanmır. Bu cəhətdən də insanın həqiqi kamalı, Allahı nəzərdə tutmağın kölgəsində hasil olur. Əgər bu mənə ruh kimi insanın bütün əməllərinə üfürülsə həmin əməllər dəyər taparlar. Bundan qeyri surətdə - Allahı nəzərdə tutmadan, əməlləri və ibadətləri İlahi niyyət və xalisliklə yanaşı etmədən – həmin əməllər ruhsuz cəsəd kimi və dəyərsiz olacaqdırlar. Deməli, bütün əməllərimizi Allah niyyəti ilə görməliyik:

“De ki, “Mənə əmr olunub təkcə Allaha ibadət eləyim, təkcə Ona könül verim.”¹

Allahın ixlasa olan təkidini, xüsusilə də dindəki ixlasa, ona görədir ki, insan Allahın bəndəsidir və Allaha bəndəlik və ibadət etmək üçün yaradılmışdır. İnsan həyatı boyunca və həyatının bütün mərhələlərində təkamülə və səadətə can atmalıdır və bu mühüm məsələ ixlassız və Allaha tərəf yönəlmədən hasil olmur. Buna görə də Allah üçün ibadəti xalisləşdirmək dinin ən böyük göstərişlərindəndir, çünki iklas özü insanın Allah-təalaya yaxınlaşması və tələb olunan kamala çatması üçün mühüm olan amillərdən biridir. Bu cəhətinə görə də Allah-təala Qurani-Məciddə möminləri ixlasa dəvət edir. Bunu da bilməliyik ki, insan, Allahın onu Özünə görə xalis edə biləcəyi dərəcəyə çatmağa bilər. Bunu Quranın əksər ayələrində Allahın müxlisləri tərifləməsində görmək olar. Necə ki Həzrət Musa (ə) barəsində buyurur:

¹ Əz-Zumər, 11

“Musanı da yad et Kitabda. Şübhəsiz o, xalis olan bir insan, gördərilmiş bir peyğəmbərdir.”¹

“Müxlis” (“Lam” hərfinə kəsre verilməklə) o adama deyilir ki, ixlas sahibidir və işlərini ixlasla, təmiz görür, amma “müxləs” (“Lam” hərfinin fəthə qəbul etməsilə) yəni o kəs ki, xalis olmuşdur. Təbii ki, xalis olmuşun xalis edənə ehtiyacı var və aydındır ki, müxləsi xalis edən Allahdır. Bu xalisləşmənin həddi o yerə qədərdir ki, hətta Şeytan artıq onları yollarından azdırı bilmir:

“Sənin qüdrətinə and içirəm, onların hamısını azdıracağam. Sənə (görə əməllərində) xalis olmuş bəndələrdən savayı hamısını.”²

Bu şərif ayənin şərhində qeyd etməliyik ki, “müxləs”in (xalis olmuşlar) Şeytanın toruna düşməyə mane olan nəfsani, ruhani və mənəvi qüvvəyə malikdirlər və Şeytan onlara pis təsir göstərə bilmir. Əlbəttə, Allahın ilahi lütfü və inayəti ilə onlar bu qüdrətdən bəhrələnmə bilmişlər. Allah-təala Həzrət Yusif (ə) barəsində buyurur: “Doğrudan da, qadın ona meyl salmışdı. Əgər Rəbbinin dəlilini (xəbərdarlığını) görməsəydi, Yusif də ona meyl edərdi. Biz pisliliyi və biabırçılığı (zinanı) ondan sovuşdurmaq üçün belə etdik. O, həqiqətən, bizim xalis bəndələrimizdənndir!”³

Bu ayədə təkid edilmişdir ki, münasib və vəsvəsəedicici şəraitin yaranmasına baxmayaraq Yusif günaha mübtəla olmur. Əgər başqa bir adam həmin şəraitlə üzləşməli olsaydı, Şeytanın toruna düşərdi. Çünki Həzrət Yusif (ə) cavanlığının ən yetkin və çılğın vaxtlarını yaşayırdı. Cavanlığın bu dövrü cinsi meyllərin qönçələnmə – bahar çağıdır. Misir padşahının vəzirinin də evi dünya nemətləri ilə dolu idi. Həmçinin vəzirin arvadı şəraiti elə hazırlamışdı ki, əgər Yusif İlahi dəlilləri görməsəydi yolunu azardı.

İxlas

Deyilənlərə diqqət etdikdə məlum olur ki, insanın əməlinə dəyər verən, onu Şeytanın aşkar və gizli toruna düşməkdən qoruyan amil ixlas və Allaha yönəlmədir. Bu cəhətinə görə də hətta ən müqəddəs və böyük işlər əgər Allah üçün görülməzsə, dəyərsiz olacaqdır. Ayələrin və rəvayətlərin göstərdiyinə görə ən üstün əməllərdən biri cihaddır. Belə ki, Allah buyurur:

“...Allah malları və canları ilə vuruşanları evlərində əyləşənlərdən (cihada getməyənlərdən) dərəcə etibarı ilə üstün tutdu. Allah bunların hamısına (hər ikisinə) savab vəd etmişdir. (Lakin) Allah mücahidlərə evdə oturanlardan daha böyük mükafatla imtiyaz vermişdir.”⁴

¹ Məryəm, 51

² Sad, 82-83

³ Yusif, 24

⁴ Nisa, 95

İndi, əgər cihad, bu yüksək əzəməti və dərəcəsi ilə Allahdan qeyri niyyətlə görülərsə heç bir dəyər, qiymət kəsb etməyəcəkdir. Bəzi rəvayətlərə əsasən Peyğəmbərin (s) zamanında baş vermiş müharibələrin birində bir nəfər döyüş meydanında rəşadətlə vuruşaraq ölür. Həmin adamın döyüşməsi və qoçaqlığı başqalarında ona qarşı hüsn-rəğbət yaradır. Bu üzdən Peyğəmbərə (s) deyirlər: - “Həmin şəxsin döyüşdə rəşadət və qoçaqlıq göstərməsinə görə Allah yanında çox yüksək məqamı var.” Peyğəmbər (s) onların cavabında buyurur: - “O Allah yolunda şəhid olmamışdır, eşşəyi yolunda öldürülmüşdür. (Çünki həmin adamın ulağı qorxudan hürküb düşmən qoşununun arasına qaçmışdı. O adam da ulağını tutmaq üçün düşmənlə döyüşürdü!”

Bəli, hər cihad, mübarizə və ölmək insanı kamala çatdırmır. O şəhadət insanı kamala çatdırır ki, Allah xatirinə olmuş olsun. Necə ki, bizim əziz şəhidlərimiz, müharibə vaxtı şəhid olmaları üçün nəzir edirdilər. Hərdən qırx çümə axşamı və ya çahar şənbə Cəmkəran məscidinə gedirdilər, Allahdan istəkləri, arzuları şəhadət idi. Bu cür şəhadətlər Allahı anmaqla, Onu nəzərdə tutmaqla yanaşı olduğu üçün dəyərlidirlər.

İnsan əməlinin dəyəri, yüksəkliyi və alçaqlığı onun niyyəti ilə ölçülür. Əgər niyyət pak olub, əməl Allah üçün nəzərdə tutularsa, həmin əməl dəyərlili olacaqdır. İnsanın Allahı yad etməsi nə qədər artarsa, onun Allaha olan məhəbbəti və mərifəti nə qədər dərinləşərsə, Allah niyyətilə gördüyü hər bir əməlin dəyəri də dərəcə baxımından bir o qədər artacaqdır. Bunun müqabilində əgər insanın əməli Allaha məhəbbətsiz və mərifətsiz əncam taparsa, ruhsuz və xasiyyətsiz cəsəd kimi olacaqdır.

Yerin müxtəlif nöqtələri və guşələri bir-birindən sual edəndə demirlər “sənin üzərində cihad edən və ya ehsan verən olubmu?” Soruşurlar: - “Sənin üzərində Allahı yad edən olubmu?” Deməli, əgər insanın əməli Allahı nəzərdə tutmaqla olsa ibadət sayılır; onun cihadı, ehsanı, namazı ibadət olacaqdır. Elmi öyrənməsi, öyrətməsi, mübahisəsi, hətta qulaq asması ibadət olacaqdır.

Amma əgər ixlas olmasa, onun əməli nəinki ibadət deyil, bəlkə başqalarının diqqətini cəlb etmək üçün bir vasitədir! Deməli, diqqəti çəkən və mühüm olan şey – necə ki, hətta yerin müxtəlif tikələri də onun əhəmiyyətini dərk etmişlər – Allahı nəzərdə tutmaq və İlahi dərğahda hüzura malik olmaqdır.

Biz Qurani-Məcidə vərəqlədiyimizdə, Onun elə bir səhifəsinə rast gəlmək olmaz ki, orada Allahı yad və təsbih etməkdən söz açılmasın. O cümlədən Allah buyurur:

“Ey iman gətirənlər! Allahı çox zikr edin!”¹

¹ Əl-Əhzab, 41

Başqa bir yerdə Allah-təala ağıl sahibləri üçün göydə, yerdə, gecə və gündüzün dolanmasında olan dəlilləri zikr edəndən sonra ağıl sahiblərini belə tanıtdırır:

“O kəslər ki, ayaq üstə olanda da, oturanda da, uzananda da Allahı xatırlar, göylərin və yerin yaradılması haqqında düşünər və ...”¹

İmam Sadiq (ə) buyurur: - “Həzrət Musa (ə) Allah-təalaya ərz edir: - “Pərvərdigara! Hərdən elə vəziyyətlə rastlaşmalı oluram ki, həmin anda Səni yad etməkdən həya edib utanıram. (Bəlkə də subaşına çıxdığı anları nəzərdə tutmuş). Allah-təala cavabında buyurur: - “Ey Musa! Məni yad etmək bütün hallarda yaxşıdır!”²

Bu cəhətinə görə hətta subaşına çıxılması üçün də dualar nəzərdə tutulmuşdur ki, insan o halda olanda da Allahdan qafil olmasın. Çünki Allah bizim ömrümüzün bir anının belə Ondan qəflətdə olmasına və ibadətsiz keçməsinə razı olmur. İnsanın kamalı Allaha ibadətin və bəndəliyin kölgəsində hasil olur. Bunun üçün də çalışıb səy etməliyik ki, bütün hallarda zəif olsa da belə Allahı nəzərdə tutaq. Allahı yad etmək və Onu nəzərdə tutmaq elə bir iksirdir³ ki, onu hər hansı bir dəyərsiz əşyaya vursan ən yüksək qiymətə minəcəkdir. Bu iksir bizim həyatımıza dəyər verir.

¹ Ali-İmran, 191

² Biharul-ənvər, c. 13, səh. 343

³ İksir – sehirli, fəvqəladə bir qüvvəyə malik əfsanəvi maddə

İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS

- Bəndəlik və ibadət, insanın ən böyük sərmayəsi;
- Dünyanın insan üçün tufeyli olması;
- Kamil insanın şərəfət və kəraməti;
- Behiştin möminlər və Əhli-beyt (ə) dostları üçün olması;
- Behiştin sahibləri;
- A- Peyğəmbərlərin və İslam peyğəmbərinin (s) məqamı;
- B – Salehləri məqamı;
- C – Siddiqlərin məqamı;
- Allahın seçilmiş bəndələrinə məxsus olan ismət məqamı;
- İmanda sədaqətin əhəmiyyəti və ona çatmağın yolları.

Bəndəlik və ibadət, insanın ən böyük sərmayəsi

“Ey Əbuzər! Hər bir cavan Allah xatirinə dünya və onun mənasız əyləncələrini tərk etsə və cavanlığını Allaha itaətlə başa vursa, Allah da ona yetmiş iki siddiqin əcr və savabını əta edər.”

Dünyanın insan üçün tufeyli olması

Hədisin bu bölümündə Həzrət Peyğəmbər (s) insanın kamal axtarmasının əhəmiyyətini və təkamül yolunun sorağında olan kəslərin yüksək məqamını bəyan etməyə başlayır. Bəzi ayə və rəvayətlərin məzmununa diqqət yetirəndə də görürük ki, dünya özünün bütün genişliyi və əzəməti ilə insanın kamala çatması üçün yaradılmışdır. Həqiqətdə, dünyanın yaradılmasından məqsəd, əsas hədəf insandır. Digər mövcudat tufeyli (başqasının sayəsində yaşayan, digərinin hesabına ömür sürən, varlığında başqasına borclu olan) olub insanın sayəsində varlıq tapmışlar. Allah-Təala buyurur:

“Ərşi su üzərində ikən hansınızın daha gözəl əməl sahibi olacağını sınayıb bilmək üçün göyləri və yeri altı gündə yaradan Odur...”¹

Mübarək ayənin məzmunu budur ki, Allah-Təala göyləri və yeri, dünya həyatını ona görə yaratdı ki, insanın yaranışına zəminə hazır olsun və insanı da imtahan etsin deyər yaratdı. Ayənin məzmunu heyrdədoğrudur və onun dərk bizim rəftar və təfəkkürümüzdə çox təsir qoyur. Allah-Təalanın bu əzəmətdə varlıq dünyasını insanın yaranışı üçün müqəddimə və onun imkanlarından istifadə edib kamala çatması üçün xəlq etməsi bir həqiqətdir ki, insanın daşdığı məsuliyyətin dərinliyindən və dəyərindən xəbər verir.

Yuxarıda deyilənlərin yad edilməsi ona görə zəruridir ki, insan digər mövcudatlar arasında öz varlığının dəyərini dərk etsin. Bilsin ki, cücü, qurbağa, bu qəbildən olan sadə mövcudatlar kimi deyil. İnsan əzim və dəyərlə bir varlıqdır. Onun həyat şəraitinin düzənlənməsi və asanlaşdırılması üçün varlıq qədər əzəmətli bir sərmayə icad edilmişdir. Cahan bu əzəmətlə

¹ Hud - 7

yaradıldı ki, şüura, iradəyə və seçimə sahib bir mövcudun yaradılış zəminəsi hazırlanmış olsun. Deməli, mütəfəkkir və aqıl bir mövcud olaraq insanın ilk mərhələdə vəzifəsi öz vücudi dəyərini dərk etməsidir, amma bu nöqtənin bütün əhəmiyyəti ilə dərkə təklildə kafi deyil. Bununla yanaşı, insan yaradılış aləmində öz əzəmətli məsuliyyətini də dərk etməlidir və bilməlidir ki, əbəs yerə, hədəfsiz yaradılmamışdır. Bu dünyanın mövcudatları arasında insan, digər mövcudatlarda olmayan bir xüsusiyyətə malikdir və həmin o xüsusiyyət insanın əql nemətinə sahib olmasıdır. İnsanın digər mövcudatlara nisbətə üstünlüyünün və ali mövcud olmasının mənası budur ki, əqldən başqa digər xüsusiyyətlərdə və sifətlərdə də insan sair mövcudatlardan üstündür və digər mövcudatlarda olan hər bir kamalın ali həddini insanda görmək olar. Bu məna insanın öz yeməyində, geyimində, yaşayışında və ailə qurmasında əldə etdiyi yeniliklərin sair mövcudatlarla müqayisəsində kamil surətdə aydın olur.

Biz insanın öz cəmiyyətinin tədbir və nizamlanmasında əldə etdiyi dəyişiklik və nailiyyətləri başqa heç bir mövcudatda görmürük. Əlavə olaraq, insan öz məqsədinə nail olmaq üçün digər mövcudatları özünə tabe edib xidmətə qoşur. Amma insandan qeyri digər canlılar belə deyildir. Digər mövcudatların özlərinə məxsus sadə və bəsit bacarıq və təsir qüvvələri vardır; yarandıqları gündən indiyə qədər öz hüdudlarından bir addım belə irəli atmamışlar və hiss ediləcək bir dəyişikliyi özlərində bürüz verməmişdir. Halbuki insan öz həyatının bütün sahələrində kamala doğru böyük addımlar atmışdır və bu cür də irəliləməkdədir.

Xülasə, bəni-Adəm aləmin sair mövcudatları arasında xüsusi imtiyazlara malik olmuşdur və əql kimi dəyərli bir neməti özündə daşıdığına görə də dünyanın digər mövcudatlarından şərəfli hesab edilmişdir və onun vasitəsilə haqqı batıldən, xeyri şərdən, mənəfəti zərərdən ayıra bilmək qabiliyyətinə malikdir.

Kamil insanın şərəfət və kəraməti

“Biz Adəm övladlarını şərəfli və hörmətli elədik, onları suda və quruda (gəmilərə, heyvanlara və başqa nəqliyyat vasitələrinə) mindirib sahib etdik, özlərinə (cürbəcür nemətlərdən) təmiz ruzi verdik və onları yaratdığımız məxluqatın çoxundan xeyli üstün etdik.”¹

¹ Əl-İsra – 70

Əllamə Təbatəbai bu ayənin təfsirində buyurur: “- Bu ayənin bəyan tərzini minnət qoyma şəklindədir, əlbəttə mələmətlə, danlaqla qarışıq minnət. Sanki Allah-Təala insana verdiyi saysız-hesabsız nemətlərini, ona qıldığı davamlı fəzlini və kərəmini yad edəndən sonra insana bu nöqtəni xatırlatmaq istəyir ki, insanın bu nemətlərə sahib olması, onu asanlıqla ələ gətirə bilməsi və həyatının daha yaxşı idarə olunması üçün, onu dəryada və səhrada miniklərə sahib edəndən sonra insan öz Pərvərdigarını unudub Ondan üz döndərdi və Allahdan bir şey istəmədi. Dəryanın təhlükəsindən qurtulandan sonra yenə də əvvəlki yolunu tutub getdi; baxmayaraq ki, Allahın nemətləri içərisində üzürdü.

Allah bu ayədə öz kərəmətlərinin və fəzlinin kiçik bir xülasəsini sayır, yetər ki, insan Pərvərdigarının ona daha çox inayətdə bulunduğunu anlasın. Təəssüflər olsun ki, insan İlahinin digər nemətləri kimi bu inayətin də qədrini bilmir.¹

Buna görə də insan öz vücudunun qədir-qiyəmətinə bilməlidir və onu dünyanın puç və dəyərsiz mətəhına satmamalıdır. İnsanın insanlıq kamalına yetişməsi üçün xüsusi şəraitə ehtiyacı var və bunun üçün dünya özünün bütün rəngarəng sərvəti və onun ekosistemində qərar tutmuş nemətləri ilə insanın ixtiyarında qoyulmalıdır. Biz az da olsa bilirik ki, əgər təbiət aləminin davamlı dəyişikliyi və qanunauyğunluğu olmasa idi, ya insanın ixtiyarı həyatı baş tutmazdı, ya da naqis olardı. İcmali olaraq bilirik ki, dünya həmahəng sistemə malikdir. Onun əczələrinin və amillərinin bir-birinə ehtiyacı vardır. Həmin amillərin nümunəsi göyün planetləri arasında olan cazibədir. Əgər müəyyən və dəqiq şəkildə olan bu cazibə az da olsa pozulsa və planetlərdən biri öz hərəkət dairəsindən xaric olsa, planetlər arasındakı sistem bir-birinə dəyər və gözləmədiyimiz dəhşətli bir faciə baş verər.

İşarə edildiyi kimi, dünya öz əzəməti ilə insanın yaranışının və onun kəmə çatmasının müqəddiməsidir. İnsanın ələ gətirməli olacağı kamalın dəyərinin həddini göstərmək üçün bu kifayətdir ki, dünya özünün bu əzəməti və genişliyi ilə var olmasında onun vücuduna borcludur. Baxmayaraq ki, bütün insanlar arasında çox az bir qismi son kamal həddinə çatırlar. Digər insanlar onların vücudlarının sayəsində bir sıra bəhrələrə sahib olurlar. Onların vücudlarının önəmliyi seçilmiş və xas bəndələrin vücudlarına tabedir. Məsələn olaraq deyək ki, sahəsi 50 kv. metr, olduqca dərin bir mədəndə bir neçə dənə brilyantın tapılması üçün işə başlayırlar. Deməli, əsas hədəf bir neçə dənə brilyantın ələ gətirilməsidir; hərçənd həmin işlə yanaşı mədəndən qazıntı zamanı daş kömür də çıxarılır, amma bunun o qədər də dəyəri yoxdur. Deməli, əsas hədəf olan brilyantın çıxarılması ilə yanaşı digər, əhəmiyyəti

¹ Əl-Mizan, c. 13, səh. 165

ikinci dərəcəli olan daşlar da çıxarılır və həmçinin yerin süxurları arasında lazımsız çöküntü və tullantılar da var ki, onlar qırağa atılırlar.

Bu dünyanın yaradılmasında pak nurlar olmuşdur. O nurların ən parlağı və əsası on dörd Məsumun (ə) nurlarıdır. On dörd Məsumdan sonra digər peyğəmbərlərin və kamal dərəcələrinə görə tərtiblə sair şəxslərin nurları onlara qoşulur. (Təxminən 124 min peyğəmbər və Allah övliyası ki, onlardan bəziləri bəzi peyğəmbərlərdən üstüdürlər və biz onların sayından xəbərsizik.)

Belə məlum olur ki, ən üstün insani kamal Peyğəmbərdə (s) və Əhli-beytdə (ə) cəm olmuşdur. Onların ən aşağı dərəcəsi o kəslərə nail olur ki, başqalarından sonra Behiştə daxil olacaqlar. Bu dəstədən başqa, ürəklərində iman nuru olmayan kimsələr tullantıdırlar ki, Allahın qəzəb atəşində yandırılacaqlar. “Biz cinlərdən və insanlardan bir çoxunu Cəhənnəm üçün yaratdıq. Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar, onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər...”¹

Cəhənnəmdəkilər bu dünyanın artıq zir-zibilləridirlər. Dünyanın yaradılışının əsas hədəfi Peyğəmbər (s), Fatimeyi-Zəhra (s) və Məsum imamlardır. Bu aləm özünün bütün genişliyi və əzəməti ilə fəzilət və kamal baxımından onlardan hər birinin vücudu ilə müqayisə ediləcək dərəcədə deyil. Bəlkə də onların bir günü bütün bu cahana dəyər. Bu aləmin əsil sahibləri Allah-Təala yanında səadətə qovuşmuş və mənzil tutmuş insanlardır.

“Şübhəsiz ki, müttəqilər (axirətdə) Cənnət bağlarında və çaylar kənarında, haqq məclisində, qadir hökmdar Allah hüsurunda olacaqlar!”²

Behiştin möminlər və Əhli-beyt (ə) dostları üçün olması

Bizim etiqadımıza görə imanla bu dünyadan köçən kəslər Behiştə daxil olacaqlar. Hətta imanın ən aşağı dərəcəsinə sahib olan kəslər ölüm anına qədər əgər həmin imanı küfrə çevirməsələr Behiştə (Bərzəx aləmindən sonra) gedəcəklər. Şəkk-şübhəsiz iman, Əhli-beytə (ə) etiqad və məhəbbət bəsləməyin girovundadır, necə ki, Peyğəmbər (s) buyurur:

“- Bəs, bilin ki, Məhəmməd ailəsinə məhəbbətlə ölən kəs mömin və kamil imanla ölmüşdür. Həqiqətən də, hər kəs Məhəmməd ailəsinə məhəbbətlə ölərsə, ölüm mələyi onu Behiştə müjdələyəcəkdir.”³

Bu cəhətinə görə də Əhli-beyti (ə) sevən, Allahın və Onun övliyalarının buyruqlarına tabe olan bir şəxsin ölüm qorxusu yoxdur. Çünki ölüm, möminin qarşısında onu Haqq-Təalanın Cənnətinə götürən bir körpüdür.

¹ Əl-Əraf - 179

² Əl-Qəmə - 54, 55

³ Biharul-ənvar, c.23, səh. 233

İmam Hüseyin (ə) Aşura günü öz silahdaşlarına xitab edərək buyurur: “- Ey böyük insanların övladları! Səbirli olun ki, ölüm fəqət sizi çətinliklərdən və məşəqqətlərdən geniş bağlara və həmişəlik nemətlərə keçirən bir körpüdür. Doğrusu, sizdən hansı biriniz istəməz ki, zindandan qəsrə getsin?”¹

Həzrət Əli (ə) müttəqilərin Haqqla görüşməyə olan şövqləri barədə buyurur: “- Müttəqilər üçün təyin edilmiş əcəl olmasaydı, savaba çatmağın şövqündən və veriləcək əzabın qorxusundan bir an da olsa ruhları bədənlərində durmazdı. Yaradan onların canlarında böyükdür və bu üzdən də başqaları gözlərində kiçikdir.”²

Bir nəfər Əbuzərdən soruşdu: “- Bizim ölümdən niyə xoşumuz gəlmir?”

Əbuzər cavabında buyurdu: “- Çünki siz dünyanızı abad, axirətinizi isə viran etmişiniz. Bu səbəbdən də abadlıqdan viranəliyə getməyə meyl etmirsiniz.”³

İmanlarına və əməllərinə bağlı olan kəslər Behiştə bəhrələnəcəklər. Onların bir hissəsi ölümdən sonra bərzəxi Behiştə daxil olacaqlar və bundan sonra Qiyamətdə Behiştə yol tapacaqlar. Amma günahkar olan şəxslər, hətta vücudlarında imanın zəif işartıları parlarsa da, ilahi əzaba giriftar olandan sonra, ola da bilsin uzun illərin əzab və işkəncəsindən sonra, günahlarından və çirkinliklərindən pak olandan sonra Behiştə daxil olacaqlar. Necə ki, qızılı odlu kürəyə qoyurlar artıq bulaşıqlardan təmizlənib xalisləşsin və tərkibindəki qeyri-xalis ünsürləri atəşdə məhv etməklə xalis qızıla çevrilsin.

Aydındır ki, bu dəstə Behiştin sahibləri deyildirlər, bəlkə qonaq sifatində olub Behiştin əsil sahiblərinin şəfaəti və Haqq-Təalanın lütf və inayəti ilə Behiştə yol tapacaqlar.

Behiştin sahibləri

Behiştin əsil sahiblərini Allah Öz Kitabında belə təsvirə çəkir:

“Allaha və Peyğəmbərə itaət edənlər (axirətdə) Allahın nemət verdiyi nəbilər (peyğəmbərlər), siddiqlər, şəhidlər və salehlərlə bir yerdə olacaqlar. Onlar isə necə də gözəl yoldaşlardır!”⁴

Bu şərəf ayədə dörd dəstə Behiştin həqiqi sahibləri ünvanı ilə tanıtılır. Başqaları həmin bu dörd dəstənin yolunu tutmaqla və şəfaətilə Behiştə daxil olacaqlar. Həqiqətdə onlar ev yiyəsi, qonaq sahibi, başqaları isə qonaqdırlar. Behiştin sahibləri – yəni ənbiya, siddiqlər, şəhidlər və salehlər – Allahın onlara nemətini tamamlamış olduğu kəslərdir. Allah-Təala bizə buyurmuş ki, hər gün namazlarımızda, Allahdan bizi onların yoluna hidayət etməsini diləyək: “- İhdinəs-siratəl-mustəqim, siratəl-ləzinə ənəmtə əleyhim.”

¹ Şeyx Səduq, “Məanil-Əxbar”, səh.289

² Nəhcül-Bəlağə (tər. Feyzül-İslam), xütbə 184, səh. 612

³ Feyz Kaşani, “Məhcətul-Bəyza”, c. 8, səh. 258

⁴ Ən-Nisa - 69

Bunu da deyək, sözü gedən ayədə “şəhidlər” sözündə məqsəd, Qiyamətdə bəndələrin əməllərinə şahadət verəcək şahidlərdir ki, onların məqamı sair şəhidlərin məqamından olduqca üstündür. Belə ki, Əllamə Təbatəbai buyurur: “- (Bəzi ayələrdə) “şəhadət” deyildikdə camaatın əməllərinə şahadət nəzərdə tutulur və məqsəd xalqın dünyada gördüyü əməllərin həqiqətini (batini, mənəvi üzünü) görmək və onlara dözməkdir; istər o həqiqət səadət olsun, istərsə də bədbəxtlik. Deməli, şahid Qiyamətdə, gördüyü şeyə əsasən şahadət verəcəkdir. O gün ki, Allah hər bir şeydən şahadət tələb edəcəkdir, hətta insanın bədən üzvlərindən şahadət istəyəcəkdir; o gün ki, Peyğəmbər (s) buyuracaq:

“- Rəbbim! Tərk eləmiş mənim qövüm Qurani” – dedi Rəsul.”¹

Aydındır ki, kərim olan bu cür məqam bütün ümmətin şənində deyil, çünki xüsusi kəramət olub Allahın pak övliyələrinə şamil olur. Bu şahidlərin məqamlarının ən aşağı dərəcəsi ondan ibarətdir ki, Allahın vilayətinin və nemətinin sayəsi altındadırlar və “siratəl-mustəqim”in əşhabları hesab olunurlar.”²

Belə nəticə çıxardıq ki, Allahın ən yaxşı bəndələri və haqqlarında nemətini tamam etdiyi və Behiştin sahibləri qıldığı kəslər - ənbiya, siddiqin (sadiq bəndələr), şəhidlər və salehlərdir. Digər bəndələr bu dörd dəstəyə bağlı olduqları və onların yollarını getdikləri üçün Behiştə yol tapacaqlar. Əlbəttə, Allahın seçilmiş bəndələri ilə əlaqədə olduqlarına görə səadətə və Behiştə çatanlar dərəcə baxımından fərqlidirlər və hamısı bir həddə deyillər. Həmçinin o dörd dəstənin tutduğu dərəcələr də bir deyil, bəzisi, bəzisindən üstündür.

Peyğəmbərlərin və İslam Peyğəmbərinin (s) məqamı

Allahın buyuruğuna əsasən peyğəmbərlərə digər insanlara nisbətə üstünlük verilmişdir: “Adəmi, Nuhu, İbrahim ailəsini və İmran ailəsini aləmlərdən üstün tutdu Allah.”³

Bundan əlavə, bəzi peyğəmbərlər bəzi peyğəmbərlərdən üstünlüklər: “O peyğəmbərlərdən bəzisini digərindən üstün tutduq.”⁴

Xalqın hidayəti üçün Allahın göndərdiyi 124 min nəbidən ancaq 313 nəfəri risalət məqamını daşıyırdılar. Üstəlik peyğəmbərlərin hamısı şəriət sahibi olmamışlar, fəqət beş nəfər rəsul şəriət sahibi idi. Bu beş nəfər – Nuh, İbrahim, Musa, İsa və Həzrət Məhəmməd (s) – ulul-əzm peyğəmbərlər olub, sair rəsullardan üstünlüklər və bizim etiqadımıza əsasən Xatəmul-ənbiya Həzrət Məhəmməd (s) peyğəmbərlərin hamısından üstündür. Peyğəmbərin

¹ Furqan -30

² Əl-Mizan, c. 1, səh. 324-325

³ Ali-İmran – 33

⁴ Əl-Bəqərə - 253

(s) buyurduğu kimi: “- Ey Əli! Allah Təbarək və Təala öz peyğəmbərlərinə, yaxın mələklərindən daha çox üstünlük bəxş etdi və məni bütün nəbilərdən və rəsullardan üstün qıldı. Məndən sonra üstünlük sən və səndən sonra gələcək imamlar ilədir. Odur ki, mələklər bizim və bizi sevənlərin xidmətindədirlər.”¹

Sabit oldu ki, insanın yaradılmasında əsas hədəf Allahın seçilmiş bəndələridir və adi insanlar insanlıq kamalına və dərəcəsinə malik olmaları baxımından bir-birindən fərqlidirlər. Allahın peyğəmbərləri, dostları və saleh bəndələri arasında da yüksək insani keyfiyyət və kamalat cəhətinə görə fərq vardır və onların məqamları, dərəcələri arasında fərqi nədənliyi bizə anlaşılmazdır və ancaq Allaha məlumdur.

İlahi peyğəmbərlər və övliyalar hətta bir göz qırpımı fasiləsində olsun belə şirkə və günaha batmayıblar. Özü də şirk həqiqi mənasında olub Allahdan qeyrisinə üz tutmuş olsun, o ki qalmışdı büt-pərəstlərin şirkə ola. Onların məqsədi və istədikləri ancaq Allah olmuşdur. Onlar əgər Allahdan qeyrisinə üz tutmuş olsalar, vəzifələri tələb etdiyi üçün və Allahın buyuruğuna itaət qəsdilədir. Allah onlardan belə istəmişdir ki, Allahın digər bəndələrindən qafil olmasınlar və öz əsl hədəflərinə çatmaq üçün maddi vasitələrdən bəhrələnsinlər. Həqiqətdə onların əsas hədəfi ancaq Allahdır.

Biz peyğəmbərlərin yüksək məqamları haqqında ancaq zəif təsəvvürlərə maliklik və onun dərinliklərinə gedib çatma bilmirik. Əgər onların məqamlarının necəliyi haqqında da düşünmək istəsək, əqlimiz heyran qalır. Ancaq onlar özləri və Allahları onların məqamlarından agahdırlar. Digərləri onların insanlıq mərtəbəsini və çatmış olduqları dərəcəni tanımaqda acizdirlər: “Etdikləri əməllərin müqafatı olaraq (Allah dərəcəsinə) möminlər üçün göz oxşayan nə cür nemətlər gizləniş saxlandığını heç kəs bilməz!”²

Salehləri məqamı

İşarə edilmiş yüksək insanlıq mərtəbələrindən biri də salehlərin mərtəbəsidir. Onların məqamının yüksəkliyi və mənzilətlərinin əzəməti barədə Allah Həzrət Musanın (ə) dili ilə buyurur: “Ey Rəbbim! Mənə hikmət (peyğəmbərlik, elm) bəxş et və məni (Sənin rızanı qazanmış) salehlərə qovuşdur!”³

Başqa bir yerdə isə buyurur: “Biz İbrahimə İshaqı, üstəlik Yəqubu da ehsan buyurub onların hamısını saleh kimsələr etdik.”⁴

¹ Biharul-ənvar, c. 18, səh. 345

² Əs-Səcdə - 17

³ Əş-Şüəra - 83

⁴ Əl-Ənbiya - 72

Siddiqlərin məqamı

İnsanlığın digər yüksək mərtəbələrindən biri də siddiqlərin mərtəbəsidir.

“Siddiqin” (siddiqlər) kəlməsi, necə ki, ləfzin özü dəlalət edir, sidqdə mübaliğəni göstərir; yəni həddən artıq sadıq kimsələr. Sidq ancaq dildə deyil, onun nümunələrindən biri insanın dediyi sözlərdir, başqa bir nümunəsi isə əməldir ki, əgər deyilən sözlə və iddia ilə uyğun gələrsə sadıqdır. Çünki əməl daxili etiqaddan xəbər verir. İnsan bu xəbərində o zaman sadıqdır ki, daxilində olan hər şeyi kamil surətdə bürüzə versin və heç bir şeyi yerdə qoymasın. Bu cür bir əməl doğru və sadıqdır. Bunun müqabilində əgər daxilindən keçənləri xəbər verməsə və ya düzgün və kamil söyləməsə əməl qeyri-sadıqdır.

Sadıq söz də o sözdür ki, xaricdə olanlarla uyğun olsun. Çünki danışığ da bir işdir, öz işində sadıq olan kəs məcburi olaraq düz bildiyi şeyi danışacaqdır və həmçinin bilir ki, o sözü danışmaq yerində deyilməsi lazım olan sözdür və deyilməsi də haqqdır. Buna görə də belə söz, həm xəbərin doğruluğundan (sidqindən) xəbər verir, həm də sözü danışanın sədaqətindən.

Deməli, “siddiq” (həddən artıq doğru-düzgün adam) o kəsdir ki, heç vaxt yalan danışmır və haqq olduğuna əmin olmadığı bir işi görmür; hərçənd nəfsinin istəklərinə uyğun olsa da. Həmçinin doğruluğuna yəqini olmadığı bir sözü danışmır və übudiyyətlə uzlaşmayan bir işi əncam vermir. Əli (ə) öz vəsfində buyurur: “(Qəti olaraq bilin ki,) Mən o tayfadanam ki, onlar məlamət edənlərin danlaqlarına baxmayaraq Allah yolundan dönməzlər. (Allah yolunda mücadilə etməkdən çəkinməzlər.) Onların nişanələri siddiqlərin (ən doğru, düzgün adamların) nişanələri, sözləri əbrarların (xeyir işlər sahibi olub danışıkları, əməlləri düzgün olan kəslərin) sözləridir.”¹

Siddiqlərin məqamı elə məqamdır ki, Allah-Təala öz peyğəmbərlərindən bəzilərinin məqamını vəsf etmək istəyəndə buyurur:

“(Ya Məhəmməd!) Quranda İbrahimi də yad et (onun hekayətini də ümmətinə söylə). Həqiqətən o, büsbütün doğru danışan bir zat (siddiq) –bir peyğəmbər idi.”²

Və ya, İsanın (ə) anası Məryəm barədə buyurur: “Onun anası isə çox pak (Allahın hökmlərini sidq-ürəkdən təsdiq edən) (siddiq) bir qadın idi.”³

Əlbəttə bizim siddiqlərin məqamına çatmaq tamahımız yoxdur, amma insan hər halda kamala doğru getməyə səy etməlidir. Hər kəs öz istedadı və bacarığı həddində daha yüksək dərəcələrə nail olmaq üçün çalışmalıdır. Səy edib qeyri-məsum insanların çata biləcəyi mərhələlərə yetişməlidir. Üləmalar arasında yüksək insanlıq mərhələsinə yetişənlər çox olub və biz

¹ Nəhcül-Bəlağə, (tər.Şəhidi), xütbə 192, səh. 224

² Məryəm - 41

³ Əl-Maidə - 75

onlardan bəzilərini görmüşük və tanıyıyıq. Amma çox böyük şəxsiyyətlər də var ki, ilahi insanların məqamı olan təkamülün sərhədlərinə yetişmişlər və biz onlardan xəbərsizik. Məlumdur ki, o cür yüksək mərhələyə çatmaq böyük iradə və davamlı çalışmalarıyla hasil olur.

Allahın seçilmiş bəndələrinə məxsus olan ismət məqamı

Allah insanın təkamülü yolunda maneə qərar verməmişdir. Əgər insan ciddi çalışsa salehlərin məqamı kimi yüksək məqamlara çata bilər; hərçənd o məsum olmayacaq. Siddiqlərin və salehlərin məqamı məsumların məqamından aşağıdır. Buna görə də hər bir insan o məqamlara çata bilər, hər kəs ömrü boyu günah etməyə bilər. Həqiqətdə günaha batmamağa səy edən, nəfsin istəklərindən uzaq olmaq istəyən və ancaq Allahın istəklərinə tabe olmaq istəyən hər bir kəs əməl məqamında məsumdur. Amma məsum istilahi onun haqqında tətbiq edilmir. Bu mətləbin izahında gərək deyək: “ismət” kəlməsinin lüğət elmindəki mənası qorumaq (qoruyub saxlamaq) və mane olmaqdır və istilahi olaraq (bir termin kimi) elə bir nəfsi mələkəyə (xüsusiyyətə) deyilir ki, həmin xüsusiyyəti daşıyan insanı günahdan və ya həтта xətadan və səhvədən qoruyub saxlayır. İndi görək bu mələkə maneədir və bu cəhətinə görə ona “ismət” mələkəsi deyirlər, yoxsa Allah bu mələkəyə malik olan insanı günahdan, xətadan saxlayır? Cümlədə hər iki məna düzdür: istər deyək məsum o kəsdir ki, qoruyucu mələkəyə malikdir və o mələkə onu xətadan, günahdan qoruyur, ya belə deyək ki, məsum o kəsdir ki, Allah onun günaha düşməyinin və xəta etməsinin qarşısını alır – heç də səhv etmərik. Çünki Allah da həmin mələkənin vasitəsilə onu hifz edir. Deməli, məsum o kəsdir ki, xətadan və günahdan və ya ancaq günahdan amandadır.

İsmətin bölmələri

1. – Günahdan saxlayan ismət: yəni məsum o kəsdir ki, öz ixtiyarı və qəsdilə günaha batmır.

2. – Xətadan və səhvədən saxlayan ismət: yəni məsum o kəsdir ki, günahı tərk etməkdən əlavə xətadan da uzaq olsun.

Birinci növ ismət əməl məqamında olan ismətdir, amma ikinci növ ismət əməldən əlavə digər şeylərə də - yəni idrak və təşxis məqamına – şamil olur. Çünki ikinci növ məsum o kəsdir ki, əməl məqamında günah etməməkdən əlavə, seçib ayırd etməkdə, təşxis etməkdə xətaya düşər olmur. Yəni həm düzgün anlayır və düzgün bəyan edir, həm də düzgün əməl edir.

Rəhmətlik əllamə Təbatəbai peyğəmbərlərin və imamların isməti barəsində buyurur: “- Qurani-Kərim açıq-aydın buyurur ki, Allah onları Özü

üçün “ictəbə” və seçmişdir və xalis etmişdir, necə ki, işarə edir: “Ataları, övladları və qardaşlarından bir qismini seçib doğru yola yönəlttik.”¹

Allah onlara elmdən “asimə” (ismət) mələkəsi olan bir mərhələni verdi və bu mələkə onları günaha və xətaya düçar olmaqdan saxlayır. Bu xüsusiyyəti özlərində daşımaqla onların günaha (hətta kiçik günahlara) düçar olması imkansız olur. Baxmayaraq ki, “ismət” və “ədalət” mələkəsi – hər ikisi günahın baş verməsinə mane olurlar, amma fərqləri bundadır ki, ismət mələkəsi ilə günahın kökü, baş vermə ehtimalı aradan qalxır, amma ədalət mələkəsi ilə insan birdəfəlik günahdan üz döndərmir.”

Davamında buyurur:

“İsmət” mələkəsi təsirində qəti və daimi olmaqla yanaşı, eyni halda azad iradə və seçimlə səciyyələnən insan təbiətini dəyişməyib, onu ismətə məcbur etmir. Necə də məcbur edə bilər, halbuki elm özü ixtiyarın əsaslarından və elmin güclənməsi iradənin güclənməsinə bais olur. Məsələn, sağlamlığını düşünən bir kəs əgər yəqin etsə ki, filan şey öldürücü bir zəhərdir, onun yəqini nə qədər güclü olsa da onu həmin zəhərdən çəkinməyə məcbur etməyəcək; bəlkə yəqin, onu vadar edir ki, öz ixtiyarı ilə zəhərli mayeni içməkdən çəkinsin.”²

Deyilənlərə əsasən hətta Həzrət Əbülfəzl, Əli Əkbər kimi adamlar və əksər imamzadələr, bəzi peyğəmbərlərə, məsum imamlara və Fatimeyi-Zəhraya (s) məxsus olan ikinci növ ismətə malik deyildirlər, eyni halda ömürləri boyu heç bir günaha mürtəki b olmayıblar. Əlbəttə, onların məqamının sair camaatdan dəfələrlə üstün olmasında şəkkimiz yoxdur. Onlar da bir növ ismət məqamının daşıyıcıları idilər. Məsələ burasındadır ki, bəzi peyğəmbərlər və məsum imamlar xüsusunda təzmin olunmuş ismətləri yox idi.

Belə nəticəyə gəldik ki, insan, onu günahdan saxlayan əməli ismətə sahib ola bilər. İnsan istəsə günah etməyə bilər və əgər ciddi üstünə düşsə, nəfsi riyazətlərə qatlaşırsa, nəfsi istəklərini cilovlaya bilsə və Allahla rabitəsini möhkəmləndirsə siddiqlərin məqamına yetişə bilər. Buna görə də mənəvi kamalata çatmaq yolunda hərəkət etməliyik və özümüzə təlqin etməliyik ki, siddiq və ya saleh olmaq istəyirik. Şübhəsiz, əgər insan çalışsa və lazım olan ləyaqəti və tutumu qazansa, Allah bu cür məqamları əta etməkdə paxıllıq etməyəcəkdir. Əslində Allahın Özünü insanı ali məqamlara çatmağa təşviq etmişdir. İslam, mömini kamal yolunda səy göstərməyə çağırmışdır. Allah möminin çalışqan olmasını və aza qane olmamasını istəyir. Mömin ənbianın məqamına baxmalıdır və səy etməlidir ki, onlar qədəm götürdüyü yerə qədəm qoysun.

¹ Əl-Ənam - 87

² Əl-Mizan, c. 11, səh. 177-189 (Darul-kitabul-İslamiyyə)

Əgər biz peyğəmbərlərin məqamına və ismətinə çatma bilmiriksə, siddiqlərin və salehlərin məqamına çatma bilərik, çünki peyğəmbərlərə və imamlara məxsus olan ismət, o iki məqama sahib olmağın şərti kimi göstərilir.

Əvvəldə söylədiyimiz kimi “siddiq” düzgünlükdə, doğruluqda edilmiş mübaliğədir; yəni elə bir doğru-düzgün kəs ki, həyatı boyunca yalana üz tutmur. Belə insanın danışığında, əməlində, hətta fikrində belə yalana rast gəlinmir.

İmanda sədaqətin əhəmiyyəti və ona çatmağın yolları

Peyğəmbər (s) siddiqin və doğruluğun dəyəri barədə buyurur: “-Siddiq yaxşılığa aparıb çıxarır və yaxşılıq da Behiştə. Doğru danışan hər bir kəs, nəhayət, Allah yanında siddiq olaraq tanınar.”¹

Bəlkə də biz sözdə, düşüncədə və rəftarda sədaqətli olmağı elə də çətin bir iş bilməyək. Elə təsəvvür edək ki, çox asanlıqla yalan danışmaya, pis şeyləri düşünməyə və insana yaraşmaz işləri görməyə bilərik. Amma vəqiyyətdə bu çox çətin bir işdir. Biz, hamımızın Allaha imanlı olduğumuzu, Allahı daimən hazır və nazir gördüyümüzü iddia edirik. Amma görək bizim danışığımız və rəftarımız bu iddiamızı təsdiq edirmi?

Biz hərdən təkliddə bəzi işlər görürük ki, əgər yanımızda bir uşaq olsaydı, utanıb o işi görməzdik, bəs belədirsə, biz Allahın bizi hər zaman gördüyünə necə etiqad edirik və pis işlər görürük.

Həqiqətdə Allahı balaca bir uşaqdan da aşağı tuturuq; etiqadımızda sadıq deyilik, etiqadımızda yalan var. Biz etiqad edirik ki, əgər insan ömrünü Allah itaətdə sərf etsə, Allah da onun ömrünün müqabilində elə bir mükafat verəcəkdir ki, bu mükafat dünya və dünyada olanlardan daha dəyərlidir. Amma görən bu etiqadımızda sadıqıkmı? Rəftarımız bu etiqadımızı təsdiqləyirmi?

Əgər bir nəfərin kiçik bir kisədə qızılı olsa onu boş yerə quyuya atar? Ağillı bir insan bu işi görərmı? Ya, əgər bir sikkə qızıl pulu olmuş olsa onu etibarlı bir yerdə gizlədərk ki, itməsin və ya oğurlamasınlar. Deməli, insan heç vaxt öz maddi sərvətini və sərmayəsini bihudə yerə əldən verməz, çünki bu işi ağıldan kənar bir iş görür. Belə olan surətdə, əgər biz ömrümüzün hər anının brilyantdan daha qiymətli olmasına inanırıqsa, onu müftə əldən verməyə necə razı oluruq. Deyək ki, günah etməyək, ömrümüzü yenə də boş yerə keçirmirikmi? Əgər bizim ömrümüzün hər anının müqabilində dünyadan daha qiymətli olan mükafat alacağımıza etiqadımız olsa, onu heç vaxt havayı əldən vermərik; necə ki, dünya malını havayı əldən çıxarmırıq. Əgər min manat salıb itirsək dilxor oluruq və hətta namaz qılanda da

¹ Feyz Kaşani, “Məhcətul-Bəyza”, c. 8, səh. 14

fikrimizdən onu tapmaq keçir. (Adətən bəziləri itiklərini namaz qılanda fikirləşib axtarmağa başlayırlar və yaddan çıxan şeyləri namazda yadlarına salırlar.)

İnsan zəhmətlə ələ gətirdiyi sərvətini asanlıqla başqasının ixtiyarında qoymur, onun qədrini bilir. Çünki onu qazanana kimi çoxlu zəhmətlərə qatlaşmışdır. Amma mümkündür azacıq ziyan hiss etmədən saatlarla ömrünü batıl yolda xərcləsin. Başqa ibarətlə, mümkündür insan malını, pulunu sərf etməkdə paxıl olsun, amma ömrünü sərf etməkdə paxıllıq etməsin; baxmayaraq ki, malın dəyəri ömrün dəyəri ilə bərabər ola bilməz. Deməli, biz axirətə və ömrümüzün hər anında qazana biləcəyimiz axirəvi savablara iddiamızda və imanımızda sadıq deyilik. Əgər belə olmasaydı, həqiqi iman sahibi olsaydıq, ömrümüzü boş, mənasız keçirməzdik, o ki, qalmışdı onu günaha sərf edək! Həqiqətdə bizim həyatımız yalana qarışıq bu iddialarla doludur. Əgər Allah eləməmiş rəftarımızda və danışığımızda da yalan olmuş olsa böyük bir müsibətə düşər olmuşuq. Allah Quranda buyurur: “Ona şərik qoşmadan əksər adamlar inanmazlar Allaha.”¹

Bəlkə də Allah bu ayə ilə bizə anlatmaq istəyir ki, əksər möminlərin imanları şirk ilə qarışıqdır və xalis deyil. Əgər adamın ancaq bir məbudu olsa və müşrik olmasa, onun qəlbində həvəslərə, məqampərəstliyə və bir sözlə dünya məhəbbətinə yer qalmayacaq. Bu cür təmayüllərin, batıl əlaqələrin olması onu göstərir ki, belə insanın bir yox, bir neçə məbudu var: “(Ey Rəsulumuz!) İstəyini özünə tanrı seçəni de, tanıdınmı? Yaranmamışdan öncə də tanıyırdı, (höccətini tamam edəndən sonra) azdırmış onu Allah. Qulaqlarına, ürəyinə möhür vurmuş, gözlərinə pərdə çəkmiş Allah. Allahdan başqa onu doğru yola kim çəkəcək? Bunu anlamazmısınız?”²

Bəli, həvayi-nəfsi olanlar, həvayi-nəfslərini məbud qərar vermişlər və müşrikdirlər. Həqiqətdə iman həvayi-nəfsə aludə olduğu üçün xalis deyil və şirkə bulaşmışdır. Əlbəttə, şirkə bulaşmış imanların hamısı bir həddə deyillər. Bəzən 99 % iman, 5 % şirklə qarışıq olur və bəzən bir həddə çatır ki, Allaha olan əsil iman aradan qalxır.

Bizim günaha aludə olmağımızda şəkk yoxdur, amma görənlərlə ömrünü günahda və mənasız əyləncələrdə keçirmiş bir kəs, qərara gəlsə ki, günahdan əl çəksin və öz imanında, etiqadında sadıq olsun və vəqiətdə siddiq olsun, belə bir iş mümkündür, ya yox? Aydındır ki, bu iş mümkün olan işdir. Hətta ömründən altmış il keçəndən sonra yenə də insan siddiq olması üçün qərara gələ bilər, bu şərtlə ki, öz keçmişindən tövbə edə və qalan ömrünü Allaha itaətdə sərf edəcəyi qərarına gələ. Rəftarı Allah istəyən

¹ Yusif - 106

² Casiyə - 23

kimi olmalıdır: oyaqlığı, oturması, durması, get-gəli, camaatla rəftarı – hamısı Allah üçün olmalıdır. Bu mümkün olan bir işdir, amma qısa bir müddətdə hasil olmur, qısa bir müddətdə insan siddiqə çevrilir. “Siddiq” bir mələkdir ki, davamlı və uzun səyin nəticəsində insanda yaranır. Altmış ildən sonra siddiq olmaq istəyən kəs, o qədər çalışmalıdır ki, siddiq mələkəsi, həmin söylədiyimiz dəqiq mənasında, onda yaransın. Mümkündür bir adam həmin mələkəni qazanması üçün iki il uzun zəhmətlərə, davamlı ibadətlərə qatlaşınsın. Bu halda, siddiq olandan sonra onun dərəcəsi, siddiq olmaq üçün bir il zəhmət çəkmiş şəxsin dərəcəsinin iki bərabəri olacaqdır və həmçinin onun mükafatı da artıqlaması ilə veriləcəkdir. Eləcə də, əgər həmin məqama çatmaq üçün uzun illər zəhmət çəkməli olsa, onun dərəcəsi yuxarı olacaqdır, indi gör, insan həddi-büluğ çağından Allaha bəndəlik etmək fikrinə düşsə nə olar. Doğrudan-doğruya Allahın yolundan başqa ayrı bir yola düşməyə, Allah fikrindən qeyri şeyləri beynində fikirləşməyə və hətta günahı xəyalına belə gətirməyə. İnsanın, hətta günahı fikirləşməyəcək həddə, belə bir məqama çatma bilməsinə inanmaq bizə olduqca çətindir, amma bizim üləmələrimiz arasında bu məqama çatan adamlar olub. Nəql edirlər ki, rəhmətlik Seyyid Rəzi və Seyyid Mürtezə (Allah hər ikisinə rəhmət etsin) camaat namazı qılmaq istəyirdilər. Böyük qardaş olan Seyyid Mürtezə işarə ilə Seyyid Rəziyə çatdırmaq istəyir ki, mənim ədalətimdə heç bir şübhə-filan yoxdur; buna görə də deyir: “- Bizdən hər kim indiyə qədər günaha batmayıbsa, camaat namazının imamətini də o öhdəsinə götürsün.” Seyyid Mürtezə bu sözlərlə qardaşına anlatmaq istəyir ki, mən həddi-büluğ yaşından indiyə qədər günaha mürtəkib olmamışam. Seyyid Rəzi cavabında deyir:

“- Həmçinin, indiyə qədər günahı xəyalına gətirməyən kəs camaat namazının imamətini öhdəsinə götürsün.” Yəni, mən hətta günahın fikrini də zəhnimə salmamışam!

Böyük şəxsiyyətlərdən biri nəql edirdi ki, 60 il bundan qabaq Qacar nəslindən bir nəfər var idi ki, bir zamanlar İraqda İranın baş konsulu vəzifəsində işləyirdi. Bu adam pəhləvan cüssəli bir şəxs idi və yeri-yəndə çox vüqarlı addım atırdı. Onun bu cür vüqarlı, başıyuxarı yol yeriməsini bəzi adamlar onun təkəbbürlü olmasına yozurdular. Amma mən isə onda bir təvazökarlıq da hiss eləmişdim və arada bir sirrin olduğunu güman edirdim. Mən onu tanıyırdım. Nəhayət, ölüm ayağında iki nəfər mərcə müctəhidin dalınca adam göndərir ki, vəsiyyətini onlara həvalə etsin. Ölüm halında o iki nəfər müctəhidin hüsurunda belə demişdi: “Pərvərdigara! Sən Özün şahidsən ki, mən həddi-büluğ çağından indiyə qədər bilərəkdən günaha batmamışam!” O, həmin halda, hər kəsin ölüm ayağında günahlarına etiraf etdiyi bir vaxtda, özü də iki nəfər müctəhidin hüsurunda deyir “mən büluğ yaşından indiyə qədər günah etməmişəm.” Bu hadisəni danışan həmin alim

deyir: “- Bu əhvalatı eşidəndən sonra anladım ki, onun belə iddia etməyə haqqı var idi.” Bəlkə də həmin böyük alim onun batinini görürmüş, çünki Allah övliyalarından bəziləri adamların batinlərini oxuya bilirlər.

Cavanlığın ilk çağlarından özünü günahdan qoruyan və ancaq Allaha nəzər yetirən belə bir kəs, məlumdur ki, siddiqlərin məqamından kənarda olmayacaqdır.

OTUZUNCU DƏRS

Zikrin məqamı, faydalı əlaqələr və dostu seçməyin meyarı

Guşənişinliyin, təkliyə çəkilməyin faydaları;
Başqaları ilə get-gəlin, əlaqə saxlamağın faydaları;
Ülfət və qardaşlıq ilahi nemətlər sırasında;
Dostun seçilməsi meyarı;
Qafillər arasında Allahı yad etməyin əzəməti;
İnsanın öz danışığına nisbətdə məsuliyyət daşması;
Möminlə bir süfrədə oturmağın hüsniyyəti və fasiqin süfrəsindən
çəkinmək.

Zikrin məqamı, faydalı əlaqələr və dostu seçməyin meyarı

Həzrət Peyğəmbərin (s) Əbuzərə nəsihətlərinin bu bölümü başqaları ilə oturub-durmağa, əlaqə yaratmağa aiddir. Əxlaq alimlərinin öz kitablarında yad etdiyi və az-çox ixtilafda olduqları məsələlərdən biri də budur ki, İslami əxlaq baxımından başqaları ilə qaynayıb-qarışmaq, ictimai olmaq yaxşıdır, yoxsa təkliyə qapılıb bir kənara çəkilmək? Başqaları ilə qaynayıb-qarışmağın əhəmiyyəti barədə çoxlu rəvayətlər nəql olunmuşdur, o cümlədən İmam Baqir (ə) buyurur: “- Övladlarım, xalqla elə davranın ki, əgər onların arasında qayıb olsanız, sizi yenidən görməyə müştəq olsunlar və əgər ölsəniz sizin üçün ağlasınlar.”¹

Əxlaq alimlərinin təkliyə qapılmağın faydaları haqqında söylədikləri şeylər xalqla qaynayıb-qarışmağı mənfi cəvələndirir. Bunun müqabilində başqaları ilə rəbitədə olmağın faydalarını zikr etmişlər və təkliyə qapılmağın zərərini göstərmişlər.

Guşənişinliyin, təkliyə çəkilməyin faydaları

O cümlədən təkliyə qapılmağın faydaları haqqında sadalamışlar:

A – Cəmiyyətdən uzaqlaşmaq ibadət, dünyəvi və axirəvi işlərdə təfəkkür etmək üçün fərağat vaxtın yaranmasına, Allahla münacata üns tapmağa və həmçinin ilahi sirləri dərk etməyə və Allahın yaratdıqlarının qəribəliyi haqqında düşünməyə səbəb olur. Xalqla get-gəl etmək insanı bu ilahi inayətlərdən məhrum edir. Deyilmişdir:

¹ Biharul-ənvar, c. 42, səh. 247

“Təkliyə qapılmağın tərbiyəvi və mühüm roluna görə idi ki, Həzrət Məhəmməd (s) öz risalətinin astanasında təkcə Həra dağına (mağaraya) gedərdi və Allahı ilə münacata çəkilərdi. Məhəmməd peyğəmbər (s) bir müddət beləcə xalqdan fasilə götürərdi, nəhayət, nübuvvət nuru onun qəlbində şölə saçıdı və bundan sonra xalq onu Allahdan ayıra bilmədi.”

Baxmayaraq ki, peyğəmbər fiziki olaraq xalqın arasında olurdu, amma ürəyi Allahın yanında idi, qəlbini Allahı zikr və yad etməklə yaşadırdı.

Peyğəmbərlik qüvvəsi olmadan, ilahi dərğahın munisi məqamına çatmadan insanın zahirdə xalqla qarışib, batində Allahı nəzərdə tutması olduqca çətin, bəlkə də imkansız bir işdir.

B – Təkliyə çəkilməklə insan əksər günahlardan xilas olur. Günahların əksəriyyəti xalqla təmasda hasil olur, məsələn, qeybət, riyə. Çünki xalqın içərisində olanda insan riyaya, nifaqa mübtəla olur. Çünki, əgər xalqla müdara etməsə, onları pis işlərdən çəkəndirməyə çalışsa, onu incidəcəklər. Bunun müqabilində əgər onlarla qaynayıb-qarışsa, müdara etsə və onların çirkin əməllərinin qarşısında sükut etsə, riyaya mübtəla olacaqdır. Camaatla get-gəl etməyin eyblərindən biri də insanda dünya hərisliyini artırmasıdır.

Təbiidir ki, insan nəfsini öz yerində oturtmağı bacarmırsa, üzərində işləməyib, nəfsini onu uçurumdan qoruya biləcək mərhələyə çatdırmayıbsa camaatla ünsiyyətdə günahə əl uzadacaqdır. Çox vaxt xalqla ünsiyyətdə olmağın özü günahə bulaşmağın zəminəsini yaradır.

C - İxtilaflardan və keşməkeşlərdən azad olmaq, dini qorumaq və nəfsi ictimai azgınlıqlardan uzaqlaşdırmaq. Çünki cəmiyyət olan yerdə təəssüb, düşmənçilik də olur. Bu cəhətinə görə də cəmiyyətdən kənarlaşan kəs bu cür problemlərdən amanda olur.

D - Camaatın dilindən nicat tapmaq. Bəzən başqaları qeybət etməklə insana əziyyət edirlər. Bəzən ona bədgüman olmaqla, bəzən təhmət vurmaqla, hərdən də narəva sözlər danışmaqla insanın narahatlığına səbəb olurlar. Bu üzəndən də insan xalqdan uzaqlaşanda bu kimi işlərdən rahat olur. Əgər camaatla qaynayıb-qarışsa, onların məclisinə qatılsa paxıl adamların paxıllığından, dedi-qodudan amanda olmayacaq. Hər an fitnə törədib, ona arxadan zərbə vurmaq fərsətini güdüb, onu tutduğu məqamından aşağı salmağa çalışacaqlar.

E – Tənhalığa üz tutmaq, bir güşəyə çəkilmək camaatın insana tamah salmamasına və insanın da gözünün camaatın malında, mülkündə qalmamasına səbəb olur. İnsanın asudəliyi ondadır ki, camaatın gözü ondan yığılsın. Çünki insan heç vaxt camaatın razılığını cəlb edə bilmir, çünki umacaqları, intizarları çoxdur. Bu cəhətdən nəfsin islahına çalışmaq, camaatı razı salmağa çalışmaqdan daha yaxşıdır.

Başqalarının haqqını ödəmək istəyən bir kəs – məsələn, yas məclislərində iştirak etmək, xəstələrə baş çəkmək, toy məclislərinə getmək və s. - əgər

bütün bu işləri görüb çatdırmaq istəsə, vaxtı hədəf gedəcəkdir və digər işlərə vaxtı qalmayacaqdır. Əgər onlardan bəzisinə getsə, bəzisinə getməsə, nə qədər üzürlü olduğunu deyib dəlil gətirsə də, üzrünü qəbul edən olmayacaqdır. Bu cəhətdən də başqalarına borclu qalacaqdır və bunun özü kin-küdurətə, düşmənçiliyə səbəb olacaqdır. Amma bu işlərdən birdəfəlik fasilə götürən adam üçün bu cür problemlər çox az ortaya çıxır.

Ə - Tənhaliğa çəkilən şəxsin canı məğrur, axmaq insanları müşahidə etməkdən – ki, onlarla görüşmək insanın ovqatını korlayır – rahat olur. Əməşə dedilər: “- Gözün niyə narahat oldu?” Dedi: “- Dikbaşlara, məğrur insanlara baxdım.” Buna görə də dünyəvi baxımdan axmaq, məğrur insanları görmək insanın ruhuna mənfi təsir göstərir və mənəvi baxımdan insan onları gördüyündə, onların qeybətini etməkdən çəkinmir. Əlavə olaraq elə ki, insan başqalarının qeybətindən, özünə vurulan töhmətlərdən və sözbazların dedi-qodularından azar-əziyyət gördü, bu da onların cavabını verməyə can atacaqdır. Bütün bunlar insanın dininin xarab olmasına bais olur. Bir guşəyə çəkilməklə insan bu zərərlərdən amanda qalır.

Başqaları ilə get-gəlin, əlaqə saxlamağın faydaları

İnsanın əksər dünyəvi və dini ehtiyacları başqalarının köməkliyi ilə həll olur və başqaları ilə get-gəl etmədən, əlaqə qurmadan hasil olmur.

Deməli, başqaları ilə get-gəllə insanın qazana biləcəyi şeylər, tənhaliğa çəkilməklə əldən çıxmış olur. Təbiidir ki, həmin mənafeinin əldən çıxması tənhaliğa çəkilməyin eyblərindən biridir. Deyilənləri nəzərə alaraq başqaları ilə rabitədə olmağın bəzi faydalarını bu şəkildə sadalamaq olar:

A – Öyrənilib-öyrətmək. Qarşılıqlı öyrənilib-öyrətməyin əhəmiyyəti hər kəsə aydındır və ən üstün ibadətlərdən sayılır. Təbiidir ki, başqaları ilə ünsiyyətdə olmadan öyrənilib-öyrətmək də hasil olmur. Tənhaliğa çəkilən şəxsin elm öyrənilib-öyrətmək imkanı olmur. Aydındır ki, tənhaliğa qapılmaqla dini və dünyəvi elmləri öyrənməkdən geri qalan kəs, əgər dininin ehkamlarını öyrənə bilməsə, dünyəvi biliklərdən xəbərsiz qalsa, sağalmaz bədbəxtliklərə mübtəla olacaqdır.

B – Qarşılıqlı faydalar. Təbiidir ki, xalqdan bəhrələnmə bilmək üçün onlarla ticarətdə, əlaqədə olmaq lazımdır. Bu mühüm iş başqaları ilə rabitə qurmadan mümkün deyil. Başqalarından xeyir götürmək istəyən kəs gərək tənhaliğa çəkilməyi tərk və xalqla qaynayıb-qarışmağına səy etsin. Əlbəttə, onun səyi və işi Allahın istəkləri yönündə əncam tapmalıdır.

Amma başqalarına xeyir yetirməyin qaydası budur ki, şəxs öz malı, cismi, fikiri ilə başqalarına bəhrə versin və onların ehtiyaclarını ödəsin. Həqiqətdə başqalarının ehtiyaclarını ödəməyə qalxmaq olduqca savablı bir işdir və bu iş xalqla qaynayıb-qarışmadan hasil olmur. Xalqın çiyindən yükü götürə bilən, onların problemlərinin həllinə çalışa bilən şəxs, böyük bir fəzilətə nail

olmuşdur. Bu cür mühüm iş tənhalığa üz tutmaqla hasil olmur. Guşənişin olan insan ancaq fərdi ibadətlərini (nafilə və müstəhəbbi namazlar kimi) və şəxsi işlərini görə bilər.

C – Tərbiyə etmək və tərbiyələnmək. Yəni, xalqın xoşagəlməz adət və əxlaqının əlacına çalışmaq və dözmək, nəfsin əzilməsi və şəhvetin, istəklərin payımal olmasını nəzərdə tutub camaatın xoşagəlməz əxlaqına, əziyyətlərinə səbirli olmaq. Bu iş ancaq xalqla qaynayıb-qarışdıqda mümkün olur. Nəfsin paklaşması və özünütərbiyə yönündə heç bir iş görməyən, şəriət qanunları çərçivəsində şəhvetini kontrol edə bilməyən şəxs üçün, xalqla qaynayıb-qarışmaq (bu şərtlə ki, müsbət yönlü olsun) tənhalığa çəkilməkdən daha yaxşıdır. Başqalarını tərbiyələndirmək budur ki, onları pis işlərdən qorxudub çəkindirəsən, necə ki, müəllim öz şagirdi ilə belə edir. Tənhalığa çəkilməklə əldə edilənlər xalqın içərisində əldə edilən nəticələrlə müqayisə olunmalıdır. Aydınlaşdırılmalıdır ki, xalqla rabitədə olmağın insanın əxlaqının paklaşmasında rolu nə qədərdir, bundan sonra ən yaxşı yol seçilməlidir.

D - Başqaları ilə dostluq və üns. Bu mühüm iş məclislərdə iştirak etmək, başqaları ilə oturub-durmaqla hasil olur. Əlbəttə, insanı harama çəkən məclislərdən uzaq olmaq lazımdır, dostluq Allahın istəkləri və şərin buyruqları əsasında qurulmalıdır. İnsan onun kamalını, biliyini zənginləşdirən məclislərə qatılmalıdır, insanın vaxtını hədəfə verən, maddi və mənəvi zərərlər bahasına başa gələn məclislərdən uzaq gəzilməlidir. İnsanın xoşbəxtliyə, bədbəxtliyə nail olmasında dostun, yoldaşın rolu çox böyükdür. Bu cəhətdən də dostun seçilməsinə həddən artıq diqqət edilməlidir.

Peyğəmbər (s) buyurur: “- İnsan öz dostunun dinindədir. Belə isə, sizdən hər biriniz baxıb görsün kiminlə dostluq edir.”¹

Loğman, alimlər, üləma ilə oturub-durmağın əhəmiyyəti haqqında oğluna deyir: “- Övladım! Alimlərlə həmsöhbət ol və qarşılarında təvazökar olub dizi üstə otur. Bil ki, qəlblər hikmətlə dirilik tapır, necə ki, ölmüş torpaq yağış ilə cana gəlir.”²

Və ya, Sədi, alim və abidlə həmsöhbət olmağın fərqi barədə deyir: “- Sufilər xanəqahından bir nəfər üz döndərüb mədrəsəyə gəlir. Ondan soruşdum: “- Alimlə abid arasında nə fərq gördün ki, onu buraxıb bunu tutdun?” Dedi: “- O dalğalar arasından öz kilimini dartıb çıxartmağa çalışırdı, amma bu cəhd edir ki, boğulanı dartıb çıxartsın.”

E - Cəmiyyət arasında olmağın faydalarından biri də savab qazanıb başqalarına da savab qazandırmaqdır. Savaba nail olmaq xalqın yas

¹ Biharul-ənvār, c. 74, səh. 194

² Biharul-ənvār, c. 1, səh. 204

mərasimlərində iştirak etməklə, xəstələrə baş çəkmək, dost-tanışın evinə get-gəl etmək və onların qəminə, sevincinə şərik olmaqla hasil olur. Çox vaxt bu kimi mərasimlərə qatılmaq müsəlmanların qəlbinin şad olmasına, qardaşlıq əhdinin möhkəmlənməsinə səbəb olur. Bunun özünün böyük savabı vardır. Amma başqalarına savab yetirmək budur ki, qapını başqalarının üzünə açıq qoysun ki, camaat müsibətdə, sıxıntıda onun evinə gələ bilsin və dərvinə şərik olub qəm-xarı olsun, şadlıqlarda onun nemətindən bəhrələnilib, ona gözaydınlığı verib təbrik desin. Bu işlərlə camaat savaba batmış olur. Əgər bir nəfər alim evinin qapısını başqalarının üzünə açıq qoysa, bu iş səbəb olacaq ki, xalq onu ziyarət etməklə savab qazansın.

Ə – Təvazökarlıq. Başqaları ilə oturub-durmağın nəticəsində insanda təvazökarlıq xisləti meydana çıxır ki, tənhalığa çəkilməklə insan yüksək məqamlardan sayılan bu xislətə nail ola bilmir. Çünki hərdən kibrin özü insanın tənhalığa üz tutmasına səbəb olur.

Nəql edirlər, bir nəfər alim hikmətə dair 360 risalə yazır. İş o yerə çatır ki, Allah yanında yüksək məqam sahibi olduğunu görür. Allah onun zamanəsinin peyğəmbərinə vəhy edir ki: “- O alimə söylə, -“sən yer üzünü nifaqla doldurub bir-birinə vurmusan, Mən sənəin pərişanlığa səbəb olan işlərini bəyənmiyəm.” Bundan sonra həmin alim tənhalığa çəkilir, cəmiyyətdən aralanır və yerin altında balaca bir daxmada yaşamağa başlayır. Həmin alim öz-özünə deyir: “- İndi Allah-Təala məndən razı qalacaqdır.” Allah öz peyğəmbərinə vəhy göndərir ki, - “ona denən xalqla qaynayıb-qarışmayınca, onların əziyyətlərinə səbr etməyincə Mən səndən razı olmayacağam.” Bu sözləri eşidən alim öz xəlvət daxmasından çıxıb camaat arasına qatılır – küçədə, bazarda adamlarla həmsöhbət olur, bir süfrədə əyləşib çörək yeyir. Nəhayət, Allah vəhy edir: “- İndi səndən razı qaldım.”

O qədər insanlar olub ki, evlərində oturub camaatdan aralı gəziblər və həmin tənhalığa qapılmaları onların təkəbbürünə səbəb olub. Bundan sonra həmin təkəbbür onların camaatla qaynayıb-qarışmalarına mane olub, çünki başqaları ilə bir məclisdə oturmağı özlərinə sığışdırmayıblar.

J – Təcrübə qazancı. İnsan camaat arasında təcrübə qazanır, çünki insan başqalarının arasında olmaqla onları fikirlərinə, əməllərinə vəqif olur. Onların əməllərindən həyatda düşüb-çıxdıqları çətinliklərdən agah olmaqla, həyatın düzgün yolunu başa vurmaqda özlərinə təcrübə toplayırlar. Məlumdur ki, insan əqli təklikdə onun dünyasına və dininə lazım olan şeyləri anlamağa kifayət etmir və bu işlərdə təcrübə ona kömək edir. Təcrübəsi olmayan kəsə tənhalığa çəkilmək fayda vermir.

Deyilənlərə əsasən aydın oldu ki, nə bütövlükdə tənhalığa çəkilməyi rədd etmək olar, nə də bütövlükdə camaatla qaynayıb-qarışmağı, get-gəl etməyi

müsbət hal kimi qiymətləndirmək olar. Hər kəsin öz ruhiyyəsinə, oturub durduğu adamların ruhiyyəsinə və bu əlaqələrin məqsədinə görə hökm fərq edir. Bir sözlə, camaatdan uzaq gəzmək düşmənçiliyə və ədavətə səbəb olur, onlarla ifrat həddə qaynayıb-qarışmaq isə insanın əxlaqını korlayır. Buna görə də insan bütün hallarda bu ikisinin arasında olan orta həddə riayət etməlidir.

Ülfət və qardaşlıq ilahi nemətlər sırasında

Şübhəsiz Allah yaratdığı bütün şeyləri – dağdan, dərədən, meşədən, dənizdən tutmuş, insanlara, heyvanlara qədər – hamısını nemət qərar vermişdir. Fənn əhlinin təbirilə desək, bu aləm həmahəng, harmonik bir sistemə malikdir ki, onun bütün hissələri bir-birilə sıx əlaqə təşkil edirlər. Vəqiyyətdə aləmə gözəl, əhsən bir sistem hakimdir və hər şey öz yerində qərar tutmuşdur. Bütün yaradılmışlar bir-biri ilə sıx rəbitədə olub, bir-birindən bəhrələnirlər. Bu qanunauyğunluq sırasında insanlar Allahın həyatda onlar üçün nəzərdə tutduğu hədəfə görə ki - bu hədəf insanın kamala yetməsidir – bir-birilərinə faydalı olub, bir-birilərindən müsbət bəhrələnməlidirlər. Başqa bir tərəfdən, Allah-Təalanın əslində insanları əhsən sistem xəttində kamala doğru irəliləmələri üçün bir-birilərinə nemət qərar verməsinə baxmayaraq, amma insan faili-muxtar olduğu üçün Allahın nemətlərini bədbəxtliyə və zərəmə də çevirə bilər. Necə ki, Allah buyurur: “Məgər görməzmi oldun, Allahın nemətini küfrlə necə dəyişmiş onlar, öz qövmlərini də məhvə yuvarlatmışlar?”¹

Deyilənləri nəzərə alsaq, insanlar başqalarının onlardan bəhrələnmə bilmələri üçün, həm özlərini başqaları üçün nemətdə qərar verə bilərlər, həm də onların bədbəxtliyə düşər olmalarına səbəb ola bilərlər. Qardaşlıq və dostluq əlaqələri ilahi nemətlərdən biri olub Allahın xüsusi inayətini daşıyır, o yerə qədər ki, Allah buyurur: “Allahın ipindən yapışın hamılıqla, ayrılmayın ondan. Anın Allahın sizə verdiyi bol neməti. Düşmənin idiniz bir zaman, qəlblərinizi Allah birləşdirdi. Onun nemətilə qardaş oldunuz...”²

Belə isə, xalq arasında ilahi nemət olan ülfət və peyvəndin qədri bilinməlidir, həmçinin bu ülfətin möhkəmləndirilməsinə çalışılmalıdır. Bir müsəlman səy etməlidir bütün hallarda öz müsəlman qardaşının qəmxarı və yavəri olsun.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “- Müsəlman müsəlmanın qardaşı, onun görəni gözü və bələdçisidir. Müsəlman müsəlmana xəyanət etməz, zülm rəva bilməz, yalan deməz və onun qeybətini etməz.”³

¹ İbrahim - 28

² Ali-İmran - 103

³ Usuli-Kafi, c.2, səh. 166

Amma demək olmaz bütün insanlarla əlaqə yaratmaq yaxşıdır və eləcə də əksinə, demək olmaz insanlarla oturub-durmaq mütləq şəkildə zərərli və insan heç kimlə get-gəl etməməlidir. Bəlkə elə bir meyarı nəzərdə tutmaq lazımdır ki, onun əsasında müsbət yönlü əlaqələri insanın zərərinə səbəb olan əlaqələrdən ayırmaq mümkün olsun. İnsan ona mənəvi və ilahi hədəflərə çatmaqda kömək edən məclisləri, insanları tanımalıdır, bilməlidir ki, ruhi təkamülə çatması üçün kiminlə oturub durmalıdır və ya kimə müsbət, tərbiyəvi təsir qoya biləcəyini ayırd etməlidir. Başqalarına müsbət təsir göstərməyin özü də insanın təkamülünə səbəb olur. Əgər insan başqalarına xidmət etməyi özünə borc bilsə - istər maddi xidmət olsun, istərsə də mənəvi – və özünə vəzifə bildiyi üçün başqalarını doğru yola yönəltsə, özü təkamül edəcəkdir. Çünki insanlıq vəzifəsini yerinə yetirdiyinə görə Allaha ibadət etmiş olur və nəticədə daha da kamilləşir.

Həqiqətdə bu aləmdə, biz başqalarına nə qədər xidmət etsək, əgər düzgün və şəriətin buyuruqları əsasında olmuş olsa, həmin xidmət həqiqətdə özümüzlə qaydacaq; yəni Allaha ibadət etmiş oluruq və savabı özümüzlə aid olacaqdır. Deməli, əgər ictimai əlaqələr insanın başqalarına xeyir verməsinə və ya başqalarından özünə mənəvi xeyir göturməsinə səbəb olarsa, qaynayıb-qarışmaqla daha da yaxşı hədəfinə fikir verərsə və elmi, qəlbi diqqəti artmış olarsa, bu cür ictimai əlaqələr onun üçün dəyərlidir.

Bunun müqabilində insanın onun dünyasına və axirətinə heç bir xeyri olmayan məclislərə qatılması, onun geriləməsinə, qəflətinə səbəb olan yerlərə get-gəl etməsi bəyənılən deyil. Buna görə də hər insanı dostluğa seçmək düzgün deyil. Dostun yüksək və dəyərlı xislətləri dostluğa səbəb olmalıdır. Əlbəttə, dostda olan həmin ali xislətlər başqaları ilə həmsöhbət olduğunda təsir bağışlayır. Düzdür ki, bəzi dostluqlar dünyəvi faydalara görə olur, hər iki tərəf pulu, vəzifəni nəzərdə tuturlar, amma ən mühüm faydalar dini faydalardır. Məsələn, həmsöhbətin elmindən, əməlindən, yüksək mənəvi məqamından faydalanmaq kimi.

Dostun seçilməsi meyarı

Münasib dostu seçməyin çətinliyi, yaxşı və pis dostun insana göstərə biləcəyi mənfi və müsbət təsiri nəzərdə tutaraq İslam qaynaqlarında dostu seçməyin meyarlarını bəyan edən fəsillərə yer verilmiş, əxlaq ustadları münasib dostun xüsusiyyətlərini sadalamışlar. O cümlədən, Allahın Rəsulundan (s) soruşanda ki, ən yaxşı dost kimdir, cavabında buyurur:

“- O kəsdır ki, görüşü Allahı sizə xatırladır, danışığı elminizi artırır və əməli axirəti sizin yadınıza salır.”¹

¹ Biharul-ənvır, c. 71, səh. 186

Həzrət İsanın (ə) səhabələri ondan soruşanda ki, kiminlə oturub-duraq, cavabında deyir: “- O kəslə oturub-durun ki, onu görməyiniz Allahı sizin yadınıza salsın, əməli sizi axirətə müştəq etsin və elmi sizin əqlinizi, məntiqinizi artırsın.” Həmçinin onlara buyurur: “- Günah əhlindən uzaqlaşmaqla Allaha yaxınlaşın, günahkarlarla düşmən olmaqla Allahla dost olun və onları qəzəbləndirməklə Allahın rizayətini qazanın.”¹

Qurani-Kərim Haqqın və ilahi peyğəmbərlərin yolundan çıxmaqla özünə və başqalarına sitəm edərək Allahın qəzəbinə gəlmiş ziyankarın dilindən belə buyurur:

“Vay halıma! Kaş filankəsi özümə dost etməyəydim;

And olsun ki, Quran mənə gəldikdən sonra məni ondan (Qurana iman gətirməkdən) o sapdırdı. Şeytan insanı (yoldan çıxartdıqdan, bəlaya saldıqdan sonra) yalnız buraxar (zəlil, rüsvay edər).²

Bu qəbildən olan ayələr ona dəlalət edir ki, insanın azmasına səbəb olan amillərdən biri də yararsız və namünasib dostlardır. Buna görə də tapşırıqlar ki, mömin batini çirkin adamlardan və günah üstündə düzənlənmiş məclislərdən uzaq olsun. Əlbəttə, insanlar hamısı bir cür deyillər. Bəziləri elə möhkəm iradəyə malikdirlər, özlərini elə hazırlayıb bərkitməşlər ki, hər hansı şəraitdə təsir altına düşməzlər, əksinə, qarşı tərəfi təsir altına alırlar. Amma bəziləri iradənin sütlüyündən, imanın zəifliyindən, hər kimlə oturub-qalxsalar qarşı tərəfin rəngi-ruhunu mənimsəyirlər. Bunun üçün də insan kiminlə oturub-durduğuna diqqət etməlidir. İradələri güclü olanlar da başqalarının təsir altına düşməmələrinə baxmayaraq baxıb görməlidirlər kimdən daha çox fayda götürə bilərlər, kiminlə oturub-durmaları daha məsləhətlidir.

Deməli, hər bir şəraitdə camaat arasında olduqda, əgər onlarla oturub-durmaq Allahı bizim yadımıza salırsa, onunla oturub-durmaqla bizim elmimiz artırsa, onların köməkliyi ilə həyatın düzgün yolunda rahat qədəm götürə bilirsə, məlumdur ki, bu cür əlaqələr tərbiyəvi və lazımlıdır; amma bundan qeyri surətdə camaat arasına qatılmalar əks və xoşagəlməz nəticələr verəcəkdir. Deməli, mütləq şəkildə deyə bilmərik ki, hər görüş yaxşıdır və insan hər məclisə gedib hər kəslə oturub-durmalıdır. İnsan gülərlüylü, xoşrəftar olmağı bəhanə edib hər kəslə əlaqə yaratmamalıdır. Həqiqətdə bu cür fikirlərlə insan özünü aldatmış olur.

Hər kəslə get-gəl etmək insanın xeyrinə deyil. Çox vaxt insan əvvəldə pak niyyətlə məclisə daxil olur, sonra anlayır ki, bu məclisə qatılmağı onun ziyanına imiş. Çünki, görür yaxşı hesab etdiyi adamlar qeybət, yalan, bihudə sözlər danışirlər və onu dünyəvi keçici ləzzətlərə dəvət edirlər. Ya rəftarları

¹ Biharul-ənvar, c. 18, səh. 189

² Furqan – 28-29

bir cürdür ki, insanı dünyaya çəkir və axirətdən qafil edir. Belə olan surətdə insan xoşüzlüyün yaxşı əxlaq olduğunu bəhanə edib onların sırasına qatılmamalıdır. Amma özünə güvənirsə, mənəvi gücü onlara təsir göstərəcək qədər güclüdirsə qatılmağın maneəsi yoxdur. Düzdür ki, bilir onların rəftarı bəyənilməzdir, amma onları moizə və nəsihətlə hidayət edə biləcəyinə arxayındır. Əmr be məruf, nəhy əz münkər niyyəti ilə - ki, müqəddəs şəriətdə bu işə xüsusi əhəmiyyət verilir – belə get-gəllər yaxşı ola bilər.

Rəvayətlərin birində peyğəmbər (s) buyurur: “- Baxın görün kiminlə yoldaşlıq edirsiniz, çünki hər kəsin ölümü çatanda Allahın hüsurunda dostlarını onunla qarşı-qarşıya qoyarlar. Əgər dostları yaxşı dəstədən olsalar, onu da yaxşıların sırasında yerləşdirərlər, əgər pislərdən olsalar, o da həmin zümrədə yer tutar.”¹

Deməli, əgər sual olunsay ki, İslam əxlaqı baxımından cəmiyyət arasına qatılmaq, insanlarla qaynayıb-qarışmaq yaxşıdır, yoxsa təkliyə çəkilib guşənişin olmaq, cavabında deyirik: belə deyil ki, get-gəl etmək bütün hallarda yaxşı olsun, təkliyə çəkilmək pis; məsələn ondadır ki, insan onu günahə sürükləyən, haqq yoldan azdıran, imanının zəifləyib şəkkə-şübhəyə düşməsinə səbəb olan kəslərdən kənarlaşmalıdır. Bu kimi azğın məclislərdən, adamlardan uzaqlaşaraq təkliyə çəkilmək lazım və yerində atılan addımdır.

Bunun qarşılığı olaraq insanlarla qaynayıb-qarışmağı tərk etmək, ictimai məsələlərdən kənarda qalmaq, insanı Allahın ictimai həyatın sayəsində qərar verdiyi bir sıra nemətlərdən məhrum edir və onu başqalarının qarşısında görməli olacağı vəzifələrdən saxlayır. Həqiqətdə təkliyə çəkilməyin mənfi cəhəti budur ki, bir sıra vacib əməllərin tərk edilməsinə səbəb olur. İnsan ictimai həyatın sayəsində kamil olan elm və bilik kəsb etməkdən qalır, onun dünyası və axirəti üçün başqalarının ona edə biləcəyi maddi və mənəvi köməklərdən, sağlam əxlaqi adət-ənənələrdən məhrum olur. Əgər hər kəs təkliyə qapılıb bir kənarda ibadətlə məşğul olmağa başlasa, başqaları ilə qaynayıb-qarışmasa, İslamın ictimai qanunları məəttəl və dondurulmuş olacaqdır. Buna görə də başqaları ilə qaynayıb-qarışmağın və əlaqələri kəsməyin - hər birinin öz yeri var və yerində hər biri bəyəniləndir. Elə-belə tənhalığa çəkilmək yaxşı deyil. Amma riyadan uzaq olmaq üçün başqalarının gözündən uzaq bir yerdə ibadət etməyin eybi yoxdur. Gündəlik problemlərin və camaatla olan əlaqələrin bu ibadətlərə mane olmaması üçün yaxşı olardı bu kimi əməllər təklikdə və gecələr görülsün. Çünki gecə, Allaha ibadət edib münacata çəkilmək üçün münasib zamandır. İnsan bu vaxtları gündəlik fəaliyyətlərindən azad olur, özü haqqında düşünməyə

¹ Usuli-Kafi, c. 4, səh. 451

fürsət tapır və Allahı yad etməklə qəlbini cilalayır. Allah-təala buyurur: “Şübhəsiz ki, gecə (namaz qılmaq üçün yataqdan) qalxmaq (çox çətin olsa da) daha əlverişli və (o zaman) söz demək (Quran oxumaq, dua etmək) daha münasibdir! Çünki gündüz (ya Peyğəmbər) sənin uzun-uzadı davam edən (dünyəvi) işlərin vardır.”¹

Gündüz vaxtı insan əlinə təsbih alıb zikrə məşğul olmamalıdır, əksinə, camaat arasına qatılıb onların kənarında öz vəzifəsinə əməl etməlidir. İnsanların arasına qatılmadan, başqaları ilə qaynayıb-qarışmadan, tək bir otağa qapılmaqla və ya məsciddə gün keçirməklə nə elm öyrənmək olar, nə elm öyrətmək, nə də başqalarını hidayət etmək olar. Tənhalığa çəkilməklə insan ictimai xeyriyyə işlərində iştirak etməkdən, cəmiyyət qarşısında bir fərdin daşdığı vəzifələrdən məhrum olur. İndi gör siyasi səhnədə, daxili və beynəlxalq məsələlərdə, digər ölkələrin müsəlmanlarına kömək etməkdə insan hansı məsuliyyətlərdən boyun qaçırmış olur. Başqa bir tərəfdən, insan elə bilməməlidir ki, cəmiyyətdə bu cür görülməli, qazanıla biləcək savab və xeyir işlər varsa, deməli hər cəmiyyətdə, hər yığıncaqda kiminlə gəldi hər hansı surətdə əlaqələr qurmaq yaxşıdır. Bu cür fikrin özü insanın azmasına səbəb ola bilər. Öndə işarə edildiyi kimi insan oturub-durmağın hər yönünü, şəri tərəflərini nəzərə alıb riayət etməyə səy etməlidir ki, öz əsli hədəfindən yayınmasın. İmam Baqir (ə) öz tərəfdarlarından Saleh adlı birisinə buyurur: “- Səni ağladan, sənə nəsihət edən kəsin dalısınca get. Səni güldürüb və aldadan kəsin arxasınca getmə. Tezliklə Allahın yanına gedib öz işlərinizdən agah olacaqsınız.”²

Qafillərin arasında Allahı yad etməyin əzəməti

Əgər insan bilmədən qafillərin arasına düşsə və görsə ki, həmin camaat Allaha və axirətə biganədirlər, belə olan halda o nə etməlidir ki, günaha aludə olmasın. Əgər onların arasından xaric olmaq istəsə, münasib münasibət göstərməyəcəklər və ola bilsin belə başa düşsünlər ki, o özünü başqalarından üstün tutur. İslam əxlaqına görə insan özünü başqalarından üstün bilməməlidir, nə də zahirdə bunu biruzə verəcək hərəkət etməməlidir. Necə ki, Peyğəmbər (s) Əbuzərə etdiyi nəsihətlərinin birində - ki, bundan qabaq bu barədə bəhs edildi – buyurur: “- İnsan camaatı Allahın əzəməti qarşısında dərrakəsiz dəvələr kimi görməyincə və sonra özünə baxıb özünü həmin camaatdan daha aşağı görməyincə, kamil elmə yiyələnə bilməz.”

Hətta insan özünü fasiq adamdan da üstün görməməlidir. Ola bilər həmin fasiq adamın tövbə etməklə günahı bağışlanmış olsun, amma həmin mömin

¹ Əl-Muzzəmmil – 6-7

² Usuli-Kafi, c. 4, səh. 451

öz ibadətinə arxayın olub qürura və xudpəsəndliyə aludə olmaqla özünü həlakətə sürükləsin. Buna görə də bəzən insan elə şəraitlə üzləşməli olur ki, həmin şəraitdən doğan zərurətə görə, başqaları ondan bədgüman olmasınlar deyə özünü cəmiyyətdən qırağa çəkə bilmir. Bundan əlavə, hərdən əmr və nəhy əz munkər etmək üçün cəmiyyətin içinə qatılmalı olur. Günah məşğul adamların içində olmağın, onları qorxutmağın özü nəhy əz munkər üçün bir vasitədir. Yəni, insan onların içində olub onlara müsbət təsir göstərərək savab da qazana bilər. Amma vəziyyət həmişə bu cür olmur, yəni bəzən insan bir dəstə insanla rastlaşmalı olur ki, xeyir əhli deyillər, qafildirlər, boş-boş danışrlar, amma bununla belə günah da etmərlər ki, onlara nəsihət etmək, nəhy əz munkər etmək vacib olsun. Bu cür dəstə ilə əlaqədar ki, Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! Qafillər arasında Allahı yad edən kəs, döyüş meydanında döyüşdən qaçanlar arasında müqavimət göstərərək cihad edən kəs kimidir.”

İnsan qafillərin arasında olduğu halda onlardan faydalı bir şey görüb-götürmərsə, səy edib diqqətini Allah-Təalaya tərəf yönəltsin ki, həmin cəng meydanında başqalarının qaçdığı bir vaxtda tək qalıb düşmənin müqabilində müqavimət edən kəs kimi olsun. Öndə işarə etmişdik ki, təkliddə düşmənin qabağında dayanıb cihad edən kəslə Allah iftixar edib mələklərin yanında öyünər. Həmçinin Allah qafillər arasında Allahı yad edən mömin ilə də öyünür.

İnsanın öz danışığına nisbətə məsuliyyət daşması

Sonra Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! Yaxşı dostu olmaq təkliddən yaxşıdır və tənhalıq pis dostdan yaxşıdır, xeyirli danışmaq sükutdan yaxşıdır, sükut şəxsiyyətdən yaxşıdır.”

Təbii olaraq insan başqaları ilə get-gəl edəndə söhbət məclisinə də düşməli olur; bu halda sükut yaxşıdır, yoxsa danışmaq? Dediymiz kimi, tənhalığa çəkilməklə qaynayıb-qarışmağın köklü meyarları fərqlidir, hərdən get-gəl etmək yaxşıdır, hərdən də tənhalığa çəkilmək. Danışmaq və sükut etmək barəsində də sabit meyarımız yoxdur. Baxıb görülməlidir danışmaq hansı niyyətlə aparılır, hansı məqsədlə danışsan. Danışmaq Allah niyyəti ilə, başqalarına fayda vermək niyyətilə olduqda bəyəniləndir. Yəni bu danışqla insanın Allaha diqqəti artmış olsun və başqaları da ondan bir şey öyrənə bilsinlər.

Hər halda yaxşı söhbət o söhbətdir ki, başqalarını hidayət etmək və lazım olan kamala çatdırmaq üçün edilmiş olsun, istər birbaşa mənəvi, axirəvi təkamüllə əlaqədar olsun, istərsə də mənəvi təkamülə çatmaq üçün müqəddimələr barəsində olsun, yəni dünya işləri ilə əlaqədar. Çünki danışanın qərəzi, maddi vasitələri misal çəkməklə dinləyicini agah edib onun üçün kamala gətirən yolları hamarlamaqdır. Çünki kamal və

insaniyyət yolunda insanın maddi imkanlarından bəhrələnməsi inkaredilməz və qaçılmazdır. Amma, bir halda ki, insan nə özü öz danışığından bəhrələnir, nə başqaları, bu halda sakit oturub dinməmək yaxşıdır. Maraqlı burasıdır ki, rəvayətlərdə danışmaq yox “imla” təbiri işlədilmişdir. Bu təbirdə bir inayət vardır: ərəb və fars dillərində “imla”nın mənası budur ki, bir nəfər bir şeyi desin, başqası isə onu yazsın. İnsanın danışdığı hər söz imla deyil, çünki hər dəfə başqaları yazsın deyər danışmır. Onda bəs Peyğəmbər (s) niyə demir: yaxşı söz sükutdan yaxşıdır və sükut şər sözdən yaxşıdır? “İmla” təbirinin işlədilməsi üçün iki nöqtəni vurğulaya bilərik:

Birinci nöqtə: insan danışdığı zaman sözləri eşidənin zehninə yazılır və onun zəhn anbarında yer tutur. Bunun üçün də baxıb diqqət edilməlidir ki, eşidənin zehninə hansı sözlər həkk olur və hansı təsiri qoyur. Danışmaq təkcə ağız boşluğundan səsləri xaricə ötürmək deyil; bundan əlavə, sözlər müəyyən təsir mənşəyi olub insan danışdığı zaman sanki başqaları tərəfindən yazılır. Bunun üçün də diqqət etmək lazımdır ki, başqalarının ruhunda hansı təsiri qoyuruq və nə kimi şeyləri onun zehninə və ürəyində həkk edirik. Əgər o söz xeyirdirsə, deyilməsi də yerindədir, gərək deyilsə, bu cür sözün göstərdiyi təsir də yaxşı olacaq, amma xeyir söz deyilsə, insan niyə başqalarının zehninə mənfi təsir buraxan xoşagəlməz sözlər danışmalıdır!

İkinci nöqtə: insanın danışdığı hər şeyi yazmağa iki mələk təyin olunmuşdur, buna görə də onun sözlərinə “imla” da aid edilir. Necə ki, Allah buyurur: “Dediyi hər sözü (yazmaq üçün) onun yanında hazır durub gözləyən (iki mələk) vardır.”¹

Başqa bir yerdə Allah yenə də buyurur: “Xeyr, (siz kafirlər təkcə Allahın kərəmini danmırsınız), daha doğrusu, siz haqq-hesab gününü yalan sayırsınız! Sizin üstünüzdə gözətçi mələklər – (əməllərinizi) yazan və (Allah dərgahında) çox hörmətli olan mələklər vardır.”²

Möminlə bir süfrədə oturmağın hüsniyyəti və fasiqin süfrəsindən çəkinmək

Ardınca Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! İmanlı adamlardan başqa heç kimlə oturub-durma, süfrənə Allahdan çəkinən kimsədən başqa kimsəni əyləşdirmə, sənin özündə fasiq adamların çörəyini yemə.”

Peyğəmbər (s) rəvayətin bu bölümündə əvvəlcə başqaları ilə oturub-durmağın keyfiyyətini açıqlayır, sonra onun bəzi lazım olan cəhətinə toxunur. Başqaları ilə qaynayıb-qarışmağın tələb etdiyi şeylərdən biri də onlarla həmsöhbət olmaqdır, belə ki, başqaları ilə get-gəl edəndə insan

¹ Qaf - 18

² Əl-İnfitar – 9-11

onlarla bir süfrə başında da oturmalı olur. İnsan belə get-gəllərdə məcbur olur öz ətrafındakı adamlarla yeyib-içsin. Peyğəmbər (s) buyurur: “ - mömindən başqası ilə bir yerdə oturma, hər kəsin çörəyini yemə, hər kəsi qonaq çağırma.” Ancaq möminlə bir süfrə başında oturun.

Fasiq adamın çörəyini yeməyin ilk nəticəsi ona duz-çörək yoldaşı kəsilmək və onun minnətini götürməkdir. Elə ki, insan fasiq adama qonaq oldu, onun çörəyini yedi, əvəzində o da bundan bir şey gözləyir və təvəqqəsi olur ki, bunun da hansısa əyri işini o düzəltsin. Gözləyir ki, hansısa sənədə imza atsın, hansısa qeyri-şəri işi həyata keçirsin. Hərdən adam məcbur olub onun istəklərinə boyun əyir. Bunun müqabilində, əgər insan fasiq adamlarla bir yerdə oturub-durmasa, çörəklərini yeməsə, onların minnətini də götürməz və belə olan surətdə ondan təvəqqeləri də olmaz. Əgər ondan bir şey istəsələr, tam cəsarətlə xahişlərini rədd edər, çünki həmin xahişi yerinə yetirməyə özünü səlahiyyətli bilmir. Başqa bir tərəfdən fasiq adamın yeməyinin halal olması məlum deyil. Onun İslam ehkamlarına elə də inamı, bağlılığı olmadığı üçün pulunu, malını hansı yolla qazandığı da məlum olmur, bilinmir malının xümsünü, zəkatını verib, ya yox, malını rüşvətlə qazanıb, ya halal zəhmətlə. İnsan möminə etimad edə bilər, çünki malını halal yolla qazandığına şəkki yoxdur, amma fasiqə etimad edə bilmir. Çox vaxt olur insan fasiq adamın çörəyini yeyir, sonra xəbər tutur ki, halal deyilmiş.

Deyilənlərdən əlavə, bəzi rəvayətlərdən göründüyü kimi, şübhəli yeməklər insanın ruhuna təsir qoyur və həmçinin təbii təsiri də olur. Baxmayaraq ki, insan onu xəbərsiz yeyir, amma həmin yemək öz təbii və mənəvi təsirini göstərir. Bu barədə bəzi alimlərdən qərribə dastanlar da nəql edilmişdir. Üləmaların birindən belə nəql edirlər ki, o öz xanımına deyir: - “Mənə elə gəlir ki, ölmüş heyvan əti yeyirəm!” Arvadı ərinin bu sözlərinə təəccüb edir, amma yoxlayıb axtarış aparandan sonra məlum olur ki, onların istifadə etdikləri su anbarına heyvan düşüb ölübmüş və onlar da bilmədən bir müddət həmin nəcis olmuş sudan istifadə edirlərmiş. Həmin alim nəcis suyun təbii təsirini öz ruhunda hiss edirmiş.

Bəzi böyük şəxsiyyətlərin həyatlarını mütləq edəndə görürük ki, onlar hər kəsin qonaqlıq dəvətini qəbul etməzlərmiş, hər yerə getmir, hər çörəyi yemirlərmiş. Möcüzəli şəkildə və Allahın inayəti ilə hafizi-Quran olmuş Kərbəlayi Kazımdan qərribə rəvayət nəql edirlər.

Tələbəliyin əvvəl illərində mən Höccətiyyə mədrəsəsində qalırdım. Kərbəlayi Kazım hərdən bizim mədrəsəyə gələrdi və tələbələr maraqlı olduğundan onu imtahana çəkərdilər, bilmək istəyirdilər doğrudan doğruya Quranı əzbərdən bilir, yoxsa yox. Kərbəlayi çox qərribə tərzdə Quranı hifz etmişdi, hətta Quran ayələrinin axırından başlayıb tərsinə şəkildə əvvəlinə qədər deyə bilirdi və Quranın nöqtələrinin sayını bilirdi. Kərbəlayi hər kəsin

evinə getməzdi, bəzilərinin dəvətini qəbul edərdi, bəzilərinkini qəbul etməzdi. Deyirdi, - “bəzi qonaqlıqlara gedəndən sonra qəlbimdə bir küdurət, ağırlıq hiss edirəm və qonaqlıqdan qabaq gördüyüm nurları artıq görmürəm.” (Aydındır ki, bu sözlər bizim idrakımızdan çox yuxarıdır, amma bir həqiqətdir.)

Rəhmətlik ayətullah Mürtəza Hairi nəql edirmiş ki, mən Cəvahirin kitabını Kərbəlayi Kazımın qarşısına qoydum, onun savadı olmadığı üçün oxuya bilmədi, A-nı B-dən ayıra bilmirdi, amma Quran ayələrinin üstünə barmağını qoyub deyirdi: - “Bu Quran ayəsidir!” Ayətullah Hairi ona deyir: - “Sənin ki savadın yoxdur, bəs Quran ayələrini necə ayırırsan?” Kərbəlayi deyir: - “Bu ayələrin nuru var, mən onların nurundan bilirəm ki, Quran ayələridirlər!” Bəli, belə həqiqətlər vardır, biz dərk etmirik deyə inkar etməməliyik. Səy edib elə kəslərlə oturub-durmaliyıq, elə kəslərin çörəyini yeməliyik, elə kəslərin hədiyyələrini qəbul etməliyik ki, iman və təqva əhli olsunlar. Həmçinin Allah insana bir mal əta edəndə səy edib o nemətdən ən yaxşı şəkildə istifadə etməlidir. Həmin maldan yemək hazırlayırsa onu imanlı və təqvalı adamın qarşısına qoymalıdır ki, Allah onun əməlindən razı qalsın və əlavə olaraq onun düzənlədiyi qonaqlıq iki nəfər arasında ilahi rabitəyə səbəb olsun.

“- Ey Əbuzər! Çörəyini elə adama yedizdir ki, onu Allah yolunda sevmiş olasan. Sən də, səni Allah yolunda sevən kəsin çörəyini ye!”

İnsan elə adama çörək verməli, özü də elə adamın çörəyini yeməlidir ki, aralarında dostluq və səmimiyyət bərqərar olsun və o dostluğun kökü, mənşəyi Allaha dayansın. Bir nəfər adama yemək verəndə, məlum olur ki, onu sevir, amma baxıb görmək lazımdır onu Allaha görə sevir, yoxsa başqa şeylərə görə. Peyğəmbər (s) buyurur qonaqlığa getməyimiz, qonaq qəbul etməyimiz Allaha görə olmalıdır ki, Allah nemətləri layiqli yerində istifadə edilsin və Allahın mömin bəndələri arasında ilahi rabitəyə səbəb olsun. Mümkündür qonaqlıq yolu ilə mömin bəndələr arasında məhəbbət artsın və ilahi məhəbbətin yüksəlişi ilə mömin bəndələr də məqamca yüksəlsinlər. Bunun qarşılığında əgər məhəbbət şeytani olsa, onun güclənməsi insanın süqutuna səbəb olacaqdır.

Halal və haramın zahiri ehkamlarına riayət etməyə verilən tapşırıqlardan başqa ki – fiqhın təkid edilmiş buyruqlarındandır, - Allah övliyalı bir sıra digər dəqiq və zərif məsələlərə də həm özləri riayət edir, həm də dostlarına tapşırırdılar. Çünki vacib işləri əncam verib, haram işləri tərk etmək insanın kamala yetməsi üçün kafi deyil. Bu vəzifələri yerinə yetirmək, hələ yolun əvvəlidir (ki, əlbəttə, bizlərdən əksəriyyətimiz bu mərhələnin özündə də ilişib qalmışıq). Möminin iradəsi güclü olmalıdır, elə xəyal etməməlidir vacibata əməl etməklə, haramları tərk etməklə son məqsədə çatmışdır. Bilməlidir ki, ikinci atacağı addım şəri ədəblərə və müstəhəbbata riayət

etməkdir ki, onlardan bəzilərinə - o cümlədən get-gəlin, danışmağın, yemək yeməyin qayda-qanunlarına işarə edildi. Digər müstəhəbbata riayət etmək və həmçinin şübhəli şeylərdən çəkinmək şəriətin digər ədəb qaydalarındandır.

Bu mərhələni keçəndən sonra yenə də insanın təkamül yolunda onu gözləyən, keçməli olacağı uzun yol vardır. İnsan öz qəlbinə diqqət yetirməlidir, baxıb görməlidir ürəyinin dərinliyində nəyə nəzər salır, əsl diqqətində duran, aqlını məşğul edən şey nədir? Onun rəftarının təkanverici mühərriki nədir? Hətta yaxşı, müstəhəbbi iş görmüş olsa da, bu işdə onun niyyəti, məqsədi nə olmuşdur? Nəhayət, ürəyi və nəfsi süzgəcdən keçirməyin özü insan təkamülünün mərhələlərindən biridir. Biz zahiri əməllərimizi hələlik paklayıb düzəltmədiyimiz üçün bu mərhələyə çatmamışıq. Son mərhələ budur ki, Allah övliyalı say edirlər ki, diqqətləri ancaq Allaha bağlansın, ürəkləri Allah məhəbbətinin cəlvəgahına çevrilsin. Ümidləri ancaq Ona olsun və ancaq Ondən qorxsunlar, Allahdan qeyrisini nəzərə almasınlar. Bu dünyada elə yaşayırlar ki, Allahdan başqa kimsə ilə işləri olmur. Həmişə qaynayıb-qarışmalarına baxmayaraq, ictimai işlərdə fəal olmalarına baxmayaraq, ürəkləri Allaha elə yönəlmişdir ki, sanki Allahdan başqa kimsəni görmürlər.

Mərac hədisində, Allah dərğahına yaxınlaşmış möminin ruhunun dilindən Allah buyurur: “O möminin ruhuna deyilər: - “Dünyanı necə tərək etdin?” Cavabında deyər: “- Pərvərdigara! İzzət və Cəlalına and olsun ki, mənim dünya barəsində bir elmim, ağıllığım yoxdur, məni yaratdığın gündən bəri Səndən qorxub çəkinmişəm.”

O möminin dünyadan xəbəri yoxdur, çünki onun diqqəti ancaq Allaha olmuşdur və Allaha aidiyyəti olmayan işlərdən xəbərsizdirlər. Allahın qıraq-bucaqda bu cür bəndələri də vardır. Əgər biz də bir balaca tərponsək, iradəmizi gücləndirsək, nəfsimizi paklaşdırsaq, onların məqamına çata bilərik. Gördüyümüz işlərə görə məğrur olmamalıyıq, zahirə baxmamalıyıq, say edib ruhumuza, ürəyimizin dərinliyinə nəzər salmalıyıq.

OTUZ BİRİNCİ DƏRS

Dil – hidayətə və ya azmağa vasitə

Kamala çatmaq yolunda dildən və digər üzvlərdən bəhrələnmək;
Dildən bəhrələnməyin qaydası və onun bəlasından qaçmaq;
Başqarırdıran sözlərdən pəhriz etmək və zarafat etməkdə həddi gözləmək;
Hidayət yollarının müxtəlifliyi;
Danışığın və rəftarın əksüləməllərinə bir baxış.

Dil – hidayətə və ya azmağa vasitə

Peyğəmbərin (s) bəyanının bu bölümü dil və onun kontrolu ilə bağlıdır. Əlbəttə, öncəki dərslərdə bir qədər dilin kontrolunun lüzumu barədə danışıldı, bu bölümə əsas bu nöqtəyə işarə olunur ki, insan öz danışığına çox diqqət etməlidir. Bunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq bizim rəvayət kitablarımızda söz söyləməyin şivələri, danışığın qayda-qanunları və nöqsanlı tərəflərinə dair fəsillər ayrılmışdır. Deyildi ki, hansı sözü danışmaq lazımdır, hansını danışmamaq. İndi ki, Peyğəmbərin (s) nəsihətlərini şərh edib araşdırmaqda gəlib bu bölümə yetişdik, bu barədə açıqlama verməyə başlayırıq. Əvvəl bunu deyək ki, dil Allahın nemətləri arasında dəyərli olan bir nemətdir. Sonra dilin bəzi eyiblərini və zərərnlərini də sayacağıq.

Kamala çatmaq yolunda dildən və digər üzvlərdən bəhrələnmək

İnsanın vücudunda Allahın qərar verdiyi nemətlərin hamısı – istər zahiri və xarici üzvlər olsun – göz, qulaq, əl, ayaq və s. kimi, istər insanın qeyri-maddi xüsusiyyətləri olsun – qüdrət, təfəkkür, təxəyyül kimi – insanın təkamülü üçün bir vasitədirlər. Onlar nə özləri hədəfdirlər, nə də onların əldə etdikləri şeylər insanın son hədəfidir. Biz gözlə bizi kamala və Allaha yaxınlaşdıran şeyləri görməliyik, eləcə də qulağımızla insanın kamalına və axirət savabına səbəb olan şeyləri eşitməliyik, başqa üzvlərlə, o cümlədən dillə də bu cür olmalıdır.

Elə sözləri danışmalıyıq ki, insanın tərəqqisinə, Allahın razılığını əldə etməyə səbəb olsun. Allahın bütün nemətlərindən, Allaha yaxınlaşmaq və kamala çatmaq yolunda istifadə edilməlidir. Onlar oyuncaq deyillər ki, insan onları hər niyyətlə istifadə etsin. İnsan dil vasitəsilə əldə edilən istəkləri və nəticələri özünə əsas hədəf olaraq götürməməlidir, çünki əsl hədəf bunlardan çox-çox üstündür. Danışığın özü insan üçün əsalətə çevrilməməlidir. Buna görə də dili xeyir və kamal yolunda işlətməliyik. Hədislərin birində imam

Sadiq (ə) buyurur: “- Dilin zəkati müsəlmanlara nəsihət etmək, qafilləri oyandırmaq və çoxlu zikr və təsbih deməkdir.”

Danışmaq bir vasitədir, çünki Allahın insanı yaratmaqda hədəfi onun kamala çatması və Allaha yaxınlaşması olmuşdur. Buna görə də dildən həmin hədəfə çatmaq üçün bəhrələnmək lazımdır, yoxsa onunla özümüzə belə hazırlamamalıyıq. Ölçüb-biçib sonra söz söyləmək lazımdır, insanın ictimai və mənəvi mənzilətini aşağı salan sözlərdən çəkinmək lazımdır, çünki insanın danışdığı onun şəxsiyyətinin göstəricisidir. Deməli, əgər insan düşünmədən, dediyi sözün nəticəsinə varmadan söz danışdısa, özünün alçaq səviyyəli mahiyyətini fəş etmişdir. Necə ki, Əli (ə) buyurur: “- Danışın ki, tanınasınız. Bilin ki, hər kəs öz dilinin altında gizlənmişdir.”¹

Başqa bir yerdə boş söz danışmağı, danışdığı sözün səmərəsini düşünmədən söz söyləməyi münafiqlərin sifətlərindən biri kimi hesab edir:

“- Münafiq dilinə gələn danışar, nəyin onun xeyrinə, nəyin onun ziyanına olduğunu bilməz.”²

Amma mömin əksinə: “- Söz söyləmək istəyəndə danışacağı barədə yaxşı düşünər, əgər yaxşı olsa aşkar edər, əgər pis olsa üzə çıxarmaz.”³

Düzdür ki, bilirik gərək dil vasitəsilə Allah-Təalaya yaxınlaşaq, amma söhbət bu yaxınlaşmanın necəliyindədir. İzah üçün deyək bizim danışığımız hərdən ibadət qismində olur. Necə ki, insan namaz və dua vaxtı bəzi sözləri deyir. Bu sözlər vacib və müstəhəbbi ibadətlər sırasında yer tuturlar. Amma başqa hallarda dil insanın başqaları ilə anlaşmasına köməkçi vasitədir. İnsan dilin köməyi ilə qəlbindən keçənləri başqalarına çatdırır və qarşı tərəfi öz niyyətindən, istəyindən agah edir. Başqalarına fikrini çatdırmaq da insanın ilahi hədəfi olmalıdır. Bilməlidir hansı sözü söyləmək, hansı fikri çatdırmaq onun Allaha yaxınlaşmasına səbəb olacaqdır.

Bəzi yerlərdə sözün savab olmasını şəriət yolu ilə bilmək olur, belə olmasa insanın savab danışdığı həddi-hüdudunu bilməsi çox çətin olur.

Əksər yerlərdə insan ağlının köməyi ilə danışdığı yaxşı və ya pis olduğunu ayırd edir. Belə olan surətdə əgər insan qürbətən-iləllah niyyət etsə, onun sözü ibadət sayılacaqdır. Məsələn, öz danışmağı ilə bir məzlumu zülmədən qurtara bilər və ya danışmaqla məzlumun haqqını zalimdən almış olur. Bu hallar “ağlın müstəqillikləri”ndən sayılır ki, əql onların dərkində müstəqildir və şəriətin göstərişinə ehtiyacı yoxdur. Əgər bizə heç bir şəri buyuruq gəlməsəydi belə, məzlumun haqqının zalimdən alınmasını dərk edərdik. Əgər biz öz sözümlə zülmü məzlumdan dəf edə biliriksə, o söz vacib və

¹ Nəhcül-Bəlağə (tər. Şəhidi), Qisar kəlməsi - 392, səh. 432

² Nəhcül-Bəlağə (tər. Şəhidi), Qisar kəlməsi - 176, səh. 184

³ Nəhcül-Bəlağə (tər. Şəhidi), Qisar kəlməsi - 176, səh. 184

Allahın razılığına səbəb olacaqdır. Əgər o söz vücut həddinə çatmamış da olsa, ən azı onun yaxşı olduğunu dərk edirik.

Hamımız bilir ki, yetimin başına sığal çəkib onu sevindirmək və ya danışib dərdləşməklə mömin qardaşın qəm-qüssəsini azaltmaq çox yaxşı bir işdir. Bu halda insan qürbət qəsdı etsə əməli ibadət olacaqdır. Bu sadaladığımız halların qarşısında bəzi hallar da olur ki, biz hərəkətin məqbul hədudunu təyin edə bilmirik. Şare (hökmü təyin edən) gərək onu bizim üçün açıqlasın. Düzdür ki, bizim əqlimiz külliyyatı dərk edir, amma məsələnin xüsusiyyətini, şəraitini müqəddəs şare müəyyənləşdirir. Şare fihi mənbələrdən istinbat yolu ilə həmin hökmləri bizim ixtiyarımızda qoyur. Deməli, belə hallarda şəriətin hökmünü gözləmək lazımdır. Bəzi məsələlər də olur ki, onlardan Allahın razı olmadığını biz bilirik. Bu hallarda həmin işləri görmək düzgün deyil, görülməsi günahdır, əgər görsələr cəzalandırılırlar. Bu hallar Allahın razılığına səbəb olmadığı üçün qürbət qəsdı ilə olsalar da ibadət hesab olunmurlar. Bu cür halları insanın əqli müstəqil olaraq müşəxxəs edə bilir və şaredən hökm almağa ehtiyac yoxdur. Məsələn, dil vasitəsilə başqasına yaman demək, yalan danışmaq, töhmət vurmaq, iki möminin arasını vurmaq məzəmmət edilir.

Nəticə aydındır. Sözün yaxşı və pis olmasını biz aydın dərk edirik. Başqa hallarda isə sözün hədudunu və şəraitini şare bizə açıqlayır.

Dildən bəhrələnməyin qaydası və onun bəlasından qaçmaq

Diqqət etməliyik ki, dil Allahın ən böyük nemətlərindən və yaratdığı ən lətif üzvlərdən biridir. Düzdür ki, həcmi balacadır, amma itaəti və günahı çox böyük olur, çünki küfr və iman dil vasitəsilə izhar edilir və bu ikisi itaət və üsyanın sərhəddidirlər. Buna görə də dilin kontroluna səy edilməlidir, çünki dili azad qoymaq insana çoxlu zərər gətirə bilər. İnsan o zaman dilin şərrindən azad ola bilər ki, onu şəri ehkamlarla qeydə almış olsun. Dünya və axirət xeyri dildə olduğu üçün onu özbaşına qoymaq olmaz. Hətta bəzi yerlərdə sözünün dünya və axirət xətərindən qorxursa, dilini tərpətib danışmamalıdır. Dil, Şeytanın insanı yoldan çıxarması üçün ən böyük vasitədir. Buna görə də rəvayətlərdə sükut sitayiş edilmişdir. Necə ki, Peyğəmbər (s) buyurur: “- Sükut edən kəs nicat tapdı.”¹ Başqa bir hədisdə

¹ Biharul-ənvar, c. 77, səh. 90

buyurur: “- Bəndənin ürəyi möhkəm olmayınca, iman möhkəm olmaz, dili möhkəm olmayınca ürəyi möhkəm olmaz.”¹

Dili yalan danışmaqdan, töhmət və qeybət etməkdən qorumaq lazımdır, yaxşı, bəyənilən söz söyləmək lazımdır ki, danışana və eşidənə zərəri olmasın. Deməli, ehtiyac duyulan vaxt söz söyləmək lazımdır. İnsan dilini o vaxt açmalıdır ki, ona ehtiyac olsun. Çox vaxt bir sözlə Behiştə insana saray düzəlir. Belə olan surətdə bir adam özünə xəzinə toplaya biləcəyi halda, əgər onun yerinə xər-xəşək yığarsa böyük xəsarətə düşmüşdür. Bu ona oxşayır ki, bir adam ilahi zikri tərk edib ona heç bir xeyri və ziyanı olmayan mübah işlərə baş qoşur. Düzdür ki, o günah etmir, amma Allahın zikri kimi əzəmətli bir mənfəəti əldən çıxardığına görə xəsarətə düşmüş hesab olunur. İmam Sadiq (ə) övliyaların vəsfi haqqında Peyğəmbərdən (s) nəql edir: “- Allah övliyalı sükutu seçdilər, onların sükutu zikr idi. Baxdılar, baxışları ibrət idi. Söz söylədilər, sözləri hikmət idi, camaat arasında gəzirdilər, gəzməkləri bərəkət idi.”²

Dilin insanın xoşbəxtliyində və bədbəxtliyində rolunu, bundan da artıq sağlam cəmiyyət tərbiyə etməsində və ya cəmiyyətin köklü dəyərlərini uçurmasındakı rolunu nəzərə alaraq Allah və din övliyalı tərəfindən çoxlu tapşırıqlar verilmişdir ki, insan səy edib dilini kontrol etməlidir. Cəmiyyətin və İslamın düzgün rəftar normaları və qayda-qanunlarından agah olmaqla və din övliyalının danışqda və rəftardakı şivələrini nümunə seçməklə insan öz dilini, özünün və cəmiyyətin xeyrinə işə salmalıdır. Buna görə də dili kontrol etməyin və düzgün yerində işə salmağın ən yaxşı yolu ilahi ənbiya və övliyalının rəftar qaydalarına nəzər salmaqdır.

Ənbiya (peyğəmbərlər) xalq ilə rəftarlarında danışığın ən gözəl üsullarından istifadə edirdilər. Bunun ən bariz nümunələri peyğəmbərlərin (ə) kafirlərlə apardığı mübahisələr və ehticaclardır. Qurani-Kərimdə də bu barədə nəql edilmişdir. Həmçinin möminlərlə olan söhbətlərində də onların əxlaqını göstərən bir çox nümunələr mövcuddur. Biz peyğəmbərlərin (ə) müşriklərlə danışqlarındakı müxtəlif bəyanatlara nəzər salsaq orada kafirlərə deyiləcək bir yaman, söyüş, nalayiq söz tapa bilmərik. Bəli, bütün müxalifətlərə, kafirlərdən gördükləri əziyyətə, söyüşə, məsxərəyə baxmayaraq peyğəmbərlər (ə) ən yaxşı tərzdə, xeyirxahlıqla onların cavablarını verirdilər və salam-sağol etmədən onlardan ayrılmırdılar: “Rəhmanın (əsil) bəndələri o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təmkinlə, təvazökarlıqla gəzər, cahillər onlara söz atdıqları (xoşlarına gəlməyən bir söz dedikləri) zaman onlarla gözəl, yumşaq danışarlar.”³

¹ Biharul-ənvar, c. 71, səh. 286

² Usuli-Kafi, c. 3, səh. 333

³ Əl-Furqan - 63

Bəli, müşriklərin peyğəmbərlərə (ə) dediyi bütün töhmətlərə, söyüşlərə, yamanlara baxmayaraq, necə ki, Quranda nəql edilmişdir, heç bir yerdə göstərmir ki, peyğəmbərlər (ə) onların verdikləri əziyyətlərin qarşısında kobudluq və tərbiyəsizlik etmiş olsunlar, əksinə savab söz danışib, aydın məntiqlə, xoş əxlaqla öz mövqelərini bildirmişlər. Bəli, bu böyük insanlar ən gözəl tərbiyə verənin ədəb-ərkan bulağından su içmişlərdir.

Həmin ilahi təlim çeşməsindən bir buyruğu Allah Musaya və Haruna verir: “Fironun yanına yollanın. O (allahlıq iddiasına düşməklə), həqiqətən azğınlaşıb, həddini aşmışdır.

Onunla yumşaq danışın. Bəlkə öyüd-nəsihət qəbul etsin, yaxud (Rəbbindən) qorxsun.”¹

Peyğəmbərlərin (ə) danışıda riayət etdikləri ədəb qaydalarından biri də bu idi ki, həmişə özlərini xalqdan ayırmır, onlardan biri hesab edirdilər və onların hər təbəqəsi ilə qanacaqları həddində söhbət edirdilər. Bu həqiqəti biz, onların xalqın müxtəlif təbəqələri ilə apardıqları söhbətlərdə - ki, tarixdə və rəvayətlərdə hekayət edilmişdir – çox yaxşı anlayırıq. Həm şia və həm sünni rəvayətlərində nəql edilir ki, Allahın Rəsulu (s) buyurur: “- Biz peyğəmbərlərə belə əmr edilmişdir ki, xalqla onların başa düşəcəkləri həddə söhbət edək.”²

Başqarırdıran sözlərdən pəhriz etmək və zarafat etməkdə həddi gözləmək

Sözümüz dilin ziyanları və afətləri barəsindədir. Bu barədə çoxlu rəvayətlər nəql edilmişdir və fəqihlərimiz fiqhın bəzi fəsilələrini danışığın mühərrəmatına aid etmişdirlər. Məsələn yalan, söz gəzdirmək, məsxərə etmək, töhmət vurmaq və məşğuledici söhbətlər ki, buna “ləhv-ilhədis” deyirlər - insanı Allahdan uzaqlaşdırır və insan təbiətini mənəviyyatdan, ilahi nurdan təmizləyir. (Əxlaq kitablarında da bu barədə geniş söhbət açılmışdır). Bəzi məsələlərdə bir əməlin pis və haram olması insana aydındır, buna görə də insanın həmin əməlin və danışığın hökmündə heç bir şəkki yoxdur. Amma bəzən də zahirdə mübah olaraq cəlvələnən bir sıra söhbətlər – ki, hətta insan onları yaxşı təsəvvür edir – vəqiyyətdə haram və bəyənilməzdir. Bu yerlərdə şeytan bizi aldadır, bais olur ki, həmin şübhəli olan sözləri deməklə bilərəkdən və ya yarımagah surətdə günaha aludə olaq. Düzdür ki, hərdən insan lazımi diqqət yetirmir və özünü aldatmış olur. Əgər insan şübhəli, şübhəyə oxşar yerlərdə yaxşı fikir versə, diqqət etsə, işin mahiyyətini anlayacaqdır, amma həva-həvəs üzündən hərəkət etdiyi üçün işində diqqətli olmur və öz işini görməyə bəhanə axtarır, hətta o əməlinə

¹ Ta Ha – 43-44

² Biharul-ənvar, c. 1, səh. 85

yaxşı bir ad da qoyur, həqiqət donu biçməyə çalışır. Məsələn, bir nəfər zarafatçı, dildən pərgar adam istəyir məclisi qızıqdırsın, lətifə söyləyib camaatı güldürsün, bəhanə gətirir ki, məsələn, bu gün bayram axşamıdır, filan gündür, istəyirəm camaatı şadlandırım. Bu bəhanə ilə başqarışıdın söhbətə başlayır ki, heç bir mənəvi və dünyəvi faydası yoxdur. Belə söhbətlər ömrün tələf olmasına səbəb olur və bəzən də kiminsə xətrinə və heysiyyətinə toxunulur.

“Ləhv” kəlməsi, insanı hər bir mühüm və lazımlı işdən ayıran hər şeyə şamil olur və bu mənada “ləhv-ilhədis” kəlməsi “məşğuledici söz” mənasında olub insanı haqqdan ayırır özünə məşğul edən söhbətə deyilir. Misal üçün xürafə hekayələr, insanı fəsada sürükləyən dastanlar, bu qəbildən olan söhbətlər. Həmçinin azdırıcı, iradəni sütləşdirən musiqilər də bu qəbildəndir.

“Məcməul-bəyan”da göstərilir ki, bu ayə Nəsr bin Haris barəsində nazil olmuşdur. Çünki o tacir idi və İrana gedib-gəlirdi. Orada İranın əfsanələrini mənəbdən götürüb Qureyş üçün nəql edirdi. Onlara deyirdi: “- Məhəmməd Ad və Səməd barəsində sizə danışır, mən də Rüstəmdən, İsfəndiyardan, Kəsrədən sizə danışacağam. Camaat da Quranı başlayıb onun nağıllarına qulaq asırdı.”¹

Diqqət etmək lazımdır ki, keyfi olmayan mömin qardaşın könlünü şad etmək üçün hökmən bihudə, gülməli sözlər danışmaq lazım deyil. Qəmi, qüssəsi olan adama onun halına münasib Allahın rəhməti barədə rəvayət seçib oxumaq olar. Yoxsa bir sıra puç, mənasız sözlər danışmaqla insanın dərdi yüngülləşməz. Deməli, kimsə başqalarını şad etməyin, sevinməyin əleyhinə deyil. Başqasının könlünü almaq, ürəyini açmağın özü savabdır, amma baxır necə. Dini mənbələrdə də buna işarə edilmişdir. Amma söz bundadır ki, insanın danışığının, sözünün gərək dəyəri, mənəvi, müsbət mayası olsun ki, nə başqalarının vaxtı hədəfə getsin, nə də ilahi nemətlər, - o cümlədən dil puç və dəyərsiz işlərdə istifadə olunsun.

İmam Baqir (ə) nəql edir ki, Peyğəmbər (s) buyurdu: “- Bir mömini şad edən kəs mənə şad etmişdir, mənə şad etmiş şəxs həqiqətdə Allahı şad etmişdir.”²

Başqa bir rəvayətdə imam Səccad (ə) nəql edir ki, Peyğəmbər (s) buyurdu: “- İzzət və Cəlal sahibi olan Allah yanında ən yaxşı əməllərdən biri mömini sevindirməkdir.”³

Hərdən dünyəvi və axirəvi bir iş üzündən mömin bikef olur və bu qəm onu fəaliyyətdən saxlayır, iş görməyə halı-heyi olmur. Buna görə də öz

¹ Əl-Mizan, c.16, səh. 220-223

² Usuli-Kafi, c. 3, səh. 271

³ Usuli-Kafi, c. 3, səh. 272

qüvvəsindən, bacarığından bəhrələnmə bilmir, çünki ruhiyyəsi yoxdur: kitab oxuyur – zəhninə girmir, namaz qılır – ancaq ağzı tərpənir, qəlbi başqa şeylə doludur, hər halda ürəyi bir işə yatmır, əli iş tutmur. Belə olan surətdə çalışıb onu həmin qəm-qüssədən qurtarmaq lazımdır. Dərdini öyrənib dərdinə münasib əlac eləmək lazımdır ki, işinə, ibadətinə başlasın. Onu sevindirmək həm yaxşı işdir, həm də Allah xatirinə olarsa, ibadət hesab olunur.

Hərdən insan özünü aldadır, yoldaşını şadlandırmağı bəhanə edib faydasız və mənasız gülməli dastanlar danışmağa başlayır, guya ki, bundan başqa yolu yoxdur. Xəbəri yoxdur ki, həmin anda məntiqli və dəyərli söhbət etmək lazımdır, dəlil və həyati misallarla qüssəsi olan mömini qəmdən ayırmaq olar. Ona başa salmaq olar ki, qəm-qüssəyə batmaqla insanın dərdinə dərman olmur, insan ancaq öz əsəblərini korlayır və işindən qalır.

Şuxtəb adam dostunu bikiyə görəndə başlayır hoqqa çıxardıb gülməli sözlər danışmağa. Elə bilir bu sözlərlə onun dərdini yüngülləşdirəcək, amma bilmir ki, zarafat öz həddində olsa yaxşıdır, ifrata varmaq məzəmmətlidir. Həddindən artıq zarafat etmək insanın daimən ləhvə məşğul olmasına və özünün və başqalarının gülüş obyektinə çevrilməsinə səbəb olur. Bundan başqa çoxlu gülmək insanın qəlbini öldürür, vüqarını və iradəsini zail edir. Bu cəhətinə görə də görürük ki, Peyğəmbər (s) də az zarafat edərdi. Necə ki, buyurur: “- Mən də zarafat edirəm, amma zarafatımda da düzgün və haqq sözlər deyirəm.”¹

Və ya çox gülməkdən pəhriz etmək haqqında buyurur: “- Allaha and olsun, əgər mən bildiyimi siz bilsəydiniz, çox ağlayıb az gülərdiniz.”²

Deyilənlərə əsasən, səy edib az zarafat etmək lazımdır. Çox vaxt zarafatda həddini aşmaq axırı gətirib qeybətə, dava-dalaşa çıxarır. Mömini şad etmək müstəhəbdir deyib, insan çox vaxt şeytanın toruna düşür və qeybət kimi böyük günahə aludə olur, dostunu da qeybəti eşitməyə vadar edib onu da günahə batırır.

Hər halda, çox yerdə şeytan pis işi insana yaxşı göstərməklə onu günahə salır. Əgər insan yaxşı fikirləşsə, diqqət etsə öz səhvini görəcəkdir. Hərçənd hərdən insan o qədər də ayıq olmur, hətta diqqət etsə də öz səhvini görə bilmir! Bu halda onu agah etmək başqalarının öhdəsinə düşür.

Hidayət yollarının müxtəlifliyi

İnsanları gördükləri pis işlərdən agah etməyin yolları müxtəlifdir. Halalı, haramı, Qurani, rəvayəti o qədər də anlamayan kəslərə yalanın, qeybətin dünyəvi və axirəvi ziyanlarını sadalamaq lazımdır. Məsələn, demək lazımdır

¹ Biharul-ənvār, c. 16, səh. 298

² Biharul-ənvār, c. 58, səh. 107

ki, qeybət edən adam ölü əti yeyən adam mənzilətindədir və s. Amma Kitabla, hədislə, Əhli-beyt (ə) elmi ilə daim məşğul olan adam üçün bu günahları sadalamaq lazım deyil, çünki onların özləri bunu bilirlər. Onların qəflətə düşdükləri yerlərdən agah etmək lazımdır. Onları ayıltmaq lazımdır ki, bəzi sözlər hətta xeyir niyyəti ilə olsa da yaxşı deyil və Allahın o cür sözlərdən xoşu gəlmir. Bu cür sözlər insanın zərərinə qurtarır.

Bəli, bəzi işlər oxşar və ikiyönlü olurlar, onların yaxşı yöndə işə düşməsi insanın qəlbi istəyinə bağlıdır. Hərdən bir iş yaxşı niyyətlə görüldə, yaxşı hesab olunur və əgər pis niyyətlə görülsə, pis hesab olunur. Çünki İslamın nəzərinə əsasən hər bir iş niyyətə bağlıdır. Çox vaxt insan özü də bilmədən, qəflət üzündən pis bir işi yaxşı niyyətlə görür. Ola bilsin yaxşı niyyət etdiyi üçün həmin işə görə ona savab da versinlər, əgər savab da aparmasa, ən azından üzürlüdür. amma yaxşı bir işi pis niyyətlə görmüş olsa, savab qazanmayacaqdır və gördüyü işin mahiyyəti də ibadət sayılmır, ola bilsin bu işə görə ona cəza da verilsin. Bu cür nümunələri danışıda və rəftarda çox tapmaq olar.

Hərdən bir nəfər barəsində söhbət açılır və insan istəyir onun yaxşılıqları barəsində bir söz desin, bu niyyətlə başlayır onun haqqında yersiz təriflər deməyə. Əgər ona desəniz: - Niyə bu qədər yaltaqlıq edirsən? Deyəcək: - Mən başqalarının yaxşılıqlarını zikr etməklə təvazökarlıq göstərmək istəyirəm. Əlbəttə, insanın üstün xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, başqalarının yaxşılıqlarını saysın, rəvayətlərdə də bu məsələyə işarə edilmişdir. Bu işdə həm möminə qiymət vermiş olur, həm onun hörmət-izzətini artırmış olur, həm də başqalarını yaxşı işlərə, bəyənən sifətlərə təşviq etmiş oluruq. Amma diqqət etməliyik ki, biz başqasını hansı niyyətlə tərifləyirik? Möminin hörmətini artırmaq üçün, Allahın rizayətini cəlb etmək üçün, cəmiyyətdə xeyir işlərə rəvac vermək üçün, yoxsa onun bizdən xoşu gəlməsi üçünmü? Bu işimizlə, onu tərifləməklə istəyirik əvəzində o da bizi tərifləsin və lazım olanda, bir işimiz düşəndə ondan istifadə eləyək! Həqiqətdə bir-birimizə borc çörək veririk: mən dostumun dalınca təriflər deyirəm ki, o da mənim haqqımda orda-burda yaxşı sözlər danışsın. Bu cür yerlərdədir ki, Şeytan oxumuş insanları tora salır.

Şeytan avam adamları açıq bilinən günahlara vadar edir, amma alimləri başqa yolla aldadır, deyir adam dostunun xeyrinə danışar, sən onu təriflə, o da səni tərifləsin. Həqiqətdə bu nəfsdən gələn məkrdir. Buna görə də insan ehtiyatlı olmalıdır, əgər bir iş görmək istəsə, əvvəl qəlbini yoxlasın, baxsın görsün bu işi hansı niyyətlə görmək istəyir. Hər bir işdən qabaq bir az düşünmək lazımdır, sonra işə başlamaq lazımdır. Elə olmasın ki, dilini azad buraxıb hər bir tədbirdə, işdə fikirləşmədən nə gəldi danışsın. Çünki axmaq adamın xüsusiyyətlərindən biri dilini kontrol edə bilməməsidir. Həzrət Əli (ə) aqıl adamla axmaq adamın danışığındakı fərq barədə buyurur: “- Aqıl

adamın dili onun ürəyinin arxasında olur, nadanın ürəyi onun dilinin arxasında.”¹

Mərhum Seyyid Rəzi, həzrət Əlinin (ə) bu dərin mənalı sözü barədə buyurur: “- Bu çox təəccüblü və şərif mənaldandır. İmamın məqsədi budur ki, aqıl adam öz ürəyi ilə məşvərət edəndən sonra aqlın hökmü ilə dilini işə salır, nadan adam isə əksinə, dilinə gələnə danışır və danışdıqdan sonra düşünür. Deməli, sanki aqılın dili onun ürəyindən itaət edir, amma nadanın ürəyi onun dilindən itaət edir.”

Yaxşı olardı danışmazdan qabaq əvvəlcə düşünüb görərdik ki, nə üçün danışmaq istəyirik, niyyətimiz nədir, beləliklə Allahın inayəti ilə nəfsi və şeytani hücumlardan və eyblərdən amanda olardıq. Amma əgər düşünməsək, öz işimizdə diqqət etməsək, hesab-kitabsız söz söyləsək, yavaş-yavaş şeytanın toruna düşəcəyik, istəmədən onun hiylə və məkrinə giriftar olacağıq. Əlbəttə qəflət üzündən, tələsməkdən yaranan bu sapmalar ancaq danışığa aid deyil. İnsan başqa üzvlərindən bəhrələndiyi zaman da bu problemlərlə üzləşir. Hal-hazırda biz dilin afətlərindən və zərərlərindən danışırıq. Əlbəttə, dilin insanın başına gətirdiyi bəlalar daha çoxdur. Dil tərəfdən insana toxuna biləcək xətərlər daha çox təhlükəlidir. Biz danışanda Allahın rizayətini nəzərdə tutmalıyıq. Birinci dərəcədə bizim sözüümüz Allahın bəyəndiyi tərzdə olmalıdır və ikinci dərəcədə onu söyləməkdə niyyətimiz düzgün olmalıdır, yəni həm işin hüsnü (hüsnü feli) arada olmalıdır, həm də iş görənin (hüsnü faili) hüsnü. Həm danışığın qəlibi, hüdudu səhih olsun, həm də o danışığın daşdığı hədəfi, həm şəkli, zahiri düzgün olsun, həm məfhumu və mənası.

İmam Xomeyni və digər alimlər dəfələrlə buyurmuşlar ki, şeytan heç vaxt alim bir şəxsi şərab və ya digər onun şənində olmayan alçaq işlərə sövq etdirməz, çünki belə olan halda həmin alimin abrı-həyası qalmaz, buna görə də o heç vaxt özünü belə bir xəterə salmaq istəməz. Amma şeytan, alimi elə azdırıcı yollara təhrik edər ki, batində şərabxorluqdan da pisdirlər. Alimi elə işə sövq etdirər ki, zahirinə baxsan heç bir eyib görə bilməzsən, buna görə də kimsə onu məzəmmət etməz, deməz ki, niyə bu işi gördün, amma o işin zərər və günahı olduqca böyükdür. Ola bilsin o insanın özü də hansı böyük günaha mürtəki olduğunu dərk edə bilməsin və hansı uçuruma yuvarlandığından xəbəri olmasın. Bunun üçün də çox diqqətli olmalıyıq, nəfsimizin istəklərini kontrol etməyi bacarmalıyıq, dilimizin ixtiyarı aqlımızın əlində olmalıdır ki, hər nə gəldi danışmasın, danışmaq zərurəti olmayınca tərpənməsin.

¹ Nəhcül-Bəlağə (tər. Şəhidi), Qısar kəlməsi - 40, səh. 367

Danışığın və rəftarın əksüləməllərinə bir baxış

Diqqət olunmalıdır ki, qızğın söhbət zamanı dili kontrol etmək çox çətin olur. Buna görə də danışmazdan öncə danışacağımız mətləb haqqında fikirləşməliyik ki, söhbət zamanı həddimizi aşmayaq. Əgər dilimizi idarə edə bilməsək, bir məclisdə o yandan, bu yandan söhbət açılanda və başqaları adamın sözünü eşidib şadlanıb-güləndə, onu danışmağa təşviq edəndə, söhbətdən əl çəkməmiş çox çətin olur. İnsan danışanda söhbətini şirin etmək istəyir, sözarası gülməli sözlər deyir, hətta qeybət də olsa danışib başqalarını güldürməyə çalışır. Həqiqətdə kontrolsuz dil yüyənini qırıb qaçmış xam at kimidir ki, əgər yüyənini əldən qaçırıb azad olsa, onu idarə etmək çox çətin olur. Buna görə də insan əvvəldən çalışıb dilini idarə etməlidir və danışacağı sözü yaxşı götür-qoy etməlidir ki, görsün yerində deyiləsi sözdür, yoxsa yersiz. Danışqda uzunçuluq etməkdən də pəhriz olunmalıdır.

Peyğəmbərlər və Allah övliyalırları insanları tərbiyə etmək niyyətilə onlara eşitdirirdilər ki, hər bir işlərində hesab-kitab var, belə deyil ki, danışığlarına və hərəkətlərinə cavabdeh olmasınlar. İnsan bir saat danışandan sonra, hər yerdən söz açandan sonra elə düşünməsin ki, heç bir şey olmamışdır və olmayacaq. Bilməlidir ki, ağzından çıxan hər söz yazılır və onun barəsində ondan sual soruşulacaq. Yaxasından tutub deyəcəklər: “niyə bu sözü dedin, niyə filan şeyi niyyət etdin?” Bu mətləbə diqqəti çəkmək insnanın az da olsa özünü kontrol etməsinə səbəb olur, yoxsa ki, nəfs çox güclüdür və asanlıqla təslim olmur. Möminin nəfsini cilovlaya bilməsi üçün yaxşı yollardan biri də onun diqqətini Allah-Təalanın hər yerdə, hər zaman hazır olduğuna yönəltməkdir. Mömin bilməlidir ki, Allah-Təala onun hər bir sözünü, hərəkətini izləyir və Qiyamət günü bir-bir dediyi sözlərin cavabını soruşacaq. Bu nöqtəni Peyğəmbər (s) öz kəlamında belə bəyan edir: “Ey Əbuzər! İzzət və Cəlal sahibi olan Allah hər danışanın dilinin yanında hazır durmuşdur. Buna görə də söz danışan Allahdan qorxmalıdır, nə dediyinin fərqlində olmalıdır.”

Əgər insan danışığ əsnasında Allahın hər an onun danışığını izlədiyinə diqqət yetirsə və bilsə ki, onun dedikləri Allahdan gizli qalmır, diqqətini cəm edib hər sözü dilinə gətirməz. Əlavə, ilahi təqva insanın Allahdan qorxmasına səbəb olur. Nəticədə insan öz rəftarını kontrol edir, hər sözü əvvəl diqqətlə düşünüb sonra danışır.

Həmçinin Allah övliyalırlarının tərbiyə üsullarından biri budur ki, öz davamçıların diqqətini nəfsin istəklərinin kontrol edilməsinə yönəltməklə onları təşviq edirdilər ki, artıq və yersiz sözlərdən pəhriz etsinlər, ehtiyac duyulduğu qədər söz danışsınlar. Az danışsınlar, əgər iki cümlə ilə qarşı tərəfə mətləbi anlada bilirlərsə, üçüncü cümləni deməkdən çəkinsinlər. Hətta, əgər əmr və məruf və nəhy əz munkər kimi vacib bir təklifi bəyan

etdikdə belə, səy edib öz məqsədləri həddində söz danışsınlar, artıq sözlərdən çəkinsinlər. Bu barədə Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! Artıq söz danışmaqdan çəkin. Danışığın o qədər yetər ki, onunla hacətin yerinə yetsin.”

Hərdən insan bir məclisdə danışığa məşğul olanda diqqət etmədən dilinə elə sözlər gətirir ki, nə dünyasına xeyri var, nə də axirətinə. Əvəzsiz olan ömrün dəyərli sərmayəsini puç yerə hədəf verir. Buna görə də insana lazım olduğu həddində söz danışması lazımdır. Hədislərin birində Peyğəmbər (s) buyurur: “- Xoş o kəsin halına ki, əxlaqı xoş, sifəti pakizə, batini saf və zahiri gözəl olsun. Malının artığını (Allah yolunda) ehtiyacı olanlara dağıtsın və sözünün artığını içəri udsun.”¹

Alimlərdən biri deyir: “- Mömin o kəsdir ki, söz danışmaq istəyəndə əvvəl düşünür, əgər görsə danışmaq məsləhətdirsə danışır, qeyri halda susur. Amma fasiq birisi danışdığı zaman dilini kamilən azad buraxır.”

Bəli, artıq söz danışmaq dilin bəlalılarından biri olub həm insanın şəxsiyyət və ictimai mövqeyini aşağı salır, həm də axirət günündə onu peşiman edir. Çünki insan diqqətsiz söz söyləyəndə istər-istəməz öz vaxtını səmərəsiz sözlər danışmağa sərf etməkdən əlavə, bir sıra günahlara da mürtəkib olur. Belə olan surətdə həm qiymətli vaxtını hədəfə vermiş olur, həm də Allahın qəzəbinə tuş gəlir.

Təhqiq əsasında söz danışmağın lüzumu və şayiə yaymaqdan çəkinmək

Davamında Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! Yalançı olmağa bu qədər kifayət edir ki, şəxs eşitdiyi hər bir şeyi danışsın.”

Dilin afətlərindən biri də budur ki, insan eşitdiyi hər şeyi, onun doğru olub-olmadığını yoxlamadan, təhqiq aparmadan başqalarına söyləsin. Düzdür ki, onun yalan danışmaq qəsdı yoxdur, eşitdiyini artırıb-əskiltmədən nəql edir, amma onun söylədiyi yalan hesab olunur. Çünki söylədiklərinin doğru olduğuna yəqini yoxdur. Deməli, həm çirkin və nalayiq olan yalan sözdən çəkinmək lazımdır, həm də yəqinimiz olmadığı sözü danışmaq lazım deyil. Əvvəl araşdırıb sözün doğruluğunu yoxlamalıyıq, əgər onun doğruluğuna yəqinimiz oldu, o zaman həmin sözü dilə gətirməliyik.

Peyğəmbər (s) buyurur: “- Əgər insan hər eşitdiyini nəql etsə, yalançılardan hesab olunar.” Amma biz hərdən eşitdiyimiz sözlərə də diqqət yetirmirik və çox vaxt eşitdiklərimizi ya artırır, ya da əskildirik, sonra başqalarına nəql edirik. Danışdığımız zaman diqqətli olmalıyıq ki, hər şeyi danışmayaq, çünki insan eşitdiyi hər şeyi danışmamalıdır, o ki, qalmışdı eşitdiklərini artıq-əskikliyi ilə söyləməyə.

¹ Biharul-ənvar, c. 69, səh. 400

Peyğəmbərin (s) yalan haqqında dediklərini nəzərdə tutmaqla aydın olur ki, şayiə yaymaq yalanın açıq təzahür formalarındandır. Şayiə yaymaq şeytani qüvvələrin ən mühüm silahlarından biri olub, din rəhbərləri bəşəri hidayət etmək və sağlam cəmiyyət qurmaq istədikdə, din düşmənləri müxtəlif şeytani silahlarla – o cümlədən həmin yalan və şayiə yaymaqla dinin cəmiyyətdə bərqərar olmasının qarşısını almaq üçün istifadə etmişlər. Bununla onlar xalqı ilahi rəhbərlərin ətrafından pərakəndə etməyə çalışmışlar.

Tarixi araşdırdıqda görürük ki, İslamın ilk çağlarında da düşmən müsəlmanları dindən, Peyğəmbəri (s) himayət etməkdən çəkəndirmək üçün onların qəlbində qorxu yaratmağa çalışır, aralarında ixtilaf salmaq üçün şayiə yaymaqla məşğul olurdular. Allahın buyurduğu kimi: “Münafıqlərə (bəzi müsəlmanların sadələvhlüyü üzündən döyüş meydanından) əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə dərhal onu yayarlar. Halbuki, əgər (müsəlmanlar) bunu (münafıqlər deyil) Peyğəmbərə və ya özlərindən (möminlərdən) olan ixtiyar sahiblərinə demiş olsaydılar, əlbəttə, həmin xəbəri onun mahiyyətinə varan (belə bir xəbərin yayılmasının məqsədəuyğun olub-olmadığını təyin etməyə qadir olan) şəxslər bilərdilər...”¹

Bu şərif ayə səğir (kiçik) Bədr dastanını yad edir. Ühüd savaşında müsəlmanlar Peyğəmbərin (s) əmrindən çıxdıqları üçün məğlubiyyətə uğramışdılar. Axırda Allah Peyğəmbərə (s) kömək edir ki, az bir qüvvə ilə müşriklərə qələbə çalsın və İslamı məhv olmaqdan qurtarsın. Münafıqlər düşmən tərəfin gücünü saymaqla, onların Ühüd cəngində çıxdıqları qələbəni dilə gətirməklə müsəlmanların və Peyğəmbərin (s) yaxın silahdaşlarının arasında şəkk-şübhə yaratmağa çalışırdılar və həmçinin bu cür şayiələr yaymaqla möminləri çaş-baş salırdılar. Onların əsas məqsədi Allah Rəsulu (s) ilə müxalifətçilik etməkdən başqa bir şey deyildi.

Bu ayədən belə anlaşılır ki, münafıqlərin əmniyyət və qorxu ilə əlaqədar aldıqları və yaydıqları xəbərlər, möminlər arasında nifaq və ixtilaf yaratmaq üçün kafirlər tərəfindən onlara ötürülürdü və bu xəbərləri də çox vaxt imanı zəif olan möminlər yayırdılar. Bu xəbərləri yaydıqlarında ağıllarına da gətirmirdilər ki, bu xəbərlərin yayılması müsəlmanların zəifləməsi və süstlüyinə səbəb ola bilər.

Peyğəmbər (s) müsəlmanların Ühüd savaşında məğlubiyyətindən sonra davamlı xalqı kafirlərlə cihada çağırırdı. Bir dəstə səy edirdi ki, möminləri cihada getməkdən və Peyğəmbərə (s) qoşulmaqdan çəkəndirsin və bu niyyətlə də belə şayiə yayırdılar ki, kafirlər sizin əleyhinizə saysız-hesabsız qoşun toplayıb.

¹ Ən-Nisa -83

Allah-Təala bu ayədə vurğulayır ki, bu cür şayiə yaymaq və müsəlmanlar arasında qorxu icad etməyin hamısı Şeytan tərəfindəndir və dostlarının ağzı ilə deyilən söz onun sözləridir.

Bu zaman (Allah) möminlərə vacib edir ki, bu cür şayiə yayanlardan qorxmasınlar, əgər Allaha imanları varsa, ancaq Ondan qorxsunlar.¹

Bu günkü dünyada, xüsusilə də inqilabi ölkələrdə və xüsusən də bizim ölkəmizdə ki, təkbəşinə bütün imperialist qüvvələr qarşısında dayandı və indi də öz istiqlaliliyyətini qorumağa səy edir, inqilabi və İslami dəyərləri bütün vücudu ilə yaşatmağa çalışır – bu cür şayiəçilik, söz gəzdirmək geniş ayaq açıb. Münafıqlar və müxaliflər xalq arasındakı vəhdəti sarsıtmaq, onları inqilabın hədəfləri və nəticələrinə bədbin etmək üçün cürbəcür şayiələr çıxardır, sonra da onu yaymağa başlayırlar. Təəssüflər olsun ki, xəbərsiz adamlar bu şayiələri eşitdiklərində müxtəlif niyyətlərlə onu ağız-bağız bir-birlərinə ötürməyə başlayırlar. Ola bilsin bu şayiəni yaymaqda pis bir niyyətləri olmasın, iki dost bir-biri ilə söhbət edirlər, ordan-burdan danışandan sonra həmin şayiəni də nəql edirlər.

İnsan bir xəbəri söyləyərkən heç bir pis niyyəti olmasa da, diqqət etməlidir ki, o xəbərin faydası var, ya yox, əlavə düşünməlidir ki, əslən o şayiənin əsası var, ya yox? Bəlkə də kimsə o şayiəni mənə söyləməkdə səhv edibdir, ya başqası yalandan o xəbəri ona demişdir. Deməli, xəbəri söyləməzdən qabaq onun düzgünlüyü barədə təhqiq etməliyik, söz söyləyərkən diqqətli olmalı və tələsməməliyik. Belə ki, bir kəs bizim sözüümüzü eşidəndə bizə şəkli qalmasın, desin filankəsin sözündə heç bir şək-küşbhə yoxdur, danışdığı hər söz doğrudur.

İnsan düşünülmüş və düzgün söz danışmalıdır ki, camaat da ona etimad etsin, camaatın etimadını qazanmaqla cəmiyyətdə şəxsiyyəti, məqamı ucalсын. Əgər kimsə cəmiyyətdə yüksək ictimai mövqe tutmaq istəyirsə, camaatın inamını özünə cəlb etməklə xalq arasında elə yer tutmalıdır ki, camaat onun sözlərinə və rəftarına kamil etimadla yanaşmalıdır və deməlidir: “filankəs boş yerə söz danışmır, onun ağzından çıxan hər söz doğru və düzgündür. Bu cür mövqe həm insanın dünyasına xeyir gətirir, həm də axirətinə. Çünki dünyəvi cəhətdən düzgünlüyün, rəftarda, sözdə diqqətli olmağın xeyri aşkardır, axirətdə xeyir baxımından da doğruluq Allahın razılığına səbəb olur. Buna görə də kiçik bir bəhanə ilə hər eşitdiyimizi danışmamalıyıq. Bütün bunlar bir tərəfə, çox vaxt diqqətsizlik üzündən eşitdiklərimizi hərdən ya əksildir, ya da üstünə nə isə əlavə edirik. Hər doğru, düzgün sözü danışmaq da doğru deyil. Ola bilsin doğru sözü danışmaq məsləhət olmasın, mümkündür kimsənin abrı-həyası xəterə düşsün. Belə olan halda bu iş haram və Allahın qəzəbinə gələn iş olacaqdır.

¹ Əl-Mizan, c. 5, səh. 18

Əlavə olaraq bəzi şayiələr zəif iradəli, süst imanlı şəxslərin dövlət və dövlət məsullarına qarşı bədbin olmaqlarına gətirib çıxarır. Buna görə də bəzi xəbərləri söyləyərkən vəziyyəti, məsləhəti nəzərdə tutmaq lazımdır. Baxıb görmək lazımdır ki, onu söyləməyin səmərəsi var, ya yox? Eşidən adamın bu xəbəri normal həzm etmək, düzgün nəticə çıxarmaq qabiliyyəti var, ya yox? Əlavə, o bu sözü eşidəndən sonra onu olduğu kimi başqalarına da deyə biləcək, yoxsa üstünə də bir-iki kəlmə artırıb, ya əksildib deyəcək, və ya bu sözü bəzi deyilməsi məsləhət olmayan kəslərə də söyləyəcək?

Davamında Peyğəmbər (s) buyurur: “- Ey Əbuzər! Zindana salınıb həbsdə olmağa hər şeydən çox dilin haqqı çatır.”

Bu, Peyğəmbərdən (s) söylənilən başqa bir tərbiyəvi sözdür ki, insanı danışığında daha diqqətli olmağa buyurur, insana tövsiyə edir ki, yersiz söz danışmasın. Bəzi əxlaq üləmaları buyururlar: - Allah-Təala dilin qarşısında dişləri, dişlərin qarşısında isə dodaqları qərar vermişdir. Həqiqətdə dişləri və dodaqları dilin qarşısında xəlf etməklə dili onların arxasında zindanda saxlamağımızı istəmişdir.

OTUZ İKİNCİ DƏRS

Allahın ehtiram və cəlalının göstəriciləri

- Peyğəmbər (s) və imamların gizli qalmış mənziləti.
- Allaha itaət etməyin Peyğəmbərə (s) və Əhli-beytə olan itaətlə əlaqəsi.
- Möminlərə ehtiram etməyin lüzumu.
- A–Yaşlı və ağsaqqal müsəlmanlara olan ehtiram.
- B–Qurani öyrənib və yaşadan müsəlmanlara olan ehtiram.
- V–Adil hakimlərə olan ehtiram.
- Cəmiyyətdə hökumətin və qanunun zəruriliyi.
- Saleh və ləyaqətli hakimin şəraiti (xüsusiyyətləri)
- Vəliyyi-fəqih ən saleh və ən ləyaqətli şəxs.

Allahın ehtiram və cəlalının göstəriciləri

“Ey Əbuzər! Yaşlı müsəlmanlara, Quranı hifz edib onun buyruqlarına əməl edənlərə, ədalətli hakimlərə ehtiram etmək, Allah Təbarək və Təalaya təzim və ehtiram etməkdən sayılır. Ey Əbuzər! Xasiyyəti və rəftarı pis olan hər kəs həmişə Allahdan uzaq olar.”

Hədisin bu bölümündə Peyğəmbər (s) xatırladır ki, Allahın bəzi bəndələrinə hörmət etmək, Allahın Özünə ehtiram göstərmək kimidir. Aqillər öz ağıllarının zövqü əsasında müəyyən bir hədəf üçün hərdən bir şeyi başqa bir şeylə bərabər tuturlar və ya bir işi başqa bir işin mənziləsində və ya bir şəxsi başqa bir şəxsin oxşarında təqdim edirlər. Belə ki, adi danışqda da deyilir: - bu işi görmək, filan işi görməyə bərabərdir, bu adam lap filankəs kimidir və s. Bu oxşatma və bənzətmə iki şey və ya şəxs arasındakı müştərək, oxşar sifətlər əsasında ortaya çıxır. Bu oxşatmanın dəlili budur ki, bir şəxsə və ya bir işdə elə bir gizli xüsusiyyət, sifət var ki, həmin xüsusiyyət və xislət başqa bir şəxsə və ya işdə aşkar şəkildədir. Həmin gizli və örtülü xüsusiyyətin bir daha tanınması, üzə çıxması üçün, həmçinin başqalarının diqqətini ona cəlb etmək üçün həmin şəxsi və ya işi, həmin oxşar xüsusiyyəti daha ali şəkildə daşıyan digər şəxsin və ya işin mənziləsində (ona tay mərtəbədə, ona bərabər olacaq həddə) tanıtırlar. Daha çox dilimizdə, ədəbiyyatda işlədilən təşbihlərə (bənzətmə) baxsaq görürük ki, şücaətli birisini şirə bənzədirlər, halbuki şirin şücaət dərəcəsi həmin adamdan daha çoxdur, amma şirin ən çox tanınan, dildə gəzən xüsusiyyəti şücaət olduğu üçün həmin şəxsi şirə bənzədirlər ki, onun da şücaəti bilinib, bir daha tanınmış olsun. Yəni, onun şücaəti və cəsarəti başqaları üçün aşkar olsun və nəzərlər ona yönəlsin. Başqalarının diqqətini cəlb etməyin özü müxtəlif qərəzlər və hədəflər üçün ola bilər.

Quran ayələrində və rəvayətlərdə Allah-Təala mənziləsində tanıtılan bəzi adamlar haqqında deyilmiş təbirlərə rast gəlinir, və ya bəziləri üçün

görülən bir iş Allah üçün görülmüş işə bənzədilir. Necə ki, ehtiyacı olanlara borc vermək, sanki Allaha borc verirmiş kimi göstərilmişdir. O cümlədən bu ayədəki ki: “Kimdir o kəs ki, Allaha könül xoşluğu ilə borc versin, Allah da onun əvəzini qat-qat (birə on, yaxud birə yeddi yüz artırsın? Onu həm də çox qiymətli bir mükafat (Cənnət) gözləyir!”¹

Halbuki, Allah-Təala bütün kamalatlara hədsiz dərəcədə - bəzi alimlərin dəqiq buyruqlarına əsasən bəlkə də hədsiz dərəcədən daha yüksək dərəcədə - malikdir. Allahı tanıyan, Ona iman gətirən kəs anlayır ki, Allah-Təala bütün kamallara ağılın vara biləcəyi ən yüksək səviyyədə malikdir.

Peyğəmbər (s) və imamların (ə) gizli qalmış mənziləti

Allah-Təaladan savayı, məxluqat arasında da, kamallarının məhdudluğuna baxmayaraq, bəzi kamallar və onların ölçüsü başqaları üçün məchul və tanınmazdır.

O cümlədən, Allahın ən kamil məxluqlarından olan on dörd məsumun kamallarının qədəri və dərəcəsi başqaları üçün tanınmaz qalmışdır. Buna görə də adi insanlar onları digər insanların həddində görürdülər. Hətta Peyğəmbərə (s) iman gətirən bəzi adamlar belə təsəvvür edirdilər ki, Peyğəmbər (s) də başqaları kimi adi insandır, bu fərqlə ki, ona vəhy göndərilmişdir! Amma onun məqamının başqalarının məqamından qat-qat üstün olduğundan nə xəbərləri var idi, nə də onu dərk edə bilirdilər!

Peyğəmbərin (s) məqamının yüksəkliyi ilə tanış olanlar üçün onun peyğəmbərlər arasında ən üstün, ən kamil peyğəmbər olduğuna və şəriətinin ən dolğun şəriət olduğuna şəkk-şübhə yeri qalmamışdır. Allah-Təala onu peyğəmbərliyə seçdi, ədalətlə hökm çıxartsın, Allahın əmrinə dəvət etsin, düz yola hidayət etsin deyə ona Kitab göndərdi. Peyğəmbərə (s) buyurdu ki, xalqı onların ağıllarına uyğun dəlil və kəlamlarla Allahla, dünyəvi və dini işlərlə tanış etsin, dinlərini kamil qılsın. Peyğəmbər (s) də Allahın əmrinə “ləbbeyk” deyib hər kəsin əqli həddində ona dəlil göstərdi, söz danışdı, ümmətin həqiqətdən xəbəri olsun deyə hər iddiasını dəlil və höccətlə irəli sürdü: ... həlak olan aşkar bir möcüzə ilə (dəlillə) həlak olsun, sağ qalan da aşkar bir möcüzə ilə sağ qalsın (hidayət tapsın)...”²

Əli (ə) Peyğəmbərin (s) şəninə buyurur: “- Allah-Təala Məhəmmədi nəbilər soyundan, işıqlar saçan ən uca yerdən, Məkkənin göbəyindən, qaranlıqlı aydınlıqdan nurlardan, hikmət qaynaqlarından seçmişdir...”³

Başqa bir yerdə buyurur: “ ...Onu (Peyğəmbəri) qərarlaşdırdığı yer, qərar yerlərinin ən xeyirlisidir. Bitdiyi yer, bitdiyi yerlərin ən şərəflisidir. Kəramət

¹ Əl-Hədid - 11

² Əl-Ənfal - 42

³ Nəhcül-Bəlağə, (Feyzül-İslam), xütbə - 107, səh. 321

mədənlərində, səlamət beşiyində yetişmiş, yaxşılardan qəlbləri ona yönəlmiş, inananların gözləri ona meyl etmişdir. Allah onunla əski kinləri yatırmış, könüllərdəki düşmənçilikləri söndürmüşdür. Onunla (inananların qəlblərini) birləşdirib qardaş etmiş, (inanmayan) yaxınlarını ayırmış, zəlilləri əziz, əzizləri də zəlil qılmışdır. Sözü bəyandır, susması lisanıdır.”¹

Allah-Təalanın sözlərinə və Peyğəmbər və imamlardan bizə gələn çatmış rəvayətlərə əsasən icmali olaraq belə nəticəyə gəlirik ki, bütün insanlar ağıllarını bir yerə toplusalar belə on dörd pak və müqəddəs nurun malik olduqları məqamlardan birini dərk edə bilməzlər, o ki, qalmışdı o mərtəbələrə gedib çatsınlar. Bu mərifət və tanışlıq Allahın inayəti, Qurani-Kərimin ayələrinin və imamlardan gələn çatmış rəvayətlərin bərəkətinin əsasında bizlərə müyəssər olmuşdur. Bu cəhətinə görə də Peyğəmbər (s) malik olduğu yüksək məqamı və mərtəbəsi ilə Allah yolunun ən yaxşı bələdçisidir. Bu əziz Peyğəmbər (s) özündən sonra iki böyük mirası – Allahın Kitabını və itirətini – bizlərə əmanət qoydu və ümmətinə tapşırı ki, hər zaman bu iki əmanətə müraciət etsinlər, bu iki əmanətdən bərk yapışmaqla haqq yoldan azmasınlar. Necə ki, buyurdu: “- Mən iki qiymətli şeyi – Allah Kitabını və Əhli-beytimi sizin aranızda əmanət qoyuram. Necə ki, o (iki əmanət) sizinlədir, heç zaman haqq yoldan azmayacaqsınız. O ikisi, (Quran və Əhli-beyt) (axirətdə) Kövsər hovuzunun kənarında mənə qovuşacaq ana qədər bir-birindən ayrılmazlar.”²

(O ikisinin ayrı düşə bilməyəcəyinin mənası budur ki, Əhli-beyt (ə) heç vaxt Allah Kitabının əksinə olan söz söyləməz, hərəkət etməzlər və bunu edə bilmələri üçün də onların hökmən ismətli olması gərəkdir.)

Allaha itaət etməyin Peyğəmbərə (s) və Əhli-beytə (ə) olan itaətlə əlaqəsi

Peyğəmbərin (s) yüksək məqamını aşkar edən ayələrdən biri də Allahın belə bir buyruğudur ki: “Peyğəmbərə itaət edən şəxs, şübhəsiz ki, Allaha itaət etmiş olur...”³

Bu ayədə Peyğəmbərə (s) itaət etməyin əhatə dairəsi, həddi bəyan edilməmişdir. Burdan anlamaq olur ki, Peyğəmbərin (s) göstərdiyi hər əmrə insan itaət etmiş olsa Allahın əmrini yerinə yetirmiş kimidir. Bu ayə Peyğəmbərin (s) müqəddəs vücudunun ismətə malik olduğuna dəlil edən ayələrdən biri hesab olunur. Çünki bu və bu qəbildən olan ayələr sorğusuz bizi Peyğəmbərə (s) itaət etməyə çağırır. Bu o deməkdir ki, Peyğəmbər (s) Allahın əmrinin xilafına əmr etmir. Əgər belə olmasaydı,

¹ Nəhcül-Bəlağə (Feyzül-İslam), xütbə - 94, səh. 283

² Biharul-ənvar, c. 23, səh. 133

³ Ən-Nisa - 80

onda Allah bir tərəfdən Özünə itaət etməyi əmr edərdi, başqa bir tərəfdən də Allahın buyruğunun əksinə əmr edən kəsə itaət etməyə əmr vermiş olardı ki, belə olan halda tənəqüz əmələ gələrdi.

Peyğəmbər (s) üçün sabit olan üstünlük ondan sonra məsum imamlar üçün də sabit olunmuşdur. Onların yüksək məqamlarına görədir ki, Allah-Təala “Ulul-əmr” (ixtiyar sahibləri) ünvanını onlara aid etmişdir: “Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan ixtiyar sahiblərinə itaət edin!...”¹

Cabir ibn Abdullah Ənsari deyir: “- Bu ayə nazil olduğdan sonra Peyğəmbərə (s) dedim: “- Ey Allahın Rəsulu, Allahı və Peyğəmbərini (s) tanıyıram, amma “ixtiyar sahibləri” kimlərdir ki, Allah onlara itaət etməyi Özünə itaət etməklə yanaşı zikr etmişdir?” Peyğəmbər (s) cavabında buyurur: “- Cabir! Onlar mənim canişinlərim, məndən sonra müsəlmanların rəhbərləridirlər.”

Sonra Peyğəmbər (s) bir-bir imamların adını sadalayır, elə ki, on ikinci imamın müqəddəs adına yetişir, buyurur: “- Onların on ikincisi mənim adımlı, mənim künyəmi daşıyan, Allahın yer üzündəki höccəti, bəndələr arasında Allahın rəhməti Hüseyn bin Əlinin övladıdır. O həmin kəsdir ki, Allah-Təala onun əli ilə şərqdən tutmuş qərbə qədər bütün aləmi fəth edəcəkdir.”²

Peyğəmbərə (s) itaət etməklə, Allaha itaət etməyin bir olması imamlar və Fatimeyi-Zəhra (s) ilə əlaqədar da mövcuddur, çünki Peyğəmbərdə (s) olduğu kimi, bir məxluqda yaranması mümkün olan hər bir kamal, onlarda kamil həddə mövcuddur. Bu mətləbin daha yaxşı başa düşülməsi üçün yaxşı olardı bir qədər “Cameye kəbirə” ziyarətinə nəzər salaq və görək o böyük zatların məqamı və onlara itaət etmək barədə nə buyurmuşlar. Həmin şərif ziyarətdə oxuyuruq: “Sizə itaət edən kəs Allaha itaət etmişdir, sizin əmrinizdən çıxan şəxs Allahın əmrindən çıxmışdır, sizi sevən kəs (həqiqətdə) Allahı sevmişdir, hər kəs sizə ədavət bəsləsə (həqiqətdə) Allahla düşmənçilik etmişdir.”

Bu məna kamil şəkildə Rəcəb ayının gündəlik dualarından birində göstərilmişdir: “Pərvərdigara, Səni and verirəm Sənin əmr sahiblərinin (dua etdikləri vaxt) Səni səslədikləri hər bir ada!”

O yerə qədər ki, buyurur: “Səninlə onlar (ayələr) arasında elə bir fərq yoxdur, yalnız fərqləri budur ki, onlar Sənin bəndələrin və məxluqlarındırlar.”

İlahi kamalın nümunəsi onlarda da vardır, fərqi bundadır ki, bütün o kamallar Allaha məxsusdur və onlara da bu kamalları Allah əta etmişdir.

¹ Ən-Nisa - 59

² Biharul-ənvər, c. 26, səh. 250

Əlbəttə, bu fərq nəhayətsiz dərəcədə yüksəkdir: Əhli-beytin (ə) bütün kamallara malik olmasına baxmayaraq, amma əslində o kamallar Allaha məxsusdur və Əhli-beytin (ə) özləri tərəfindən deyil, yəni onların əslində heç bir şeyləri yoxdur. Onlar Allahın başqa məxluqları ilə tərəziyə qoyulsalar, bütün məxluqatı dartıb yuxarıda saxlayarlar. Nəinki kimsə onlara bərabər ola bilməz, üstəlik onlarla başqaları arasında nəhayətsiz fərq mövcuddur. Amma Allahla ölçüyə gəlməli olsalar, baxıb görərik ki, Allahla onlar arasında heç bir nisbət yoxdur, çünki onlar məhzi (eyni, özü, mütləq şəkildə) fəqrdirilər və Allah – eyni, məhzi gənidir. Hər kəsin hər bir şeyi Allahdandır.

Hər cəhətdən götürsək Peyğəmbərin (s) və Əhli-beytin (ə) məqamlarının Allahın məqamlarına oxşadılması tamamilə düzgündür. Biz onların məqamını dərk etməkdə acizlik və inancımız budur ki, onlara itaət etmək - Allaha itaət etmək kimidir, onlara məhəbbət – Allaha məhəbbətdir və onlarla düşmənçilik – Allahla düşmənçilik sayılır.

Peyğəmbər (s) Fatimeyi-Zəhranın (s) şəhində buyurur: “- Fatimə mənim ciyərpərəmdir. Onu sevindirən kəs məni sevindirmişdir, onu incidən - məni incitmişdir. Fatimə insanların mənə ən əziz olanıdır.”¹

Deyildi ki, Peyğəmbərin (s) və Əhli-beytin (ə) məqamı Allahın məqamı mənziləsində göstərilmişdir. Həmçinin bəziləri ilə əlaqədar görülən işlər bəzilərinin gördükləri işlərə bənzədilmişdir, necə ki, Əhli-beyti (ə) yad etmək Allahı yad etmək kimi səciyyələndirilmişdir. Allah-Təala Quranda buyurur: “Məni xatırlayın ki, Mən də sizi yada salım!”² Şəksiz Allah-Təala hamını yada salır, heç kim, heç nə Onun yadından çıxmır, amma ayədəki yada salmaq, inayətlə, ənamla, xüsusi təşrifatla olan xatırlamadır. Əgər kimsə Allahın onu yada salmasını istəyirsə, nemətini ondan əsirgəməməsini istəyirsə, görək həmişə Allahı yad etsin. Belə isə biz görürük ki, rəvayətdə əhli-beyti yad etmək Allahı yad etməyə bənzədilmişdir. İmam Sadiq (ə) buyurur: “Bizi yad etmək, Allahı yad etməkdir, bizim düşmənimizi yad etmək şeytani yad etməkdir.”³

Əhli-beyti yad etməyin Allahı yad etməyə bənzədilməsi ona görədir ki, onlar Allahın xəlifələridirlər və özlərinə Allahın bəndəliyindən başqa heç bir şan-şöhrəti qəbul etmirlər. Biz peyğəmbərin (s) və imamlardan birinin adını eşidəndə, onların Allahın nümayəndələri olmalarından başqa zehnimizə başqa bir şey gəlirmi? Deməli onların adlarını eşitmək, diqqətin Allaha yönəlməsidir; bu cəhətinə görə də onların yad edilməsi Onu yad etməkdir.

¹ Biharul-ənvār, c. 43, səh. 23

² Bəqərə -152

³ “Biharül-ənvār”, c. 75, səh. 468.

Haq-təalanın məqam və cəbərutunun göstəricisi olaraq əhli-beyt və Peyğəmbər (s) tənzil mərtəbəsinin ən yüksək pilləsində qərar tutmuşlar. Onlar Allah üçün ən kamil nümunələrdir və hər cəhətdən haqqı özlərində əks etdirən bir aynadırlar. Şəksiz, ayna özündən bir şeyi əks etdirmir, aynanın özü onda əks olunan bir surəti cəlvələndirmək üçün bir vasitədir ki, həmin surəti aydınlığı ilə nişan verir. Peyğəmbər (s) və Əhli-beytin də özlərinə qalanda heç bir şeyləri yoxdur, hər nəyləri varsa Allahdandır və bütün varlıqları ilə Allahın ayələri misalındadırlar. Pak imamların, haqqı bütünlükdə özlərində əks etdirən ayna misalında olmasına, sözün həqiqi mənasında rübubiyyət cəmalında məhv olmalarını nəzərdə tutaraq (o həddə qədər ki, öz vücudları ilə bütünlükdə Haqq-təalanın sifətlərinin göstəricisidirlər) İmam Sadiq (ə) buyurur: “Mənşəyini bu evdən götürməyən hər bir elm batildir. Həmçinin səhabələrindən birinə buyurdu: “Əgər doğru-düzgün bir elm axtarırsansa, onu Əhli-beytdən soruş. Bil ki, o elmi biz bəyan etmişik və (İlahi ayələrdə gizlənmiş) hikmətləri şərh etmək, qəza elmi, düzgün və ədalətli hökm vermək bizə tapşırılmışdır. Allah bizi seçdi və bizə verdiyini başqa bir kimsəyə vermədi.”¹

Möminlərə ehtiram etməyin lüzumu

Məsumların məqamından əlavə, məqamı aşağı olan şəxslərə də diqqət yetirdikdə, əgər kimsə Allaha bəndəliyində daha çox xalis olarsa, xudbinlik sifətini özündən kənarlaşdırmış olarsa bənzətmə məqamında da daha yüksək mərtəbədə qərar tutacaqdır. Qısa sözlə desək insan nə qədər öz “özlüyünü” kənara qoyarsa, Allaha bəndə olmağa çalışarsa, nə qədər özünü müstəqil görməzsə, həmin qədər də Allahın mənziləsində tanınmağa ləyaqəti olacaqdır. O yerə qədər ki, İmam Sadiq (ə) mömini ziyarət etmək barədə buyurur:

“Allah xatirinə mömin qardaşını ziyarət edən kəs haqqında Allah buyurmuşdur: Sən Məni ziyarət etmişsən; Əcrin də Mənimlədir. Mükafatın olaraq, Mən sənə üçün behiştədən aşağı bir mükafata razı ola bilmərəm.”

Rəvayətlərin birində deyilir, əgər mömin bir şəxs Allah xatirinə, dünyəvi qərəz güdmədən mömin qardaşının evinə gedərsə, Allah-təala bir mələk yollayar ki, ondan soruşsun: Bura niyə gəlmişsən və nə işin var?

Həmin mömin deyər: “Allah bəndələrindən olan bir bəndənin, iman qardaşlarımdan birinin yanına—ona baş çəkmək üçün gəlmişəm. Mələk soruşar: Ona bir iş tapşırımsan, bir ehtiyacın—filanın var? Deyər: Yox. Mələk soruşar: Yaxşı bəs onunla nə işin var? Mömin cavabında deyər: Onu Allah xatirinə sevirəm, buna görə də ziyarətinə gəlmişəm. Həmin mələk Allah tərəfindən onu müjdələyib deyər ki, xəbərdar ol ki, həqiqətdə Mənim

¹ Həmin mənbə. c, 26. səh. 158.

görüşümə gəlmisən və Mənim qonağımsan, səni qarşılamaq da Mənim öhdəmə düşür.

Bəli, mömin Allaha bəndəçilik etmək, xudbinliyini kənara qoymaq fikrinə düşsə, bu yolda elə bir məqama çatır ki, onun ziyarəti Allahın ziyarəti hesab edilir. Ayə və rəvayətlərə diqqət etdikdə mömin və onun ehtiramının Allahın ehtiramı və ziyarəti bərabərində olmasını göstərən çoxlu sayda məzmunlarla rastlaşırıq. O cümlədən bu rəvayətdə Peyğəmbər (s) Əbuzərə nəsihət edərkən, Allahın bəndələrindən üç dəstəyə ehtiram göstərməyi Allaha ehtiram kimi tanıtdırır. Diqqət edin ki, əgər insan (nəuzubillah) Allahı görə bilsəydi və Ona ehtiram göstərə bilsəydi, dərəcəsi gör nə olardı. Əlbəttə bəndəlik məqamında, Allaha ibadət zamanı biz gərək qəlbin gözü ilə Allahı görək, sonra Ona ibadət edək. Necə ki, Əli (ə) buyurdu: “Mən görmədiyim Allaha ibadət etməmişəm.”¹

Allaha ibadət və bəndəlik anında, hərdən xalis qəlblə ibadət edən insan Allaha ehtiram məqamına nail olur. Allahın da öz bəndələrindən üç dəstəyə ehtiram edən kəslərə ehtiram göstərməsinin bir mərtəbəsi buradan hasil olur:

a–Yaşlı və ağsaqqal müsəlmanlara olan ehtiram.

Birinci dəstə: O kəslərdir ki, ömürlərini İslam və onun ilahi ehkamları yolunda keçirmişlər və saç-saqqallarını bu yolda ağartmışlar. Bu dəstəyə ehtiram göstərmək Allaha ehtiram göstərməkdir. Deməli biz ağsaqqal bir müsəlmanı görsək və ona müsəlman olduğuna görə ehtiram göstərsək, Allaha ehtiram göstərmiş oluruq.

Yaxşı olardı baxıb görək ki, Allahın mömin bəndələrindən olan bu dəstə hansı xüsusiyyətə malikdir ki, onlara ehtiram göstərmək, Allaha ehtiram göstərmək kimi bir şərəfə layiq görülmüşdür. Ağsaqqal, yaşlı müsəlman barəsində olan bu bənzətmə bəlkə də ona görədir ki, insan ona baxdıqda çöhrəsində bir ömür bəndəliyinin nişanələrini görür. Nurani qiyafəsi, ağ saqqalı, xüsusilə də alnında səcdənin qabarıqları görünərsə–hamısı Allaha bir ömür bəndəlikdən xəbər verir:

“Onların əlaməti üzlərində olan səcdə nişanəsidir.”²

Bir ömür Allaha bəndəliyi görmək, bir ömür Allahın ayətlərini görməkdir. Yəni abid bir bəndəni görəndə ki ömrünü ibadətdə keçirmişdir, onda həmçinin bir ömür həkimanə tədbirin, hidayətin nişanələrini də görürük. Buna görə də deyilmişdir: Übudyyə və rübubiyyət iki mütəzaif məfhumdurlar, yəni mütəzaf məfhumun digər nümunələri kimi. Məsələn, ata və oğul misalında, insan ataya ondakı atalıq sifətini nəzərdə tutub baxanda, istər-istəməz oğul da yadına düşür. Eləcə də bir kəsi övlad olaraq təsəvvür edəndə, atanı da yada salır.

¹ Həmin mənbə, c.4. səh. 27.

² “Fəth”, 29.

İnsan ömrünü Allaha bəndəlikdə keçirmiş pak bir bəndəni gördüyündə bir ömür Allahın da Allahlıq etdiyini yada salır. Bu həmin ilahi rübubiyyət və ilahi übudyyət arasında olan nisbət və əlaqədir. Bu cəhətinə görə də belə bir bənzətmə lap yerindədir ki, deylsin: Ona ehtiram etdiyində, Allaha ehtiram edirsən; Sanki o öz qiyafəsi ilə, öz tutumu həddində ilahi rübubiyyəti nişan verir.

Bənzətmə və müqayisənin meyarı, iki tərəf arasında olan oxşar cəhətlərin varlığıdır. Bundan yaxşı daha hansı oxşar cəhət ola bilər ki, biri digərinin aynası olsun, necə ki, bir şəkilə baxdığımızda yazımıza həmin şəkil sahibini salırıq. Yaşa dolmuş bu müsəlman bir ömür übudyyət və bəndəliyi öz qiyafəsində əks etdirmişdir və siz onun bəndəlik nişanələrinə nəzər salanda Allahın rübubiyyətinə də nəzər salmış olursunuz.

Yuxarıda deyilənlərə görə də yaşlılara ehtiram etmək islamda bu cür yüksək qiymətləndirilmişdir. Əlbəttə ağbırçək qadınlara da ehtiram eyni dərəcədə yüksək qiymətləndirilir. Amma adətən cəmiyyətdə insan daha çox yaşlı qocalarla rastlaşdığı üçün nümunə kimi onların adı göstərilmişdir, əslində ehtiram cəhətindən onların heç birinə fərq qoyulmur və ümumi olaraq müsəlmanların yaşlılarına ehtiram etmək Allahı yad etmək mənziləsində göstərilmişdir.

Yeri gəlmişkən onu da əlavə edək ki, İslam ölkələrində mötəbər olan bir sıra dəyərlər qeyri-müsəlman cəmiyyətlərində də möhtərəm sayılır, amma meyarlar fərqlidir. Böyüklərə hörmət göstərib, ehtiram qoymaq az-çox bütün cəmiyyətlərdə qəbul olunan insani bir dəyərdir. Amma bu dəyər ilahi və İslami baxışları olmayan cəmiyyətlərdə adət-ənənənin bir hissəsi kimi qəbul olunur və böyüklərə ehtiram göstərməyin sabit və düzgün bir dəyərini tapmaq olmur. Amma İslamın dəyər sistemində başqaları yanında mötəbər və möhtərəm olan bu qəbil dəyərlərin möhkəm və köklü əqli əsasları var. Yaşlılara hər yerdə hörmət göstərilir. İslam sistemində yaşlı müsəlmana ehtiram etmək özünün xas xüsusiyyəti ilə səciyyələnir. Ona göstərilən ehtiram ona görədir ki, bir ömür Allah übudyyətinin göstəricisidir. Bu xüsusiyyət başqa cəmiyyətlərdə tanınmamışdır. Buna görə də diqqət edilməlidir ki, əgər ayə və rəvayətlərdə söz açılan dəyərlərə digər dəyər sistemlərində də rast gəlinirsə, bu o demək deyil ki, İslamda tanınan həmin dəyər eyni meyarla da başqa sistemlərdə mötəbər sayılır. Mümkündür həmin dəyərin meyarı digər mədəniyyətlərin həmin dəyər üçün nəzərdə tutduqları meyarla fərq etsin. İslamın həmin dəyər üçün nəzərdə tutduğu meyar olduqca ali və lətifdir.

Deylənlərə əsasən aydın oldu ki, yaşlılara ehtiram qoymaq lazımdır. Hər bir kiçik yaşlı şəxs özündən yaşca böyük olana Allahın bəndəsi olduğu üçün, ömrünü bu yolda sərf etdiyi üçün ehtiram göstərməlidir. Amma

müsəlmanın yaşlılarına ehtiram etməyin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və Allaha ehtiram mənziləsində qərar tutur.

Peyğəmbər (s) yaşlı müsəlmana ehtiram etməyin axirətdə verəcəyi müsbət nəticələrinə işarə edərək buyurur: “Yaşlı müsəlmana ehtiram göstərən kəsi, Allah-təala qiyamət gününün qorxusundan amanda saxlayar.”¹

İmam Sadiq (ə) müsəlmanlarla onların yaş dövrlərinə görə rəftar etmək barədə buyurur: “Sənə tapşırıram ki, müsəlmanların kiçiklərini övlad olaraq, ortayaşlılarını qardaş olaraq, böyüklərini ata olaraq görəsən və (evdə rəftar etdiyin kimi) müsəlmanın övladları ilə mehriban dolan, din qardaşlarına bağlan və dini atana yaxşılıq et.”²

İslam dini, məhəbbət və sülh dini olduğu üçün, hər zaman öz tərəfdarlarını qardaşlığa, məhəbbətə dəvət edir və onları səmimiyyətin yaranması üçün kin-küdurəti qəlblərindən silib təmizləməyə çağırır. Müsəlmanlar mehriban sözlərlə ilahi rəhmətin kölgəsini hər zaman başlarının üstündə saxlamağa səy etməlidirlər. Peyğəmbər (s) buyurur: “Öz müsəlman qardaşını mehriban sözlərlə dindirib, onun qəm-qüssəsini dağıdan kəsin başının üstündən (ilahi rəhmətin kölgəsi), bu xislət onda oluncaya qədər əskik olmaz.”³

Deməli ömürlərini İslamla yaşayıb, saç-saqqallarını bu yolda ağartmış böyüklərə ehtiram göstərmək lazımdır; hətta onların məlumatı bizim məlumatımız həddində olmasa belə. Çünki biz bilmirik onlar qədər ömür sürəcəyik ya yox, ya əgər onların yaşına çatsaq dinimizi qoruyub saxlamış olacağıq ya yox. O qədər cavanlar olub ki, orta yaşlarında hidayət nemətindən məhrum olub küfrlə dünyadan getmişlər. İndi ömürləri boyu dinlərini salamat saxlayıb, İslamı öz vücutlarında yaşatmış bu insanlar ehtiram edilməyə layiqdirlər; bu onların haqqlarıdır. Baxmayaraq ki, bir sıra elmi məfhumları bilmirlər, elmləri bizim elmimiz həddində deyil, amma bu dəstənin elə böyük şərəfləri, izzətləri olmuş ki, bir ömür İslamla yaşamaq ləyaqətini qazanmışlar.

B) Quranı öyrənib və yaşadan müsəlmanlara olan ehtiram.

İkinci dəstə Quranı öyrənib onun buyuruqlarına əməl edənlərdir. Birinci dərəcədə Quran hafizi olub, ona əməl edənlərə olan ehtiram Allaha ehtiram göstərməkdir. Bu dəstədən sonra Quran hafizi olmayıb, amma Quran elmlərini bilən və onlara əməl edən kəslərə ehtiram göstərmək də Allaha ehtiram göstərməkdir. Həmçinin əgər Qurana əməl etməsələr və ancaq onun elminin daşıyıcısı olsalar, yenə də müəyyən dərəcədə bu ehtirama layiq görülürlər. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, Peyğəmbər (s) buyurur:

¹ Murtəza Fərid. Əl-hədis. C-1, səh. 306.

² “Biharül-ənvar”, c.7, səh.202.

³ “Biharül-ənvar”, c. 16, səh. 84.

“Mənim ümmətimin seçilib, sayılan adamları Quranın daşıyıcıları və gecə ibadətinə duranlardır.”¹

Bu rəvayətdə Quran daşıyıcılarına olan xüsusi şərəfət isbatlandı, amma Əbuzərə söylənilən hədisin bu bölümündə şərəfətin əsaslarını bəyan və isbat etməkdən əlavə, bəyan edilir ki, onlara ehtiram göstərmək, Allaha ehtiram göstərmək kimidir. Əlbəttə bu şərtlə ki, eyni zamanda Quranın buyuruqlarına da əməl etmiş olsunlar, xüsusiyyəti də budur ki, həm zahirdə, həm batində, istər danışqda, istərsə də rəftarda ilahi iradə və kəlamı biruzə versinlər; həm Quran kəlmələrini öyrənmişlər, həm də Quran məfhumları zehinlərinə hopmuşdur, necə deyərlər təxəyyül qüvvələri ləfzlərin surətlərini dərk etmişdir. Əqli qüvvələri Quranın həqiqətlərini əməldə cəlvələndirə bilmişdir. Yəni vücudları başdan ayağa Quranla nəfəs alır, Qurana bürünmüşdür. Zehni yaddaşlarına nəzər salsan görərsən ki, Quranı hifz etmişlər, elmlərinə baxsan görərsən ki, Quran elmini sinələrində daşıyırlar, əməllərinə diqqət etsən, görərsən ki, Quran buyurduğu kimi əməl edirlər. Bu üzdən də vücudları Quranın aynasıdır, yəni vücudları Allah kamalının aynasıdır və Allah öz kəlamı ilə onların vücudunda cəlvə etmişdir. Buna görə də onlara ehtiram, Allaha ehtiram kimidir.

Quranın yüksək mərtəbəsi barədə Peyğəmbər (s) buyurur: “Quran azgınlıqdan doğru yola hidayət edir, korluqdan nicat verib aydınlığa çıxarır, uçurumdan salamat keçməyə, qaranlıqlardan nura çıxmağa bais olur, insanı hər cür həlakətdən qoruyur. Hər fitnə və azgınlığı açıb bəyan edir, insanı alçaq dünyadan axirət səadətinə çatdırır. Dininizin kamalı ondadır. Qurandan ayrı düşən hər kəs cəhənnəmə üz tutacaqdır.”²

Və ya Qurana diqqətli olub, onu tanımağın lüzumu, Quranı səadət bəxş edici kitab olaraq seçmək barədə hədislərin birində deyilir: “Dinini Allahın kitabından və Peyğəmbərin (s) yolundan öyrənən hər kəs dağlardan daha möhkəmdir. Dinini camaatın ağzından öyrənən kəsi, elə həmin camaat da dinindən çıxarar.”³

Başqa bir yerdə Peyğəmbər (s) Quran və Əhli-beytlə əlaqədar buyurur: “Mən ilk kəs olacağam ki, qiyamət günü Quran və Əhli-beytimlə Əziz Allahın hüsuruna gedəcəyəm. Sonra mənim ümmətim daxil olacaqlar. (Belə olduqda) onlardan soruşacağam: “Allahın Kitabı və Əhli-beytimlə necə rəftar etdiniz?”⁴

Zikr olununlar ona görə idi ki, biz anlayaq ki, Quran həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən çoxlu bərəkətə malikdir. İnsan bu kitaba nə qədər çox yaxınlaşsa, nə qədər çox onunla munis ola bilsə, onun fəzilətindən və

¹ “Biharül-ənvar”, c. 87, səh. 138.

² Üsule-kafi. c. 4, səh. 41.

³ Üsule-kafi. müqəddimə. Səh. 7.

⁴ Üsule-kafi. c. 4, səh. 400.

bərəkətindən daha çox bəhrələnəcəkdir. Quranın fəziləti o həddə çoxdur ki, belə bir məzmununda rəvayət edilir ki, bir nəfər məsumlardan birindən sual etdi: “Sizin fəzilət cəhətindən başqalarından üstün olmağınızın səbəbi nədir?” Məsum cavabında deyir: «Bizim üstün imtiyazımız bundan ibarətdir ki, Quran elmi bizim yanımızdadır.»

Buna görə də hər zaman Quranı əziz və müqəddəs tutmalıyıq. Qurana başqa kitablar kimi baxmaq olmaz. Quranın başqa kitablardan üstünlüyünü ancaq qəlbi etiqada görməməliyik. Quranla rəftarımız digər kitablara olan rəftarımızdan fərqlənməlidir, yəni Qurana qəlbdə ehtiram göstərməkdən əlavə, zahirdə də ehtiram qoymalıyıq. Bizim zahiri rəftarımız Qurana olan qəlbi ehtiramımızdan xəbər verməlidir. Şəxssiz Qurana qarşı olan ehtiramlı rəftarımız bizim imanımızı artıracaqdır.

Bəzi böyük şəxsiyyətlər Quran olan otaqda yatmırdılar və hətta həmin otaqda Qurana ehtiram olaraq ayaqlarını uzatmırdılar. Əllamə Təbatəbai və şəhid Müttəhəri mərhum şeyx Muhəmməd Təqi Amulidən belə bir hekayət nəql edirlər ki, bir axşam mərhum Amuli yorğunluğun şiddətindən Quran oxuduğu anda balısa söykənir. Sabahısı günü o, ustadı Mirzə Əli Ağayi Qazinin yanına gəlir. Ustad müqəddiməsiz buyurur: “Quran tilavət edən zaman insanın balısa söykənməyi yaxşı deyil!”

Bəli, Qurana dəyər verə bilməyimiz, cəmiyyətdə Quran mədəniyyətinin genişlənməsinə zəminə yaratmaq üçün Quran elminin daşıyıcılarına ehtiram göstərməliyik. Əgər biz özümüz də Qurani biliklərin yiyəsi olsaq, başqaları da bizə ehtiram edəcək və elə düşünməməliyik ki, biz Quran hafiziyiksə, başqa Quran hafizlərinə ehtiram qoymamalıyıq. Bildiyimiz kimi seyyidlərə ehtiram etmək hər kəsə vacibdir. İnsan bir nəfər seyyidi gördüyündə, Peyğəmbər (s) yadına düşür, buna görə də ona ehtiram göstərməlidir, hətta əgər özü seyyid olsa da.

Böyük üləmalardan biri haqqında ki, həmdə seyyid idi–nəql olunur ki, bir gün məclislərdən birindən çıxarkən oğlu tez qabağa keçib qapının ağzında ayaqqablarını cütləyir. həmin alimin keyfi pozulur və buyurur: “Fatiməyi Zəhranın zürriyyəsi mənim ayaqqablarımı cütləməməlidir.!”

Deməli seyyid olan kəsin özü də başqa seyyidlərə ehtiram göstərməlidir, ya əgər alimdirsə başqa alimlərə də hörmət etməlidir. Alimin başqa dini alimlərə ehtiramı ona görə lazımdır ki, din alimləri Quran elminin daşıyıcılarıdır və həqiqətdə onun bu rəftarı Qurana hörmət göstərmək mənasındadır.

V)–Adil hakimlərə olan ehtiram.

Üçüncü dəstə–Ehtiram göstərilməsi Allaha ehtirama bənzədilən üçüncü dəstə adil hakimlərdir. Biz adil hakimə ehtiramın lüzumu haqqında danışmadan əvvəl, cəmiyyətdə hökumətin və qanunun zəruriliyi və

müsəlmanların hökumətini öhdəsinə götürmüş şəxsin xüsusiyyətləri barədə danışacağıq.

Cəmiyyətdə hökumətin və qanunun zəruriliyi

Rəhmətlik əllamə Təbatəbai buyurur: “Mülk” səltənət mənasında elə bir zəruri etibardandır ki, insan onsuz ehtiyaclarını ödəyə bilməz. Lakin əvvəldə bəşərin ehtiyacı olduğu şey cəmiyyətin təşkilidir. Cəmiyyət dedikdə bir-birinə bağlı olmayan fərdlər yox, hədəf və istəkləri bir-birindən fərqli olub təlif və bağlılıqları olan fərdlər nəzərdə tutulur. Çünki insanların hər birinin digərindən fərqli istəkləri və müxtəlif hədəfləri olur. Buna xatir də çox vaxt yola getmirlər. Hər fərd çalışır digərinin malını əlindən alsın, qarşı tərəfə qələbə çalsın, başqalarının haqqına təcavüz etsin. Nəticədə, hərc-mərclik yaranır və xoşbəxt həyatın təmini üçün qurulmuş cəmiyyət bədbəxtliyə bir vasitə yaradır. Bu problemin aradan qaldırılması üçün cəmiyyət özü üçün digər təşkilat və orqanları öz nəzarətində saxlayan güclü və sarsılmaz orqan yaratmaqdan başqa yol görmür. Elə bir orqan ki, bütün fərdləri öz nəzarətində saxlaya bilsin və nəticədə başqalarının haqqına təcavüz etmək istəyən qudurğan qüvvələri orta həddə yönəldə bilsin. Həmçinin zəif fərdləri zəif mərhələdən, süst vəziyyətdən çıxarıb orta həddə çatdırsın, beləliklə cəmiyyətin bütün qüvvələri, qüvvət və zəiflik baxımından bərabər və bir-birinə yaxınlaşmış olsunlar. Bu qüvvələrdən hər birini öz xüsusi yerində oturtduğu zaman, hər haqq sahibini öz haqqına çatdırmış olur.¹

Aydın oldu ki, insan həyatı ictimai bir həyatdır. İnsan həyatı niyə ictimaidir? İctimai yaşamağa insanlar cəbri olaraq məhkum olmuşlar? Və ya insan təbiəti özlüyündə belə bir yaşayışı tələb edir? İctimai yaşayış seçimində hər bir əqli və iştiyari amil təsirlidirmi, yoxsa təsirsiz?—bütün bu suallar ətrafında çoxlu bəhslər olmuşdur. Amma bizim nəzərimizə görə əqli amil ictimai həyatın seçimində təsirlidir. İnsan ictimai həyatda öz mənafeyini gördüyü üçün—görəndə ki, onun maddi və mənəvi ehtiyacları ictimai həyat olmadan təmin edilmir və ya bəyənəcəkdir surətdə, kamil ələ gəlmir—ictimai həyata qatılır və onun bütün şərtlərini qəbul edir.

Başqa bir nöqtə budur ki, ictimai həyatda qarşıya çıxan məsələlərdən biri də cəmiyyətin ayrı-ayrı fərdləri arasında olan qarşıdurmalar, toqquşmalardır. Yəni ictimai həyata qatılmaq istəsələr, birlikdə yaşayıb, birlikdə işləməyə razılıq versələr və birgə əməyin nəticəsində əldə etdikləri qazanclarını öz aralarında bölmək istəsələr, bu zaman onların mənafeləri arasında toqquşmalar baş verir. Bəziləri daha çox bəhrə götürmək istəyirlər, təbiətin nemətlərindən hədsiz sürətdə bəhrələnmək istəyirlər və ya başqa insanlarla rəftarlarında ürəkləri istədikləri şəkildə davranmaq istəyirlər. Bu cür rəftar

¹ “Əl-Mizan”, c. 3, səh. 144.

başqalarını qane etmir. Bu gedişlə nəhayət ictimai səhnədə keşməkeşlər yaranır ki, bu çəkişmələrin qarşısını almaq üçün müəyyən hədd-hüdudun təyin edilməsinə, qanunların çıxarılmasına ehtiyac duyulur. Bu da təbii və aydın bir işdir, bu işin aydınlığı buradan bilinir ki, əgər bir nəfər insanın istəkləri ətrafında –istər maddi, istərsə də mənəvi–azacıq düşünüb diqqət etsə (əlbəttə ictimai həyata aid olan məsələlər ətrafında) görəcək ki, insanların hədsiz-hüduzsuz şəkildə bütün istəklərini təmin etmək mümkün deyil. İnsanlar əgər birlikdə yaşamaq istəsələr hökmən öz istəklərinə bir sərhəd təyi etməlidirlər və ürəkləri istədiyi kimi əməl etməməlidirlər.

Deməli toqquşmanı aradan götürmək və ya azaltmaq üçün sərhəddə və qanuna ehtiyacımız var. Əgər ictimai həyatda insanların əldə etdikləri bəhrələr üzərində müəyyən qanun, sərhədd qoyulmazsa və ya insanlar bu qanuna riayət etməzlərsə, ictimai həyatın hədəfi–hansı ki, insanın maddi və mənəvi təkamülünü nəzərdə tutub təbii nemətlərdən mümkün qədər faydalanmaq idi–özünü doğrultmayacaqdır.

Buna görə də ictimai həyat elə idarə edilməlidir ki, cəmiyyətin bütün fərdləri üçün təkamülə zəminə yaratsın. Ancaq belə olan surətdə ictimai yaşayışın hədəfləri səhih olaraq təmin edilmiş olur.

İslami baxışlara və əsaslara söykənən İslami sistemdə qanunların ilahi olması gərəkir. Buna dəlil İslamın, cəmiyyətin bütün sahələrində dəxaləti olan hərtərəfli bir məktəbə sahib olması iddiasıdır. Biz də müsəlman olduğumuza və islama əməl etməyi hamının səadətinə zəmin olacağını bildiyimizə görə, müxtəlif məktəblərin və dinlərin, müxtəlif təmayüllərin–hansı ki, dünyanın əksər ölkələri bu baxışları qəbul etmişlər–qarşısında dayanıb, düşüncə və dəlillərlə öz əqidəmizi müdafiəyə qalxmalıyıq.

Saleh və ləyaqətli hakimin şəraiti

Bura qədər cəmiyyətdə hökumətin və qanunun olması zəruriliyi bəyan edildi. Amma hökumətin təşkili və qanunun icrası hakimsiz müəssər olmadığı üçün, burada hökumət işlərini öhdəsinə götürmüş icra başçılarının malik olması lazım bilinən bəzi xüsusiyyətlərinə işarə edəcəyik:

1–Qanunu bilməsi: Qanunu icra etmək istəyən kəs–istər o qanun daxili təhlükəsizliyə aid olsun və istər müdafiə işlərinə və ya beynəlxalq əlaqələrə, və ya başqa şeylərə aid olsun–icra edəcəyi qanunu, onun dəyər və üsullarını kifayət qədər bilməlidir.

2–Təqva: Təqva İslam sözlüyündə kulli bir şərtidir və ümumi dildə təqvanı “öz vəzifəsinə agahlıq”, “məsuliyyətli olma” kimi başa düşürlər. Cəmiyyətin idari işlərini öhdəsinə götürmüş kəs tutduğu vəzifəsinə qazanc mənbəyi kimi baxmamalıdır, öz şəxsi mənafeyini düşünüb dünyəvi şəhvtələrinin təmini üçün çalışmamalıdır. Belə şəxsə xalqın malını, canını etibar etmək olmaz.

Bu cür şəxsin qanunu icra etməyə səlahiyyəti də çatmır. Həqiqi icra başçısı xalqın xoşbəxtliyinin təmini barədə fikirləşməlidir.

Təqvasız şəxs, qanunu olduğu kimi deyil öz meylinə uyğun təfsir və təhlil edir və hərdən açıqcasına müxalifət edir. Buna görə də hökumət işlərini öhdəsinə götürmüş şəxs üçün nəzərdə tutulan ikinci şərt əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olmaqdır, ya Quranın dili ilə, İslam sözlüyünə uyğun desək, “təqva”dır.

3–Öhdədar olduğu işin mütəxəssisi olmaq: Hər bir işi öhdəsinə götürmüş şəxsin, həmin işi görməyə səlahiyyəti çatmalıdır, çünki ancaq qanundan xəbərdar olub, təqvalı olmaq işlərin doğru-dürüst yerinə yetirilməsi üçün kafi deyil, bu işlərdə təcrübə və təxəssüs sahibi olmaq da lazımdır ki, onun köməyi ilə həmişə məsul şəxslərin öhdəsinə qoyulan böyüklü-küçüklü problemləri həll etmək olsun.

Şübhəsiz ictimai bəşər çəkişmələrin, qarşıdurmaların həlli üçün, ictimai və fərdi mənafehlərin düzgün təminini nəzərdə tutan hüddud və sərhədlərin icad edilməsində və nəhayət müştərək həyatda tarazlığın icadı və qorunub saxlanması qanuna ehtiyac duyur. Bu qanunların düzgün icrası, qanun əleyhdarlarının qarşısının alınması üçün hakimə, valiyə ehtiyacdır. Amma söz burdadır ki, vilayət və öhdədarlıq Allaha məxsusdur və başqaları da Onun izni ilə xalqın hakimi, vəlisi olurlar? Bu bəhsin cavabında göstərilir ki, heç bir kəsin başqası üzərində vilayət haqqı yoxdur, çünki insan, öz varlığını və nemətləri ona əta etmiş kəsdən itaət edir. Adi insanlar nə bir kəsə varlıq bağışlamışlar, nə də onun həyatının davam tapmasında bir təsirə malikdirlər. Kimsənin digərinin rəyinə tabe olması vacib deyil.

İnsanların bir-birindən asılı olmamasının lüzumu, onların bir-biri üzərində vilayət haqqına malik olmamalarının ilk əsası hesab olunur.

İnsan öz varlığının bütün özəlliklərini Allahdan aldığı üçün, ancaq Onun buyuruqlarına boyun əyməlidir, Onun qarşısında müti olmalıdır və başqasının əmrlərinə itaət etmək bu şərtlə olar ki, həmin başqası Allah-təala tərəfindən təyin edilmiş olsun.

Deyilənləri nəzərdə tutub Qurana baxdıqda görürük ki, Qurani-kərim batil vilayətləri, yəni Allah tərəfindən imza edilməmiş vilayətləri rədd edir:

“Ey iman gətirənlər! Yəhudi və xaçpərəstləri özünüzdə dost tutmayın! Onlar bir-birinin dostudurlar. Sizlərdən kim onlarla dostluq edərsə, o da onlardandır. Allah zalim tayfanı düz yola yönəltməz.”¹ “Allah zalımları hidayət etməyəcək” cümləsi buna dəlalət edir ki, onlar zalımdırlar və zalım şəxs heç vaxt hidayətdən bəhrələnmə bilməyəcək, heç vaxt məqsədinə çatmayacaq, əksinə həmişə yarı yolda qalacaqdır. Deməli, siz də onların zümrəsinə qoşulsanız öz hədəfinizə və məqsədinizə nail olmayacaqsınız.

¹ “Maidə”, 51.

Başqa bir ayədə haqqa hakim olanı belə tanıtdırır: “Sizin haminiz ancaq Allah, Onun peyğəmbəri və iman gətirənlərdir. O kəslər ki, (Allaha) boyun əyərək namaz qılır və zəkat verirlər.”¹

Beləliklə İslamda, cəmiyyətdə hökumətin zəruriliyinə aid nümunələrə əsasən və həmçinin haqq əsasında hökumətə təyin edilmiş şəxsin xüsusiyyətlərini göstərməklə aydın oldu ki, məsum şəxsin olduğu zamanda, peyğəmbər və imamlar kimi hökumətin başında o durur və təbiidir ki, belə bir hökumət ideal olacaqdır. Amma bu vəziyyət həmişə müyəssər olmur, hətta məsum imamın olduğu zamanda belə o, ancaq olduğu məkanda həmin şəhərin, rayonun icra işlərinə başçılıq edə bilər, başqa rayonlara gəldikdə isə o öz səlahiyyətli nümayəndələrini həmin yerlərə təyin etməklə, həmin rayonların icra işlərinə nəzarət edə bilər. Qeybət əsrində, məsum imama mü raciət mümkün olmadıqda, bir nəfər bu mənsəbi öhdəsinə götürür və İslam cəmiyyətini Allahın qanunları əsasında idarə edir. Bun mənsəbi öhdəsinə götürmüş şəxs aşağıda qeyd edilən xüsusiyyətləri daşmalıdır:

1. İslamdan kifayət qədər məlumatı olmaq: xalqın təhlükəsizliyini qorumaq, islami dəyərlərə nəzarət etmək müsəlmanların hakiminin öhdəsinə düşdüyü üçün, dinə, namusa, Allahın ehkamlarına əmanətdar çıxdığı üçün, o hamıdan daha çox nəzərdə tutulan üç şərt–qanunlardan xəbəri olmaq, təqva və əxlaqi səlahiyyətə sahib olmaq, ölkə idarəçiliyində məharəti və qüdrəti olmaq–malik olmalıdır. Rəvayətlərin birinin məzmununda belə göstərilir ki, əgər bir ölkədə daha layiqli, daha bilikli adamlar, hətta bir nəfər - olduğu halda, başqa bir nəfər həmin ölkəyə rəhbərlik edərsə, həmin ölkə üzə zəifliyə doğru gedəcəkdir.²

2. Təqva: Hədislərin birində Allahın rəsulu, ölkə rəhbərliyinə öhdədar olacaq şəxsin daşmalı olduğu xüsusiyyətlərdən birinin, onu ilahi haramlardan saxlayacaq təqva olduğunu göstərir.³

Rəvayətlərin birində İmam Hüseyin (ə) Kufə əhlinə xitabən rəhbərlik məsələsini nəzərdə tutaraq belə yazır: “Hökuməti Qurana əsaslanmayan, ədaləti rəhbər tutmayan, haqq dinə sığınmayan və özünü Allah yolunda vəqf etməyən kəs rəhbər və imam ola bilməz.”⁴

Həzrət Əli (ə) Osmana xitab edərək buyurur: “Bil ki, Allah qatında Allahın bəndələrinin ən üstünü hidayətə varmış, hidayətə çağıran, məlum olan ənənələri ayaqda tutan və məchul olan bidətləri öldürən adil imamdır. Allah qatında insanların ən pisi, yolunu azmış və xalqın da ona uyaraq

¹ “Maidə”, 55.

² Bihar.c-88, səh. 88

³ “Üsule-kafi”, c. 2, səh. 266.

⁴ Muhəmməd ibn Nəman, (mufid) İrşad, səh. 186.

yolunu azdıǵı zalim imamdır. O yaşıanan sünnəti öldürür, tərک edilən biddəti dirildir.”¹

3. Tədbir və müdiriyyət: Üçüncü şərt, iradəçilikdə, ölkənin mühüm işlərindən məharətli, tədbirli idarəçiliyə malik olmaqdır.

Rəhbərliyin bacarıǵı, ölkə işlərini idarə etməkdə qüdrəti olması İslam yolunda, islami hakim üçün zəruri şərtlərdəndir. Bu xüsusiyyət çoxlu təcrübə, məlumat tələb edir. Əgər bir kəs idarəçilikdə bu həddə çatmış olsa müsəlmanların məsuliyyətini ona tapşırmaq olar. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Camaat! Xilafətə layiq o kəsdir ki, xilafəti yönəltməyə bacarıǵı olsun və bu işlərdə Allahın qanunlarından aǵah.”²

Vəliyyi-fəqih ən saleh və ən ləyaqətli şəxs

İslami hakim üçün göstərilən meyarlara və xüsusiyyətlərə nəzər salanda, görürük ki, bizim zamanımızda ən ləyaqətli fərdin hökuməti üçün nəzərdə tutulan ilkin şərait yetişmişdir. Keçmişdə hökumətin belə şəxslər tərəfindən ələ alınması imkanı olduqca zəif idi və hərdən imkansız bir iş kimi görsənirdi. O vaxtı bu kimi məsələlərə diqqət yetirilmirdi və ancaq “mərcəyyəti-təqlid” məsələsi ətrafında söhbət gedirdi. Bu səbəbdən də İslam üçün canıyanan şəxslər çalışırdılar elə bir kəsi tapsınlar ki, “mərcəyi-təqlid” ünvanı ilə İslami cəmiyyətə ən yaxşı xidməti göstərə bilsin. Amma bu gün, əlhəmdulillah hökumətin saleh və ləyaqətli şəxslər tərəfindən idarə edilməsinə lazım olan şərait yaranmışdır. Bu əzəmətli inqilabın və şəhidlərin pak qanlarının bərəkəti sayəsində elə bir imkan yaranmışdır ki, hökumət başında duracaq şəxs başqalarından bu işə daha qiymətli olsun. Belə bir fürsətin yaranması üçün Allaha şükürlər etmək lazımdır. Allaha şükr etməliyik ki, bizə “vəliyyi fəqih” rəhbərliyinin bərəkətini nəsib etməklə minnət qoymuşdur. İndi bu nemətin şükrünü ancaq müsəlmanların izzətinə və İslam ümmətinin vəhdətinə zəmin durmuş vilayət-fəqihə itaət etməklə ödəmək olar.

İmam Xomeyninin zamanında bu nemətin bəhrəsini görürdük, bu günlərdə də çox təəssüflər olsun ki, o cür böyük nemətdən məhrum olmuşuq, (nəzərdə iman Xomeyni tutulur). Allah-təala öz nemətini yenə də bizdən əsirgəməmişdir və vəliyyi-fəqihin kölgəsini bizim başımızın üstündən əskiltməmişdir. Allaha şükr edirik ki, xubreqan və ümmətin aqilləri o əziz imamın ən ləyaqətli davamçısını, yəni Həzrət ayətullah Xameneini o böyük rəhbərin yerinə canişinliyə seçmişdir. Xalq da öz növbəsində kamal-ehtiramla onunla beyət etdi. İmamın bütün həqiqi davamçıları birlik nümayiş etdirərək imamın yolunu davam etdirdilər və Allaha şükürlər olsun

¹ Nəhcül-bəlağə .(şəhidi) x. 183. səh. 173.

² Nəhcül-bəlağə. (Feydül-İslam) c. 163, səh. 526.

ki, işlərin gedişində azacıq olsa da süstlük, nöqsan yaranmadı. Allah-təaladan arzumuz budur ki, bu birlik, məsum şəxslərin həmrəyliyi axıra qədər bu cür davam etsin və gün-gündən daha da möhkəmlənsin. Bu vəhdətlə inqilabın böyük gəmisini həzrət Xameneinin rəhbərliyi altında əmin-amanlıq sahilinə və mətlub hədəfə yan alsın.

Peyğəmbər (s) Əbuzər Gəffariyə belə öyüd verir ki, ədalət və ilahi qanunlara əsaslanaraq hökumət edən hakimə ehtiram göstərmək, Allaha ehtiram göstərmək kimidir.

Adil hakimə ehtiram etmək ona görə Allaha ehtiram göstərməyə bərabər tutulur ki, Allahın sifətlərindən biri Onun hakimiyyətidir. Bildiyimiz kimi Allahın adlarından biri Hakim və Mövladır və Allahın hakimliyi, mövləviyyəti Onun adılanə ehkamlarına əməl etməklə zühura yetişir. İslami hakim bu cür xətərli işin icrasına zəmin olmuş şəxsdir. Allahın qanunlarına uyğun hökm verən, İslam cəmiyyətində Allah ehkamlarının icrasına çalışan adil müsəlman rəhbər, Peyğəmbərin (s) və Əhli-beytin sahib olduqları vilayət dərəcələrindən birinə malikdir. Çünki ilahi vilayət əslində Peyğəmbərə (s) və Əhli-beytə həvalə edilmişdir.¹ Bu məqamın aşağı mərtəbəsi adil sultanın, müsəlmanların rəhbərinin öhdəsinə qoyulmuşdur. Bu cəhətdən də ona ehtiram etmək Allaha ehtiram etmək kimidir.

Buna görə də İslami hakimə ehtiramı o qədər də lazımlı bilməyən bəzi adamların təsəvvürlərinin əksinə olaraq, əgər bir kəs Allaha və İslama xatir ali rəhbərlik məqamına və müsəlmanların rəhbərinə ehtiram göstərərsə, bu ehtiramında maddi qərəzi olmazsa, böyük bir dərəcəyə çatmış olur.

Bunu da söyləməyi özümə borc bilirəm ki, inqilabın qələbəsiindən sonra vilayəti-fəqihin əli ilə bizim ölkəmizdə rənəq tapmış ən gözəl adətlərdən biri də Quranın qiraəti və hifzidir. Necə ki, hərdən televizorda azyaşlı qız və oğlan uşaqlarının Quranı necə əzbərlədiklərini görürük. Hərdən baxırsan ki, balaca qız uşağı hələ sözləri düzgün tələffüz edə bilməsə də Quranın üçdə birini əzbərdən bilir, özü də səlis ərəb ləhcəsi ilə oxuyur! Əgər yadıңызdadırsa inqilabdan qabaq xalqa adi həmd-surəni düzgün oxuya bilməmələri üçün çoxlu zəhmət çəkməli olur, “sin” və “sad” hərfləri arasında fərqi başa salırdıq. Hətta təhsili olan adamlar da həmd-surəni təcvidlə oxumaqda çətinlik çəkirdilər. İndi isə görürük ki, 6-7 yaşlı uşaqlar Quranın üçdə birini əzbərdən, təcvidlə bizdən də yaxşı oxuyur!

Sizcə bu iftixar ediləcək hadisə deyil? Belə bir halı ənənəyə çevirmiş kəsə ehtiram edilməməlidirmi? Aydındır ki, belə kəsə ehtiram bəsləmək Allaha ehtiram göstərməyə bərabərdir; Qurana ehtiram göstərməkdir. Buna görə də diqqətsiz olmamalıyıq, bu ehtirlərə məhəl qoymasaq İslamın təzahürləri də yavaş-yavaş aradan qaxacaqdır. Cəmiyyətdə dinin duruşu, islamın

¹ Bu vilayət və hökumət aydın şəkildə Maidə surəsinin 55-ci ayəsində bəyan edilmişdir.

təzahürlərinin duruşuna bağlıdır. Əgər xalq arasında bu ehtirlər unudularsa, yavaş-yavaş dəyərdən düşəcək və nəticədə naşükürlüyə səbəb olacaqdır.

Deməli biz, Allahın bizə inayət etdiyi bu neməti dərk ediriksə, bunun müqabilində qədrdanlıq etməliyik və islam hökumətinin rəhbərinə ehtiram göstərməliyik. Əlbəttə, ərz etdiyim kimi, bu ehtiramın dəyəri ondadır ki, tamah üzündən olmasın, bu işdə ancaq Allahın razılığı nəzərdə tutulsun, belə ki, bu niyyətlə olsun ki, müsəlmanların rəhbərinə ehtiram etmək, İslam ölkəsinə, İslama, Allaha ehtiram deməkdir.

OTUZ ÜÇÜNCÜ DƏRS

Dilin qorunmasının lüzumu və onun eyblərinin məzəmməti

- Əməllərin qarşılıqlı təsiri və ya ehbat və təkfir.
- Başqalarında eyb axtarmağın məzəmməti.
- Yaltaqlığın və yersiz tərifin məzəmməti.
- Başqalarına tənə vurmağın məzəmməti
- Yersiz inadçılığın məzəmməti.

Dilin qorunmasının lüzumu və onun eyblərinin məzəmməti

“Ey Əbuzər! Dilini qorumağı bacarmayan adamın yaxşı əməlləri hədəyə gedər. Ey Əbuzər! Eybaxtaran, yaltaq, ikiüzlü, tənəvuran, davakar və inadçı olma! Ey Əbuzər! Nə qədər ki, insanın əxlaqı düzəlməyib, həmişə Allahdan uzaq olacaqdır!”

Əməllərin qarşılıqlı təsiri və ya ehbat¹ və təkfir

Bu bəyanında, həzrət danışmaq zamanı diqqətli olmağın əhəmiyyətini başqa bir üsulla bəyan edir. Bu ona görədir ki, insan öz dilini azad buraxmamalıdır ki, ürəyi hər nə istədi onu da dilinə gətirsin. Dilin də bir qıfılı olmalıdır, insan onu açmazdan əvvəl yaxşıca düşünməlidir.

Danışmaq insan üçün rahat olduğuna görə və hərdən kiçik bir məsələ üzündən başqalarının ardınca pis danışığa, zəvzəyliyə səbəb olduğu üçün, din alimləri müxtəlif metodlarla, fərqli təbirlərlə bizə anlatmağa çalışmışlar ki, dilimizə yiyə durmaq, onu özbaşına buraxmamaq. Həmin təbirlərdən biri də Peyğəmbərin (s) bu sözüdür ki, hər kəs dilini qorumasa, heç bir iş görməmişdir. Bəlkə də bu sözün mənası budur ki, dil insanın ruhunda mənfi təsir qoyur və bunun nəticəsində insanın digər əməlləri də puça çıxır. Çünki Quranın bir sıra ayələrində və mütəvatir rəvayətlərdə qeyd edildiyinə görə insanın əməlləri qarşılıqlı təsirə malik olub bir-birini üzərində təsir qoyurlar. Hərdən insan bir iş görür, amma sonradan gördüyü başqa bir iş, əvvəlki işin xasiyyətini əvəz edir, elə təsir qoyur ki, həmin işin əsəri tamamilə öz gücünü itirir: –istər həmin əsər yaxşı olsun, istərsə də pis.

Kəlamı kitablarda “Ehbat və təkfir” ünvanı altında bir məsələ açıqlanır. “Həbt” yaxşı işlərin öz gücünü itirməsinə, təsirsiz olmasına deyilir, yəni insanın pis əməlləri onun yaxşı əməllərini korlayır, faydasız və puç edir. “Təkfir” günahların yuyulmasına deyilir, yəni insanın gördüyü yaxşı bir iş onun əvvəlki nöqsanlı işini düzəldir, sanki əvəzini ödəyir. Bizim bütün

¹ . Ehbat–kəlamçılar arasında istilah olub batil olmağa, yaxşı əməllərin pis əməllər vasitəsilə puç olmasına deyilir. (müt.)

əməllərimizin kökü iman və küfrə dayandığı üçün, ehbat və təkfinin ən bariz nümunəsi iman və küfrdür:

İnsanın pis bir əməlin, günahın ardınca gördüyü hansısa saleh əməli öncəki pis əməli, etdiyi küfrü aradan aparır, güclü şüaları olan çıraq kimi keçmiş qaraltıları yox edir. Bunun əksinə olaraq axırda görülən pis bir iş öncəki yaxşı əməlin təsirini məhv edib puça çıxarır. Həmin adamın əməl dəftərini, alın yazısını qara rəngə boyayır, xırmana düşən atəş kimi bir andaca hər şeyi odlu dilləri ilə yandırır külə döndərir. Başqa sözlə, iman nurlu çıraq kimi insanın qəlb evini, ruhunu işıqlandırır, pis əməllərin ürəyə, ruha çəkdiyi zülmət pərdələrini yırtıb nura qorq edir. Küfr isə öncədən qəlbə yanan çırağı öz mənfur nəfəsi ilə üfürüb söndürür, düşdüyü yerə qaranlıq pərdə çəkir. İnsanın ruhu nə qədər ki, bu maddi saraya, dəyişkən dünyaya bağlıdır həmişə qaranlıq və işıq arasında, zülmət və nurun artıb-azalan çəkisməsində qərar tutacaqdır. Ancaq bu keçici dünyadan köçəndən sonradır ki, iman və küfr yolunu seçmək onun üzünə bağlanacaq, sonradan nə qədər bu dünyaya qayıdıb qəlbini bürümüş zülmət tozunu təmizləməyi arzu etsə də, ahu-zar etsə də, bu yalvarışların ona faydası olmayacaqdır: “Nəhayət, müşriklərdən birinin ölümü gəlib çatdığı zaman o belə deyər: “Pərvədigara! Məni geri (dünyaya) qaytar!” Bəlkə, (indiyə qədər) zay etdiyim ömrün müqabilində yaxşı bir iş görüm! (Yaxud bu günə qədər tərک etdiyim imana qayıdıb saleh bir əməl edim!) Xeyr, bu onun dediyi boş, faydasız bir sözdür...”¹

Quran baxımından iman və küfrün bir-biri üzərində qarşılıqlı təsirində heç bir tərdid yoxdur, buna dəlalat edən çoxlu ayələr mövcuddur; o cümlədən Allah buyurur: “Kim Allaha iman gətirib yaxşı əməllər etsə, Allah onun günahlarının üstünü örtər.”²

Başqa bir yerdə buyurur: “Sizdən hər kəs öz dinindən dönüb kafir olaraq ölərsə, belə şəxslərin bütün əməlləri (vaxtı ilə gördüyü yaxşı işləri) dünya və axirətdə heçə gedər. Onlar cəhənnəmlikdirlər və orada əbədi qalacaqlar.”³

İman və küfr arasında olan rabitənin bənzəri pis və yaxşı əməllər arasında da mövcuddur, amma bu əlaqə külli şəkildə deyil. Belə deyil ki, həmişə insanın əməl dəftərində yaxşı qeyd olunur və qabaqkı pis əməl ordan silinir, və ya pis iş qeydə alınır və yaxşı işi məhv olur. İnsanın əməlləri müfəssəl nəzərə alınır, bu mənada ki, bəzi yaxşı əməllər əgər məqbul və bəyənilən şəkildə əncam tapsa, keçmiş pis əməllərin təsirini məhv edəcəkdir; tövbədə olduğu kimi; əgər tövbə tələb olunan şəkildə həyata keçsə, insan günahları bağışlanacaqdır: “Hər kəs pis iş gördükdən və ya özünə zülm etdikdən sonra

¹ “Möminun”, 100-99.

² “Təğabun”, 9.

³ “Bəqərə”, 117.

Allahdan bağışlanmağını diləsə, Allahın bağışlayan və mərhəmətli olduğunu görər.”¹

Və həmçinin buyurur: “O müttəqilər ki, bir günah iş gördükləri, yaxud özlərinə zülm etdikləri zaman Allahı yada salıb (tövbə edərək) günahlarının bağışlanmasını istəyərlər. Axı günahları Allahdan başqa kim bağışlaya bilər? Və onlar gördükləri işin (pis olduğunu) bildikdə (tövbədən sonra) bir daha ona qayıtmazlar.”²

Deməli tövbə eynilə nurun şəfəqləri kimidir ki, düz qaranlıq nöqtəyə saçır və həmin yeri işıqlandırır. Belə də deyil ki, hər bir yaxşı iş hər günah işin təsirini məhv etsin, bu səbəbdən də mümkündür mömin şəxs bir müddət etdiyi günahın cəfasını çəksin və nəhayətdə əbədi behiştə daxil olsun.

Sanki insanın ruhu müxtəlif bölmələrdən təşkil olunmuşdur və yaxşı və pis əməllərin hər dəstəsi onun bir bölməsinə aid olur. Məsələn “A” bölməsinə aid olan yaxşı əməl “V” bölməsindən olan pis əməlin təsirini məhv edə bilmir.

İstisna hal bu ola bilər ki, saleh əməl o qədər nurlu olsun ki, ruhun başqa yönələrinə də sirayət etsin, və ya əksinə, günah o qədər murdar olsun ki, ruhun digər bucaqlarını da bulaşdırsın. Məsələn Quranda namaz haqqında deyilir:

“Həqiqətən, (beş vaxt namaz kimi) yaxşı əməllər pis əməlləri (kiçik günahları) yuyub aparır...”³

Və ya bəzi günahlar–məsələn valideynin üzünə ağ olmaq, şərabxorluq - bir müddət ibadətin qəbul olunmasının qarşısını alır. Peyğəmbər (s) şərabxorluğun mənfi təsiri barədə buyurur: “Allahım and içdi və buyurdu: “Bu dünyada şərab içən hər kəsə, qiyamət günündə içdiyi şərabın miqdarında hökmən yandırıcı həlim içirdiləcəkdir.”⁴

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, yaxşı və pis əməllər hərdən bu dünyada insanın əhvalının pis və yaxşı olmasına da təsir edir və ya bəzi işlərdə tofiq tapmasına və ya əksinə tofiqin əldən çıxmasına təsir edir. Necə ki, başqalarına yaxşılıq etmək, –xüsusilə ata və anaya, yaxınlara–insanın ömrünün uzanmasına, bəlanın dəfinə səbəb olur; və ya başqalarına ehtiramsızlıq, - xüsusilə müəllimlərə və ustada - tofiqin hasil olmasına mane olur.

Bəli, hərdən yaxşı işlər pis işlərin əvəzini ödəyir və hərdən də pis işlər yaxşı işləri zay edir. Nə qədər ki insan bu dünyada yaşayır əməlləri arasında bu qarşılıqlı təsir mövcud olacaqdır. Misal kimi, insanın ürək evi və ruhu sanki bir otaqdır və hərdən o otaq qaranlıqdır və hardansa ora işıq düşüb

¹ “Nisa”, 110.

² “Ali-İmran”, 135.

³ “Hud” 114.

⁴ “Bihar”, x. 76, səh. 126.

qaranlığı yox edir, hərdən də otaq işıqlıdır və hardansa külək qalxıb həmin çırağı söndürür.

Deməli insan bu aləmdə durduqca bu dəyişikliyin çəngində olacaqdır.

Belə deyil ki, gördüyü hər bir yaxşı işin təsiri əbədi qalacaq, mümkündür pis bir əmələ düşər olmaqla həmin təsir yoxa çıxsın. Deməli əməllərin bir-biri üzərində təsiri külli bir əsldir. Bunun əsasında bəzi günahlar keçmişdə görülən yaxşı işlərin təsirini aradan aparır və ya hətta gələcəkdə görülməyəcək yaxşı əməllərin qəbul olunmasına maneə yaradır. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, bəzi günahlar yaxşı əməlin, namazın qırx gün müddətində qəbul olunmasına əngəl törədirlər: “Müsəlman bir kişinin və ya qadının qeybətini edən kəsin namaz və orucunu Allah qırx gecə-gündüz qəbul etməz. Çıxış yolu qeybətini etdiyi kəsin onun günahlarından keçməsidir.”¹

Və ya Peyğəmbərdən (s) nəql edilən hədislərin birində deyilir: “Qazancın halal olmalıdır ki, duan da qəbul olsun. Bil ki, insan ağzına bir tikə haram loğma qoyarsa qırx gün onun duası qəbul olunmaz.”²

Və ya şərabxorluq haqqında buyurmuşlar: “Şərab içən kəsin qırx gün ibadəti qəbul olunmaz.”³

Rəvayətin bu bölümündə Peyğəmbərin (s) sözünün məzmunu budur ki, əgər kimsə dilinə yiyəlik etməsə, onun üçün əməl dəftərində bir şey qalmayacaqdır. Yəni dilin elə təsir gücü vardır ki, insanın bütün keçmiş əməllərini heç edir. Bu insana verilən bir xəbərdarlıqdır ki, ağzındakı bu kiçik üzvü yükümlə saymasın, danışmazdan öncə düşünüb-daşsın, görsün danışdığı sözün nə kimi təsiri ola bilər, Allahın bu sözdə razılığı varmı? İnsanın ruhuna müsbət təsir göstərir, yoxsa mənfi?

Ümumi tapşırıq və öyüddən sonra Peyğəmbər (s) dilin bəzi günahlarını sadalayır. Təbiidir ki, dilin törədə biləcəyi bəzi günahların xatırladılması onun insan şəxsiyyətinə göstərə biləcəyi təsiri ilə əlaqədardır və həmçinin ona görədir ki, insan həmişə bu günahlara bulaşmaq ehtimalı qarşısındadır.

Başqalarında eyb axtarmağın məzəmməti

Peyğəmbərin (s) sadaladığı pis sifətlərdən biri də başqalarında eyb axtarmaqdır. Şəksiz eybaxtarmaqlıq xoşagəlməz sifətlərdən sayılır. Eyb axtaran düşmənçilik və həsəd üzündən camaatın eyblərini güdməklə onları tapıb üzə çıxarır, sonra camaat arasında yayıb bu işindən həzz alır. Ayə və rəvayətlərdə bu alçaq sifət məzəmmət edilmişdir. Biz onları araşdırdıqda görürük ki, müsəlmanların eybini üzə çıxarıb onları rüsvay edən şəxs insanların ən xəbisi sayılır. Allahın buyurduğu kimi: “Möminlər arasında

¹ “Mustədrəkəl-vəsail”, c. 9, səh. 122.

² Həmin mənbə . c, 1. səh. 166.

³ Bihar. x, 76, səh. 126.

(onları nüfuzdan, hörmətdən salmaq məqsədilə) pis söz yaymaq istəyənləri dünyada və axirətdə şiddətli bir əzab gözləyir.”¹

Və ya Peyğəmbər (s) buyurur: “Başqasının pis əməlini açıb yayan kəs, həmin o əməli etmiş kimidir. Hər kəs bir mömini, hansısa eybi ona irad tutmaqla, incitsə, onun özü ölməmişdən qabaq hökmən həmin eybə düşər olar.”²

İnsanı başqalarında eyb axtarmağa vadar edən xüsusiyyətlərdən biri də həqarət hissidir. İnsanın özündə bir əskiklik olanda, şəxsiyyəti əziləndə başqalarının tərəqqəsini görməyə gözü olmur, buna görə də çalışır başqalarının da şəxsiyyətinə xələl vursun, onların kamalını gözdən salsın. Səy edir başqalarının zəif nöqtələrini aşkara çıxarsın. Hər vaxt kimdənsə söhbət düşəndə, onun həyatının aydın tərəflərini deməkdənsə eyblərini yad edir.

Möminlərin məclisində kiminsə adı çəkiləndə bəzi adamlar təqva və İslamın ədəb qaydalarına əsasən çalışırlar həmin adamın yaxşı sifətlərini bəyan etsinlər. Bunun müqabilində bəziləri imanlarının zəifliyi üzündən, paxılıqdan, şəxsiyyətlərinin cılızlığından sözügedən adamın zəif cəhətlərini sorayayırlar, hətta bəzən bir az da dərinə gedib sözügedən adam haqqında şübhəli görsənən məsələni yəqin şəkildə söyləyirlər, hərdən töhmət də vururlar.

Başqalarının zəif nöqtələrini orda-burda danışmaq olduqca pis bir xüsusiyyətdir. Təəssüflər olsun ki, bu bəlaya tutulanlar çoxdur. Hər kəs bu bəlaya düşər olub-olmadığını bilmək istəyirsə özünü yoxlaya bilər. Belə ki, söz mömin qardaşlardan biri haqqında gedəndə–xüsusilə də əgər insanda sözügedən adamla rəqabət hissi olmuş olsa–qəlbinə nəzər salıb görməlidir ki, ürəyindən həmin adamın mədh etmək keçir və ya eyblərini söyləmək. Müxtəlif variantlarla çalışır başqalarına çatdırsın ki, filankəsin bu cür eybləri var!

Təbii olaraq insan diqqət edib görməlidir ki, birinin adı çəkiləndə onun haqqında ürəyindən keçənlər nədir; onun haqqında yaxşı sözlər danışmaq istəyir, onu xalqın gözündə möhtərəm şəxs kimi tanıtdırmaq istəyir, yoxsa çalışır onu camaatın gözündən salsın? Bu sifət olduqca pis sifətdir, kökü də deyildiyi kimi insanın özündə həqarət hiss etməsi, paxılıqdır. Belə adamlar başqalarının sərmayəsini görmək istəməzlər, başqasının yaxşı işini, xoş əxlaqını, evini-əşiyini görəndə əzab çəkirlər; Heç cür həzm edə bilmirlər ki, bütün bu şeylər başqasında olsun, halbuki, o özü bunlardan məhrumdur.

Çox diqqətli olmalıyıq, çox da gözəldir ki, bir möminin adı çəkiləndə onun yaxşı cəhətlərini yad etmək halı bizdə baş qaldırsın. Bəzən elə şərait

¹ “Nur”, 19.

² “Bihar”, c. 73, səh. 384.

yarandır ki, və ya insanı hansısa hislər təhrik edir ki, məhz başqasının eybini açıqlasın. Əlbəttə istisna hallar da olur, hərdən kiminsə haqqında düzgün məlumat almaq üçün səninlə həmin adam haqqında məşvərət etməli olurlar və belə bir halda sən düzgün olanını deməlisən, eybi varsa onu da deməlisən.

Söz burdadır ki, başqalarının adı-sanı, varı-dövləti gözümüzü çıxarmamalıdır, onların əlində olana görə əzaba düşməməliyik, bilməliyik ki, möminin həqiqi sərmayəsi Allahla olan əlaqəsidir, həqiqi mömin bundan başqa sərmayə tanımır. Əgər insanın belə bir sərmayəsi olsa, ruhunda elə bir əzəmət hiss edəcəkdir ki, başqa əzəmətlər onun nəzərində kiçik və həqir görünəcəkdir. O elə bir məqama çatacaq ki, elə bir sahilsiz dəryaya qərq olacaqdır ki, indiyə qədər dadmadığı vəsf olunmaz ləzzətlərə çatacaqdır və belə bir halda onun üçün elə də bir təfəvütü olmayacaq ki, başqaları ona ehtiram göstərir, ya yox, onu tərifləyirlər, ya məzəmmət edirlər. Aydın ki, qəlbinə iman nuru saçan belə şəxs ancaq möminlərin ehtiramını, tərəqqisini istəyər, çünki bu işi Allahın rızası və Ona yaxınlaşmağa səbəb kimi görür.

Sərmayəsi ancaq iman olub, ancaq diqqətini Allaha yönəlmiş, başqalarının onu tərifləyib və ya pisləyəcəyinə o qədər də məhəl qoymayan belə möminlərin müqabilində elə kəslər də var ki, şəxsiyyətlərində əskiklikləri var, iman adlı sərmayədən kasıbçılıq çəkirlər. Şəxsiyyətlərinin yüksəkliyini, vücudlarının sərmayəsini başqalarının onlara etdiyi ehtiramda görürlər. Bu həmin şeydir ki, bu günlər ona “ictimai şəxsiyyət” deyirlər: Şəxsiyyəti ictimai mövqedə, başqalarının onlar haqqında çıxardığı hökmdə görürlər. Başqalarının müsbət rəyini, ictimai yüksəkliyi özlərinin sərmayəsi bilirlər. Əgər başqaları belə adamı tərifləyirsə, özlərini bu anda şəxsiyyətli hesab edirlər, yox, əgər qıraqdakılar onu pisləyir, məzəmmət edirsə, bu halda özünü şəxsiyyətsiz, sınımış görür. Görəndə ki, camaat onlara bədbin olub, elə fikirləşirlər ki, artıq hər şey qurtarmışdır. İndi o kəslər ki, maddi və mənəvi cəhətdən korluq çəkirlər –məsələn elmdə, kamalda, maddi imkanlarda–başqalarının əlində olanı görməyə gözləri olmur, buna görə də çalışırlar başqalarının yaxşı cəhətlərini sual altına salsınlar və şəxsiyyətlərində şübhə yaratsınlar. Bu başqalarında eyb axtaranın ruhi xislətidir ki, həmişə onun-bunun eyblərini gəzir. Belə adam öz dünya və axirət səadətini xətərə salır, bir möminin eybini faş etməklə ilahi qəzəbə mübtəla olur.

Həzrət Əli (ə) eybaxtarmağın, qeybətin mənfi aqibətini nəzərdə tutaraq və həmçinin belə adamın özündən bixəbər olduğunu, qəflətə düçar olduğunu vurğulayaraq belə deyir: “EY Allahın bəndəsi, günah etmiş kəsin eybini deməyə tələsmə. Bəlkə onu bağışladılar; sən öz kiçik günahına (çoxda) arxayın olma, ola bilsin səni həmin günahlarına görə əzaba çəksinlər. Belə olan halda, sizlərdən biri başqasının bir eybini görəndə, özündə olan eybi

yada salıb onu deməkdən çəkinsin.”¹ Başqa bir yerdə insanın öz eyiblərinə diqqət yetirilməsinin onu başqasının eyiblərinə göz yetirməkdən çəkəndirməsi barədə buyurur: “Öz eyblərinə baxan kəs, başqalarının eyblərinə göz yetirməz.”²

Deyilənlərə nəzər salaraq yaxşı olardı ki, başqalarının eybləri ilə maraqlanmaqdan pəhriz edərdik. Bilməliyik ki, eybaxmaq xəstəliyi cəmiyyətdə geniş yer alarsa, camaat arasında bu adi hala çevrilərsə, get-gedə birlik, qardaşlıq ruhu öz yerini təfriqəyə, düşmənçiliyə verəcəkdir. Belə olan surətdə cəmiyyətin əsasları laxlamış olur, nizam-intizam pozulur. Həmçinin bu xəstəlik bədbinliyə, ədavətə yol açır və insanların şəxsiyyətini süst ünsürlü adamların tapdığı altına atır. Bu bəlanın rəvac tapdığı cəmiyyətdə insan öz yüksəkliyini başqalarının şəxsiyyətinə zərbə vurmaqda görür. Eləcə də eybaxmaqqlığın geniş yayılması nəticəsində əxlaqi həddlər pozulur, insanlara üsyan ruhu aşılayır, onları açıqcasına günah etməyə, abır-həya pərdələrini yırtmağa sövq etdirir.

Yaltaqlığın və yersiz tərifin məzəmməti

Həzrətin sadaladığı pis sifətlərdən biri də başqalarını yersiz tərifləməkdir. Yaltaqlığın da eybaxmaqqlıqda olduğu kimi əsas ruhiyyəsi insanın şəxsiyyətinin zəifliyindən qaynaqlanır. Həqiqətdə bu öz əskikliklərini doldurmağa çalışan o kəslərin xislətidir ki, bunu başqalarının diqqətini özlərinə cəlb etməklə əldə etmək istəyirlər. Düşünürlər ki, başqalarını həddət artıq tərif etməklə bəlkə özlərinə bir şey qazanmış olarlar. Bu xislət Allahın sonsuz qüdrət və mülkünə nəzər yetirməyən, şəxsiyyətini itirmiş, süst ünsürlü adamlara məxsusdur. Bu üzdən də başqalarına göz dikirlər, öz izzət və sərvərliklərini Haqq dərğahının həqiqi dilənçilərindən tələb edirlər. Əgər bir kəs mütləq gəni dərğahına üz tutsa, varlıq bulağından kömək diləsə, heç vaxt tamah gözünü başqasına dikməz və özgəyə yersiz tərif deməz. Əmirəl-möminin Əli (ə) tərifin ancaq Allaha layiq olduğunu nəzərdə tutub belə buyurur: “Pərvərdigara! Gözəl vəsfə və sonsuz nemətləri sayılmağa layiq Sənsən. Əgər Sənə ümid bağlasalar, ümid bağlanılacaq kəslərin ən üstünüsən və əgər Sənə ümidvar olsalar, güman edilən əz əziz ümid yerisən. İlahi! Nemət qapılarını üzümüzə açmısan və mənə dil vermisən ki, onunla ancaq Səni tərif edirəm.”³

Hərdən insan Allahın razılığı və möminlərin ehtiramı üçün bir mömini tərif edir, onun yaxşı cəhətlərini sadalayır, amma hərdən də tamah üzündən başqasını tərifləməli olur. Bununla təriflədiyi adamın diqqətini özünə cəlb

¹ “Nəhcül-bəlağə” (Feyzül-İslam) x,140. səh. 429.

² Qisar-341. səh. 1249.

³ “Nəhcül-bəlağə”, c-91. səh. 269.

etmək istəyir ki, vaxtı gələndə onu maddi imkanlarından istifadə etsin. Həqiqətdə öz əməli ilə başqasını özünə borclu salmaq istəyir.

Yaltaqlıq ruhiyyəsi insanın alçaq sifətlərindəndir və Allaha imanla bir yerə sığışmır. Çünki insan öz taleyini başqalarının əlində görəndə, ona bir şey versinlər deyərək yaltaqlığa başlayır. Halbuki insan öz həyat müqəddəratını Allaha tapşırmaqlıdır. Ərz edildiyi kimi bu sifətin ruhi, psixoloji mənşəyi insanın özünü ucuz tutması, öz sərmayəsindən xəbərsiz olmasıdır. Belə adam hiss edəndə ki, əli boşdur, çalışır özünü başqalarına bağlamaqla bu bağlılığın sayəsində, özü də yaltaqlıq yolu ilə onlardan bir xeyir görsün.

Yaxşı olardı ki, cəmiyyətdə yaltaqlıq ruhunun genişlənməsinin nə kimi nəticələr verdiyinə diqqət yetirərdik və baxıb görərdik ki, başqalarına yaltaqlanmağın, insanları həddən yuxarı tərifləməyin onlara nə kimi təsiri olur. Şəksiz, başqasını hədsiz dərəcədə tərifləmək onda qurur və təkəbbürün yaranmasına səbəb olur, insanı özündən razı, ərköyün yetişdirir. Belə adamlarda yekəxanəlik, hədsiz təvəqqü, özünü bəyənmək hissi güclü olur, zalim insanlara nisbətə isə, özünü tərifləmək bir növ əməli təsdiq və təşviq hesab olunur.

Başqasına yaltaqlanmaq səbəb olur ki, onlar bu tərifləri yanlış olaraq özlərinin yaxşı sifət və işləri kimi qəbul etsinlər və əlavə olaraq özlərinin zəif cəhətlərindən xəbərsiz olsunlar, başqa bir tərəfdən gördükləri alçaq və yaramaz işlər nəzərlərində gözəl cəvələnsin.

Yaltaqlıq bir sıra əxlaqi islahatların qarşısını almaqdan əlavə, şəxsiyyətə cəld və egoist adamlara əqlin və şəriətin xilafına olan öz zəif əxlaqi nöqtələrini, zülümkar metodlarını üzə çıxarmağa yol açmış olur. Bu səbəbdən də din rəhbərləri ilk növbədə özləri əməli olaraq bu pis sifətdən kənar olmuş, başqa bir tərəfdən öz davamçılarını bu sifətdən qorunmağa çağırmış, onun əleyhinə mübarizəyə vadar etmişlər. Necə ki, Peyğəmbər (s) buyurur: “Yaltaqların və məddahların üzünə torpaq səpin.”¹ Bu müsəlmana yaltaqlanan kəslə bağlı deyilən sözlərdir, kafirə yaltaqlanmağın hökmü bundan da ağırdır. Bunu ona görə belə kəskin şəkildə söyləyiblər ki, cəmiyyətdə yaltaqlığın, iki üzvlüüyün qarşısı alınsın. Baxıb görürsən Əli (ə) ki bütün fəzilətləri özündə toplamış bir şəxsiyyət, hüsurunda kiminsə onu tərifləməsinə, mədh etməsinə icazə vermirdi.

Bir gün bir dəstə adam həzrət Əlinin (ə) üzünə tərif etdikləri zaman həzrət buyurur: “Pərvərdigara! Sən məni məndən daha yaxşı tanıyırsan və mən özümü onlardan daha yaxşı tanıyıram. İlahi məni, onların mənə güman etdiklərindən daha yaxşı qərar ver, [onların] mənim haqqımda bilmədiklərini (günahlarımı) əfv et.”²

¹ Bihar. c. 73. səh. 294.

² “Nəhcül-bəlağə”, (Feyzül-islam) hikmət- 96. səh-1131.

Həzrət bununla onları başa salmaq istəyirdi ki, onların tərifinə ehtiyacı yoxdur. Həmçinin bu hərəkəti ilə islam cəmiyyətində yaltaqlığın yayılmasının qarşısını almaq istəyirdi. Çünki həmin gün Əli (ə)-ı tərifləsəydilər, başqa gün başqa bir hakimi tərifləyəcəkdilər. Hamı məsum deyil ki, onların yaltaqlığına aldanmasın, adam da olacaqdı get-gedə bu yaltaqlıqlara adət edib elə təsəvvür edəcəkd ki, başqalarının onun haqqında söylədikləri həqiqətdir. Başqasını cəhalət girdabına sürükləmək böyük bəladır. Yaltaqlar bais olurlar təriflədikləri adamlar yavaş-yavaş özlərini olduqlarından artıq hesab etsinlər. Bu səhv baxış onların evini yıxır, özlərini olduqlarından artıq görürlər, üstəlik yaltaqlıq nifaq və ikiüzlülük nişanəsidir. Necə ki, Əli (ə) buyurur: “Başqasını layiq olduğundan artıq tərifləmək yaltaqlıqdır.”¹

Və başqa bir yerdə buyurub: Bir kəs yalandan səni səndə olmayan fəzilətlərlə mədh etsə, haqqı var ki, başqa gün də səni səndə olmayan pis sifətlərlə məzəmmət etsin.”²

Həzrətin bu sözündən anlaşılır ki, yaltaq çox vaxt haqqı söyləmir, onu başqalarını tərifləməyə vadar edən şəxsi mənafevidir. Bu səbəbdən də əgər bir gün ruzigarın üzü çöndü, yaltaq öz mənafeyini başqasının zəifləyib çökməsində görsə–baxmayaraq ki, qabaqlar həmin adamı onda olmayan fəzilətlərə görə tərifləyirdi–həmin anda onu pisləyib gözdən salmağa çalışacaqdır. Bu işində hətta ona onda olmayan töhmətləri də yapışdıracaqdır ki, bəlkə bu yolla özünü bir yana çıxartsın, öz işinə bir çarə qılsın.

İslam, insana yaltaq olmağa icazə vermir. Çünki yaltaqlıq həm yalanın, həm sitayiş olunanın və həm də ümumilikdə cəmiyyətin ruhiyyəsinə mənfi təsir göstərir. Həqiqətdə yaltaq adam özünü nə qədər alçaltmalıdır ki, o cür yersiz yalamaçılıqları dilinə gətirməlidir. Allah-təala möminə öz izzət-nəfsini ayaqlar altına atmağına icazə vermir. İnsan nə dərəcədə alçaq, həqir olmalıdır ki, başqalarına yaltaqlıq etsin. Yaltaqlıq olunan adamın ruhuna yaltaqlığın göstərdiyi təsir budur ki, bu cür insan ona davamlı yaltaqlıq olanda özünü unudur, elə bilir ki, doğrudan da başqalarının tərifinə, sitayişinə səbəb olacaq yüksək məqama çatmışdır.

Nəticədə öz zəifliklərini, eyiblərini görə bilmir və yaddan çıxarır. Bu cür adam özünü və həyatını başdan-başa düzgün və müsbət keyfiyyətlərlə dolmuş xəyal edir.

Peyğəmbər buyurur: “Nə vaxt qardaşını onun gözü önündə sitayiş edib tərifləsən, elə hesab et ki, boğazına şiş soxmuşsan.”³

¹ “Nəhcül-bəlağə”, Hikmət, 339. səh-1249.

² “Gərərul-həkəm”, səh-671.

³ “Camiüs-səadət”, c. 2, səh-327.

Deyilənlərdən əlavə, şər və fasid adamlara yaltaqlıq etmək onların cəsarətli və daha da qudurğan olmalarına səbəb olur, başqalarının hüququnu tapdalamağa onlara geniş meydan açır.

Yaltaq adam nifaqa və yalana mürtəkib olmaqdan əlavə başqalarını yersiz tərifləməklə özbaşınalıqlara, korrupsiyaya–xüsusilə də batil hakimlərə və məmurlara zəmin yaratmış olur. Həqiqətdə yaltaq adam onu yaltaqlığı nəticəsində törənən cinayətlərə şərik olur. Bu səbəbdəndir ki, peyğəmbər buyurur: “Facir bir şəxs tərifləndiyi zaman Allahın Özü qəzəbə, ərşi isə lərzəyə gəlir.”¹

Həzrət buyurur: “Eyibcu olma. Eybaxtaran kəs ancaq xalqın zəif nöqtələrini axtarır tapır və onları faş etməklə camaatın abır-həyasını aparır. Allah-təala camaatın abır-həyasının tökülməsinə razı olmur. Hətta onlarda həqiqətən belə bir eyiblər olsa belə Allah o eyiblərin faş olmasını istəmir.

Allah Özü camaatın eyiblərinə pərdə çəkib ki, insanlar bir-birinin kənarında ülfət və məhəbbətlə yaşasınlar. Həmçinin möminlərə bir-birilərinin eyiblərini faş etməyə icazə vermir, hətta möminə öz eyibini başqalarına söyləməsinə irad tutur. Çünki inanın öz abırını aparmasına haqqı yoxdur. Həmçinin buyurur: Yaltaqlıq üzündən başqalarını onda olmayan yaxşı sifətlərlə tərifləmə. Hər iki tərəfin həm ifratın, həm də təfritin– mömin üçün zərəri var. İnsanlar mötədi (orta hədd) həddən çıxmamalıdırlar. Əgər birinin yaxşı sifətini, xüsusiyyətini demək istəsəniz, olduğu həddə söyləyin və məqsədiniz xeyir və müsbətyönlü olsun. Daha öz xeyrinizi güdüb yalandan təriflər yağıdırmayın və ya mötədil xətdən kənara çıxmayın.

Başqalarına tənə vurmağın məzəmməti

Peyğəmbərin (s) sadaladığı xoşagəlməz sifətlərdən biri də başqalarına tənə vurmaq və tikanlı sözlər söyləməkdir. Tikanlı sözlərlə möminə əziyyət vermək dil yarası adlandırılır. Bu sözləri söyləməklə dil yarası vuran şəxs çalışır başqasının zəif nöqtələrini, uğursuzluqlarını onun üzünə vursun və bununla da qarşı tərəfin qəlbini sındırsın. Yaxşı olardı ki, insan başqalarının qəlbini ələ almağa çalışardı. Əgər həyatda kimsə uğursuzluğa düşər olmuşsa, müvəffəqiyyət əldə edə bilməmişsə, insan çalışıb öz ümidverici sözləri ilə belə şəxslərin qəlbinə məlhəm qoymalıdır. Əli (ə) dil yarası barədə buyurur: “Dilin kəsiciliyi və itiliyi nizənin itiliyindən daha çoxdur.”²

Tikanlı söz söyləməyin mənşəyi ədavət, kin və bəzən də həsəddir. Bu kimi mənfi xüsusiyyətlər tənə vuran adamı vadar edir ki, başqası ilə danışanda dili ilə qarşı tərəfi sancsın. Mümkündür sözün zahiri haqq olsun, amma bu

¹ “Bihar”, c. 77. səh, 152.

² “Gərərul-həkəm”, səh-382.

haqq sözü elə bir şəkildə deyir ki, qarşı tərəfin inciməsinə və narahatçılığına səbəb olur. Ola bilər insan biri ilə mübahisə edəndə, qarşı tərəf hansısa sözü səhv desin, belə bir halla qarşılaşdıqda yumuşaq dillə bunu ona anlatmaq olar ki, filan yerdə sizin sözünüz yanlış idi. Amma çox zaman insan qərəzli şəkildə qarşı tərəfin bu səhvindən istifadə edib, həmin nöqsanı xüsusi əda və tonla vurğulamaqla onun narahatçılığına səbəb olur. Əgər insan qarşı tərəfin diqqətini onun buraxdığı səhvlərə yönəltmək istəyirsə, bunu elə bir tərzdə etməlidir ki, ona təsiri olsun, deyilən sözləri qəbul etsin, nəinki inada düşüb öz dediyində bir az da israr etsin. Belə olanda səhvə düçar olan adam birinci səhvindən əlavə inadçılıq üzündən ikinci başqa bir səhvə də mürtəkip olur ki, bu ikinci nöqsanın islahı daha çətin başa gəlir.

Bəziləri əmr be məruf və nəhf əz münkər edərkən bəzən elə rəftar edirlər ki, qarşı tərəfi yaxşılığa dəvət etmək əvəzinə, özlərinin kobud metodları və yanlış nəsihətləri – çox vaxt da təkrar məlamət və danlaqları ilə – onu başqa bir münkər işə vadar edirlər. Buna görə də Əli (ə) buyurur: “Məlamət və danlaqdan çəkin ki, günahı böyük göstərir və nəsihəti təsirsiz edir.”¹

Həmçinin başqasını həddən artıq danlayıb, nöqsanlarını təkrar-təkrar üzünə çırpmaq haqqında buyurur: “Danlaq və məlamətdə həddi aşmaq inadçılıq atəşini daha da şölələndirir.”²

“Təkrar qınaqdan çəkin. İnsanı həddən artıq qınayıb danlamaq günahkar şəxsi öz pis əməlinə daha da cəsarətli edir, əlavə olaraq məlaməti alçaq və təsirsiz hala salır.”³

Belə olan halda, birinin zəif cəhətlərini ona xatırlatmaq istəyəndə, gərək onunla xoş üzlə, mehribanlıqla danışasan. Yoxsa, əqrəb kimi sancmaqla müsbət nəticə hasil olmaz. Elə tərzdə rəftar etməlisiniz ki, səhvi olan şəxs öz zəif cəhətlərini düzəltməyə çalışmalıdır, öz səhvi haqqında düşünməyə vadar edilməlidir. Əgər kobud şəkildə onunla rəftar edilsə, desəniz ki, sən səhv edirsən, qanmırsan, həmişə belə edirsən – bu kimi təhrikedici sözlər söyləsəniz – təbiidir ki onun xoşuna gəlməyəcək və narahat olacaqdır. Bizim özümüzü də onun yerinə qoysalar, bizimlə də o cür ağır tonda danışsalar, sizcə biz narahat olmaırıqmı? Hər bir insanla yuxarı tonda danışanda, ona qarşı aqresiv mövqe tutanda, özündən asılı olmayaraq müdafiə mövqeyinə keçir və deyilənlərin fərqiə varmayaraq özünə haqq qazandırmağa çalışır. Çox vaxt da söz deyənə onun öz tonunda ağır cavablar qaytarır. Əgər qınağa tutulmuş adam təqva sahibidirsə, belə hallarda müdrikcəsinə sükut ixtiyar edir, məsələnin gərginləşməsinə imkan vermir. Bir halda ki, biz nalayiq sözləri və rəftarı xoşlamırıqsa, başqalarının da

¹ “Bihar”, c. 77, səh-216.

² Həmin səh-232.

³ “Ğərərul-həkəm”, 278.

bizim tikanlı sözlərimizlə islah olunmasını gözləməməliyik. Biz bütün hallarda başqalarına yaxşılıq etmək barədə düşünməliyik. Sözlərimiz və rəftarımız vəsf olunmuş gözəl insani əxlaqın göstəricisi olmalıdır.

Yersiz inadçılığın məzəmməti

Peyğəmbərin (s) zikr etdiyi dördüncü xoşagəlməz xüsusiyyət yersiz inadçılıqdır. Buna ərəbcə “məra” deyirlər. “Məra” – yəni başqasının sözünü rədd edib öz üstünlüyünü isbatlamaq, belə ki, insan bir xəta edəndə öz səhvini etiraf etmək istəmir, cürbəcür yollarla – səhv də olsa – özünə haqq qazandıрмаğa çalışır, deyilənləri müxtəlif variantlarla yozmağa səy edir. İnsan öz səhvində inadçılıq edəndə, qarşı tərəf də dinc dayanmayıb başqa bir batil məsələni haqq kimi göstərməyə can atır.

İnsanda inadçılıq meyli baş qaldıranda səy edir, səhv də, düz də olsa öz sözünə haqq qazandırır. Bu meyl xüdpəsəndlikdən qaynaqlanır. Yəni insan səhv etdiyini söyləmək istəmir. Səhvini etiraf etməsinə özünün hörmətdən düşməsi, alçalması kimi baxır. Baxmayaraq ki, özlüyündə özünün səhv olduğunu bilir, amma başqalarının bunu başa düşməsinə istəmir. Buna görə də başqası onun səhvini üzünə deyəndə inad göstərərək özünün haqq olduğunu ortaya çıxarmağa çalışır.

Şəksiz, bu cür inadçılıq qarşı tərəfin etirazına və əsəbiləşməsinə səbəb olur. Bu cəhətinə görə də inadçılıq qarşı tərəflərin bir-birini didib-didişdirməsinə gətirib çıxarır. Hər kəs özünün haqq olduğunu isbatlamağa çalışır. Buna görə də peyğəmbər buyurur: “İnadçılığı qırağa qoyun ki, onun hikməti aşkar deyil. (Yəni onda hikmət, xeyir yoxdur) Heç kim onun şərrindən amanda deyil.”¹

İnsanın nahəqq sözündə inadçılıq göstərməsi bəyənilməz bir sifətdir. Təssüflər olsun ki, elm əhli olan bəzi adamlar da bu sifətə düşər olurlar. Görürsən elmi mübahisə vaxtı bir nəfər səhv fikir söyləyir, amma səhvini etiraf etmək əvəzinə öz sözündə inadçılıq edir. Fikirləşir əgər qarşı tərəfə təslim olsa, deməli, artıq məğlub olmuşdur. Xüsusilə də əgər bir nəfər də üçüncü qırağ şəxs onların mübahisəsinə diqqət edirsə, mübahisə edənlər öz abır-həyəlarını qorumaq xatirinə daha çox inad göstərirlər. Özü də dediyimiz qaraq adam onların müridlərindən biri olsa! Nə isə... Bütün bunlar səbəb olur ki, insan haqqı qəbul etməsin, səhv də olsa nahəqqə üstünlük versin.

İnadçılığın insana nə kimi problemlər çıxartdığına diqqət yetirməklə, yaxşı olardı ki, insan bu xislətlə mübarizəyə ciddi yanaşardı. İnadçılığın insana vuracağı zərərlərdən biri də bu xislətin insanı səhv baxışlar, cürbəcür yalanlar söyləməyə vadar etməsidir.

¹ “Bihar”, c. 2, səh-138.

Əli (ə) buyurur: “Yersiz inad insanın rəyini fasid edir (və onu qeyri həqiqi nəzərlər verməyə vadar edir.)”¹

İnadçılığın Əli (ə)-ın kəlamında göstərilən zərərlərindən biri də insan ruhunun bu xislətin nəticəsində xəstəliyə düşər olmasıdır: “İnadçılıq və cədəl ruhu qüsurlu edir.”²

Həzrət Əlinin (ə) kəlamında göstərilən eyblərdən biri də insanın fikrinin zavala uğramasıdır: “Davakar və inadcıl adamın düzgün rəyi olmaz.”³

Səhf rəydə inadcılıq göstərməyin əlacı budur ki, fəzilət izhar etməyə səbəb olan kibri öz qəlbindən çıxarıb atmalıdır. Bilməlidir ki, inadcılıq düşmənçiliyə və küdurətə səbəb olur, ülfəti, qardaşlığı aradan aparır. Həmçinin tələbələrin yaraşığıdır ki, cidalı, inadcılığı bir kənara qoysunlar, onun əksinə hərəkət etsinlər.

Tələbələr çalışmalıdırlar ki, həmişə haqq sözə təslim olsunlar, gözəl danışqları olsun ki, bununla haqqı qəbul eləmək onlarda adətə çevrilsin.

Tərsliyi və cədəli bir qırağa qoymaq üçün insan özünə qəbul etdirməlidir ki, hər kəs səhv edə bilər, istər-istəməz hamının ayağı bürəyə bilər. Hamı məsum ola bilməz ki. Ancaq məsumlar səhvdən amandadırlar, başqaları mümkündür səhv etsinlər. Bu elə də gözlənilməz bir şey deyil, hamının başına gələ bilər. Bunu eyb kimi başa düşmək lazım deyil. Əlbəttə insan çalışmalıdır ki az səhv buraxsın. Xüsusilə də dərs və mübahisə üçün çox mütləq etməlidir ki, az səhv etsin. Amma səhv də etsə, onu özü üçün böyük eyib bilməməlidir. Elə düşünməməlidir ki, bununla artıq abrı getmiş, məğlub olmuşdur.

İkinci dərəcədə gördü ki, səhv eləyibdir, tez öz səhvini etiraf etməlidir. Deməlidir mən səhv etmişəm, haqq sizinlədir. Əlbəttə birinci dəfədə insanın öz səhvini etiraf etməsi çox çətin olur, amma sonra etirafın şirinliyini dərk etdi, fikirdə, nəzərdə səhvə düşər olmağın eyib olmadığını anladı, onun üçün səhvini etiraf etmək asan olacaqdır. Öz-özünə deyəcəkdir: Mən insanam, insan mümkündür səhv etsin. Hərdən mən səhv edirəm, başqası düz deyir, hərdən də əksinə olur. Çox yaxşı olardı onun səhvini deyən, düzgün rəyi ona göstərən rəfiqinə təşəkkür etsin. Təkcə onun qarşısında sükut ixtiyar etmək olmaz. Çünki biz cədəlin, inadcılığın əlindən yaxa qurtarmaq istəyiriksə, gərək onun əks tərəfini tutub gedək, inadcılığın da müqabil tərəfi səhvini etiraf etməkdir.

Dostuna desin: Siz mətləbi çox gözəl başa düşmüşsünüz, mən diqqət etməmişəm. Məsələn bu cür münasibət nəinki insana məğlubiyyət hissi aşılamayacaq, əksinə həyatına səmimiyyət dolusu bir şirinlik gətirəcəkdir. Bununla insan başqalarının

¹ “Gərərul-həkəm”, səh-36.

² Həmin səh-17.

³ Həmin səh-31.

qəlbində özünə yer tapmış olur və başqaları da onun sözünə daha çox etimad edirlər.

Əgər insan öz səhvlərini yoxlamağa girişsə, səhvlərinə yeni bir don geyindirməyə çalışsa, başqalarının etimadı get-gedə ondan üzüləcək, sonra düz söz deyəndə də onu eşitməyəcəklər. Amma vaxtında öz səhvinə etiraf etsə, düzgün rəyə tabe olsa, onun sözünə etimad edəcəklər. Çünki biləcəklər ki, o boş-boşuna söz söyləyən adam deyil. Nəticədə, cəmiyyətdə onun mövqeyi bir az da möhkəmlənəcək. Əlbəttə mömin ictimai mövqeyinin daha da əhəmiyyət kəsb etməsinə dilxəş olmamalıdır. Amma bunu da bilməlidir ki, haqq qarşısında təslim olmağın belə bir müsbət keyfiyyəti də var. İnsanın hər bir işdə niyyəti Allahın rızası olmalıdır. Yerdə qalan digər təsirlər də möminin rəftarının əvəzi olaraq qazandığı faydalarıdır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ DƏRS

İbadətin cilvəsi, islamda məscidin yeri və rolu *–İbadətin məfhumu və əhatə dairəsi*

A: İbadət üçün bölgü

V: Namaz bəndəliyinin zirvə nöqtəsi və məbuda yaxınlaşmaq.

S: Müqəddimatın şəriliyinin fəlsəfəsi və namaza diqqət yönəldən amillər.

–Məscid– Haqq dərgahı aşıqlərinin yüksəliş məkanı.

–Xalqı məsciddə sövq etməyin hikməti.

–Məsciddə olmağın və ibadətin fəziləti.

–Allahın ən sevimli bəndələri.

İbadətin cəlvəsi və məscidin islamda yeri və rolu

Peyğəmbərin (s) Əbuzərə moizələrinin bir qismini araşdırdıqdan sonra, indi də həmin öyüdlərin başqa bir bölümünü təhlil edəcəyik. Hazırkı moizənin mövzusu məscid və məsciddə olmağın qayda-qanunları, namazın əhəmiyyəti haqqında olacaqdır.

İbadətin məfhumu və əhatə dairəsi

İlk növbədə ibadətin məfhumu və əhatə dairəsi barədə sözə keçək: Öncəki dərslərdə dediyimiz kimi insanın həqiqi kamalı Allah-təalaya

yaxınlaşmaqdadır. Bu yaxınlığı əldə etməyin yolu və ya insanın həqiqi təkamülünün vasitəsi ibadətdir. İbadətin möhtəvası elə zəngin, elə dərinidir ki, o həddə cazibədardır ki, heyrət deryasında çabalayan, aciz qalan hər kəsi sükun və rahatlıq sahilinə, nəhayətdə isə fənafillaha çatdırır. Həqiqətdə də pərəstişin mələkütü cazibəsinin dərinliyini və yüksəkliyini vəsf edəcək heç bir qələm və bəyan tapılmaz. Gerçəkdən də, bu ilahi məfhum sözün və kəlmənin qəlibinə sığacaq həddə deyil. Yalnız ibadət eşqində qovrulan bir ürəyin sahibi – doğruların imamı Əli ibn Əbi Talibdir ki, buyurur: “İlahi mənim izzətim üçün yetər ki, Sənə bəndə olum, mənim iftixarım üçün yetər ki, Sən Rəbbim olasan.”¹

Bu sözlər Allaha bəndəlik eşqi ilə dolu bir ruhdan gəlir, o yüksək ruhdan ki, deyir: “Heç bildiniz ki, sizin dünyanız mənim yanımda keçinin asqırağından da mənfurdur...”²

Bəli, ibadət və pərəstiş sabit bir sistemə malik olub, bəşəriyyətin susamış ruhunu sirab edəcək yeganə nemətidir. Maddi cazibələr, maddi təkamül yolu ona təsir edə bilmir və ya onun boş qalmış yerini doldura bilmir. Çünki bəşər sənaye və texnologiyanın inkişafında nə qədər çox irəliləsə, yeni-yeni üfüqlərə qədəm qoysa da, nəinki Mütləq Qəniddən ehtiyacı üzüləcək, bəlkə də gündən-günə Ona daha çox ehtiyac duyacaqdır.

A)–İbadət üçün bir bölgü

Ümumi və əhatəli bir baxışda ibadəti iki növə ayırmaq olar:

1. Xass mənada olan ibadət ki, namaz, oruc, həcc və s. bu kimi ibadət əməllərindən ibarətdir.

2. Ümumi mənada olan ibadət ki, Allah-təalaya itaət qəsdilə görülməli hər bir işə şamil olur. Bu tərifi həтта yemək, oturmaq, durmaq, söhbət etmək və s. işlər Allaha itaət qəsdilə görülməli ibadət sayılırlar. Belə olan surətdə, insan ömrünün düzgün yolda sərf edilməsi, qiymətli ömür sərmayəsinin düzgün istifadəsi üçün, insan səy etməlidir ki, ömrün hər saatını, bəlkə də hər anını mümkün qədər Allaha ibadət yolunda– istər xas mənada, istərsə də ümumi mənada – sərf etsin. Ya da müqəddəs şəriətdə şəri ibadətlər ünvanı ilə göstərilən əməlləri əncam versin və ya təvəssülü əməlləri və vəzifələrini çalışıb qüribət qəsdilə görsün.

Əgər insanın gördüyü hər bir kiçik və ya böyük iş dediyimiz bu kadrlara sığmasa, yəni ümumi və xüsusi ibadət ünvanı ilə göstərdiyimiz əməllər sırasında yer almasa, ləğv (boş və mənasız) əməldir. Ləğv işlər qiyamət günündə insanın həsrət çəkməsinə səbəb olacaqdır. Əgər nəüzibillah, günah olsa, dünya və axirət xəsarətinə, əbədi əzaba səbəb olacaqdır. Əgər günah

¹ “Bihar”, c. 77, səh-402.

² “Nəhcül-bəlağə”, c. 3, səh-52.

olmasa, mübah və məkrüh olsa, hər halda insanın sərmayəsi əldən çıxmış sayılır. Yəni ona heç bir faydası olmayan yerlərə xərclənmişdir. Şəriətdə əksər işlərin görülməsi zəti olaraq mübah tövsiyə edilmişdir. Bu təşviqlər və tapşırıqlar insanların o əməlləri görməsinə səbəb olur. İndi əgər bu işlər Allaha itaət qəsdilə görülsə ibadət olacaqdır.

İnsanın həyatı ilə əlaqədar islamın və Quranın nəzəri budur ki, insan öz ali hədəfinə, səadətində çatması üçün daha çox, daha yaxşı ibadət etməlidir. Bu minvalla da kəmiyyət və miqdar baxımından insanın gördüyü bütün işlər ibadətə çevrilir və həqiqətdə ibadət elə geniş vüsət tapır ki, insanın həyatını başdan-ayağa bürümüş olur.

Amma keyfiyyət baxımından ibadətin keyfiyyəti insanın niyyətinə və mərifətinə bağlıdır. İnsanın Allaha mərifəti çoxaldıqca, Allaha olan məhəbbəti artdıqca, ibadətdə niyyəti daha da xalisləşdikcə, qəlbi hüzuru olduqca, ibadətin keyfiyyəti yüksəlir. Hərdən keyfiyyətlə qılınmış iki rükət namazın savabı min rükət diqqətsiz qılınan namazdan çox olur. Bu bizim hamımızın bildiyimiz şeydir. Buna görə də islam dini bizim diqqətimizi daha çox bu məsələyə yönəldir ki, səy edək işlərimiz, həyatımız başdan-ayağa ilahi bir don geyinsin. Çünki, insanın kamalı Allaha bəndəçilikdədir. Peyğəmbər buyurur: “İnsanların ən dəyərlisi o kəsdir ki, ibadət aşığıdır, sinəsini ibadətə açıb, ürəkdən ona məhəbbət yetirir, bədən üzvləri ona məşğul olur, bütün bacarığını, səyini ona yönəldir. Bununla da dünyanın rahatçılığına və narahatçılığına əhəmiyyət vermir.”¹

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, insan üçün bu cür hədəfi nəzərdə tutmuş kəs, təbii ki, onun üçün lazım olan meydanı da hazır etmişdir. İnsanın işlərinə, əməllərinə ilahi rəng verə bilməsi üçün ona lazım olan bütün vasitələri öncədən onun ixtiyarında qoymuşdur. Bununla onun daha yaxşı, daha çox ibadət edə bilməsinə şərait yaratmış, insanın Allaha yaxınlaşmasının zəminəsini hazırlamışdır. Çünki Allah-təalanın rəhməti hər kəsdən daha çoxdur və O, bəndəsinin Allaha yaxınlaşmasını hər kəsdən daha çox arzu edir. Vücudu və elmi nəhayətsiz olduğu kimi, xeyirxahlığı da nəhayətsizdir. Allahın bütün övsafı nəhayətsizdir. Bu baxımdan xeyir iş görməyə iradə etdiyi zaman, xeyri də nəhayətsiz olur. Bəndələrinə olan məhəbbətinin də həddi-hüdudu yoxdur. Bu cür nəhayətsiz rəhməti olan, bəndələrinin xeyrini bu qədər istəyən kəs, şəriətə gələndə də elə qanunlar verir ki, bəndələri Ona daha çox yaxınlaşa bilsinlər. Buna görə də şəriətin hökmləri, vacib və müstəhəbləri – ibadət və həmçinin onun keyfiyyət və qayda-qanunları – hamısı ilahi lütfüdür. Allah-təala bizim öz həddimizdə, bizə görə olan kamala, səadətə çatmağımızı istəyir. Allah-təala istəyir bəndəsi daha çox

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-131.

təkamül etsin, buna görə də təkvini və təşrii olaraq lazım olan vasitələri onun ixtiyarında qoymuşdur.

V)–Namaz bəndəliyinin zirvə nöqtəsi və Məbudə yaxınlaşmaq

Təkvin məqamında Allah, bəndələrinə nə qədər çox lütf göstərsə, ibadətlerini yerinə yetirsinlər deyə daha çox tofiq verir ki,. Əlbəttə Allahın gördüyü işlər boş və bihudə deyil, Allahın xas qanunlarına tabedir. Təşri məqamında təşviq edir, elə hökmlər verir ki, camaat onları görməklə Ona daha çox yaxınlaşırlar. O cümlədən Allaha yaxınlaşmağın ən yaxşı vasitəsi olan namazı təşri etmişdir. Necə ki, məsum buyurmuşdur: “Namaz hər təqvalı möminin Allaha yaxınlaşmaq vasitəsidir.”¹

Əlbəttə diqqət edilməlidir ki, namazın zahiri Allaha yaxınlaşmaq hesab olunmur, namazın batini və həqiqəti insanı Allaha yaxınlaşdırır.

Ayələrə və rəvayətlərə görə əsl məqsəd namazın həqiqətidir, namazın zahiri deyil. Allah buyurur: “... Mənə ibadət et və Məni anmaq üçün namaz qıl..”²

Bu ayədə “iqamə” (namaz qıl, namaza qalx) təbirinin namazın həqiqəti ilə tənəsübü var. Məqsəd namazın batinidir. Həmçinin Allah buyurur: “...Namaz qıl. Həqiqətən, namaz [insanı] çirkin və pis əməllərdən çəkindirər...”³

Əllamə Təbatəbai buyurur: Bu ayənin tərzindən görünür ki, namazın insanı çirkin və pis əməllərdən çəkəndirməsində məqsəd namazın təbiətinin çirkin və pis əməllərdən çəkəndirməsidir. Deyəcəksiniz: Namaz necə çirkinlikdən və pis əməllərdən çəkindirir? Cavabında deyirik:

Əgər Allah bəndəsi hər gün beş vaxt namaz qılsa və bütün ömrü boyu bu işi davam etdirsə – xüsusilə də namazı saleh bir mühitdə qılsa və həmin mühitin adamları da onun kimi beş vaxt namazlarını vaxtlı-vaxtında qılsalar, təbii olaraq namaz onları çirkin işlərdən saxlayacaqdır, çünki namazın kəbirə günahlarla arası yoxdur.

Bəli, Allaha, bəndəlik qapısından müraciət etmək, özü də belə bir mühitdə, belə bir adamlarla, insanı adam öldürmək, onun-bunun malına, canına təcavüz etmək, zina kimi pis əməllərdən niyə saxlamasın? Əlbəttə ki, gərək belə də olsun.

Namaz insanı nəinki onlara mürəkib olmaqdan, hətta o cür pis əməlləri fikirləşməkdən belə saxlayır. Çünki namaz Allahın zikri deməkdir. Bu zikr birincisi Allah-təalanın birliyində, risalətə, qiyamət gününün cəzasına imanı təlqin edir. İnsana deyir ki, Allahını ixtlasla səsləyib Ondan kömək istəsin,

¹ “Bihar”, c. 10. səh-99.

² “Taha”, 14.

³ “Ənkəbut”, 45.

xahiş etsin ki, onu düz yola hidayət etsin. Həmçinin azğınlıqdan və Allahın qəzəbindən Ona pənah aparsın.

İkincisi insanı vadar edir ki, öz ruhu və bədəni ilə Allah dərğahına üz tutub, öz pərvərdigarını həmd, səna, təsbih və təkbir deməklə yad etsin.¹

Amma rəvayət baxımından, Peyğəmbərdən (s) rəvayət edilmişdir ki, o namazda ki namaz qılan qəlbini bədəni ilə həmahəng etmir, ürəyi həmin namazla olmur, həzrət Həqq həmin namaza nəzər salmır. Aydın ki, bu rəvayət namazın həqiqətinə işarə edir. Bu həmin Allahı zikr və yad etməkdir. Çünki ibadətin hədəfi Allahı zikr və yad etməkdir. Allahı zikr etmək ürəyə cəla və səfa verir, onu ilahi nuru qəbul etməyə hazırlayır. Həzrət Əli (ə) ibadətin ruhu olan zikr haqqında belə buyurur: “Allah-təala Özünü zikr və yad etməyi ürəklərin cilalanıb nurlanması [üçün bir vasitə] qərar vermişdir ki, onunla karlıqdan sonra eşidərlər, qaranlıqdan (nadanlıqdan) sonra görərlər, düşməncilikdən sonra boyun əyərlər.”²

Ardınca buyurur: “Nemətləri və bəxşisləri yüksək olan Allah üçün zamanın bir hissəsindən sonra elə bir zaman gələr ki, həmin günlərdə, - şəriətin nişanəsi itdiyi bir vaxtda - bəndələrindən bəziləri ilə onların fikirlərində sirr danışar. Həqiqətdə onlarla danışan əqilləridir.”

Yenə də namazın həqiqətinə və əhəmiyyətinə görə ki, Əli (ə) Siffeyn müharibəsində, düşmənlə döyüşün qızgın vaxtında, başını qaldıraraq günəşə baxır ki, görsün zöhr namazının vaxtı çatıbsa namaza dursunlar. İbn Abbas soruşur: Nə edirsən? Həzrət cavabında deyir: [Göyə] baxıram ki, görüm namazın vaxtı çatıbsa, namaz qılaq.

İbn Abbas deyir: Məgər indi namaz qılmaq vaxtıdır? Müharibə gedir, döyüşün qızgın vaxtı namaz qılmağa fürsət hardadır? Həzrət cavabında buyurur: “Məgər biz onlarla nə üçün vuruşuruq? Bizim savaşımız namaz üçündür! Namaza görə onlarla vuruşuruq.

Bəli, namaz həzrət Əlinin (ə) nəzərində o qədər böyük və əzəmətlidir ki, heç bir şey onu namazdan yayındıra bilmir. Üstəlik ibadət dünyası onun nəzərində maddi ləzzətlərlə müqayisəyə gəlməyəcək, tükənməz bir ləzzətdir. Onun nəzərində ibadət dünyası başdan-başa aydınlıqdır, orda qaranlıqdan, küdurətdən, qəmdən əsər-əlamət yoxdur. İbadət bütünlüklə səfa və xülusdur. Onun nəzərində xoşbəxt o kəsdir ki, intəhasız olan bu dünyaya qədəm qoysun və onun həyat bəxş edən təbəssümü ilə öz ruhunu nəvaziş edib oxşasın. Çünki hüdudsuz olan bu dünyaya qədəm qoyan kəsin nəzərində maddi dünya kiçik və həqir görsənəcəkdir. Hətta düşmənlə döyüş meydanında mübarizə aparanda da namazı tərk etmək istəməyəcək; çünki o

¹ “Əl-mizan”, c. 16, səh-133.

² “Nəhcül-bəlağə”, (Feyzül-islam) x-213, səh-703.

bütün şeyləri namaz üçün istəyir və namazı da ona görə istəyir ki, Allahla münacat edə bilsin, Onunla danışa bilsin.

Əli (ə), Osman ibn Hənif Ənsariyə yazdığı namələrin birində deyir:

“Xoş halına o nəfsin ki, Allahın ona vacib buyurduqlarını yerinə yetirir, çətinliklərə sinə gərir, gecələri yuxuya dalmır. Yuxu onu üstələdikdə yeri özünə yataq edib əllərini yastıq əvəzinə başının altına qoyar. İnsanlar arasında bir dəstə vardır ki, qayıdış gününün (qiyamət) qorxusu onların gözlərini oyaq saxlar, böyürləri yataqdan uzaq olar. Dodaqları astaca Allahı zikr edər, istiğfarın çoxluğundan günahları pərakəndə olmuşdur. (...Onlar Allahın firqəsidirlər. (Allahın dininə kömək edən kimsələrdir.) Bilin ki, Allahın firqəsi – məhz onlar nicat tapıb (əbədi) səadətə qovuşanlardır əl-Mücadilə – 22)¹

S)–Müqəddimatın şəriliyinin fəlsəfəsi və namaza diqqət yönəldən amillər

Namazın əhəmiyyətini, onun cəmiyyətin və fərdin sağlamlığındakı rolunu nəzərə alaraq Allah-təala onun daha da yaxşı yerinə yetirilməsi üçün bir sıra müqəddimati işlər qərar vermiş, onun üçün qayda-qanun (əxlaqi normalar baxımından) təyin etmişdir. Bununla bəndələrinin Onu daha çox yad etməsini, ibadətin əhəmiyyətini daha yaxşı dərk etmələrini istəmişdir.

İnsanın xeyir bir işi görməsi üçün, əvvəl həmin işin xeyir olduğunu bilməsi gərəkdir. Əvvəl o işin xeyir olduğunu bilib sonra o işin fikrinə düşməlidir. Biz bir çox işlərin xeyir olduğunu bilirik, amma görüləsi anda yaddan çıxarıyıq. Buna görə də bizim namazı yaddan çıxarmamağımız üçün Allah-təala bir sıra müqəddimati, ilkin hazırlıq işləri görmüşdür. Məsələn azanı təşrii etmişdir: Bir dəfə namazı vacib etdi və təkid etdi ki, hökmən onu görün, heç vaxt onu tərk etməyin. Bundan başqa azan adlı başqa bir ibadəti də təyin etdi. Bu da azanın müqəddiməsi və yadasalanı oldu. Dedi azanı hündürdən oxuyun; bununla başqaları da namazın vaxtının çatdığını bilsinlər və beləliklə onlarda namaza yönəlməyə, namaza qalxmağa bir istək oyansın. Baxmayaraq ki, namazın vacibliyinin əsli, bu barədə göstərilmiş ayə və rəvayətlər – hamısı, insana namazın məqamını dərk etməyə kömək edirlər, amma elə ki, namaz vaxtı azanın səsi ucalır, camaatın diqqəti namazın vaxtına və onun əhəmiyyətinə cəlb edilir. Bu xalqın diqqətini namaza yönəldən təsirli amillərdən biridir.

Hətta namazı ilk vaxtında qılmağa adət etmiş əksər adamlar da başları bir işə qarışanda çox vaxt namazdan qafil olurlar, namaz vaxtının çatdığını yaddan çıxarırlar. Amma azan səsi verildəndə, istər-istəməz diqqətləri namaza yönəlir. Deməli azanın hökmünün hikməti və onun hündürdən

¹ “Nəhcül-bəlağə”, (Feyzül-İslam) 45-ci kitab. №15. səh-974.

deyilməsinə təkid olunması, başqalarının diqqətini namaza cəlb etmək və xatırlatmaq üçün imiş. Nəticədə, bunun özü, başqalarını ibadəti ilk vaxtında görməyə dəvət edən bir vasitədir.

İmam Sadiq (ə) namazın ilk vaxtının fəziləti haqqında buyurur: “Vacib namazı qılmaq istəyəndə, onu öz ilkin vaxtında qıl. O kəs kimi ki, dünya ilə son vidalaşma anında namaza durur və qorxur ki, artıq namaz qılmağa başqa fürsəti qalmayacaq.”¹

Həmçinin İbn Məsuddan nəql edilmişdir ki: “Rəsulallahdan (s) soruşdum, Allah yanında hansı əməl daha üstün və sevimlidir? Buyurdu: [Allah yanında ən sevimli əməl] ilk vaxtında qılınan namazdır.”²

Yenə də xalqı ibadətə daha çox təşviq etmək, xalqda ibadət və bəndəlik əhval-ruhiyyəsini artırmaq üçün, Allah-təala namaz üçün xüsusi zamanlar və məkanlar müəyyən etmişdir. Məsələn, cümə axşamı və gününü ibadət üçün müəyyən etmişdir ki, bununla insanın diqqətini cümə gününün ibadətə xas olduğuna yönəltsin və insana həmin günü ibadət edib bihudə işlərdən uzaqlaşmağı xatırlatsın. Həmçinin, Allah-təalanın ziqədə ayı və zihiccə ayının ilk on günü üçün təyin etdiyi fəzilətin özü, Allah ibadətini yada salmaq üçündür. Çünki həmin bu qırx gündə həzrəti Musa (ə) Allahın dəvəti ilə Tur dağına getmiş və ibadətlə məşğul olmuşdur. Allah-təala bu barədə buyurur: “Musa ilə otuz gecə (oruc tutub dua edəcəyi, bunun müqabilində ona Tövrəni nazil edəcəyimiz və özü ilə danışacağımız) barədə vədələşdik, sonra ona daha bir on gün də əlavə etdik. Beləliklə, Rəbbinin [ibadət üçün] təyin etdiyi müddət tam qırx gecə (gün) oldu. Musa qardaşı Haruna dedi: “Sən tayfam içində mənim xəlifəm ol, [camaatı] islah etməyə çalış və [yer üzündə] fitnə-fəsad törədənlərin yolu ilə getmə!”

Musanın (ə) Tur dağında ibadətdə keçirdiyi qırx gün “Ərbəini-Kəlimiyyə” (Kəlimiyyə qırxgünü və ya Kəlimiyyə çilləsi) ilə məşhurdur. Seyrül-lülük əhli bu qırx günü çox əhəmiyyətli hesab edib, onun üçün xüsusi tapşırıqlar nəzərdə tutmuşlar. Həmin əyyamda daha çox ibadətlə məşğul olurlar.

Bizim rəvai qaynaqlarda da “ərbəin” (qırx gün) üçün xas xüsusiyyətlər zikr edilmişdir. Məsələn belə bir rəvayət göstərilir ki: “Kim qırx gün xalisanə Allaha ibadət etsə, Allah hikmət bulağını qəlbindən dilinə cari edər.”³

(O cümlədən qırx gün ibadət etmək, qırx hədis əzbərləmək, qırx gün riyazət çəkmək və s. kimi qırx günlə yad edilən rəvayətlər çoxdur.)

Həmçinin mübarək günlər, bayram günləri, əhya gecələri, Ramazan ayı üçün xüsusi imtiyazlar nəzərdə tutulmuşdur ki, onlardan istifadə edilməsi,

¹ “Bihar”, c. 80, səh-10.

² Həmin səh-13.

³ “Bihar”, c. 7, səh-249.

zaman baxımından mövqiyətlərinin dərki Allahı camaatın yadına daha çox salsın və camaat daha çox ibadətlə məşğul olsun. Yadlarında olsun ki, onların səadəti Allaha bəndəlikdə və Ona ibadət etməkdədir. İnsana yaraşmaz Allahdan üz çevirib başqalarına üz tutsun.

Məscid - haqq dəgahı aşıqlərinin yüksəliş məkanı

Xüsusi vaxtlardan əlavə, Allah ibadət üçün xüsusi məkanlar da müəyyən etmişdir. İnsanlar o məkanlarla qarşılaşdıqları zaman, onlara daxil olduqlarında, istər-istəməz Allahı yada salır, diqqətləri ibadi vəzifələrinə yönəlir. Bu baxımdan həmin məkanların varlığı insanda ibadətə diqqət yetirməsinə daha çox meyl oyadır. Ümumiyyətdə götürdükdə, məscidlər belə bir rol daşımaqdadırlar.

Baxmayaraq ki, insan üçün bütün yerlərdə – qəsb olunmuş və müxtəlif dəlillərə görə namaz qılınması cayiz bilinməyən yerlər istisna olmaqla – namaz qılmaq cayizdir, amma islamda təkid olunmuşdur ki, insan öz vacib namazlarını məsciddə qılsın; insana tapşırıqlar məscidlərə get-gəl etsin, xüsusilə də yaxınlıqdakı qonşu məscidə. Necə ki, peyğəmbər buyurur: “Məscid qonşusunun namazı, [həmin] məsciddən başqa yerdə qəbul olmaz.”¹

Rəvayətlərdə qeyd olunmuş təkidlərə istinad edərək fəqihlər məsciddə namaz qılmağı məscid qonşusu üçün (məscidə yaxın ətrafda yaşayanlar üçün) “müstəhəbbi-müəkkəd” (təkid olunmuş müstəhəb əməl) hesab etmişlər. Həmçinin onun tərkinə məkrüh bilmişlər. Rəhmətlik Seyyid Məhəmmədkazım Yəzdi buyurur: “Məscid qonşusu üçün üzr olmadan namazı həmin məsciddən başqa yerdə qılması məkrühdür.”²

Buna görə də insan həmişə məscidə get-gəl etməlidir və namazını məsciddə qılmalıdır. Həmçinin məscidin məqamı, onun hörmətini, qayda-qanunlarını gözləmək və məsciddə hazır olmaq haqqında düşünməlidir. Eləcə də məscidə getməyin, orda edilən ibadətin savabı haqqında düşünməlidir. Bəzən bizə sadə görsənən bir məsələnin fərqinə varmırıq. Allah, məscidi öz evi təyin etmişdir, bəndələrinə ora gedib-gəlmək icazəsi vermişdir. Bununla bizə böyük minnət qoymuşdur, çünki məscid Allahın evidir.

Təbiidir ki, bütün yer üzünü Allah üçün birdir. Heç bir məkan başqa məkandan Ona daha yaxın deyil. Deməli Kəbə və məscid Allahın evidir dedikdə, məqsəd budur ki, Allah-təala bu məkanlarla, bizim hər birimizin öz evimizlə müamilə etdiyimiz kimi müamilə edir. Yəni Allah bu məkanları Özünün görüş yeri və ziyarət məkanı olaraq təyin etmişdir. Bu məkanda

¹ “Ürvətül-vüsqa”, səh-211.

² “Vəsailüş-şiə”, c. 3, səh-478.

Allah öz zairlərini (ziyarətə gələnlər) qəbul edir ki, onlarla kəlmə kəssin. Bundan başqa, biz hər hansı məkanı məscid təyin etsək, Allaha mənsub bilsək, hər bir yeri Onunla görüş və ziyarət yeri olaraq seçsək, O, qəbul edir. Bu, o deməkdir ki, görüş və ziyarət məclisini təyin etməyi də bizim öhdəmizə qoymuşdur. Bu, Allah-təalanın bizim haqqımızda rəva bildiyi ən böyük kəramətidir.

–Deməli məscidlərin ən böyük rolu insanın diqqətini Allaha yönəltmək, onlarda bəndəlik və ibadət hissini oyatmaqdır. Düzdür ki, məscidlər rütbə və dərəcə baxımından eyni həddə deyillər. Bəzi məscidlər digər məscidlərə nisbətə daha çox əhəmiyyət kəsb edirlər. İmam Xomeyni buyurur: “Müqəddəs İslam şəriətindən buyurmuşdur ki, namaz məsciddə qılınsın; Bütün məscidlərdən ən üstünü “Məscidül-həram”dır, ondan sonra “peyğəmbər (s) məscidi”, sonra “Kufə məscidi”, sonra “Beytül-müqəddəs məscidi, sonra hər bir şəhərin “Came məscidi”dir. Came məscidindən sonrakı yeri məhəllə məscidləri tutur. Bundan sonrası bazar məscididir.”¹

Əli (ə) buyurur: “Dörd məscid dünyada behiştin qəsrləri sayılır: Məscidül-həram, Məscidün-nəbi (s), Beytül-müqəddəs məscidi və Kufə məscidi.”²

Adı çəkilən bu məscidlərin əzəmət və müqəddəsliyi o həddədir ki, hətta bəzi rəvayətlərdə tapşırıqlar ki, insan yaxın və uzaq yolla da olsa onları ziyarət etsin. Həmin məscidlərdə etikafa oturmağın çoxlu savabı vardır. İmam Baqir (ə) Kufə məscidinin fəziləti haqqında buyurur: “Camaat əgər Kufə məscidini (ziyarət və ibadətinin fəzilətini) tanısaydılar, o məscidə yetişmək üçün azuqə və minik tədarükündə olardılar. Bu məsciddə qılınan bir rükət vacib namaz, bir həcc savabına, orda qılınan bir rükət müstəhəbbi namaz isə bir ümrə savabına bərabərdir.”³

Və ya Məscidül-həramın əzəmətinə işarə üçün təkcə bunu demək kifayətdir ki, Kəbə - müsəlmanların qibləgahı həmin məsciddə qərar tutmuşdur. Müsəlmanlar öz namazlarını bu məscidə və müqəddəs evə sarı üz tutaraq qılmalıdırlar. Əlavə olaraq, imkanı olan şəxs üçün həcc ziyarətinə gedib həmin məscidin ətrafına təvafı vacibdir. Bu məsciddə qılınan namazın savabı başqa məscidlərdə qılınan bir milyonluq rükət namazın savabından əfzəldir. Peyğəmbər (s) buyurur: “Mənim məscidimdə qılınan bir rükətlik namaz başqa məscidlərdə qılınan min rükət namaza, bir rükət Məscidül-həramda qılınan namaz isə, mənim məscidimdə qılınan min rükət namaza bərabərdir.”⁴

Bu müqəddəs məscidin fəziləti barədə əlavə olaraq imam Baqir (ə) buyurur: “Əgər bir kəs vacib namazlardan birini Məscidül-həramda qılırsa,

¹ “Vəsailüş-şiə”, c. 3, səh- 545.

² “Tovzihil-məsail”, (Risalə) məsələ-893.

³ Həmin mənbə, c-3, səh-525.

⁴ Həmin mənbə, səh-545.

Allah-təala onun digər namazlarını – təklif vaxtından ömürünün axırınadək qıldığı namazları – da qəbul edər.”¹ Bu məscidlərdən başqa digər məscidlərin də fəziləti vardır. Qüdsi hədisdə deyildiyi kimi: “Allah-təala buyurur: “Mənim Yer üzərindəki evlərim həmin məscidlərdir. Ulduzlar Yer əhli üçün necə işıq saçarsa, onlar da göy əhli üçün o cür parlayıb nur saçirlar. Xoş o kəslərin halına ki, məscidləri öz evləri qərar vermişlər; xoş o bəndənin halına ki, öz evində dəstəmaz alar və sonra Məni Öz evimdə ziyarət edər. Ağah olun, bilin ki, ziyarət olunana öz ziyarətçisinə hörmət göstərüb ona ehsan qılması lazımlıdır. Axşamın qaranlığında məscidə tərəf qədəm götürənlərə qiyamət günü parlayacaq nurla muştuluq verin.”²

Xalqı məscidə sövq etməyin hikməti

Xalqı məscidə sövq etməyin çoxlu hikmətləri vardır. Külli olaraq onları iki qismə ayırmaq olar:

1. İctimai hikmətlər: Elə ki bir məscid xalqın gedib-gəldiyi mərkəzi bir məkana çevrildi, xalq oraya toplaşdı və ya cümə günü məsciddə əzəmətli, ictimai xalq toplantısı yarandı, bunun xalqa, cəmiyyətə çoxlu ictimai, iqtisadi, siyasi xeyri olur. Müsəlmanlar islamın ilk illərindən indiyə qədər bu bərəkətdən bəhrələnməmişlər və indi bəhrələnməkdədirlər. Tarix boyu məscid fikri, siyasi, iqtisadi, məzhəbi ehtiyacların ödənilməsi üçün bir məkan olmuşdur. Həmçinin tükənməz islam mədəniyyətinin təbliği və genişlənməsi, cəmiyyətin zəruri elmlərinin öyrənilməsi üçün bir mərkəz rolunu oynamışdır. Eləcə də düşmənlə mübarizə aparacaq döyüşçülərin toplandığı, səfərbərliyə alındığı mərkəz kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Külli olaraq məscidin cəmiyyətdə daşdığı rolu ən azı dörd bənddə müəyyənləşdirmək olar:

A–İbadət və Allahı yad etmə məkanı.

V– Fikri cihad və islam maarifinin öyrənilib-öyrədildiyi məkan.

D– Müsəlmanların münafıqlar, gizli və aşkar düşmənlər qarşısında birlik ruhu nümayiş elətdirdiyi vəhdət məkanı.

S– İslam mübarizlərinin toplandığı, səfərbərliyə alınıb düşmənlə mübarizəyə göndərildiyi məkan.

2. Fərdi hikmətlər: Deyilənlərdən əlavə məscid fərd üçün də bərəkət daşıyıcısıdır. Məscidə yolu düşən bir nəfər məsciddə özünü ibadətə daha yaxşı hazırlaya bilər. Deməli məscid Allahı və ibadəti insanın yadına salan bir müzəkkərdir. Hətta, əgər insan Allahı yaddan çıxarsa belə, məscidin yanından ötüb keçdiyi zaman, elə ki gözü məscidin günbəzinə və ya güldəstəsinə sataşır, diqqəti istər-istəməz Allaha sarı yönəlir. Allaha

¹ Həmin mənbə, səh-536.

² Həmin mənbə, səh-268.

bənədlik niyyətində olan kəslər üçün bu cür xəbərdaredici, oyandırıcı amillər onlarda ibadətə daha güclü meyl, daha çox hazırlıq əmələ gətirir. Bu baxımdan həmin amillər onların təkamülü üçün ən yaxşı yoldur. İnsanın Allahı daha çox yad etməsinə, ibadətə üz tutmasına səbəb olan amillərdən biri də ibadət və bəndəlik üçün təyin edilmiş müşəxxəs məkanlardır. Buna görə də tapşırıqlar ki, hətta evdə də ibadətə xüsusi yer ayrılmalıdır. Evin bir guşəsində belə bir yer nəzərdə tutulduqda, elə ki, insanın gözü həmin yerə, orada sərilmiş səccadəyə sataşır, Allahı yadına salır.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Əli (ə) öz evində namaz qılmaq üçün orta ölçülü bir otaq ayırmışdı. Gecələr namaz qılmaq üçün qalxanda, əgər yatmayan körpə olurdusa, onu da alıb özü ilə bərabər həmin otağa aparardı və namaz qılardı.”¹

Evdə nəzərdə tutulmuş namazxanalar bir yana, şəhərin və məhəllənin məscidləri də müzəkkirdirlər, insanın diqqətini Allaha yönəldirlər. Məscid özü, Allahın insanın kamalı yolunda qərar verdiyi vasitələrdən biridir. Bu cəhətdən də bir məhəllədə məscid tikildiyi zaman, camaatın ora getməsi təşviq olunmalıdır, məscidə getməyin savabı, məscidə sarı götürülən hər qədəmin savabı zikr edilməlidir. Bununla camaatda məscidə getməyə qarşı şövq yaradılmalıdır. Onlara xatırladılmalıdır ki, təkcə məsciddə olmağın özü xeyir-bərəkətin artmasına, günahların azalmasına səbəb olur.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Peyğəmbər (s) deyirdi: Camaat namazında iştirak etmək üçün məscidə doğru bir addım atan kəsə, Allah-təala atdığı hər addımının müqabilində yetmiş min əhsan hədiyyə edər. Həmin mizanla da onun dərəcəsi artmaqda davam edər.”²

Məscidin əhəmiyyətini dərk etməyin lüzumu və orda olmağın qayda-qanunları

Bəhsimizin bu bölümündə Peyğəmbərin (s) nəsihətlərin bir qismi möminlərin məsciddə olmasına, oranın mənəvi bərəkətindən bəhrələnmələrinə, digər qismi isə məsciddə olmağın qayda-qanunlarına aid olacaqdır. Bu bəhisdə qeyd olunur, necə etmək olar ki, məsciddən daha çox, daha layiqli və yetərli istifadə olunsun; hansı tapşırıqlara və qaydalara əməl edilməlidir ki, Allah eləməmiş, Allahın belə bir böyük nemətindən məhrum olmaıq. Çünki, hərdən insan qəflətə o qədər qapılır ki, o qədər şeytanın vəsvəsələrinə mübtəla olur ki, öz əli ilə xoşbəxtlik və xeyir qapılarını şər və bədbəxtlik vasitələrinə çevirir: “[Ya Rəsulum!] Sən Allahın nemətini küfrə dəyişənləri... görmürsənmi?”³

¹ “Vəsailüş-şia”, c. 3, səh-555.

² Həmin mənbə, c-5, səh-372.

³ “İbrahim”, 28.

Bəli, insanı belə bir xətər – Allahın nemətini öz əli ilə küfrə çevirməsi xəteri – təhdid etməkdədir. Buna görə də xalqı məscidə getməyə təşviq edəndən, məscidə getməyin savabını göstərəndən sonra, yenə də əlavə olaraq möminlərə əşitdirir ki, səy edin məsciddən layiqincə istifadə edin; Baxın, görün nə üçün məscidə gəlmisiniz, diqqətli olun ki, Allah eləməmiş məsciddə başınızı dünya malı, alış-veriş, ucuzlu-bahalıq barədə söhbətlərlə qarışdırmayasınız. Bir də görürsən məsciddə oturub dünyanın bu başından vurub, o biri başından çıxırlar; daha dolların qiyməti bazarda neçəyədir, torpaq bahalaşmış, ya ucuzlaşmış, filankəs gəlmiş, behmankəs getmiş – bu cür məşğuledici söhbətlərlə harada olduqlarını unudurlar!

Buna görə də məscid üçün xüsusi qayda-qanun təyin edilmişdir ki, insan onlara riayət etməklə qəflətə düşməsin və məscidin bərəkətindən məhrum olmasın.

Peyğəmbərin (s) sözlərini təhlil etməkdən öncə, bir-neçə mühüm nöqtəni qeyd etməyi lazım bilirəm: İnsan məscidin, məscidə getməyin adını tutduğu zaman, gərək öz gücü həddində məsciddə olmağın qayda-qanunları ilə də tanış olsun; öyrənsin görsün məsciddə nə danışmaq olar, nə danışmaq olmaz, oturmaq necədir, qalxmaq necədir. və s.

Çünki insanın mərifəti artıqca, əməli daha artıq dəyər tapır. Ədəb qaydalarına riayət etmək, bəndənin Allaha yaxınlaşmasına səbəb olur. Əlavə olaraq, ədəb normalarına riayət etdikdə, əməllərin qəbuluna müsbət təsiri olur. Məscidə daxil olduqda diqqətli olmalıyıq ki, Allah-təalanın dərğahına daxil olmuşuq. Onun hüsurundayıq. Həzrət Həqqin hüsurunda olmağın qayda-qanunlarını bilmək üçün yaxşı olardı böyük şəxsiyyətlərin hüsurunda olarkən icra edilən qayad-qanunları meyar götürək, baxaq görək böyük bir şəxsiyyətin, ya böyük bir vəzifəli şəxsin yanına getdiyimiz zaman bizi təvazö və kiçiklik hissi necə bürüyür. Halbuki ən böyük vəzifəli adamın əzəməti Allahın əzəməti ilə heç müqayisə ediləsi deyil. Həmçinin Allah hüsurunda ədəbli olmaq haqqı ilə böyükklər hüsurunda ədəbli olmaq haqqı da müqayisəyə gələn deyil.

Deyilənlərə əsasən aydın olur ki, heç kimin Allah hüsurunda ədəb-ərkan normaları haqqına riayət etməyə gücü çatmaz. Deməli biz Allah hüsurunda ədəb-ərkanı riayət edə bilmirik, bəs heç olmasa, həmin anda baxıb görək rəftarımız necədir? Öz qüsurlarımıza, zəifliyimizə nəzər salaq ki, az olan bu diqqətin özü, bizi Allahın kərəm qapısına aparıb çıxaracaqdır. İmam Sadiq (ə) müfəssəl bir hədisdə, məscidin ədəb-ərkan qaydalarını belə yad edir:

“Bir məscidə çatdığın zaman bil ki, əzəmətli bir sultanın adını tutub gəlmişsən. Elə bir kəsin qapısına gləmişsən ki, pak olmuşlardan başqa kimsə oraya ayaq basa bilməz, Onunla oturmağa, söz deyib, söz eşitməyə siddiqlərdən və doğru olanlardan qeyri kimsəyə rüsxət verilməz. Onun hüsuruna qədəm qoyduğun zaman, bil ki, əgər azacıq qəflət etsən, böyük bir

xətlərlə üzləşmiş, qorxulu uçurumun kənarında dayanmışsan. Bil ki, O sənənlə Öz ədli və fəzli ilə müamilə etməyə qadirdir. Belə olan halda, əgər sənə lütf etsə, Öz fəzli və rəhməti ilə müamilə etsə, sənənin az olan itaətini qəbul edəcəkdir və müqabilində sənə saysız-hesabsız mükafat və əcr verəcəkdir. Əgər sənənlə Öz ədaləti ilə müamilə etmək istəsə, sənə ləyaqətində olduğun şeyi vermək istəsə, haqqına rəftar etsə, onda sənə geri qaytaracaqdır və itaətin nə qədər çox olsa da rədd edəcəkdir. O, istədiyi şeyi edəndir. Elə isə, Onun dərgahında öz acizliyinə, təqsir və fəqirliyinə etiraf et; çünki sən Ona ibadət etməyi, Onunla ünsiyyət yaratmağı nəzərdə tutmuşsan. Öz sirrini aç Ona söylə. Bil ki, məxluqatın bütün gizli və aşkar nəyi varsa O bilir. Zərrə qədər də olsa heç bir şey Ona qaranlıq deyil. Onun hüsurunda ən fəqir bəndəsi kimi ol və qəlbini sənə Onan ayıran, sənənlə Onun arasında hicabə səbəb olacaq şeylərdən təmizlə, boşalt. Çünki O, pak və xalis qəlblərdən qeyrisini qəbul etmir. Yaxşı bax, gör ki, adın hansı dəftərdən çıxır. Diqqət et, əgər Onunla münacatın şirinliyini dada bildinsə, Onunla söhbətdən ləzzət ala bildinsə, Onun rəhmət və kəramət camı dodaqlarına toxundusa, bil ki, bu sənənin dəvətinə müsbət cavabın nişanəsidir və Ona xidmət göstərməyə layiq görülmüşsən. Beləliklə, məscidə daxil ol ki, sənə izn və aman verilmişdir. Amma, əgər bunda qeyri hal baş versə, bütün qapılar üzünə bağlanmış, əlindən heç bir iş gəlməyən adam kimi duruxub qalsa, içəri keçməyib dayanmalıdır. Bil ki, hər zaman O bilsə ki, sən həqiqətən pənah gətirmişsən, sənə rəfət və rəhmət gözü ilə baxacaqdır, sənə Özünün məsləhət bildiyi, razı olduğu şeydə müvəffəq edəcəkdir. Çünki O kərim və rəhimdir. Onun hüsurunda çarəsiz və diltxor durmuş, gözlərini Onun lütf və rizayət qapısına dikmiş bəndələrini Öz rəhməti altına almağı sevir. Çünki Özü buyurur: “Əli hər yerdən üzülüb darda qalanın birisi Ona dua etdiyi zaman, Allahdan qeyri onun duasını qəbul edəcək başqa tanrı varmı?”¹

Peyğəmbər (s) məscidə getməyin təşviqində buyurur: “Ey Əbuzər! pak və yaxşı söz sədəqədir. həmçinin namaza doğru atılan hər qədəmin özü də sədəqədir.”

“Sədəqə” ünvanı islam mədəniyyətində geniş yer tapmış məfhumlardanıdır. Bu kəlmənin bəyənılən olması da aydındır: Deyəndə ki, filan iş sədəqədir, bu ona oxşayır ki desinlər filan işi görməyin çoxlu dəyəri və savabı var. Bu yəndə bir şeyin dəyərinin çoxluğunu göstərmək istəyəndə, deyirlər bu iş sədəqədir. O cümlədən, bir kəsə dediyimiz yaxşı bir sözə ona görə sədəqə deyilmişdir ki, onu o qədər də dəyərsiz bilməyək; diqqət olunmalıdır ki, bir kəsə yaxşı bir söz dediyimiz zaman, həmin söz onun dərdinə yarayarsa, onun diqqətinin Allaha yənləməsinə səbəb olursa,

¹ “Nəml”, 62.

bununla həmin şəxs pis bir işdən əl götürürsə və ya hətta qəmi, dərdi olan bir möminin qəlbinin şadlanmasına səbəb olursa, onu həyata, gələcəyə ümidli edirsə, bil ki, o söz Allahın bəyəndiyi sözdür və əgər Allaha itaət etmək qəsdilə deyilsə ibadət sayılır.

Peyğəmbər (s) əvvəl buyurur hər yaxşı söz sədəqədir, sonra deyir məscidə sarı atdığınız hər addım da sədəqədir. Bundan sonra bəhsin mehvəri məsciddir. Təbii olaraq insan peyğəmbərin (s) bu sözünün mənasına vəqif olanda və inananda ki, onun məscidə doğru atdığı hər addım sədəqədir və mükaafata və savaba malikdir, məscid evindən uzaqda yerləşsə də, yenə də məscidə getməyə tələsəcəkdir. Çünki bilir ki, məscid evindən nə qədər uzaq olsa, bir o qədər də artıq savab qazanacaqdır. Bu sözün ardınca Peyğəmbər (s) məsciddə olmağın ədəb-ərkan normaları barədə buyurur: “Ey Əbuzər! Məscidə dəvət edənə ləbbeyk deyən və məscidin abadlaşmasına gözəl bir şəkildə yarıyan insanın Allah tərəfindən mükaafatı cənnətdir.”

Məscidə dəvət edən dedikdə, zahirən azan deyən müəzzin nəzərdə tutulur. Çünki Allah tərəfindən xalqı Onun evinə dəvət edən müəzzindir. Müəzzinin işi hündür səslə azan deyib namazın vaxtının yetişdiyini elan etməkdir. Əgər kimsə onun dəvətini qəbul etdi, yəni azan səsinə eşitməklə məscidə tərəf hərəkət etdi və əlavə olaraq məscidin abadlığına səy etdi, onda onun yeri behiştir.

Məscidin abadlaşdırılması deyəndə ağıla gələn ilk şey məscidin ilk tikilişi və ya təmiri olur, amma bu mənanın əvvəlki cümlə ilə tənəsübü yoxdur. Bura görə də məscidin abadlaşdırılması (tikilməsi) dedikdə, bu ifadə mənə baxımından “tikmək” və “təmir etmək” kimi məfhumlardan daha geniş, əhatəli olmalıdır. “Məscidin tikilməsi” ünvanı (imarət) həm Qurani-kərimdə, həm də rəvayətlərdə lüğət baxımından bir-neçə mənaya şamil edilmişdir: O cümlədən, bu kəlmə həm məscidin ilkin tikilməsi, həm təmir edilməsi və qorunması, həm də ziyarət edilməsi, get-gəl olunması mənalarında başa düşülür.

Məsum imamlardan nəql olunmuş rəvayətlərdə də hər üç işə təkid edilmişdir: Həm məscidin tikilməsi, həm təmiri və bərpası, həm də ziyarət edilməsi (get-gəl olunması) təşviq olunub tapşırılmışdır. Deyilənləri nəzərə alsaq, görünür Əbuzər də “məscidin tikilməsi” ünvanını tikməkdən və ya abadlaşdırmaqdan fərqli olan bir mənada götürmüşdür. Buna görə də Peyğəmbərdən (s) məscidin qurulmasının necəliyi barədə soruşur. Çünki, əgər Peyğəmbərin (s) kəlamında məscidin bina edilməsi, inşa edilməsi nəzərdə tutulsaydı, bu mənada Əbuzərə qaranlıq bir sual qalmamalı idi.

Əbuzər soruşur: “Ey Allahın rəsulu, atam, anam sənə qurban, məscidi necə abad edək?”

Peyğəmbər (s) cavabında buyurur: “[Məscidin abadlaşdırılması odur ki] orada hündürdən danışılmasın, (səs-küy olmasın) batil və bihudə işlər

görülməsin, alış-veriş edilməsin. Nə qədər ki məsciddəsən boş və mənasız işlərdən çəkin, yoxsa qiyamət günü ancaq özünü danlayacaqsan.”

Bu cümlələrdə peyğəmbər (s) Əbuzərin diqqətini dörd əxlaqi-əmali tapşırığa yönəldir:

1. Məsciddə bağırıb hündürdən danışmaq olmaz. Çünki məscid ibadət yeridir, ola bilsin uca səsle danışmaq başqalarının fikrinin ibadətdən yayınmasına səbəb olsun, hansısa namaz qılan, dua edən bəndənin təmər küzünü pozsun. Bundan başqa cəmiyyət arasında, bir toplumda hündürdən danışmağın özü ədəbsizlik sayılır. Yaxşı olar ki insan məsciddə olduğu zaman ləyaqətli və ədəbli davransın, insanlıq normalarına sığmayan hərəkətlərə yol verməsin. Beləliklə, məscidi abadlaşdırmaq dedikdə nəzərdə tutulan əməllərdən biri də budur ki, insan orada mətanətli və vüqarlı olsun, sükuta riayət etsin, əgər bir söz demək istəsə, yavaş danışsın ki, digər namaz qılanlara mane olmasın.

Peyğəmbər (s) məsciddə sükuta riayət edilməsi barədə buyurur: “Nə vaxt mənim ümmətimin arasında on beş xislət yer aldı, o zaman onlara bəla nazil olacaqdır. O xislətlərdən biri də odur ki, insanlar məsciddə uca səsle danışarlar.”¹

2. Boş və mənasız söhbətlərdən çəkinmək:

Məscid Allahın evi və ibadət yeridir. Məsciddə batil, bihudə sözlər danışmaq, layiq bilinməyən söhbətləri açıqlamaq məzəmmət edilmişdir. Çünki bu, bir növ məscidə ehtiramsızlıq deməkdir. Sanki bir adam birinin evinə qonaq gedir, qonaqlıqda, süfrə başında oturub ev sahibinin düşməmindən danışır, onları tərifləyir; elə söhbətlərə toxunur ki, ev yiyəsinin acığına gəlir. Ya da qonaq getdiyi evdə ev yiyəsinin xoşuna gəlməyən hərəkətlər edir. Aydınır ki, bu cür rəftar ədəbdən, insaniyyətdən uzaqdır. Qonaq gərək ev sahibinin haqqına riayət etsin, onun könlünü oxşamağa çalışsın... Allah-təala bəndələrinin zərərinə qurtaracaq, onların səadətlerini xətərə salacaq söhbətlərin, mövzuların açıqlanmasını sevmir. Əlavə olaraq, məsciddə mənasız işlər görmək, boşboğazlıqla məşğul olmaq, məscidin vücuti fəlsəfəsi və heysiyyətinin yaddan çıxmasına gətirib çıxarır. Çünki, elə ki məsciddə oturub ağızları söhbətə qızıxdı, yadlarından çıxır məsciddə olmaqları; nə üçün gəldiklərini də unudurlar.

3. Məsciddə alış-verişlə məşğul olmaqdan çəkinmək:

Məsciddə hər cür alış-veriş etmək, həmçinin saatsazlıq, dəmirçilik, dülgərlik, dəlləklik kimi sənət və peşə sayıla biləcək işlərlə məşğul olmaq qadağandır.

¹ “Tuhəful-Uqul”, peyğəmbərin (s) mövizələri və hikmət babı, səh-52.

Hədislərin birində İmam Sadiqdən rəvayət edilir: “Öz məscidinizi alış-veriş yerinə döndərməyin.”¹

Alış-veriş üçün, cəmiyyətin ehtiyacı olduğu sənətlə məşğul olmağa münasib yer kimi bazarı nəzərdə tutmuşlar. Məscid isə məxsus ibadət üçündür, orada alış-veriş kimi dünyəvi işlər görmək yaramaz. Əgər məsciddə də alış-veriş işləri görülsə, artıq orada məscidlikdən, xatırlama, Allahı yad etmə dərgahı dediyimiz müqəddəs məkandan əsər-ələmət qalmaz. Buraya insan ona görə gəlir ki, az da olsa bu dünyanı unudub Allahı yad etsin. Belə olan halda insan nəinki Allahı yad etməz, əksinə onun dünyaya bağlılığı bir az da artmış olacaqdır.

Məscid Allah-təalanın yad edildiyi yerdir. İslam bu müqəddəs məkanda xalqın diqqətini Allahdan yayındıracaq işlərin qadağan edilməsinə təkid edir. Buna görə də hətta, dülgərlik, dəmirçilik kimi peşə sayılan işlərin də məsciddə görülməsini qadağan edir. Rəvayətlərin birində deyilir: “Bir gün Allahın rəsulu (s) məsciddə öz oxlarının ucunu yonan bir nəfərlə rastlaşır. [Onun bu işini görüb] deyir: “Məscidi bu cür işlər üçün tikməyiblər.”²

Həmçinin İmam Sadiq (ə) buyurur: “Əli (ə) məscidə bir nəfər dəlləyin baş qırxdığını gördü. Qamçı ilə onu vurub çölə qovdu.”³

4. Məsciddə boş və mənasız işlərdən çəkinmək.

Peyğəmbər (s) tapşırır məsciddə boşboğazlıqla məşğul olmayın, bihudə işlərlə baş qatmayın. Sizin rəftarınız məsciddə xoşagələn olmalıdır ki, Allahın da xoşuna gəlsin. Səy edib məsciddə savaba, kamala, mükafata səbəb olacaq işlər görmək lazımdır. Sizə faydası olmayan işləri heç olmasa məsciddə görməyin; əslinə qalsa insan bütün yerlərdə, bütün hallarda mənasız, boş işlərdən uzaq olmalıdır. Möminlərin sifətlərindən biri də faydasız söhbətlərdən, işlərdən uzaq olmalıdır: “Həqiqətən, möminlər nicat tapmışlar! O kəslər ki, namazlarında müti olub [Ona] boyun əyərlər! O kəslər ki, lağlağadan (lüzumsuz şeylərdən, qadağan olunmuş əməllərdən) üz döndərərlər.”⁴

Mömin heç vaxt lüzumsuz iş görməməlidir. Ömrünün bihudə yerə tələf olmasına imkan verməməlidir. Amma neyləmək olar ki, adi camaat az-çox bihudə işlər görür; ən azı faydası olmasa da, zərəri də olmayacaq mübah işlər görür; belə işləri heç olmasa məsciddə görməsinlər. Məscidi ancaq ibadət yeri olaraq nəzərdə tutmalıdırlar ki, məscidin hörməti-izzəti qorunub saxlansın, məscidə gəldiklərində mənəvi ab-hava hiss edə bilsinlər.

Hədisin davamında peyğəmbər buyurur: Əgər məscidin ədəb-ərkanına riayət etməsəniz, qiyamət günü ancaq özünüzü qınayın. Məhz həmin gündə

¹ “Vəsailü-ş-şiə”, c. 3, səh-507.

² “Vəsailü-ş-şiə”, c. 3, səh-496.

³ Həmin mənbə, səh-515.

⁴ “Muminun”, 1, 2, 3.

insan necə böyük bir səhvə yol verdiyini anlayacaq, dizinə vurub deyəcək: “Mən məsciddən daha səmərəli istifadə edə bilərdim; Elə məsciddə oturduğum ilk dəqiqələrdən axirətim üçün azuqə toplaya bilərdim, amma azuqə toplamağım bir yana qalsın, üstəlik axirətimi zay edəcək işlər də gördüm...”

Bunu deyib, həmin anda vəsfə gəlməz bir həsrətə mübtəla olar.

Məsciddə olmağın və orada ibadətin fəziləti

“Ey Əbuzər! məsciddə olduğun müddətdə Allah-təala çəkdiyin hər nəfəsin qarşılığında sənə behiştə bir dərəcə əta edir.”

Evdən çıxıb məscidə sarı hərəkət edəndən sonra, məscidin ədəb-ərkanına riayət edəndən və namazımızı qılandan sonra, yenə də bizi təşviq edərək buyurmuşlar ki, namazı qılıb qurtaran kimi tez qalxıb getməyə. İmkan olduqca məsciddə çox qalmaq lazımdır; çünki məsciddə olduğumuz müddətdə çəkdiyimiz hər nəfəsin müqabilində Allah-təala behiştə bizə bir dərəcə əta edir. Əgər məsciddə Quran oxusaq, zikr desək, ibadət və səcdə ilə məşğul olsaq bunların öz yeri, öz savabı olacaq, üstəlik məsciddə nəfəs çəkməyin özü Allahın behiştə bizə dərəcə əta etməsinə səbəb olur. Çünki Allaha itaət qəsdilə nəfəs çəkməyimiz ona görə idi ki Allahın razılığı üçün Onun evində qalmışdıq. Allahın razılığını cəlb etmək üçün, Ona itaət qəsdilə görülən hər bir iş ibadətdir və hər ibadət də öz növbəsində behiştə yeni bir dərəcə kəsb etməyə səbəb olur. Əlbəttə bilməliyik ki nəfəs çəkməyə verilən bu savab ibadət əsnasındadır, daha məsciddə boşboğazlıq vaxtı çəkilən nəfəsə savab düşmür. Kimsə elə düşünməsin ki, məscidə gedib mənasız yerə vaxt öldürməklə, əsnəyib-gərnəşməklə savab qazanacaqdır. İkincisi də elə başa düşülməsin ki, bütün işlərimizi bir qırağa qoyub gedib səhərdən-axşama kimi məsciddə oturmaliyıq. Mümkündür iki müstəhəb iş bir-biri ilə toqquşsun, bu mənada ki, insanı o iki işdən birini görməyə gücü çatır. Belə olan halda istehbabı (xeyri, zəruriliyi) daha çox olan işi seçməliyik. Bəzən də ola bilsin müstəhəb iş vacib işlə toqquşsun, belə olan surətdə vacibi qabağa salıb müstəhəb işi kənara qoymaq lazımdır. Buna əsasən, əgər deyəndə ki, çoxlu müstəhəb işlər görün, bu o demək deyil ki, hətta vacib işlə qarşılaşdıqda, vacibi də kənara qoymalı müstəhəb işi görməliyik. Biz bu məsələyə diqqət yetirməliyik.

Bir əməli təşviq edən zaman onun yaxşı cəhətlərini sadaladıqda, həmin cəhətlər o əmələ öz həddində aidiyyət tapır, yəni başqa əmələ əngəl olmamaq çərçivəsində götürülür. Buna görə də mümkündür bir sözün zahiri aidiyyəti olsun, amma meyar baxımından başqa bir ibadətlə, və ya başqa bir vacib işlə toqquşsun. Belə olan surətdə həmin müstəhəb iş öz bəyənilən çöhrəsini itirir və vacib işin müqabilində görülməməlidir. Deməli, əgər bizə tövsiyə edilmişə məsciddə daha çox qalmağa çalışaq, bu o demək deyil ki,

bütün zəruri işlərimizi, dərsimizi, bəhsimizi başlayıb vaxtımızı səhərdən-axşama kimi məsciddə keçirək və zikr deyək. Aydın məsələdir ki, məsciddə oturmaqla, və ya zikr deməklə vacib dərsləri bir kənara qoya bilmərik. Bu işlər dərslərini yerini verə bilməz. Müstəhəb iş heç vaxt vacibin yerini tuta bilməz. Zəruri və vacib işlər daha çox əhəmiyyət daşıyırlar, onlar məsciddə oturmaq, zikr demək bəhanəsi ilə kənara qoyulmamalıdır.

“Mələklər sənə salavat göndərirlər və sənün çəkdiyin hər nəfəsin müqabilində [əməl dəftərinə] on dənə savab yazılır, [həmçinin] on dənə günah [əməl dəftərindən] silinir.

Yuxarıda dediklərimiz məsciddə oturmağın faydaları haqqında idi. Çünki məscid elə bir yerdi ki, insan orada Allahı yadına salır, ibadət edir. Buna görə də rəvayətlərdə məscid axirətin bazarı kimi tanıtdırılır və həmçinin təkid edilir ki, insan məscidə başqalarından qabaq daxil olub, çıxanda hamıdan axırda çıxsın: “Peyğəmbər (s) Cəbrayıldan (əs) soruşdu: “Allaha görə hansı məkanlar daha çox seviləndir? Cəbrayıl ərz etdi: “Məscid. Həmçinin ən çox sevilən məscid əhli o kəsdir ki, məscidə hamıdan qabaq daxil olub, hamıdan sonra çıxsın.”¹

“Ey Əbuzər! Heç bilirsənmi ki, “... Səbir edin, dözüün, hazır olun və Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız” – ayəsi nə barədə nazil olmuşdur? dedim: “Atam, anam sənə qurban, bilmirəm” Dedi: “Namazdan sonra namazın intizarında olmaq barədə nazil olmuşdur.”

Ayədəki “Mürabitə” (مرابطة) kəlməsinin mənası müxtəlif cür təfsir olunmuşdur. O cümlədən qeyd edilir ki “mürabitə” kəlməsinin kökünü həm “bağlamaq” mənasında olan “rəbt” (ربط) kəlməsindən götürmək olar, həm də “bir məkanda bir şeyi bağlamaq” mənasında olan “rəbat” (رباط) kəlməsindən. “Rəbat” kəlməsinin mənasına aydınlıq gətirmək üçün bir misal çəkim; məsələn atı bir yerdə bağlamaq, sonra onu düşmənlə döyüşə çıxarmaq üçün sırada yerləşdirmək, döyüşə hazırlamaq mənasına gəlir.

Bu cəhətinə görə “mürabitə” sərhədlərin qorunması, düşmənlə döyüşə hazır olmaq mənasında başa düşülür. Amma bu ayədən əvvəlki və sonrakı ayələrə diqqət yetirəndə bəhs edilən ayənin daha geniş mənə kəsb etdiyi ortaya çıxır. Bu diqqətlə, “mürabitə” sözü həm islam sərhədlərinin qorunması mənasını daşıyır, həm də iman və əqidə sərhədlərindən müdafiə mənasına şamil olur. Bu baxımdan bəzi hədislərdə üləma və din alimlərinə “mürabitun” və keşikçilər təbiri ilə müraciət edilmişdir.

İmam Sadiq (ə) buyurub: “Bizim şialərimizin alimləri İblisin qoşunu qarşısında sinə gərmiş sərhəd keşikçiləri kimidirlər. Onlar, özlərini müdafiə etməyi bacarmayan zəif şialərimizi İblisin hücumundan qoruyurlar.”²

¹ “Vəsailü-ş-şia”, c. 12, səh-345.

² “Bihar”, c. 2, səh-5.

Bir də alim və üləmaların məqamları sərhəd keşikçilərindən daha üstündür, çünki sərhəd keşikçiləri coğrafi sərhədləri qoruyurlar, üləma isə islamın əqidəsinin, mədəniyyətinin gözətçiləridirlər. Bu da aydındır ki, bir millətin əqidəsi, mədəniyyəti düşmənin hücumuna məruz qalarsa və millət özünü müdafiə edə bilməzsə, qısa bir müddətdə həmin millət əqidə, mədəniyyət baxımından məğlub olmaqdan əlavə, siyasi, hərbi baxımdan da məğlubluğa uğrayacaq.

“Mürabitə” kəlməsi üçün verilən təfsirlərdən biri də budur ki, hər namazdan sonra başqa bir namazın intizarında olun və davamlı namaz qılın. Həmçinin “mürabitə” kəlməsi məscidə get-gəl etmək mənasında da götürülmüşdür. Çünki məscidə gedib-gəlmək insanlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsinə və möminlərin qəlbi bağlılıqlarına səbəb olur.

“Ey Əbuzər! Çətin şəraitdə (məs; soyuq havada) gözəl dəstəmaz almaq kəffarədənindir. Həmçinin məscidə çox gedib-gəlmək ayədə işarə olunmuş rəbatdır..”

Hava soyuq olanda dəstəmaz almaq da çətinləşir. Əgər bir nəfər belə soyuq havada hövsələ ilə, şadlıqla dəstəmaz alsın, onun aldığı dəstəmaz bəzi günahlarının kəffarəsini ödəyir. Bu, insanın soyuq havada, soyuq su ilə dəstəmaz aldığına görədir.

Başqa bir rəvayətdə belə deyilir: “Allahın rəsulu (s) buyurdu: “Sizə günahlarınızın bağışlanmasına, xeyir əməllərinizin artmasına səbəb olacaq yolu göstərimmi?” Dedilər: “Bəli, ey Allahın Rəsulu (s).” Buyurdu: “Çətin şəraitdə gözəl dəstəmaz almaq, piyada məscidə getmək, namazdan sonra başqa namazın intizarında olmaq.”

Allahın sevimli bəndələri

Hədisin davamında peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Allah-təala buyurur: “Mənim üçün bəndələrimin ən sevimlisi o kəsdir ki, Mənə görə bir-birinə məhəbbət bəsləyirlər, qəlbləri məscidə bağlıdır və dan üzü istiğfar edirlər. Onlar elə bir kəslərdir ki, əgər yer əhlinə əzab göndərməli olsam, onlara xatir (camaatın arasında olduqları üçün) həmin əzabı yer əhlindən götürərəm.”

Bəli, Allah-təala ürəkləri məscidə bağlı olan, məscidə getmək üçün fürsət gözləyən, gecənin bir aləmi Allahla münacata qalxan sevimli bəndələrinin vücudları xatirinə əzabı yer üzünə, onların içərsində olduğu cəmiyyətə göndərmir.

Onlar axirətdə yüksək məqamlara, saysız savablara çatmaqdan əlavə, öz varlıqları ilə əzabın cəmiyyətdən götürülməsinə səbəb olurlar. Bu dəstənin cəmiyyətə verdiyi xeyir-bərəkət çoxdur. Bütün bunlar məscidə get-gəl etməyin, Allaha diqqət yetirməyin nəticəsində hasil olur.

İnsanın məscidlə üns tutmasının ona nəsib etdiyi xeyir, bərəkət ancaq axirət savabı ilə bitmir, elə bu dünyanın özündə də insan məscidə get-gəl etməyin sayəsində bir sıra əxlaqi, elmi, ictimai, siyasi və hətta maddi faydalar əldə edir.

Əli (ə) məscidə get-gəl etməyin bəzi dəyərli təsirləri barəsində danışarkən buyurur: “Məscidə [davamlı] get-gəl edən kəsə [ən azı] aşağıdakı səkkiz xeyir-bərəkət nəsib olar:

- 1–Allah yolunda istifadəsinə yarayacaq iman qardaşı.
- 2–Yeni elm.
- 3–Quran ayələrindən bəzilərinin dərki.
- 4–Onun hidayətinə səbəb olacaq kəlam eşitməsi.
- 5–Allah tərəfindən intizarında olduğu rəhmətə qovuşması.
- 6–Onu azğınlıqdan qoruyacaq söz eşitməsi.
- 7–Məscidə gedib-gəlməyin nəticəsində qəlbində baş qaldıran Allah qorxusunun sayəsində günahı tərk etməsi.
- 8–Məsciddə tanış olduğu din-iman qardaşlarından həya edərək günahı tərk etməsi.”¹

Bu bölümün axırında həzrət (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Üç haldan başqa qalan hallarda insanın məsciddə oturmağının heç bir faydası yoxdur: Ya namaz halında Quran oxumaqla məşğul olsun, ya Allahı yad edib zikr desin, ya da elm öyrənməklə məşğul olsun. Məscidə get-gəl etmək haqqında deyilən bu qədər tövsiyyələr, təkidlər, bütün bu maddi və mənəvi xeyir bərəkəti sadalamaq, həmçinin məsciddə olub çəkilən hər nəfəsə axirətdə bir elə savabın verilməsi ona görədir ki, insan məscidi Allahla rabitə mərkəzi, mənəviyyatın kəsb edildiyi məkan bilsin; Öz mənəvi təkamülü, səadəti yolunda ondan bəhrələnmə bilsin. Əgər axirətlə əlaqəsi olmayan bir iş olarsa, onu məsciddə görməkdən çəkinmək lazımdır. Buna görə də Peyğəmbər (s) məsciddə görülmək işləri üç hissəyə ayırır və ondan sıvayı məsciddə görülmək hər bir işi boş və mənasız hesab edir.

A: İnsan namazla məşğul olmalıdır və namazda Quran oxumalıdır və ya namazdan sonra Quran oxumaqla məşğul olmalıdır.

V: Allah-təalanı zikr etməlidir, hətta dili ilə olmasa, qəlbində də deyər bilər. Əsas odur ki, diqqəti Allahda təmərküzləşsin.

S: Məsciddə elm öyrənməklə, maariflənməklə məşğul olmaq olar. Məscid həm də elmin, məlumatın əldə edildiyi, yayıldığı yer olmalıdır. Belə olarsa həm insanın işi dəyərli və səmərəli olar, həm də bu onun dərəcəsini artırır və insanın əbədi xoşbəxtliyinə səbəb olar.

Peyğəmbərin məscidlə əlaqədar bu bölümündə dediklərini nəzərə almaqla, yaxşı olardı ki, məscidə–Allahın bu müqəddəs evinə – daha çox əhəmiyyət

¹ “Bihar”, c. 83, səh- 35.

verərdik. Səy edək onu abad saxlayaq; o gündən qorxaq ki, məscid qiyamət günü ona etinasız olduğumuz üçün bizdən Allaha şikayət etsin, necə ki, İmam Sadiq (ə) buyurur: “Məscidlər, məscidə gəlməyən öz yaxın qonşularından Allaha şikayət etdilər. Allah-təala məscidlərə vəhy etdi: “And olsun izzət və cəlalıma, onların bir rükət namazını da qəbul etməyəcəm, xalq arasında onlardan heç bir ədaləti aşkar etməyəcəm. Mənim rəhmətim onlara şamil olmaz və behiştə mənim yanımda, mənim qonşuluğumda onlara yer verilməz.”¹

¹ “Vəsailüš-şiə”, c. 3, səh-479.

OTUZ BEŞİNCİ DƏRS

Təqva, zöhd və vərənin məqam və dərəcələri

- Təqvanın məfhumu və onun xofla əlaqəsi.
- Təqvanın əhəmiyyəti və onun əldə edilməsi yolları.
- Təqvanın dərəcələrinə bir baxış.
- Təqvanın təsirinə bir baxış.
- Müttəqilərin hesabdarlıq və başqa neçə xüsusiyyətləri.
- Vərə və zöhd peyğəmbərin kəlamında.

Təqva, zöhd və vərənin məqam və dərəcələri

Peyğəmbərin (s) bu bölümdəki sözlərinin əsas mehvəri təqvadır. Təqva haqqında, onun müxtəlif yönləri barədə əxlaq kitablarında çoxlu bəhlər edilmişdir. Əvvəldə də biz bu mövzuya toxunmuşduq. Bu bölümdə təqva ilə əlaqədar həzrətin (s) kəlamında yer almış bəzi mətləbləri köklü və əsaslı şəkildə araşdırmağa çalışacağıq. İlk öncə təqvanın məfhumunu bəyan edək:

Təqvanın məfhumu və onun xofla əlaqəsi

“Təqva” kəlməsi “vəqayə” kökündən olub ismi-məsdəri “ittəqi, yəttəqi” felindən alınmışdır. “ittəqa” məsdəri insanın özünü və ya başqasını bir xətdən çəkəndirməsi mənasındadır. “ittəqa” məsdərinin üç cür ismi-məsdəri var. Onlardan ikisi “təqva” və “təqat” Quranda istifadə edilmişdir. Üçüncü ismi-məsdəri “təqyə”dir. Bu üçünün lüğətdə mənası birdir. (Bəzən Nəhcül-bəlağədə “təqyə” təqva yerində işlədilmişdir.)

“İttəqa” iftial babının məsdəri olub “vəqayə” kökündən götürülmüşdür. Deyildiyi kimi təqva “ittəqa”nın ismi-məsdəridir və əsl “vəqva” olub, sonra qəlibindəki birinci hərfi “ta” hərfinə çevrilmişdir. Necə ki, “təras” kəlməsi əslində “vəras” olmuşdur.

Deməli təqva lüğətdə, özünü xətdən çəkəndirmək mənasındadır, daha xətdin nə olmasının fərqi yoxdur. Amma əxlaqi mövzularda və ya Quranda təqva kəlməsi gələndə, burada artıq insanın özündən uzaqlaşdırılmalı olacaq xətd, hər xətd deyil. Bu xətd insanın axirətini və səadətini təhdid edən xətdir. Elə bil Quranda da ittiqa kəlməsi başqa insanlar tərəfindən gələcək biləcək xətdərdən özünü qorumaq mənasında verilmişdir: “Möminlər möminləri buraxıb kafirləri dost tutmasınlar! Bunu edən [kafirləri özünə dost tutan] kəs Allahdan heç bir şey gözləməsin. Ancaq onlardan gələ biləcək bir təhlükədən qorxmanız (çəkinməyiniz) müstəsna...”¹

Amma söhbət “Allahdan qorxmaq”-dan gedəndə və ya ayə və rəvayətlərdə mütləq şəkildə təqva və müttəqidən söz düşəndə, məqsəd ilahi təqvadır; Söz o kəslərdən gedir ki, dini və mənəvi zəminlərdə xətd hiss edirlər və bu xətd onların dinini təhdid etdiyi üçün qorxurlar, çalışırlar ki özlərini (dinlərini, imanlarını) o xətdən qoruyub saxlasınlar.

Deməli təqvanın üzə çıxma səbəbi xətdə görə qorxu hiss etməkdir, yəni insan xətd, qorxu hiss edəndən sonra həmin xətdəndə amanda qalmaq üçün nəşə bir iş görür. Ən azı o xətdəndən uzaqlaşmağa çalışır.

Quranda bəzən qiyamət günü təqvaya aid ünvanla yad edilir. Həmin günün təsviri, əməllərin nəticələrinin üzə çıxdığı gün, xətdlərin zahir olduğu an kimi verilir, necə ki, Allah buyurur: “Qorxun elə bir gündən ki, [o gün] heç kəs heç kəsin işinə yarıya bilməz...”²

Hərdən kimsə təqvaya aid ünvanla zikr edilir. Bu halda etdiyi günahlara görə insana cəza verilir. Məsələn “vəttəqullah”³ dedikdə mənası bu deyil ki, Allahdan qorxun, Ondan çəkinin, bu o deməkdir ki, Allahın verəcəyi əzabın xətdindən qorxun, Allahın sizin filan əməlinizə görə nazil edəcəyi bələdan,

¹ “Ali-İmran”, 28.

² “Bəqərə”, 123.

³ “Bəqərə”, 194.

xətərdən çəkinin; yəni pis əməlinizdən çəkinin. Deməli Allahdan qorxmaq, insanın pis əməli nəticəsində ona veriləcək cəzadan qorxması mənasındadır.

Hər halda təqvanın mənası yaranma səbəbinə görə xofla qarışıq yoğrulmuşdur. Bu cəhətinə görə onu Allah qorxusu kimi də mənə etmək olar. Hərdən insanın davamlı və təkrar olaraq günahdan qorunması nəticəsində yaranmış adətə (mələkəyə) də təqva deyilmişdir. İnsana, bir kərə günahdan uzaqlaşmasına görə “müttəqi” (təqvalı) demirlər. Amma davamlı olaraq günahın tərkində səy edəndə, bu halı adət halına çevirəndə ona müttəqi deyirlər. Beləliklə, hərdən təqva felin ilk yaranma səbəbinə aid olur ki, bu həmin Allah qorxusudur. Hərdən də insanın davamlı günahdan uzaq durması nəticəsində adətə çevrilmiş xüsusiyyətə deyilir.

Əli (ə) təqvani insanı günahdan, azğınlıqdan saxlayan mənəvi və ruhani bir hal kimi mənalandırmışdır. Bu mənada təqva həmin adətə çevrilmiş xüsusiyyətdir. (Nəfsani mələkədir). Allahdan qorxunu isə həmin təqvanın doğurduğu hal kimi sayır:

“Ey Allah bəndələri! Bilin ki, ilahi təqva Allah dostlarını günaha batmaqdan saxlayır, qəlblərində [Allah] xofu yaradır, gecələri [ibadət üçün] oyaq, gündüzlərin yandırıcı istisində [oruc tutmaq üçün] susuz saxlayır.”¹

Başqa bir yerdə buyurur: “Mən dediyim sözün ağasıyam. [Bilin ki,] təqva, keçmişdə baş verənlərdən ibrət alan kəsi şübhəli işlərə batmaqdan saxlayar.”²

Bəli, təqva insanın elə bir sərmayəsidir ki, onunla insan həyatın enişli-yoxuşlu yollarını, qadalı-bəlalı döngələrini sağ-salamat keçib gedir, təqva ona bəla və günah dalğaları ilə təlatümə gəlmiş dəryada nicat gəmisini, səadət yolunu tapmağa kömək edir. Bu yolu təqvasız keçmək mümkün deyil.

Təqvanın əhəmiyyəti və əldə edilməsi yolları

Təqvanın əhəmiyyətini, onun üzərində bu qədər təkid edilməsinin səbəbini oradan başa düşmək olur ki, bütün dinlərin əsas mahiyyəti, hədəfi, peyğəmbərlər göndərib, kitablar nazil etməsi— hamısı bəşərə düzgün səadət yolunu göstərmək, bu yolu başa vurmaqda onlara kömək etməkdən ibarət olmuşdur. Çünki yaradılmışın əsas qərəzi nəhayətdə insanın axirətdə tükənməz rəhmətə qovuşmasına nail olmasıdır. Buna görə də bu hədəfə çatmaqda daha çox təsiri olan hər bir şey daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Başqa ibarətlə desək, nübüvvətin və ilahi şəriətlərin həqiqəti bəşərə səadət yolunu göstərmək olduğu üçün, Allah-təala Öz sonsuz rəhməti səbəbinə xalqı hidayət etməyi Özünə lazım bilmişdir. Buna görə də ilahi ayələr və

¹ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə-113, səh-353.

² Xütbə-16, səh-66.

övlilər vasitəsilə insanlara çatmış xəbərlərdə insanların tərbiyə istiqaməti elə müəyyənləşdirilmişdir ki, bu qanunlara əməl etsinlər. Amma, nəçar insanın əməli nəfsani köklərdən birindən qaynaqlandığı üçün, yəni insanın ixtiyarı əməli insanın istəklərindən birinə söykənməli olduğu üçün, əsasən insan iradəsinin ilkin qaynağı qorxu və ümiddə xülasəlenir.

Peyğəmbərlər və onların canişinləri bəşərdə qorxu və ümid hissini dirçəltmək, onların diqqətini insan yaradılışının hədəfinə cəlb etmək üçün bu yoldan istifadə etmişlər.

Təqvanın məfhumu və əhəmiyyəti aydın olandan sonra belə bir sual qarşıya çıxır ki, təqvanın əldə edilməsi yolları hansıdır?

Biz təqvanın əldə edilməsi yollarını xülasə olaraq üç yolda müəyyənləşdiririk:

1–Gələcəyə baxış: Təqvanın insan gələcəyinin azuqəsi olduğuna diqqət yetirmək. Bu yolla–uzaqgörənlik və əqlin hökmü ilə–insan dərk edir ki, gələcək üçün çalışmaq lazımdır. Beləliklə insanın zatının kiçik bir hissəsi də olsa təhrik olur və ayılır, insanı öz gələcəyi üçün çalışmağa vadar edir. Bununla insan, öz nəhayətsiz gələcəyi üçün faydalı olan şeyi əldə etmək fikrinə düşür. Bu cəhətinə görə Quran buyurur: “Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun! Hər kəs sabah üçün nə etdiyinə (axirəti üçün özünə nə hazırladığına) nəzər salsın.”¹

2. Diqqəti insanın əməlindən Allahın xəbərdar olmasına çəkmək. Bu yol yuxarıdakı ayənin davamında bəyan edilir: “...Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah etdiklərinizdən xəbərdardır!”²

Yəni gördüyünüz işlərdən agah olan Allahın bu sifətinə diqqət yetirməklə təqvalı olun. Bu da, Allah-təalanın insanın təqva əldə etməsinə kömək üçün seçdiyi başqa bir tərbiyə üsuludur.

Çünki, insan xas psixoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan biri də budur ki, insan başqasının, ikinci bir şəxsin onun gördüyü işlərə diqqət yetirdiyini biləndə, onun böyüklü-kiçikli rəftarlarını nəzarət altında saxladığını hiss edəndə pis işlər görməkdən çəkinir. Həqiqətdə Allah-təala insanı elə yaratmışdır ki, başqalarının gözü qabağında pis hesab etdiyi bir işi görməyə xəcalət çəkir. Buna görə də insan hər zaman Allahın nəzarəti altında olduğu haqda fikirləşməlidir. Bilməlidir ki, onun nəinki zahirə əməlləri müşahidə edilir, hətta Allahın onun qəlbindən keçənlərdən də xəbəri var. Belə olanda insan qəlbində, xəyalında peyda olan qara fikirlərdən də xəcalət çəkir. İnsan bir kəsə nə qədər çox ehtiram qoysa, onu nə qədər böyük və hörmətli hesab etsə, ürəyi istəyir ki, belə bir adamın müqabilində daha çox təmiz görünsün, necə deyirlər onun gözündə şəxsiyyəti yuxarı qalxsın. Yəni də Allah-təala

¹ “Nəsr”, 18

² “Həsr”, 18.

Quranda insanın əməlinə agah olduğu halda buyurur: “Məgər onlar bilmirlərmə ki, Allah onların gizlində də, aşkarda da nə etdiklərini bilir?!¹”

3. Təqvanın bu dünyada da insanın xeyrinə olduğunu anlamaq: “Kim Allahdan qorxsa, Allah ona [hər çətinlikdən] bir çıxış yolu əta edər və ona gözləmədiyi yerdən ruzi verər...”²

Həmçinin Əli (ə) buyurur: “Bilin ki, kim təqvalı olsa, Allahdan qorxsa, Allah fitnələrdən, bəlalardan çıxış yolunu, qaranlıqdan işıqlığa çıxan yolu ona göstərər.”³

Birinci yol üçün deyildi: Sabahınız üçün nə tədarük etdiyinizi düşünün...

Bu yolda isə buyrulur: Bu dünyanız üçün təqvanın verəcəyi faydalara nəzər salın.

Siz istər-istəməz, həyatınız boyu müxtəlif fitnələrlə, cürbəcür problemlərlə, qaranlıq və şübhəli görünən hadisələrlə üzləşirsiniz. Əgər həmin həyatınızda Allahın sizə kömək etməsini istəyirsinizsə, onda təqvalı olmağa çalışın.

Təqvalı insan bir yolu ayırd edəndə öz fikrini işə salmalı olacağı halda, Allah yolu düzgün görə bilsin deyər onun üçün bir nur zahir edir. Bu üzdən, hərdən görürsən olduqca cəncal bir məsələdə yüksək ağıl və huş sahibləri ilişib qalır, problemin içindən çıxma bilmirlər, amma elə də güclü ağıla, istedadla malik olmayan birisi asanlıqla düzgün yolu tapıb işin içindən salamat çıxır. Bu, həqiqətdə Allah-təalanın köməyidir ki, təqva vasitəsilə Öz bəndələrindən bəzilərinə inayət edir.

Deməli təqvanın əldə edilməsi üçün təşviq yollarından biri də onun doğurduğu təsirləri yad etməkdir. Çünki insan o vaxt bir işi görməyə qol qoyur, ya o zaman sevdiyi bir işi tərk etməyə razı olur ki, onun əvəzində yaxşı bir nəticə əldə edəcəyini bilsin; o vaxt ağır bir işin altına girir ki, arxayındır ki, axırda ona yaxşı bir şey nəsib olacaq. Beləliklə, əgər birini yuxarıda deyilən dəyərləri əldə etməyə vadar etməli olsaq, onu axirətinə və mənəviyyətinə zərər olan işlərdən çəkindirmək istəsək, əvvəl gərək onda bu işə maraq oyadaq. İnsanın günahın ləzzətinə göz yumması üçün bir marağı, aydın dəlili olmalıdır; gecənin bir aləmi şirin yuxusuna haram qatıb ibadətə qalxması üçün gərək bir səbəbi olsun və ya şəri borcu onun cəbhəyə getməsinə lazım bilsə, cəbhəyə gedib canını güllə qabağına verməsi üçün bir marağı olmalıdır. Bu marağın yaranması üçün ən gözəl yol insanın əməlinin doğurduğu xeyirlərlə onun diqqətinin cəlb edilməsidir. Çünki insanın fitrəti həmin xeyirləri istəyir.

¹ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə-182, səh-602.

² “Bəqərə”, 77.

³ “Talaq”, 2, 3.

İnsan iman mərtəbəsinin hansı mərtəbəsində olursa-olsun, xeyir istəyir. Əgər imanı, mərifəti zəif olsa, ən azı dünya xeyrini istəyəcək. Hamı bol və halal ruzi istəyir, özü də zəhmətsiz, filansız. Bu cəhətinə görə də Quranda, eləcə də bu rəvayətdə təqvanın əldə edilməsi üçün insanda maraq oyansın deyə seçilən yollardan biri də təqvanın dünyəvi mənafeyini açıqlamaqdır. Camaata başa salmaq lazımdır ki, insan təqvalı olanda Allah çətinliklərdə, dar gündə onun köməyi olur, onun ruzisinə Özü zəmin durur. Çünki həyatda hərdən elə olur ki, insan çıxılmaz vəziyyətlə üzləşməli olur. Belə anda o nə edəcəyini, hara gedəcəyini bilmir, əli hər yerdən üzülür, həyatın bu ağrı-acısına dözmək məcburiyyətində qalır.

Allah-təala ona vəd edir ki, əgər təqvalı olsa, belə çətin anlarda ona nicat yolunu göstərəcək. Bu, Allahın insana verdiyi çox böyük bir vədədir. Allah onu təşviq edir ki, elə bir yolu seçsin ki, onun nəticəsi problemlərdən, sıxıntılardan qurtulmaq olsun.

Müsəlman İran xalqının mübarizə və islami hərəkəti dövründə hərdən vəziyyət çox çətin olurdu. Heç kəs çətin vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi. Amma bu inqilab təqvaya əsaslandığına görə, cəmiyyətdə ilahi təqvayı bərqərar etmək, bəndəlik ruhunu dirçəltmək niyyətilə olduğu üçün Allah daimən xalqa inayət edirdi; hər fürsətdə nicat yolunu onlara ilham edirdi ki, nəticədə xalq çıxılmaz vəziyyətdən çıxış yolu tapırdı. Belə inayətlərin bir nümunəsi də bəhmən ayının 21-də baş vermişdi:

Şahənşah rejimi həmin vaxtlarda ölkədə fəvqəladə vəziyyət elan etmişdi. Camaatın evlərindən çölə çıxması qəti qadağan idi. Bununla şah rejimi öz çirkin niyyətlərini rahat icra etməyi planlaşdırmışdı. Amma İman Xomeyni uzaqgörənliklə, təbii ki, ilahi ilhamın köməkliliyi ilə xalqa göstəriş verdi ki, hökumətin fərmanına əhəmiyyət verməyib xiyabanlara çıxsınlar. Zəhirdə elə də böyük görünməyən bu göstərişin nəticəsində düşmənin planları puça çıxdı və inqilabın qələbəsi qaçılmaz oldu.

Həmçinin, Allah-təala təqva əhlinin ruzisini güman etmədiyi yerdən yetirir. Bizim hamımız ruzi əldə etmək üçün çalışıb-vuruşuruq. Ruzi ardınca getməyin özü də bir təklifdir. Hər kəs özlüyündə götür-qoy edir ki, görəsən nə iş görsə, hansı yolla getsə daha çox fayda əldə edə bilər və nəticədə bol ruziyə çatar? Nəhayət, hər kəs öz hesabı ilə bu həyatın axarında bir yolu tutub gedər: Ya gedib əkinçi olar, ya sənətkar, ya da tacir və ilaxır... Öz hesab-kitabı ilə əldə edəcəyi gəliri təqribi də olsa müəyyənləşdirər. Amma Allah-təala təqva əhlinə zəmanət verir ki, mühasibəsiz, filansız onların ruzisini yetirəcəkdir. O cümlədən, Allah xatirinə, dini vəzifə borcu olaraq elm öyrənən kəslərə Allah vədə verir ki, onların ruzisini güman etməyəcəkləri yerdən yetirər. Bu barədə rəvayətlərimizdə də çoxlu misallar var. Bu baxımdan bizim hamımız az-çox öz həyatımızda bu cür şeyləri təcrübə etmişik və buna bənzər hadisələr çox görüb-əşitmişik. Amma

bununla belə, bir nəfər görəndə ki, ruzisi lazım olduğu qədər çatmır, baxıb görməlidir səhvi haradadır, necə deyərlər, ruzisi harada ilişib qalıb. Buna görə də Allahın vədəsinə uyğun olaraq təqva əhlinin ruzisi, adi mühasibədən xaric olub, ağına belə gətirmədiyi bir yolla yetişir.

Əgər Allah-təala bizi təqvalı olmağa dəvət edirsə, bu ancaq bizim dünya və axirətdə müsbət nəticə əldə etməyimiz üçündür. Təqva bizim yüksək mənəvi kamala çatmağımıza səbəb olur və üstəlik bu dünyadakı həyatımızı da sağ-salamat başa vurmağımıza kömək edir. Yoxsa ki, bizim təqvamızın Allaha nə xeyri var, biz təqvalı olduq, ya olmadıq, bundan Allaha nə çatır: “Onların nə əti, nə də qanı, əlbəttə, Allaha çatmaz. Allaha çatacaq olan yalnız sizin təqvanızdır...”¹

Bizi Allaha bağlayan şey ancaq təqvadır. Təqva bizim mənəvi yüksəlişimizə və kamala çatmağımıza səbəb olur. Çünki, bunu Allah belə istəyir. Allah təqvanın dünyadakı xeyir-bərəkətini saymaqla bizi təşviq edir ki, onu əldə etmək üçün çalışaq və nəticədə axirət savabına da nail olaq. Həqiqətdə bizim təşviqimiz üçün təqvanın hiss ediləcək və nəqd olan dünyəvi faydalarını zikr edir. Baxmayaraq ki həqiqətdə axirət xeyri bizim düşündüyümüz kimi nisyə deyil, olduqca yaxın bir vaxtda bəlli olacaqdır, amma biz bunu dərk etmirik.

Təqvanın dərəcələrinə bir baxış

Bütün mənəvi kamilliklərin müəyyən dərəcələrə malik olduğunu nəzərə alsaq, mənəvi kamilliklərin ən yüksəyi olan təqvanın da dərəcələrə ayrıldığını bilməliyik. Bir baxışla əxlaq alimləri təqvani üç dərəcəyə ayırmışlar:

1–Saleh əməl və düzgün əqidəyə sahib olmaqla nəfsin cəhənnəm əzabından və orada əbədi qalmasından mühafizəsi: çünki təqva nəfsin qorunması və Allaha qarşı çıxmaqdan özünü gözləmək mənasındadır. Yəni, təqva təkcə günahdan qorunub çəkinmək mənasında deyil. Bu cəhətinə görə də təqva həm əqidəyə şamil olur, həm də qeyri əqidəyə: əqidədə təqvalı olmaq, yəni insan öz əqidəsinin əsasları üzərində düşünməlidir, çalışmalıdır ki, öz əqidəsindən qırağa çıxmasın. Öz düzgün əqidəsinə müvafiq olaraq rəftarına, danışığına, hətta əfkarına istiqamət verməlidir. İnsan doğrudan-doğruya Allaha - əsil məbud - etiqad bəsləməlidir, digər xəyali allahların batil olduğuna yəqini olmalıdır. Doğrudan etiqad bəsləməlidir ki, bütün hər şey həmin həqiqi məbudun yaratdıqlarıdır və yaradılan gərək öz yaradanına müti olsun, Ondan üz çevirməsin.

¹ “Həcc”, 37.

İnsan Allah-təala ilə əlaqəli təqvaya riayət edəndən sonra, peyğəmbərlərin və onların canişinlərinin qarşısında daşımali olacağı təqvaya da riayət etməlidir. Onların buyruqlarını canla-başqa yerinə yetirməlidir.

2–Təqvanın ikinci dərəcəsi budur ki, insan günahları tərk etməkdən əlavə, günaha oxşar əməllərdən, məkruh bilinən şeylərdən də uzaq olmalıdır.

3. Təqvanın üçüncü dərəcəsi budur ki, insan öz bədən üzvlərini haramdan, məkruhdan qoruduğu kimi qəlbini də Allaha xoş getməyən şeylərdən qorumalıdır, qara fikirlərin, çirkin niyyətlərin qəlbinə yol tapmasına imkan verməməlidir; əksinə, çalışıb Allaha xoş gedən işlər haqqında düşünməlidir.

Təbii olaraq insan nə qədər ibadət etsə, amma gözüünü günahdan çəkməsə, ibadətinin ona bir xeyri olmayacaqdır. Deməli ibadətimizdən, əməllərimizdən bir xeyir görmək istəyiriksə, ilk öncə onun hüduqlarını qoruyub gözləməliyik. Əsası da odur ki, Allahın razı olmadığı işə qol qoymamalıyıq. Rəvayətdə deyilir: “Haramdan çəkinən kəs, həqiqətən də insanların ən pərhişkarıdır.”¹

Təqvanın təsirinə bir baxış

Bəyanı edilməsi məsləhət bilinən mətləblərdən biri də təqvanın təsiridir. Biz onun bəzi təsirlərinə işarə edəcəyik:

1. Həqiqətlərin dərkində təqvanın təsiri və rolu: “Ey iman gətirənlər! Əgər Allahdan qorxsanız, O sizə haqla-nahaqqı ayır edən [bir nur] verər...”²

Həqiqətlərin dərkinə səbəb olan düşüncə qüvvəsi, insan öz rəftarının hüduqlarını aşmadığı, ipə-sapa yatan olduğu halda daha çox işə düşür. Çünki əxlaqi normalarda həddi-hüdudu aşmaq aqlın düzgün fəaliyyətinin qarşısını alır. Məsələyə texniki gözlə baxsaq belə deməliyik ki, insanın ipə-sapa yatmazlığı, öz istəklərinin ağzını cilovlaya bilməməsi onun heyvani cəhətlərinin başlı-başına qaldığı üçündür. Dediymiz bu heyvani cəhətlər yeməyə olan hərislik, cinsi istəklər və qəzəb qüvvəsidir. İnsan bu cəhətlərdə öz həddi-hüduqunu tanımasa heyvani cəhətlərini qüvvətləndirmiş olur: Bütün iradəsini yeməyə yönəlmiş adam, səhərdən axşama kimi ot otlayan qoyun kimidir. Aydın məsələdir ki, bu cür insan insanlıq cəhətlərinə fikir verməyə vaxt tapa bilməz. İnsani qüvvələrdən biri də əqlidir ki, belə olan surətdə ya zəifləyir, ya da tamamilə işdən düşür. Eləcə də diqqətini cinsi şəhvətə yönəldən adamın fikri, zikri ancaq şəhvəti olar. Onun fəaliyyətinin mehvəri səhərdən axşama kimi şəhvətini təmin etmək istəyən donuz kimi olar. Bu cür adam bir səhnəyə tamaşa edəndə, bir məclisdə olanda gözü-başı qaynayır, gözü ancaq cinsi meylinə xoş gələn qız axtarır. Musiqiyə qulas

¹ “Bihar”, c. 77, səh-64.

² “Ənfal”, 29.

asanda, çıxış edəndə də ancaq cinsi qüvvəsini təmin edən şeylərə meyl göstərir. Kitab oxumaq istəyəndə axtarib cinsi məsələ ilə əlaqədar bir şey tapsa, onu oxuyar. Aydınır ki, belə insandan ilahi maarif haqqında düşünməsini, həqiqətləri dərk etməsini təvəqqe etmək olmaz. Eyni ilə də yırtıcı heyvan xislətində olan adam öz qəzəb qüvvəsini gücləndirməyə çalışır. Belə adamın fikri-zikri başqalarından güclü olmağa çalışmaqdır. Buna görə də bu cür adamın təfəkkürünün mehvəri heyvani meyl olan gücəlmə, üstələmə instinktidir.

Təqvanın zəruri tələblərindən biri də budur ki, insan öz heyvani qüvvələrini kontrola saxlasın. Belə olarsa əql qüvvəsi vücudumuza hakim kəsilər.

İndi əgər “fürqan” dedikdə nəzərdə əql tutulursa, (çünki əql haqla batili bir-birindən ayırır) onda belə nəticə çıxarmaq olar ki, heyvani qüvvələri məhdudlaşdırmaqla, əqli digər qüvvələrə hakim etməklə fərqa çatmış oluruq.

Fərqa üçün başqa bir təfsir də vermək olar. Belə götürə bilərik ki, fərqa əqldən yüksəkdə duran bir nurdur. Çünki əql az-çox bütün insanlarda var. Beləliklə Allahı, ilahi xofu tanımaqla insan öz həyatında həddi-hüduqlara riayət edir. İnsan, vücudunda baş qaldırmış təqvanın hesabına Allahın fərqa nurunu ona mərhəmət qılmasına layiq görülür. Həmin fərqa nuru əqlə qüvvəsinin (nəticə qüvvəsi) təsdiqləyicisidir.

2. Təqvanın insana ziya əta edilməsindəki rolu.

İlahi təqvanın insana göstərdiyi dəyərli təsirlərdən biri də insanın aydın baxışlı olması və mərifət qapılarının onun üzünə açılmasıdır.

Bir çox ayə və rəvayətlərdə təqvanın bu roluna dəlalət edən dəlillər göstərilmişdir:

“...Allahdan qorxun! Allah [ehtiyacınız olan şeyləri] sizə öyrədir...”¹

Bu ayə ona təkid edir ki, təqva Allah tərəfindən insana elmin əta edilməsində əvəzsiz rol oynayır.

Rəvayətlərin birində peyğəmbər buyurur: “Kim qırx gün Allah üçün xalis olsa (xalis olaraq ibadət və əməl etsə), Allah hikmət çeşmələrini onun qəlbindən dilinə cari edər.”²

Həqiqətdə təqva, həqiqi mərifətinin qarşısını almış pası insanın qəlbindən təmizləyir və şeytanın insanın qəlbində əmələ gətirdiyi hicabların kənara çəkilməsinə səbəb olur. Bu andan etibarən insan həqiqətləri aşkar görməyə başlayır.

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Əgər şeyatin Adəm övladlarının qəlblərini gəzib dolaşmasaydılar, yəqin ki, onlar göylərin mələkutunu (qeyb aləmini) seyr

¹ “Bəqərə”, 282.

² “Bihar”, c. 70, səh-24.

edirdilər.”¹ Təqva, günahdan çəkinmək insan ruhunun cilalanmasında mühüm təsirə malikdir. Eyni zamanda dolayısı ilə bizə eşitdirir ki, nəfsin istəklərinə uymaq, təqvanı əldən çıxarmaq ruhun zülmətə qərq olmasına, bəsirət nurunun sönməsinə səbəb olur.

3. Təqvanın mühüm təsirlərindən biri də Allah məhəbbətinin cəlbidir:

“Xeyr (elə deyildir). Hər kəs öz əhdinə vəfa etsə və pis əməllərdən çəkinsə (təqvalı olsa), şübhəsiz ki, Allah [belə] müttəqiləri sevər.”²

Aydın məsələdir ki, Allah-təala bir nəfəri sevsə ona daha nələr etməz, hər şey verər. İnsan bir nəfəri sevəndə onun razılığını qazanmaq, diqqətini cəlb etmək üçün durmadan çalışır; heç bir əskikliyə yol vermir, çalışır ki, onun istəyinə əməl etsin. Belə olan surətdə bütün kamalata, qüdrətə malik olan Allah əgər bir kəsi sevsə, məlumdur ki, onun üçün çox şey edə bilər. Ola bilsin ki, biz bir nəfəri sevək və onun üçün nə isə yaxşı bir iş görmək arzusunda olaq, amma bunun üçün lazımı imkanımız olmasın. Bu üzdən həmin işi görməkdə aciz qalacağıq. Amma Allah-təala hər şeyə qadirdir. Bütün şeylər onun iradəsinə tabedir. Buna görə də Öz dostu üçün istədiyi hər şeyi edə bilər.

4. Qorxunun, qəmin olmaması.

Allah-təala buyurur: “...Sizə içərinizdən peyğəmbərlər gəlib ayələrimizi söyləyən zaman Allahdan qorxaraq (təqvalı olaraq) pis işlərdən çəkinib özlərini islah edən kəslərin heç bir qorxusu yoxdur və onlar qəm-qüssə görməzlər!”³

5. Qeybi yardımları əldə etmək.

Allah-təala müttəqilərə edilən qeybi yardımlar barədə buyurur: “Bəli, əgər səbir edib [Allahdan] qorxsanız, onlar (Məkkə müşrikləri) qəzəblə üstünüzdə gəldikləri zaman Rəbbiniz artıq beş min nişan qoyulmuş mələklə sizə yardım edər.”⁴

Hədislərin birində deyilir: “Şübhəsiz Allah-təala mömini onun öz ruhu ilə təsdiq edər. Mömin hər vaxt bir ehsan etdisə, təqvalı oldusa, həmin ruh onun təsdiqi üçün yanında hazır olar. Və amma o vaxt ki, günah etdi, həddini aşdı, onun yanından [çəkilib gedər], qaib olar.”⁵

6. Kəramət və Allaha yaxınlığın əldə edilməsi. İnsanın kəramətə və Allaha yaxınlaşmağa nail olmasında təqvanın rolu haqqında Allah Quranda buyurur: “...Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır.”⁶

¹ Həmin, c. 59, səh-163.

² “Ali-İmran”, 76.

³ “Əraf”, 35.

⁴ “Ali-İmran”, 12.

⁵ “Vəsailüŧ-ŧiə”, c. 11, səh- 235.

⁶ “Hucurat”, 13.

7. Problemlərdən, sıxıntılardan qurtuluş.

Təqvanın problemlərin həllində oynadığı rol haqqında qabaqda bəhs olundu və “Tələq” surəsinin 12-ci ayəsinə işarə edildi. Burada təqvalı bir cəmiyyətə aid olan başqa bir ayəyə müraciət edəcəyik. Bu, Əraf surəsinin 96-cı ayəsidir:

“Əgər o məmləkətlərin əhalisi iman gətirib [pis əməllərdən] çəkinsəydilər, sözsüz ki, onların başlarına göydən və yerdən bərəkət yağdırardıq...”¹

8. Əməllərin qəbulu. İnsanın əməllərinin qəbul olmasında təqvanın təsiri və rolu barədə Allah-təala buyurur: “...Allah yalnız müttəqilərdən qəbul edər!”²

Allah-təala bu ayədə bizim diqqətimizi təqvaya yönəldərək demək istəyir ki, əgər əməllərinizin qəbul olmasını istəyirsinizsə onda təqvalı olun. Əlbəttə, əgər boynumuzda olan dini təkliflər öz zəhəri şərtlərinə uyğun yerinə yetirilsələr və düzgün olsalar, bununla təklif bizim üzərimizdən götürülmüş olur. Məsələn, əgər biz sübh namazına süst yanaşdıq onu hava işıqlanandan sonra və gün baş qaldırmazdan qabaq tələsik qılaraq, bununla təklif bizdən götürülür, artıq onun qəzasını qılmağa ehtiyac görülmür. Amma bilməliyik ki, təklifin götürülməsi mərhələsi ilə təklifin qəbul edilməsi mərhələsi, bir-birindən fərqli mərhələlərdir.

Qəbul mərhələsi üstün mərhələ olub xüsusi şərtlərə malikdir. O şərtlərdən biri də əməlin təqva ilə yanaşı olmasıdır. Deməli Allah yanında əməlin dəyər tapmasına səbəb olan təsirlərdən biri də onun təqva ilə yanaşı olmasıdır.

“Ey Əbuzər! Təqvaya əməlin özündən daha çox fikir ver. Çünki təqva ilə yanaşı olan əməl [dəyərləndiriləcək qədər] az deyil. [Belə olan halda] necə ola bilər ki, Allah tərəfindən qəbul edilmiş bir əməl az sayılsın? Allah buyurur: “Pərvərdigar təqvalılardan [əməli] qəbul edir.”

Camaat istər dünyaya, istərsə də axirətə münasibətdə diqqətli olmaq baxımından eyni səviyyədə deyil. Onların arasında çoxlu təfəvütlər ola bilər. Belə ki, bu dünya qazancı ilə, dolanışıqla əlaqədar bəzilərinin himməti az olur. Belələri bir tikə pendir-çörəkdən ötəri səhərdən axşama qədər tərkürlər, zəhmət çəkirlər və nəhayətdə əldə etdikləri qazanca razı olurlar. Bu dəstə nəinki zöhd yolunu tutmur, əksinə, təvəqqüləri və himmətləri də az olur.

Bəzilərinin isə qazancla əlaqədar himmətləri çox olur. Belələri aza qane olmurlar, çalışırlar ki, bu dünyada çoxlu qazanc əldə etsinlər; az və məhdud şeylər onları qane etmir. Amma bu dəstədən himmətləri çox olanlar da var: Bu dəstə dünya malına, yeməyə, qarına çox fikir verməzlər. Onlar üçün

¹ “Əraf”, 96.

² “Maidə”, 27.

ictimai mövqe kəsb etmək, izzət və şərəfə çatmaq daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bir işi seçəndə ona görə seçirlər ki, onunla çoxlu pul, qazanc əldə edə bilsinlər, ona görə seçirlər ki, həmin iş onların ictimai mövqelərinə uyğun gəlir, izzət və şərəf əldə etmələrinə səbəb olur.

Əgər onlara çoxlu qazanc gətirən, amma şərəfsiz bir iş təklif etsələr, razı olmurlar. Belələrinin himməti yüksəkdir. Onlar üçün şərəfin, izzətin dəyəri var.

Həmçinin, axirətlə bağlı möminlərin himmətləri fərqlidir. Bəziləri o yerə qədər çalışır, himmət göstərir ki, bircə cəhənnəmə getməsin. Belələrinin əsas məqsədi cəhənnəm odundan qurtulmaqdır. Onlar bu həddə qane olurlar. Amma elələri də var ki, bu həddə qane olmurlar, behiştin daha yüksək mərtəbələrinə çatmağa çalışırlar. Başqa bir dəstə elə bir iradəyə, hikmətə sahib olmuşlar ki, cəhənnəmə və cənnətə heç fikir də vermirlər. Bu adamların marağı Allah yanında əziz olmaq, Ona yaxınlaşmaqdır. Bəli, Allahı tanıyanlar, Allah yanında izzətli olmağın qiymətini bilənlər, əgər behişt nemətləri olmasaydı da, Allah yanında gördükləri kəramətə görə yenə də olduqca şad və razı olardılar və bu məqamla iftixar edərdilər. Onlar üçün önəmli olan Allahın onlara dəyər verməsidir. Bu dəstə behişt nemətlərinə etina etməzlər. Allah Quranda buyurur: “Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır.” Allah-təala demir ən təqvalı olanınıza behişt və behişt nemətləri verəcəyəm və ya onu cəhənnəm odundan qoruyacağam, deyir ən təqvalı olanınız bununla ilahi kəramətə çatmış, Allah yolunda dəyər tapmışdır. Bununla məlum olur ki, ilahi kəramətə çatmaq və Allah yolunda əziz olmaq behiştin əbədi saraylarından, nemətlərindən bəhrələnməkdən daha üstündür. İndi, mərifətin bu həddinə çatmış bir kəsi təqva əldə etməsi üçün necə təşviq etməlidirlər?

Ona deməlidirlər ki, təqvayı artır, dünya həyatın əla olacaq? O ki bütün bunlara arxa çevirmiş, ali mərtəbəyə çatmışdır. Bəlkə ona desinlər təqvayı artır cənnət saraylarına, hurilərə sahib olacaqsan və cəhənnəm odundan bir dəfəlik qurtulacaqsan? Təbii ki, bunlardan heç biri onu təqvasını artırmağa təhrik etməyəcəkdir, çünki o belə şeylərə göz yummuşdur. O kamalın elə bir mərhələsinə çatmışdır ki, Allahla görüş şövqündə, ilahi kəraməti və məhəbbəti özünə cəlb etməkdən başqa heç bir şey haqqında düşünmür. Bu cür insanın marağını artıracaq yeganə şey ona məhbubun rizvanını və görüşünü vəd etməkdir.

Diqqət edilməlidir ki, Qurani-kərim tərbiyə üçün eyni üsulları seçmir. Hər səviyyə üçün xüsusi üsulu seçir. Bu cəhətdən Qurani-kərim müxtəlif tərbiyəvi üsullara malikdir. Bu üsullar ancaq Allah övliyalarında məhdudlanmır, çünki Quran bütün insanları kamala, hidayətə dəvət edən bir kitabdır. Buna görə də hətta himmətləri az olub kamal yoluna qədəm qoyanlar üçün də bir şeylər nəzərdə tutmuşdur ki, binəsib qalmasınlar.

Onlara da maddi nemətlər, behişt və cəhənnəmdən nicat vədi vermişdir. Amma ilahi kəramətə və rizvana çatmaq, Allah yanında əziz olmaq ali mərifət dərəcəsinə çatmış kəslərə məxsusdur.

Müttəqilərin hesabdarlıq və başqa neçə xüsusiyyətləri

Bəhs ediləsi məsələlərdən biri də müttəqilərin xüsusiyyətləridir. Təqvanın dəyərini biləndən sonra yaxşı olardı müttəqilərin sifətlərini və əlamətlərini də tanıyaq ki, bununla təqvanın əldə edilməsi qaydalarından agah olaq.

Bununla bağlı peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Bir şəxs, özünü [ticarətdəki] şərikini mühasibəyə çəkdiyi kimi mühasibə etməzsə, təqvalı sayılmaz. [Müttəqi bir şəxs mühasibə aparıb] bilməlidir ki yeməyi, içməyi, geyməyi hansı yolla təmin edilir, halaldır, yoxsa haram?”

Peyğəmbər (s) hesabdarlıq xüsusiyyətini müttəqilərin sifətlərindən biri kimi göstərir və buyurur: “Təqvalı şəxs öz işlərinə etinasız olmamalı, özünü hər zaman hesab-kitaba çəkməlidir. Əgər yemək alırsa, baxmalıdır o yemək halal yolla hazırlanmışdır, yoxsa haram? Əgər libas alırsa, baxmalıdır pulu hansı yolla əldə edilib.

Eləcə də ev alanda evin pulunun hansı yolla qazanıldığına diqqət yetirməlidir. Həmçinin ev alanda onun niyyəti bu olmalıdır ki, ailəsinə, özünə daha yaxşı şərait yaratmaqla Allaha daha yaxşı bəndəlik etsin, uşaqlarına daha yaxşı tərbiyə verə bilsin. Bəzən adamlar evi ehtiyac üzündən deyil, onun-bunun acığına, kiməsə özünü göstərmək üçün alırlar.

İnsan pulunu xərcləyəndə baxıb görməlidir Allah bu işdən razıdır mı, bəlkə xərclənməsi gərəkən bundan daha vacib iş var?

Hər halda hər tərəfli ölçü götürüb hesab aparsın. Elə olmasın ki, başını aşağı salıb hansı yolla gəldi pul qazansın və harada gəldi sərf etsin. Diqqət etsin, görsün əlinə düşən imkanlar halal yolla ona çatıb, yoxsa haram? Əgər görsə haram yolla qazanılmışdır, öz yerinə qaytarmalı, özünü problemə salmamalıdır.

Hərdən insan dünyaya elə aludə olur, özünü bu dünya işlərinə elə əsir edir ki, artıq bu zəncirləri qıra bilmir. Çoxlu borc alır, abır-həyasını xərcləməli olur, hətta başqalarını da dolayısı ilə də olsa öz məsələsinə giriftar edir.

Buna görə də qurtuluş yolu tapa bilmir, fikrində olan ancaq budur ki, çoxlu pul əldə etsin; indi hansı yolla istəyir olsun, istər halal olsun, istərsə də haram!

Əgər bizi məkrüh işlərdən çəkindirəcək təqvanın yüksək mərhələsinə çatmasaq da, heç olmasa halalı-haramı gözləyək. Məbada əldə etdiyimiz malda bir kəsin haqqı ola. Hər mömin öz həyatında həddi-hüduda riayət etməlidir, onlardan qırağa çıxmamalıdır: Tacir olan bir şəkildə şəri ehkamlara riayət etməlidir, idarə işçisi başqa bir şəkildə riayət etməlidir;

baxıb görməlidir, aldığı maaşın müqabilində iş görür, yoxsa vaxtını öldürür? İş vaxtı deyib-gülməklə məşğuldur, yoxsa iş görməklə?

Bəzi möminlər gözəl ibadət əhli olurlar, görürsən nafiləni də yerinə yetirirlər, amma iş stolunun arxasına keçəndə hər şeyi unudub vəzifə borclarını layiqincə yerinə yetirmirlər. Elə bilirlər ki, iş stolunun arxasında əyləşiblərsə deməli hər şey öz qaydasındadır, onlar iş başında sayılırlar!

Dövlət işçisi və ya özəl sektorun işçisinin iş vaxtı, iş sahibinə məxsusdur. Həmin vaxt ərzində işçinin öz şəxsi işləri ilə məşğul olmağa haqqı yoxdur. Hətta şəxsi işinə görə telefonla danışması onun işinə mane olur, bu işə görə işçi məsuliyyət daşıyır. Biz bu cür kiçik məsələlərə diqqət yetirmirik. Həmçinin ümumi dövlət büdcəsindən istifadə edəndə də, ancaq qanunla nəzərdə tutulan yerlərə istifadə olunmalıdır. Buna görə də məsuliyyət daşdığımız iş saatında həmin vaxtı başqa işlərə sərf etməyə haqqımız yoxdur. Hətta iş saati hesab edilən vaxtda namaz qılmağa haqqımız yoxdur. Bu, bir şərtlə ola bilər ki, əvvəlcədən iş sahibi ilə şərt kəsək ki, işin arasında bizə namaz qılmağa icazə versin.

Beytülləlla əlaqədar halala-harama riayət etmək çox çətin bir işdir. Xoşbəxtlikdən bizim qarşımıza belə məsələlər çox az çıxır. Amma biz (ruhanilər) də başqa məsələlərlə üzləşirik: Dinin təbliği üçün bir yerə gedəndə, əvvəlcə çalışıb təbliğin yollarını öyrənməliyik. Elə yolu tutmalıyıq ki, gördüyümüz işlər başqalarının əqidəsinin zəifləməsinə səbəb olmasın. Səy etməliyik təbliğ zamanı başqalarını təhqir etməyə. Məqsəd dinin təbliği olmalıdır, özümüzü göstərmək yox! Hərdən təbliğ üçün bir yerə gedəndə, görürsən səndən qabaq ora başqa bir ruhani gəlibdir və camaat onu tərifləyib deyir: “Filankəs maşaallah yaxşı məclis aparır, ağzından qızıl tökülür.”

Bir sözlə, həmin ruhani camaat arasında özünə hörmət qazanıbdir. Bu anda mümkündür biz də o şəxsi tərifləyək, amma söz arası, işarə ilə–hətta səsin tonunu dəyişməklə–camaata çatdıraq ki, onun biliyi mənim biliyimdən azdır! Zəhirdə bunu dilimizə gətirməsək də, batində bir yolla camaata başa salmağa can atırıq ki, mən ondan yaxşıyam. Yəni ey camaat, gələn dəfə məclisinizə mənə çağırırsınız! Məsələn, deyirik mən neçə il filan müctəhiddən dərslər almışam, filan alimlə tələbə yoldaşı olmuşam, amma onun (tələbə yoldaşımın) problemi çıxdı, təhsilini yarımçıq qoymalı oldu, mən isə axıra qədər dərsləri başa vurdum. Yəni bir yolla demək istəyirik ki, biz qabağa getdik, o dala qaldı!

Başqalarını gözədən salmaq və ya öz şəxsi qərəzlərimizə yetişmək üçün şeytan qılığımıza girib hansı yollara əl atmır?! Şeytan elə incəliklə, elə ustalqla bunları işləyib hazırlayır ki, zəhirdə heç kim özündə bir eyib görmür. Bəzən insan söhbətinin çirkin niyyətini ayırd edə bilmir. Həqiqətən şeytanın öz yaradıcılığında şedevr işləri olur.

Peyğəmbər (s) Əbuzərə nəsihətinin davamında buyurur: “Ey Əbuzər! qazancının hansı yolla əldə edilməsinə diqqət yetirməyən kəsin cəhənnəmə hansı yolla girməsinə də Allah diqqət yetirməz!”

İnsan qazancına fikir verməlidir, düşünməlidir ki, pulu hansı yolla qazanır. Olmaya onu-bunu tərifiyləməklə, kimlərinsə qabağında əyilib-qalxmaqla, yaltaqlanmaqla bu pulları qazanır? Bəlkə onun üçün halal və haram qazancın fərqi yoxdur, işinin şəri cəhətdən düzgün olub olmamasının bir o qədər də əhəmiyyəti yoxdur? Onda yaqın onun üçün cənnətə və cəhənnəmə düşəcəyinin də fərqi olmaz. Əgər belə olarsa Allah-təala buyurur: “Onun cəhənnəmə düşüb-düşməyəcəyinə diqqət yetirmərəm. Yəni onu başlı-başına buraxaram, Öz nəzərimi onun üstündən götürərəm.

“Ey Əbuzər! Kim xalq arasında hörmətli, izzətli olmaq istəyirsə, təqavli olsun!”

“Ey Əbuzər! Allahın yanında ən sevimli olanınız, Onu ən çox yad edəniniz, ən əziziniz isə ən təqvalı olanınızdır. Allahın əzabından ən uzaq olanınız o kəsdir ki, Ondən daha çox qorxsun.”

(Öndə işarə etdiyimiz kimi xof təqvanın əsaslarındandır. Xof olmasa təqva yaranmır.)

“Ey Əbuzər! Təqvalılar o kəslərdir ki, çəkinməli olmayan şeydən də [ehtiyat edib] çəkinərlər ki, şübhəyə düşməsinlər.”

Ərz olundu ki, təqvanın mərtəbələri var. Bəziləri qəti şəkildə haram edilmiş şeylərdən çəkinərlər, bəziləri isə bir az da yuxarı qədəm qoyub, hətta şübhəli görünən şeylərdən də çəkinərlər. Elələri də var ki, mübah işə də ciddi yanaşar, şübhəyə düşməsinlər deyərə ondan da çəkinərlər.

Sonra Peyğəmbər (s) təqvanın ali mərtəbəsi və Allahdan itaət haqqında deyir: “Ey Əbuzər! Allaha itaət edən kəs onu yad etmişdir, hətta namazı, orucu, Quran oxumağı az olsa belə.”

Vərə və zöhd peyğəmbərin kəlamında

Sonra vərə barəsində buyurur: “Ey Əbuzər! Dinin əsli vərədir və vərənin başı isə Allaha itaət etməkdir. “Ey Əbuzər! Nəfsini günahlardan çəkindir ki, insanların ən abidi olasan. Dinimizin ən xeyirli hissəsi vərədir.”

Vərə sözünün əsil mənası nəfsi haram şeylərdən saxlamaqdır. Sonralar bu kəlmə mütləq şəkildə çəkəndirmək mənasında işlədildi. Vərə ilə təqvanın məfumu bir-birinə çox yaxındır, amma vərə dedikdə əksər mələkə halını¹ almış pərhişkarlıq-qəlbi bir halət nəzərdə tutulur. Təqva həm əməlin əslinə, həm layiq əməlin özünə, həm də qəlbi mələkəyə şamil olur.

¹Bir xüsusiyyətin və ya halın davamlı özünü göstərməsi, adət halını alması nəticəsində insanın xarakterik xüsusiyyətinə çevrilməsi. (Mütərcim)

Həzrət Əli (ə) vərənin insanı günahdan saxlamasındakı rolu barədə buyurur: “İslamdan böyük şərəf yoxdur, təqvadan daha dəyərli izzət yoxdur, vərədən daha möhkəm [özünü günahdan qoruyacaq] pənah yeri yoxdur.”¹

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Allahdan qorxun (təqvalı olun), vərə ilə dininizi qoruyun.”²

Özünü haramdan qorumaq səadətə, ali mənəvi dərəcəyə çatmağın və ölüm girdabına düşməkdən qorunmağın ən böyük amillərindəndir.

Həqiqətdə vərə, özünü günahdan və şübhəli şeylərdən çəkəndirmək Allaha bəndəliyin ən çətin mərhələlərindəndir. Bu üzdən İmam Baqir (ə) buyurur: “Vərə ən çətin ibadətdir.”³

Yenə də Əli (ə) ibadətin əslini qorumaqda vərənin rolu barədə buyurur: “Vərə ilə yanaşı olmayan ibadətin faydası yoxdur.”⁴

Həmçinin Peyğəmbər (s) vərə ilə yanaşı olan ibadət haqqında buyurur: “Ey Əbuzər! Elmin fəziləti ibadətin fəzilətindən çoxdur. Bil ki, namaz qılmaqdan əyilib kamana dönsəniz də, oruc tutmaqdan əriyib çöpə dönsəniz də, vərə olmadan nə namazınızın, nə də orucunuzun sizə xeyri olmayacaqdır.”

Həmçinin deyir: “Ey Əbuzər! Bu dünyada vərə və zöhd əhli olanlar Allahın həqiqi övlətləridirlər.”

“Zöhd” və “zəhadə” lüğətdə rəğbətsizlik, meyilsizlik mənasını verir. Bu rəğbətsizlik dünyaya rəğbətin müqabilindədir, yəni inan dünyaya meyl göstərməyib ancaq sadə həyata qane olsun. Qeyd edək ki, islamda bəyənilən zöhd budur ki, insan öz üzərinə düşən məsuliyyətləri daha yaxşı yerinə yetirmək yolunda sadə yaşamağa üstünlük verib həyatın zahiri bər-bəzəyinə etinasız olsun. Aydın ki, dünyaya münasibətdə bu cür tərz-i təfəkkürə sahib olmaq, dünyanı və ona aid olan şeyləri alçaq hesab etmək, dünya və axirətin təzad təşkil etdiyini düşünmək və həmçinin ictimai məsuliyyətlərdən kənara çəkilmək deyil, əksinə fərdi və ictimai məsuliyyətlərin daha yaxşı yerinə yetirilməsi, ifrat meyillərin qarşısını almaq üçündür. Bununla insan ifrata vardığı surətdə sonu pis nəticələr verən dünya vurğunluğunu, həyatın zahirinə ifrat bağlılığını kontrol edir, özünü dünyanın aldadıcı istəklərinə əsir olmaqdan qoruyur.

Buna əsasən də islamda zöhdün pullu olmaqla, vəzifədə olmaqla heç bir ziddiyyəti yoxdur. Həqiqətdə zahid o kəsdir ki, dünya həyatını Allahdan çox istəmir, ilahi hədəfləri dünya hədəflərinə qurban vermir. Əsil zahid əsas axirəti götürüb dünyanı onun bir müqəddiməsi, vasitəsi ünvanı ilə qəbul edir.

¹ “Nəhcül-bəlağə”, hikmət-363, səh-126. (Feyz.)

² “Bihar”, c. 70, səh-297.

³ Həmin mənbə, səh-298.

⁴ Həmin mənbə, səh-298.

Yuxarıda deyilənləri nəzərdə tutaraq məsihiyyətdə və buddizmdə sözü gedən rəhbaniyyətlə zöhdün arasındakı fərq aydınlaşmış olur. Çünki rəhbaniyyət tərkî-dünyalıq mənasındadır; məsuliyyətlərdən, cəmiyyətdən qaçmaq deməkdir. Bu təfəkkür islam ruhu ilə uzlaşmır. İslam baxımından dünyada olan hər bir şey–mal, övlad, vəzifə və qeyriləri–təkamül vasitəsi və Allahın nemətidir. Onlardan düzgün istifadə edib tarazlığı gözləməklə insan təkcə bu dünyasını yox, axirətini də abadlaşdırma bilər. Düzgün istifadə belədir ki, insan dünyanı əsas götürməsin, yəni ancaq var olan dünyadır deyib onda batıb qalmasın. Dünyanı və nemətlərini kamala, əbədi səadətə çatmaq üçün bir vasitə bilsin. Necə ki, buyurmuşlar: “Dünya axirətin əkin yeridir.”¹

Həmçinin Allah-təala buyurur: “Allahın sənə verdiyindən özünə axirət qazan (malını Allah yolunda sərf et). Dünyadakı nəсібini də unutma...”²

İslam baxımından bu dünyada varlıq libasını geyinmiş hər bir şey yaxşıdır. Allah pis heç nə yaratmamışdır. Deməli nə dünya və onda var olanlar pisdir, nə də insanın təbii meyindən doğan dünyaya həvəs göstərmək.

Peyğəmbər (s) buyurur: “Dünyada zahidlik etmək o demək deyil ki, [Allahın buyurduğu] halalı özünə haram edəsən, ya malını tələf edəsən. Zöhd o deməkdir ki, əlində olana Allahın əlində olandan daha çox etimad etməyəsən. (güvənməyəsən.)”³

Həmçinin Əli buyurur: Ey camaat, zöhd arzuları qısaltmaq, nemət yetişən zaman şükür etmək və haramdan çəkinməkdir.”⁴

Yuxarıda deyilənlərdən əlavə Qurani-məcid rahibliyi məzəmmət edir, onu rahiblərin səhv düşüncələri əsasında məsihiyyətdə icad etdikləri bidət bilir. Quran “Biz İsanı göndərdik, ona İncil verdik, onun ardıcılarının qəlbində şəfqət və mərhəmət oyatdıq...” deyəndən sonra–buyurur: “...Onlar özlərindən rahiblik (tərki-dünyalıq) icad etdilər. Biz onu (rahibliyi) onlara vacib buyurmamışdıq. Onlar bunu Allah rızasını qazanmaq üçün etdilər, lakin ona layiqincə əməl etmədilər...”⁵

Bir gün Osman bin Məzunun arvadı şikayət üçün peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedi: “Ey Allahın rəsulu! Osman bin Məzun gündüzləri oruc tutur, gecələri ibadətlə başa vurur. (Yəni arvad-uşağını unudub.) Peyğəmbər (s) bu sözləri eşidib narahat halda Osmanın sorağına getdi, gördü Osman namaz qılır. Osman peyğəmbəri (s) görəndə namazını saxladı. Peyğəmbər (s) ona dedi: “Ey Osman, Allah məni [çətin bir dinlə] tərkî-dünyalıq üçün

¹ “Bihar”, c. 73, səh-148.

² “Qəsəs”, 77.

³ “Nəhcül-fəsahe”, səh-358, hədis-1712.

⁴ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə-80, səh-180. (Feyz)

⁵ “Hədid”, 27.

göndərməyib, əksinə asan və mötədil olan bir dinlə göndərib. Mən oruc tuturam, namaz qılıram və arvadımla təmasda oluram...”¹

Müdərris Qummi haqqında nəql edirlər ki, bir gün Qumşə vilayətinin tanınmış torpaq sahiblərindən biri Müdərrisin yanına gəlib ixtiyarında olan torpaq sahəsindən bir parçasını ona bağışlamaq istədiyini bildirir. Müdərris son dərəcə kasıb olmasına, sıxıntıda yaşamasına baxmayaraq həmin şəxsə deyir: “Məgər sən nəsində kasıb, möhtac adam yoxdurmu? Torpaq sahibi deyir: “Niyə ki, var. Amma mən bu torpağı sizə bağışlamaq istəyirəm. Müdərris deyir: “Yaxşı olardı ki, o torpağı öz qohum-əqrabandan olan kasıblara bağışlayasan.”

Həmçinin nəql edirlər: “Müdərris yayı, qışı əynində olan bir dəst libasla keçirirdi və deyirdi: Əlin, ayağın dərisi, eləcə də bədənin başqa yerləri üçün dərisindən lətif deyil ki. Bədəni necə öyrətsək, o cür də gedəcək!

O, yun corab, yun şalvar, köynək geyinməzdi, deyərdi: “Bunlara pul lazımdır, pul nökrəçilik tələb edir, Müdərris isə nökrə olmaq istəmir.” (Şəhadətə yetəndə bütün varı-yoxu, cəmi 24 түмән idi.)

Müdərris atasından nəql edib deyirdi ki, atam bizə dedi: Gecə-gündüz bir vədə yemək yeməyə öyrənin, geyiminizi təmiz saxlayın ki, yeni paltar almaq zəhmətindən azad olasınız.” O, əcdadımızı misal çəkib deyərdi: “Səbri, helmi əcdadımız peyğəmbərdən (s) öyrənin, qənaəti, şəhadəti cəddimiz Əlidən (ə), güc və sitəm qarşısında əyilməzliyi şəhid babamız İmam Hüseyndən (ə) öyrənin.”²

¹ “Bihar”, c. 22, səh-264.

² Hüseyni. Seyyid Nemətullah. “Mərdani elm dər meydanı əməl”, səh-127,129.

OTUZ ALTINCI DƏRS

Peyğəmbərin nəzərində helm, müdara və təvəkkül

- Helmin uca məqamı
- Helm - Allah övliyalarının zinəti.
- Müdara və onun yaltaqlıq və təslimçiliklə fərqi.
- Müşriklərin qarşısında peyğəmbərin sərtliyi
- Təvəkkül və maddi, mənəvi amillərdən istifadə.
- Təqvanın təvəkkül ilə əlaqəsi.

Peyğəmbərin nəzərində helm, müdara və təvəkkül

Öncəki dərstdə araşdırılan bölmənin mehvəri təqva və vərə idi. Bu bölümdə də peyğəmbər (s) vərəni yad etməkdən əlavə helm və təvəkkül məqamına da toxunur: “Ey Əbuzər! Qiyamət günü üç şeyi olmayan kəs ziyan görəcəkdir. Əbuzər dedi: “Atam-anam sənə qurban, o üç şey nədir?

Peyğəmbər (s) cavabında dedi: “1. Onu günahdan çəkindirəcək vərə. 2. Səfehlərin nadanlığı qarşısında helm. 3. Xalqla müdara edəcək gözəl əxlaq.”

İnsanda olmadığı surətdə qiyamət günü onu zərərə salacaq ilk xüsusiyyət vərədir. Əvvəlki dərstdə dedik ki, vərə adətən mələkə halını almış təqvaya aid edilir. Nəfsin günahdan çəkinməsinə vərə demirlər. Peyğəmbərin (s) bu bölümdəki təbiri həmin təfsiri təsdiqləyir və aydın şəkildə göstərir ki, vərə insanın günaha əl uzatmasına mane olan nəfsani¹ mələkəyə deyilir. Deməli vərənin xasiyyəti insanı günahdan saxlamaqdır. Təbii olaraq bu xüsusiyyəti daşımayan kəs günaha aludə olacaq və nəticədə ziyan görəcəkdir.

¹ Nəfs kəlməsi işlənmə yerinə görə müxtəlif mənalarda işlənir: 1. Hər kəsin və ya hər bir şeyin zəti. 2. Ruh, zəhin. 3. Öz. Hər bir şəxsin özü. 4. Qədim fəlsəfədə təbii cisimdə (maddə) həyatı və hərəkəti yaradan müstəqil cəvhər. Burada daha çox ikinci mənası, yəni ruhi (psixoloji) və zehni cəhəti nəzərdə tutulur. (Mütərcim)

Helmin uca məqamı

İnsanda olduğu halda Qiyamət günü onu ziyandan qoruyacaq ikinci xüsusiyyət helmdir. Lüğətdə deyilir helm, qəzəb qüvvəsinin qalxmasının qarşısını almaq üçün nəfsin kontrol edilməsidir. Şübhəsiz helm bəyanilən və dəyərli sifətlərdən olub əqlin dəstəsindən hesab olunur. Helmin müqabilində duran qəzəb isə cəhlin qoşunundan sayılır. Xalq arasında da məşhur bir söz var, deyirlər insan əsəbi halda nə hökm versin, nə tənbiş etsin, nə də bir iş üçün addım atsın, çünki sonrası peşimançılıq olacaqdır. Həmin sadalanan üç yerdə insanın əsəbi halda hərəkətə keçməsi mənfi sonluqla nəticələnir. Çünki o anda əqlin kontrolundan çıxırlar. Həmin anda insanın ağı düzgün işləmir. Hədislərin birində deyilir ki, Qənbər bir nəfər nadan tərəfindən təhqir olunur. Qənbər bu təhqirdən narahat olub istəyir onun cavabını versin. Həzrət Əli (ə) deyir: “Qənbər! Yavaş (tələsmə). Sənə yaman deyəni boşla getsin ki, bununla həm Rəhman olan Allahı sevindirib, Şeytanı isə qəzəbləndirmiş olarsan, həm də düşməni öz [layiqli] cəzasına çatdırarsan. (Çünki ona qarşı etinasızlıqdan böyük cəza yoxdur.) And olsun toxumu yaran və insanı yaradan Allaha ki, mömin üçün helm qədər Allahını razı salacaq ikinci bir şey yoxdur. Qəzəbi udmaq qədər Şeytanı qəzəbləndirəcək ikinci başqa bir əməl yoxdur. Sükut qədər axmağı cəzalandıracaq ikinci bir tənbiş yoxdur.”¹

Başqa bir yerdə İmam Əli (ə) buyurur: “Heç bir şərəf bilik qədər olmaz, heç bir dəyər helm qədər ucalmaz.”²

Helm sifətinin ucalığını və cəmiyyətdə düzgün əlaqələrin qorunmasındakı dəyərli rolunu nəzərə alaraq cəmiyyətin hər bir fərdinin bu sifətə yiyələnməsi zəruridir. Xüsusi ilə də cəmiyyətdə tərbiyəvi rol ifadə edən üləmalar bu sifətə yiyələnməlidirlər. Yol göstərən, tərbiyə verən bir alim cahillərin ləyaqətsiz hərəkətləri qarşısında onlar kimi rəftar etsə onun islahedici proqramları təsirsiz olacaqdır. Buna görə də alimin elmi ilə yanaşı helmi də olmalıdır. Beləliklə insan din həqiqətlərinin bəyanında və təbliğində hövsələli olmalıdır. Helmsiz elmin və tərbiyənin müsbət nəticə verməyəcəyinə işarə edərək Peyğəmbər (s) buyurur: “And olsun o Allaha ki canım Onun əlindədir, helm və elm qədər bir-birinə peyvənd olan (cəm olub bir araya gələn) ikinci bir şey yoxdur.”³

Bəli, helm elmdən sonra ən yüksək nəfsani kamallar sırasında durur. Deyildiyi kimi helmsiz elmin xeyri yoxdur. Buna görə də bəzi yerlərdə elmi tərifləyəndə helmi də onunla yanaşı zikr edirlər. həqiqətdə helm və elm bir-

¹ “Bihar”, c. 71, səh-424.

² “Nəhcül-bəlağə”, hikmət-109, səh-1139.

³ “Bihar”, c. 2, səh-46.

birini tamamlayan iki dəyərli ünsür kimi yad edilir. Bu səbəbdən peyğəmbər buyurur: “İlahi məni elmin vasitəsilə qəni et, mənə helmlə ziynət vur.”¹

Aydındır ki, helmin özünü ziynəti etmiş kəs kin və ədavət atəşinin şölələndiyi bir vaxtda ən münasib və rəhmani üsulu seçməklə ədavət odunu alovlanmağa qoymur, öz ixtiyarını nəfsin əlinə vermir. Helmlı insan özünün qəzəb alovunu yatırtmaqdan əlavə başqalarını da bu işə vadar edir. Tarixə nəzər salanda görürük ki, müşriklərin Peyğəmbərə (s) və səhabələrinə olmazın əziyyətlər verməsinə baxmayaraq, Peyğəmbər (s) Məkkənin fəthi zamanı olduqca helmlı davranır, əfv və mərhəmət yolunu tutur. Həmin vaxtı düşmənlər elə güman edirlər ki, Peyğəmbər (s) qılıncı əlinə alıb qan seli axıdacaq. Hətta islam qoşununun bəzi öndərləri intiqam fikrində idilər, Əbu Süfyana deyirdilər ki, bu gün çətin bir döyüş və intiqam günüdür. Amma Peyğəmbər (s) onların intiqam hayqıran şüarlarını məhəbbət süzülən bir şüarla əvəzlədi: “Bu gün rəhmət günüdür. Bu gün Allah Qüreyşi izzətli etdi.”²

İnsanın yaşadığı həyatda başqaları ilə rabitədə olması qaçılmazdır. Allah onu elə yaratmışdır ki, ictimai həyata qatılmaq məcburiyyətindədir. Əgər cəmiyyətdən uzaq gəzib tək yaşamaq istəsə, bu aləmin əksər bərəkətlərindən məhrum olacaqdır. Cəmiyyətdən qıraq gəzən adam öz təkamülündə problemlərlə üzləşir və ola bilsin həyatını sona qədər davam etdirə bilməsin. Deməli insan öz tərəqqisi, həyatının davamı üçün cəmiyyətə qatılmaq zorundadır. Başqa bir tərəfdən insanlar ruhiyə, əxlaq və mərifət baxımından bir-birindən fərqlənirlər. Bu üzdən insan istər-istəməz axmaq və nadan adamlarla da üzləşməli olur. Hərdən elə adamlarla qarşılaşırsan ki, ağına, bozuna baxmadan ağızlarına gələn danışib qarşı tərəfi təhqir edirlər.

Mərifət və kamal baxımından bütün insanlar kamalın son həddinə çatmamışlar. Bəzi insanların onları ədəbli davranmağa vadar edəcək yetərli ağılları yoxdur. Bu üzdən insanın qarşılaşdığı şəxs və ya iş yoldaşı çox vaxt mərifət və kamalın naqisliyi üzündən, bəzən də həyatda rastlaşdığı çətinliklərə, onu sıxan problemlərə görə ölçülməmiş hərəkətlərə yol verir.

Təbii olaraq, əgər insan bu cür insanların rəftarları qarşısında oxşar mövqedən çıxış edib uyğun cavabı vermək istəsə – tez əsəbləşsə, dava-dalaş yolunu tutsa – ixtilaf bir az da dərinləşəcəkdir. Adətən belə hallarda insanın vaxtı hədər gedir, rahatlığı, keyfi pozulur. Bundan sonra əsəbləri korlanır, beynində taxılıb qalmış bu ədavət, onu öz həyat armanlarına çatmağa qoymur. Əgər insan cəmiyyətdən layiqincə faydalanmaq istəyirsə, onun bəlalarından amanda qalmağı arzulayırsa, onda gərək özündə helm və dözümlülük ruhiyyəsi yaratsın.

¹ Həmin mənbə, c. 97, səh-368.

² Həmin mənbə, c. 21, səh-109.

İnsan onu günahdan saxlayan vərəyə malik olmaqdan əlavə, öz ictimai həyatından bəhrələnmə bilməsi üçün helmlı olmalıdır ki, ziyan görməsin. Çünki insan cəmiyyətdən uzaqlaşdığı zaman onun mənafeyindən məhrum olur. Əgər insan ictimai mənafeədən öz axirət dünyası üçün faydalanmaq istəyirsə, davakar, əqli kəm adamlarla qarşılaşdığına salamat qalması düşünürsə, gərək helmlı olsun. Helmlı olmağı üçün də gərək məşq etsin. Təhqiramız, ağır sözləri eşitməməzliyə vursun. Rəvayətdə deyildiyi kimi “nadanların cəhlini ondan uzaqlaşdıran helmə sahib olsun.”

Bizim təsəvvürümüzün əksinə olaraq cəhl tək cəhl elmin yoxluğu mənasında olmayıb, həm də ağılsızlıq anlamını daşıyır. Necə ki, səfehlik, axmaqlıq ağılın müqabilində durur, eləcə də cəhl həmin mövqedə qərar tutur. Deməli, cəhl cahilanə, ağılsızlıqla edilmiş rəftar mənasındadır. Qurani-Kərimin əksər ayələrində cəhl kəlməsi bu mənada işlənmişdir; məsələn, Allah-təala Həzrət Yusifin (ə) dilindən deyir: “...Əgər [bu qadınların] hiyləsini məndən dəf etməsən, mən onlara meyl edərdim və cahillərdən olardım.”¹

Həzrət Yusifin (ə) demək istədiyi budur ki, əgər qadınların hiyləsini məndən dəf etməsən nalayiq, səfeh bir iş görə bilərəm. Bu tipli ayələrdə cəhl elmsizlik mənasına yükləmək səhvdir. Çünki əksər yerdərdə elmin olmaması üzrə sayılır. Amma öncəki ayədə bir növ məzəmmət və üzrünün olmaması məqamında gəlmişdir. Buna bənzər başqa bir yerdə, –Yusifin qardaşlarını məzəmmət edərkən–Allah-təala buyurur: “[Yusif] onlardan: “Siz cahil olduğunuz zaman Yusifə və qardaşına nələr etdiklərinizi bilirsinizmi?”– deyər soruşdu.”²

Aydın məsələdir ki, Yusifin qardaşları öz əməllərindən xəbərsiz deyildirlər. Onlar Yusifi tanıyırdılar və bunu da bilirdilər ki, tutduqları iş ləyaqətsiz bir işdir. Bununla belə cahil idilər; işləri cahilanə, yəni ağılın xilafına idi.

Həmçinin Musa (ə) öz xalqına deyəndə ki, Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir, Musaya (ə) dedilər: “Bizi ələ salmısan?” Musa cavablarında buyurdu: “Allah Özünü mənə cahil olmaqdan saxlasın.”³

Bu ayədə də cəhl səfehlik mənasında verilmişdir. Həzrət Musa (ə) elmsizliyə görə Allaha pənah aparmırdı. “Üsuli-kafi” kitabında xüsusi olaraq bir bölüm “elm”ə ayrılmış, başqa bir bölümündə isə “əql və cəhl”ə yer verilmişdir. Çünki sonuncuda cəhl əqlin müqabilində gəlir, ona görə də həmin bölüm “cəhl və elm” yox, məhz “cəhl və əql” deyər adlandırılmışdır. İşarə etdiyimiz kimi, əksər hallarda nadanlıq və ağılsız rəftara cəhl deyirlər. Bu mənada cəhl elmin yox, əqlin qarşısında dayanır.

¹ “Yusif”, 33.

² “Yusif”, 89.

³ “Bəqərə”, 67.

Helm Allah övliyələrinin zinəti

Peyğəmbər (s) öz öyüdlərində insanın nadan adamlarla üzləşdiyini, onların cahilanə rəftarlarına tuş gəldiyini söyləyir və eşitdirir ki, belə anlarda onun görəcəyi ən yaxşı iş helmlə olmağıdır. Belə etdikdə insan həm cəmiyyətin mənafeyindən bəhrələnir, həm də özünü nadanların şərrindən qorumuş olur. Hədislərin birində Peyğəmbər (s) buyurur: “Allah həyalı, helmlə, iffətli şəxsi sevir.”¹

Qurani-Kərim nadan düşmənlərlə mübarizəni belə bəyan edir: “Yaxşılıqla pislilik eyni ola bilməz! [Ey mömin kəs!] Sən [pisliyi] yaxşılıqla dəf et! [Qəzəbə səbirlə, cəhalətə ağılla, xəsisliyə cəmərdliklə, cəzaya bağışlamaqla cavab ver!] Belə olduqda aranızda düşmənçilik olan şəxsi, sanki yaxın bir dost görürsən! Bu [xislət] yalnız [dünyada məşəqqətlərə] səbr edənlərə verilir və yalnız böyük qismət (savab, fəzilət) sahiblərinə əta olunur! Əgər Şeytandan sənə bir vəsvəsə gəlsə, [fəsad toxunsan], Allaha sığın. Şübhəsiz ki, Allah [hər şeyi] eşidəndir, biləndir!”²

Nadanlar və dikbaş insanlar qarşısında Quranın təqdim etdiyi bu metod ən zərif, eyni zamanda ən dolğun tərbiyə üsuludur. Çünki pislilik edən hər kəs müqabilə qanununun hökmünə görə öz rəftarının oxşar variantını gözləyir, yəni qarşı tərəfin də ona eyni tərzdə cavab verəcəyini fikirləşir. Deyir, indi o da mənə pislilik edəcək. Amma gözlədiyi əksinə olaraq sağlam rəftar görəndə, bir anlığa çaşır və qəlbində bir tufan baş qaldırır. Vəcdanın təzyiqi altında qəflətdən ayılır, özündə həqarət hiss edib əvvəlki xəstə rəftarını düzəltməyə çalışır. Məhz bu cəhətinə görə idi ki, Peyğəmbərin (s) ətrafına xeyli adam toplaşdı. Allahın buyurduğuna əsasən onların Peyğəmbərin (s) başına cəm olmalarının əsas səbəblərindən biri, Peyğəmbərin (s) öz rəftarında onlarla helmlə, rəhmət sifəti ilə davranması idi: “[Ya Rəsulum!] Allahın mərhəməti səbəbinə sən onlarla yumşaq rəftar etdin. Əgər qaba, sərt ürəkli olsaydın, əlbəttə, onlar sənə ətrafından dağılıb gedərdilər...”³

Həmçinin, Quran Allahın saleh bəndələrinin məntiqli rəftarı barədə buyurur: “Rəhmanın [əsl] bəndələri o kəslərdir ki onlar yer üzündə təmkinlə [təvazökarlıqla] gəzər, cahillər onlara söz atdıqları zaman [onları incitməmək üçün] salam deyirlər. [Onlarla xoş üzlə davranarlar.]”⁴

Deyirlər həkimlərdən (filosof) birinin dostu evinə qonaq gəlir. Həkim qonağın qabağına yemək gətirib qoyur. Arvadı gəlib yeməyi qonağın qabağından götürür və həkimə də bir-iki yaman söz deyib çıxıb gedir.

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-174.

² “Fussilət”, 34-36.

³ “Ali-İmran”, 159.

⁴ “Furqan”, 63.

Həkimin dostu bu hadisədən narahat olub evi tərk edir. Həkim onun ardınca çölə çıxır, onu yolda saxlayıb deyir: yadımdadır, bir gün mən sizə qonaq gəlmişdim. Nahar vaxtı, yemək yediyimiz vaxt haradansa bir quş gəlib süfrənin üstünə qondu və yeməkləri dağıtdı. Amma bizim heç birimiz bu işə görə narahat olmadıq. İndi də sən mənim bədxasiyyətli arvadımı həmin quşun yerində fikirləş!

Həkimin bu sözündən sonra qonağın hirsli soyuyur və deyir: Həkim düz deyir. Helm və dözümlülük hər dərdin dərmanıdır.

İmam Həsənin başına gələn əhvalatda deyilir: Bir gün Şamdan bir nəfər Mədinəyə, İmam Həsənin (ə) qaldığı yerə gəlir. Şamda Müaviyə uzun zaman əhli-beytin əleyhinə təbliğat apardığı üçün şamlıların əksəriyyəti fitnəyə uyub əhli-beytə ədavət bəsləyirdilər. Həmin şamlı şəxsin də qəlbində əhli-beytə qarşı kin-küdurət var idi. Küçədə gedərkən İmam Həsənə (ə) rast gəlir və başlayır Həzrətə (ə) təhqiramiz sözlər deməyə. Həzrət Həsən (ə) təmkinlə sükut edib, şamlı söyüşünü saxlayandan sonra deyir: “Belə görürəm ki, sən bu şəhərdə qəribsən. Mənim haqqımda eşitdiklərin böhtandan başqa bir şey deyil. Əgər evin yoxsa, mənim mənzilim sənin evindir, gəlib qala bilərsən. Əgər borcun varsa, mən sənin borcunu ödəyərəm, əgər acsansa, sənə yemək verərik.

Həzrətin bu rəftarı o şəxs üçün gözlənilməz olur. Tez bir zamanda qəlbində inqilab baş qaldırır. Həzrətə nifrəti məhəbbətlə əvəz olur, deyir: “Ey Allah Rəsulunun övladı! Əgər bu görüşümüzdən qabaq məndən soruşsaydılar ki, yer üzünün ən pis adamı kimdir, səni və atan Əlini (ə) göstərərdim, amma indi yer üzündə sizdən yaxşı bir adam tanımıram.

Bəli, Allaha bəndəlik mərhələsinin ən yüksək həddinə çatmış kamil bir insan üçün bundan başqa rəftar da gözləmək olmaz. Əgər, insanlığın ən yüksək zirvəsində qərar tutmuş bu şəxslər cahillərlə belə rəftar etməsəydilər, Allahın yer üzündəki xilafətinə layiq görülməzdilər.

Xacə Nəsirəddin Tusi haqqında deyirlər ki, bir şəxs Xacənin yanına gəlib ona bir məktub verir. Xacə məktubu açıb görür ki, təhqiramiz sözlər yazılıb. Məktub müəllifi söyüş dolu sözlərlə Xacəni “kəlb bin kəlb” (it oğlu it) deyə adlandırmışdı. Xacə onun ağır və təhqiramiz məktubuna məntiqli və şəfqətli cavab verib deyir: Məni it adlandırmısan, bu düzgün deyil. Çünki it dördəayaqlı heyvanlar sırasında yer tutur, hav-hav edir, dərisi qalın və sıx tüklərlə örtülmüşdür, dırnaqları uzundur. Bu xüsusiyyətlərin heç biri məndə yoxdur. Mənim qamətim düzdür, bədənəm sıx tüklə örtülməmişdir, dırnaqlarım qısa və enlidir, danışır və gülürəm. Məndə olan xüsusiyyətlər itdə yoxdur və məktub müəllifinin iddiası ilə düz gəlmir.

Əli (ə) helmin ictimai bəhrələri haqqında buyurur: “Helmlı şəxsin helmdən qazanacağı ilk bəhrəsi bu olur ki, cahillərlə qarşılaşdıqda, xalq onun köməyinə gəlir.”¹

Müdara, onun yaltaqlıq və təslimçiliklə fərqi

İnsanı qiyamət gününün ziyanından saxlayacaq üçüncü xüsusiyyət, onun camaatla yumuşaq tərzdə davranıb müdara etməsidir. “Mudara” mənə baxımından “rifq” kəlməsinə yaxındır. Çünki müdara rəftarda mülayim olmaq, camaatla yola getmək, onların xoşagəlməz rəftarları qarşısında dözümlülük mənasındadır. Dini qaynaqlarda müdaranın dünyəvi və axirəvi faydalarını açıqlayan rəvayətlər çoxdur. O cümlədən Peyğəmbərin (s) buyurduğu bu rəvayət ki, deyir: “Müdara imanın yarısıdır.”

Həmçinin deyir: “Üç şey var ki, əgər bir kəsdə olmasa, o adamın əməli tamam olmaz:

1. Onu günahdan saxlayacaq vərə.
2. Xalqla müdaraya səbəb olacaq əxlaq.
3. Nadanların cəhalətini dəf edəcək helm.²

Başqa bir yerdə xalqla müdara ilə dolanmağı vacib əməllərin sırasında göstərir: “Biz peyğəmbərlər vacib əməlləri yerinə yetirməyə əmr olunduğumuz kimi, eləcə də xalqla müdara ilə rəftar etməyə əmr olunmuşuq.”³

İnsan həmişə müxtəlif niyyətli şəxslərlə üzləşməli olur. Bu şəxslər arasında niyyətləri qərəzli adamlar da olur. Ona görə də onların özlərinə xas rəftarları olur. Hərdən həsəd və ya hər hansı başqa rəzil sifət onları başqaları ilə rəftarlarında kobud olmağa vadar edir. Sözümlə budur ki, belə insanlarla üzləşdikdə hansı yolu tutmalıyıq? Əgər mənimlə düşmənçilik edən və ya haqqımda əskikliyə yol verən, ədəbsizlik edən bir kəsin müqabilində onun özü kimi rəftar etsəm, iş qarşıdurmaya, dava-dalaşa aparıb çıxaracaqdır. Bu həmin mərhələdir ki, insan nadanlarla üzləşəndə bu problem qarşıya çıxır. Belə vəziyyətdə insan qarşı tərəfin nalayiq hərəkətini təkrarlamamalıdır, əksinə müdara yolunu tutmalıdır. Bunun üçün qarşı tərəfin eyiblərinə göz yummağı, günahkarın günahından keçməyi məşq etməklə belə insanlarla müdara etməlidir. Tez özündən çıxıb qarşı tərəfin rəftarına oxşar reaksiya vermək düzgün deyil. Bəzi yerlərdə, lazım gəlsə özünü görməməzliyə vurmalıdır. Hətta onun haqqında düşmənçilik edənə, pisliliyin əvəzində yaxşılıq etməklə cavab verməlidir. İnsan öz həyatında bu əxlaqa yiyələnə bilsə, başqalarının əzab-əziyyəti qarşısında müdara ilə dolansa boynunda

¹ “Nəhcül-bəlağə”, (Feyzül-islam) Hikmət-197, səh-1179.

² “Üsuli-kafi”, (tərcümə) c. 3, səh-179.

³ “Bihar”, c. 75. səh-53.

olan ilahi yükü mənzilbaşına çatdırı biləcəkdir. Amma, əgər onunla düşmənçilik edən kəsin qarşısında o da düşmənçilik etmək istəsə, söyüşə söyüşlə, yumruğa yumruqla cavab vermək istəsə, bununla həm vaxtını tələf edəcək, həm də kefini korlayacaqdır. Qəlbində kök salan kin-küdurətlər həyatının şirinliyini acı zəhrimara döndərəcəkdir. Buna görə də belə hallarla qarşılaşdıqda ən yaxşı yol, onlarla müdara ilə davranmaqdır. Çünki müdara, mülayim rəftar aqillərin üsulu, düzgünlüyün açarıdır: “Sənə müdara ilə rəftar etməyi tapşırıram. Çünki o, düzgünlüyün açarı və aqillərin yoludur.”¹

Bir məsələyə də işarə etmək pis olmazdı: hərdən “müdara” “müdahinə” ilə səhv salınır. Müdahinə haqq müxalifləri və yolunu azmışlarla saziş mənasındadır. Yəni insan haqq dinin, həqiqətlərin təbliğində süstlük edir, başqalarının yolunu azdığını görəndə sakit durub etiraz etmir. Əli (ə) buyurur: “Öz canıma and olsun Haqla müxalifətə qalxmış, azgın yola qədəm qoymuş kəslə müharibədə güzəştə getməz və süstlük etmərəm.”²

Başqa bir yerdə öz zamanının süst ünsürlərinə haqqı söyləmədiklərinə görə şikayət dili ilə xitab edərək deyir: “Allah günahınızdan keçsin, xəbəriniz olsun, elə bir zamanda yaşayırsınız ki, haqqı deyən kəslər azalmış, doğrunu söyləməkdə dillər kütləşmiş və Haqqı axtaranlar tənələrə məruz qalmışdır. Camaat itaətsizlik göstərməyə hazır olmuş, bu yöndə bir-biri ilə saziş bağlamışlar.”³

Gördüyünüz kimi, həzrət (ə) Haqqa müxalif olan şəxslərlə sazişdə olmağı məzəmmət edir, müdahinəni alçaq bir xislət kimi göstərir. Həzrətə (ə) görə müdahinə cəmiyyəti məhvə sürükləyən, onun izzət və dayaqlarının çökməsinə aparıb çıxaran əsas amillərdəndir. Buna görə də müdahinəni, Allahın dinini, ictimai mənafeini nəzərə alıb öz şəxsi mənafeindən keçməklə düşmən qarşısında müdara göstərmək mənasında başa düşməməliyik. Müdara qurucu, müdahinə isə əksinə, dağıdıcı xislətə malikdir.

Cəmiyyətdə, ətrafında baş verən hadisələrə biganə münasibət bəsləyən insanlar da olur. Bu insanlar xalqın problemlərinə, dini-mədəni sahədə özlərinin və ya başqalarının qarşılaşdığı problemlərə münasibətdə etinasız görünürlər. Belə insanların əksəriyyəti xarakter baxımından donuq, süst, tənbel və xudpəsənd olurlar. Əgər onlardan mübarizəyə, cihada qatılmaq tələb olunsaydı, bir bəhanə ilə özlərini kənara çəkib canlarını qurtarmağa çalışırlar. Təbii olaraq bu cür insanlar öz əməllərini yozmağa söz də tapırlar. Çünki heç kim özünə pis deməz. Əksinə öz işlərinə ağıllı nəzərə çarpan, zahiri xoş olan don da biçirlər. Adətən onların bəhanələri belə olur:

¹ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə-24, səh-87.

² “Qərərul-hikəm”, (tərcümə) səh-479.

³ Həmin xütbə-224, səh-729.

Düşməni yola vermək lazımdır; nəyə lazımdır kəskin, kobud sözlər? Sərt rəftar həmişə nəticəsiz qalır.

Hərdən belə bir şəri də misal çəkirlər:

*İki dünya səadəti iki sözdə cəm olub
Dostlarına sadıq ol, düşmənləri yola ver.*

Bəzən hədislərə də əl atır, səadətə çatmağın əsas amilini başqaları ilə yumuşaq davranmaqda görürlər. Əgər cəmiyyəti bu ruhiyyə ilə tərbiyə etmək istəsək, bilin ki, heç vaxt mübarizə baş tutmayacaq, heç bir hərəkata rəvac verilməyəcək, cihad yolu bağlanacaqdır. Dediymiz kimi Haqqın qarşısında göstərilən bu süstlük, yumşaqlıq müdahinədir. Məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq üçün eqoist insanlar bu cür sözləri əldə şüar edir, ictimai qınağa tuş gəlməmək üçün, lazım gələndə bəhanələrinə şəri don da geyindirirlər. Bu yol olduqca bəyənilməz olub sonda acı nəticələr verir. Quran açıq şəkildə bu üsulu məzəmmət edir.

Müşriklər qarşısında Peyğəmbərin (s) sərtliyi

İslamın ilk illərində müşriklər dəfələrlə Peyğəmbəri (s) kompromisə dəvət edir, onun yumuşaq mövqe tutduğu təqdirdə özlərinin də yumuşaq davranacaqlarını bildirdilər. Həqiqətdə onlar Peyğəmbərə (s) müəyyən imtiyazlar təklif etməklə, qarşılıqlı olaraq ondan bəzi imtiyazlar əldə etməyi umurdular. Peyğəmbərdən (s) digər dünya hökmdarları kimi öz hədəfindən ən çəkməsini tələb edir, müxalifləri ilə sazişə getməsini istəyirdilər.

Allah müşriklərin istəyi barədə belə buyurur: “(Müşriklər) istərdilər ki, sən onlara yumşaqlıq göstərəsən, onlar da sənə yumşaqlıq göstərsinlər!”¹

Aydın məsələdir ki, düşmən qarşısında yumşaqlıq göstərmək, Allah ehkamının icrasında süstlüyə yol vermək müdara yox, müdahinədir. Bu cəhətinə görə də Allah şiddətlə Peyğəmbəri (s) o işdən çəkindirir və peyğəmbərdən tələb edir ki, Allah ehkamlarını şiddətlə icra etsin: “O halda onların arasında Allahın nazil etdiyi kitabla hökm et. Onların nəfslərinin istədiyinə uyma. Allahın sənə nazil etdiyini (hökmlərin) bir qismindən səni tovlayıb yayındıra biləcəklərindən ehtiyat edib özünü onlardan gözlə. Əgər onlar (bu hökmlərdən) üz döndərsələr, bil ki, Allah onları bəzi günahlarına görə müsibətə düşürmək istəyir...”²

Hər növ saziş və yumşaqlıq müdara demək deyildir. Müdara səhih əqli qərəzin (istək) olduğu yerdədir. İnsan həmin əqli istəklərinə nail olmaq üçün başqalarının onun üçün yaratdığı problemlərə göz yumur və bəzi şeylərdən

¹ “Qələm”, 9.

² “Maidə”, 49.

keçir. Bu o demək deyil ki, insan hər kəsin, hər rəftarın qarşısında müdara adı ilə yumşaq davranıb sazişə getsin və lazımı sərt mövqe nümayiş etdirməsin. Müdara və müdahinəni bir-birinə qarışdırmamalıyıq. Bilməliyik ki, islami hədəflər, islami məsələlər qarşısında güzəştə getmək olmaz. Fikri əsaslarda əskikliyə yol verilməməlidir. İnsan ilahi vəzifəni üzərinə götürdüyü zaman tam qətiyyətlə onu yerinə yetirməlidir. Bu işdə hər növ səhlənkarlığa, boşluğa yer vermək olmaz.

İnsanın hər zaman üzüyumşaq kimi görünməsi yaxşı hal deyil. İnsan canını fəda etməli olsa belə ilahi hədəflərin həyata keçməsində axıra qədər dayanmalı, müqavimət göstərməlidir. Düşmənlərin tribunasından səslənən sözlərə nəzər salsaq, diqqəti çəkən məsələlərdən biri də onların bizə fundamentalist ünvanı ilə müraciət etmələridir. Əlbəttə, onların bizi bu adla adlandırmaqda əsas məqsədləri millətimizi zəiflətmək və onu rəhimsiz, kobud kimi qələmə verməkdir. Amma həmin ada diqqətlə yanaşdıqda, bu adın olduqca yerində deyilmiş və münasib bir ləqəb olduğunu görürük. Bu adı biz qəbul edirik. Bəli, biz fundamentalistik və hər zaman da dinimizin əsaslarını qoruyacağıq. Bizim etiqadımıza görə köklü hədəflərdə, armanlarda güzəştə getmək olmaz. Bəli, hərdən qısa müddətli, taktiki güzəştlər edilə bilər. Elə də həyatı, köklü olmayan məsələlərdə güzəştə getmək mümkündür, amma əqidənin əsasları üzərində müamilə etmək olmaz.

Məkkə çətin günlərini yaşadığı zamanlarda Peyğəmbər (s) Qüreyşin ağır təzyiqləri ilə üzləşməli olur. İstər peyğəmbər özü, istərsə də silahdaşları müşriklər tərəfindən mənəvi və fiziki işkəncələrə məruz qalırdılar. İş o yerə çatır ki, islamın təbliği, risalətin çatdırılması yolunda ciddi maneələr yaranır. Ara-sıra Peyğəmbərin (s) ardıcılıarı öz hədəfləri yolunda canlarını qurban verməli olurlar. Tabii olaraq, işgəncələr altında əzilən məzlum müsəlmanların ən böyük istəyi bu əzab-əziyyətlərdən qurtulmaq və onlara Qüreyşin müqabilində kömək edəcək kəslərin himayəsini cəlb etmək idi. Tarixyazarlar deyirlər, həmin həssas günlərdə Taif əhli Peyğəmbərə (s) öz köməyini təklif edir. Onlar müşriklərlə müharibədə müsəlmanlarla birgə olacaqlarını və öz canları, malları ilə onları müdafiə edəcəklərini bildirirlər. Ancaq bir şərt kəsirlər: Biz namaz qılmağa borclu deyilik. Çünki onlar torpağa düşməyi, torpağa baş qoyub səcdə etməyi özlərinə sığışdırmırdılar. Həqiqətdə mədəniyyətləri bu əməli qəbul etmirdi. Taiflilərin bu təklifi Peyğəmbərə (s) çatdırılanda, müsəlmanlar ən ağır günlərini yaşayırdılar. Əgər Peyğəmbər (s) digər ictimai hökmdarlar kimi düşünsəydi, təbii olaraq bu təklifi qəbul etməli, fürsəti qənimət bilməliydi. Adi halda fikirləşəndə, Peyğəmbər (s) tez müqavilə bağlayıb onların imkanlarından istifadə etməli, sonra yavaş-yavaş onları namaza, ibadətə dəvət edərdi. Yəni əqidə, mədəniyyətlə bağlı işləri sonra da görmək olardı. Bəzi təfsirçilərin

söylədiklərinə görə bu məsələ ilə əlaqədar bu ayə¹ nazil olur: “Əgər biz sənə səbat verməsəydik, yəqin ki, azacıq da olsa, onlara uyacaqdın!”²

Allah müsəlmanlara xəbərdarlıq edir, deyir: Olmaya müsəlmanlar müşriklərin istəklərinə meyl göstərib dinlərində müamilə etməyi düşünürlər?

Bütün proqramlar, mübarizələr dinə görədir. İslam ona görə çalışır, vuruşur ki, camaat Allaha sitayiş etsin, doğru yola yönəlsin. Belə olan surətdə düşmənlə necə bir araya gələsən? Onların Allahdan üz döndərmələrini şərt olaraq necə qəbul edəsən?! Peyğəmbər (s) Taif əhlinin təklifinə belə cavab verir: “Rükusu, səcdəsi olmayan dinin faydası yoxdur.”³

Onlar Peyğəmbərin (s) yumşaqlyq göstərib öz dini əsaslarından dönəcəyini düşündülər, amma nə Allah belə bir icazəni verərdi, nə də Peyğəmbər (s) belə bir müamiləyə gedərdi. Ona görə də Peyğəmbər (s) Taif əhlinə deyir: “Mən namazı olmayacaq dinə görə sizinlə müamilə etmirəm və sizin himayənizi də qəbul etmirəm. Bilmək istəsəniz, xəbəriniz olsun ki, mənim dinim namaza söykəndiyi üçün ayaqda durur. Dinin və mənim risalətimin əsas hədəfi ilahi pərəstişi xalq arasında hakim etməkdir.

Köklü üsulları qorumaq zərurəti bütün hallarda sabit olmuşdur. O cümlədən cəmiyyətin rəhbərlik işlərində bu üsulu gözləmək zəruridir. Rəhbər olan şəxs əsas üsulları, hədəfləri qorumaqda qətiyyətli olmalı, güzəştə yol verməməlidir. Amma kökə zərbə vurmayacaq məsələlərdə, zəruri olduğu surətdə güzəştə gedə bilər. Çünki gökü qorumaq üçün gövdə qurumasın deyər, bəzən ağacın budaqlarını budamaq lazım gəlir. Cəmiyyətin rəhbərləri də hərdən tələb olunan yerdə qətiyyətli olmalı, hərdən də yumşaq davranmalıdırlar.

Bütün bunları ona görə aydınlaşdırırıq ki, müdahinəni müdara ilə dəyişik salmayaq, onlar arasındakı həddi təyin edə bilək. Əlbəttə, bəyənilmiş müdara ilə məzəmmət olunan müdahinə arasındakı sərhəddi təyin etmək olduqca müşkül bir işdir. İnsan harada müdara edib, harada müdara etməyəcəyinə həddən artıq diqqət yetirməlidir. Sazişin harada müdaranın meyarı, harada müdahinənin meyarı olacağını təyin etmək elə də asan iş deyil. Müdara ilə müdahinəni bir-birindən ayırmağın yollarından biri də budur ki, əgər bizim bir məsələyə göz yummağımız, yumşaqlyq

¹ İbni Abbasın dediyi rəvayətə əsasən İsrə surəsinin bu ayəsi ilə 73-cü ayəsi o vaxt nazil olur ki, Əmyət bin Xələf və Əbu Cəhl Qüreyşin digər tanınmış şəxsiyyətləri ilə birlikdə Peyğəmbərin (s) yanına gəlib deyirlər: “Əvvəl sən bizim kimi, bizim Allahlara əl çək, üzünü sirt, ondan sonra biz sənin dinini qəbul edərik. Həmin vaxtlar qövmündən ayrı düşməyi Peyğəmbəri (s) sıxırdı. Peyğəmbər (s) qövmünün islama gəlməsini çox istəyirdi. “Əl-mizan”, c. 15, səh-177.

² “İsrə”, 74.

³ “Bihar”, c. 21, s. 153.

göstərməyimiz əsas və mühüm məsələnin kənarda qalmasına səbəb olacaqsə, onda bilməliyik ki, bu müdahinədir. Amma yüksək hədəflər uğrunda hansısa şəxsi mənafeyimiz təhlükə ilə üzləşirsə, belə yerdə həmin mənafeədən keçməyimiz müdara sayıla bilər. Əlbəttə bəzi yerlərdə oxşarlıq o qədər yaxın olur ki, müdaranı müdahinədən ayırmaq xüsusi diqqət tələb edir.

“Ey Əbuzər! İnsanların ən güclüsü olmaq istəyirsənsə, Allaha təvəkkül et, əgər xalq arasında ən əziz adam olmaq istəyirsənsə, təqvalı ol, əgər insanların ən varlısı olmaq istəyirsənsə, əlində olandan daha çox Allahın yanında olana güvən.”

Bu bölmədə də söz təqvadən düşdü... Göründüyü kimi təqvanın əlaqəsi öncəki mətləblərlə kəsilməmişdir. Peyğəmbər (s) öz sözündə üç nöqtəni vurğulayır:

1. Əgər insanların ən güclüsü olmaq istəyirsənsə, Allaha təvəkkül et.
2. Xalq arasında hörmətli, izzətli olmaq istərsənsə, təqva əldə etməyə çalış.

Necə ki, Allah Quranda buyurur: “...Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır...”¹

3. İnsanlar arasında ən varlı adam olmaq istəyirsənsə, kimsəyə möhtac olmaq istəmirsənsə, özündə olandan daha çox Allah yanında olana etimad et.

Hər kəsin müəyyən miqdarda malı, pulu olur. Bəzilərinin pulu, malı başqalarına əl açmayacaq qədərdir, ya da belə deyək, başqalarına möhtac olmayacaq həddə bir tikə çörəyə çatır. Nisbi də olsa bu vəziyyətin özü insanı başqasına möhtac etmir. Amma biz nə qədər ixtiyarımızda olan mala, sərvətə güvənə bilərik? İnsan pulunu itirə bilər və ya mümkündür oğru gəlib insanın var-dövlətini oğurlasın, ya hər hansı hadisə üzündən pulu, mülkü əlindən çıxsın. Bəzən lazım olan anda insan malından istifadə edə bilmir, hansısa səbəb üzündən malı, pulu bada gedir. Amma Allah yanında olanlar heç vaxt zavala uğramır. Allahın bütün əşya və mövcudat üzərindəki əhatəsini, malikiyyətini nəzərə alaraq, insan Allah yanında olana öz ixtiyarında olandan daha çox etibar etməlidir. Çünki ehtiyacımız olduğu vaxt, ola bilsin əlimizdə olan mal-dövlətdən istifadə edə bilməyək. Hər hansı bir hadisə üzündən biz var-dövlətimizdən məhrum ola bilərik. Əgər biz, bütün zahiri və batini güclərin Allahın əlində olduğunu dərk etsək, hətta insanın tədbirinin də Allahın qüdrəti əhatəsində olduğuna inansaq, belə olan surətdə Allaha olan etimadımız güclənəcəkdir.

¹ “Hucurat”, 13.

Təbii ki, Allahın qüdrətinə etimad edən kəs dünyanın ən güclü insanıdır. Çünki Allahın iradəsi yenilməzdir, heç bir şey Onun qüdrəti dairəsindən xaric deyildir.

Təvəkkül məqamı

Göründüyü kimi Allahın rəsulu (s) Allaha təvəkkül etməyi möminin güc mənbəyi hesab edir. Təvəkkülün insan həyatındakı əhəmiyyətli rolunu, təvəkkül haqqında yanlış fikirlərin ortaya çıxdığını nəzərə alaraq, bu barədə söz açmağı lazım bilirik.

Təvəkkül “vəkalət” sözündən götürülmüşdür. İslam ensiklopediyasında təvəkkül, insanın Allahı özünə güvəncli bir arxa qərar verməsinə deyilir. Yəni insan Allahı vəkil tutaraq bütün işlərini Ona tapşırır. Rəvayətlərin birində göstərilir ki, Peyğəmbər (s) Cəbrayıldan (ə) Allaha təvəkkül barəsində soruşdu, Cəbrayıl cavabında dedi: “Təvəkkül, insanın, yaradılmışın insana bir ziyan və xeyir yetirməməsinə, bir şey bağışlayıb, ondan bir şeyi almamasına olan elmidir. Həmçinin, təvəkkül insanın xəlqdən (yardılmışdan) məyus olub əlini üzməsidir. Elə ki, bəndə bunu dərk etdi, Allahdan qeyrisi üçün iş görməz, Ondən qeyrisinə bel bağlamaz, Ondən özgəsinə əl açmaz. Bu Allaha təvəkkülün mənasıdır.”¹

Qurani-kərimdə təvəkkül haqqında çoxlu ayələr mövcuddur, o cümlədən bu ayə ki, buyurur:

“...Gərək möminlər (hər işdə) Allaha təvəkkül etsinlər!”²

Bu ayədə Allah təvəkkülü imanın ayrılmaz bir hissəsi kimi təqdim edir.

İnsan müsbət nəticələr əldə etsin deyər dünyəvi işlərində özünə vəkil seçdiyi kimi, əksər işlərini onun ixtiyarına verdiyi kimi, yaxşı olardı bir Allah bəndəsi olaraq bütün işlərində Allaha söykənib, öz işinə Onu vəkil tutardı. Bununla o, onu sıxan, darıxdıran əksər iztirablardan yaxa qurtarmış olardı. Başqa sözlə desək, öz ehtiyaclarını təmin etmək istəyən kəsin qarşısında üç yol vardır:

- 1.Öz gücünə etimad etmək.
2. Başqalarına güvənmək, onların köməyinə göz dikmək.
- 3.Allaha arxalanıb, Ondən qeyrisinin köməyinə göz yummaq.

Burada insanın Allaha təvəkkülü, Allahın rübubiyyətini dərk etməsindən qaynaqlanır. Çünki, insan Allahı tam ixtiyar sahibi olaraq tanıyarsa, artıq başqasının qapısına getməyə, Allahdan qeyrisinə əl açmağa ehtiyac görmür. Əli (ə) dualarının birində deyir: “İlahi! Sən dostlarına [başqalarından daha] yaxınsan. Sənə təvəkkül edənlərin işlərini yoluna qoymaq üçün onların

¹ “Bihar”, c. 17, s. 138.

² “Ali-İmran”, 122.

özündən daha çox hüzurə maliksən. Onların sirlərindən xəbərdarsan, fikirlərindən keçənlərə ağahsan, baxışlarının hüdudlarını bilirsən.”

Davamında buyurur: “[Dostlarının qəlblərində gəzdirdikləri] sirləri Sənin yanında aşkardır, Səni görmək həsrəti ilə qəlbləri qandır. Əgər tənhalıq onları sıxsaxsa, dəhşətə gəlsələr, Səni yad etməklə təskinlik tapar, əgər müsibətlərə tuş gəlsələr sənə pənah gətirər, dərgahına üz tutarlar. Onlar bilirlər ki, bütün işlərin ixtiyarı Sənin əlindədir.”¹

İmam Baqir (ə) Allaha təvəkkül etməyin faydası haqqında buyurur: “Allaha təvəkkül edən kəs məğlub olmaz, Ona pənah aparan şəxs yenilməz.”²

Allaha iman və təvəkkül əksər peyğəmbərlərin dəvətinin sərlövhəsində yer almışdır. Bu üzdən Allaha imanın nişanələrindən biri Ona təvəkkül etməkdir.

Təvəkkül və maddi, mənəvi amillərdən istifadə

Təvəkkül xarici rəftar olmayıb qəlbi işlərdən hesab olunur. Buna görə də təvəkkülü işdən-gücdən əl çəkib tənhalığa qapılmaq, səhərdən axşama kimi ibadət edəcəyim təqdirdə Allah da mənim ruzimi yetirəcək deyib işdən boyun qaçıрмаq kimi başa düşməməliyik. Şübhəsiz bu fikir kökündən yanlışdır. Bu yolu tutub gedənlər səhv istiqamətdə hərəkət edirlər. Rəvayətlərin birində deyilir: “Peyğəmbər bir dəstə camaatı bekar oturan gördü. Onlara dedi: “Siz kimsiniz?” Dedilər: “Biz təvəkkül edənlərik.” Həzrət (s) cavablarında buyurdu: “Yox, elə deyil. Siz başqalarına artıq yüklərsiniz.”³

İslam maarifindən yetərinə xəbəri olmayanlar elə bilirlər ki, təvəkkül maddi imkanlardan imtina etməkdir. Onların fikrincə, əgər kimsə maddi imkanlardan istifadə edərsə, deməli onun Allaha təvəkkülü yoxdur. Əslində təvəkküllün yoxluğu nə maddi nemətlərdən istifadə edən kəslə bağlıdır, nə də təvəkkülə malik olmaq bir kəsin maddi nemətlərdən imtina etməsi ilə əlaqədardır. Elə tənbel insanlar var ki, “ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın” deyib, gözlərini bir tikə çörəyə dikərək yerlərindən tərpənmirlər. Belələrinin iş görməyə halları da olmur. Onlardan soruşanda ki, niyə işləmirsən, deyirlər: “Biz Allaha təvəkkül edirik. Ruzi Onun əlindədir, Allah Özü ruzimizi yetirəcək!”

Həqiqətdə bu söz, onların tənbelliklərini pərdələdikləri zahiri bir örtükdür. Əslində Allaha bir qıram da olsa təvəkkülləri yoxdur, yalan deyirlər. Əlbəttə, təvəkkülü olan insanlar da olur.

¹ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə-218, s. 719.

² “Müstədrəkül-vəsail”, c. 11, səh. 217.

³ “Müstədrəkül-vəsail”, c. 11, s. 217.

İşarə etdiyimiz kimi təvəkkül qəlbi bir işdir və Allaha söykənmək mənasındadır. Yəni insan qəlbində Allaha söykənir. Bu baxımdan, ola bilsin insan təvəkkülün ən ali dərəcəsinə çatsın və eyni halda Allahın buyruğuna əsaslanaraq maddi nemətlərdən də istifadə etsin. Mümkündür ki, bir kəs hamıdan çox işləsin, işə hər kəsdən daha ciddi yanaşsın, amma bununla belə öz işindən daha çox Allaha etimad etsin. Ümumiyyətlə Allahın tənbel, bekar insandan xoşu gəlmir. Allah insana vəzifəsi olaraq zəhmət çəkməyi, işlə məşğul olmağı buyurmuşdur. Çünki ilahi hikmət bu dünyanın işlərinin səbəblər silsiləsi ilə hərəkət etməsini vacib edir. Allahı tanıyan kəs bilir ki, dünya işləri ilahi hikmətin tələbinə müvafiq olaraq səbəblər vasitəsilə həyata keçir. İnsanın təkamülü həmin sistemin dərkinə bağlıdır. Məhz həmin sistemin vasitəsilə insan imtahana çəkilir. Belə olmazsa insan təkamüldən qalar. İnsanın təkamülü bəndəlik vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə müəyyənləşir. Bəndəliyin özü də insanlıq əlaqələri ilə səciyyələnir. Nəhayət, insanlıq əlaqələri də öz növbəsində səbəblər sistemində dərc edilmişdir.

Beləliklə, əgər insan tənhalığa çəkilsə, ancaq ibadətlə məşğul olub gündəlik həyatında bir işdən yapışmasa, deməli ilahi hikmətin əksinə əməl etmişdir. Belə olan surətdə, onun Allahdan ruzi gözləməsi əbəsdir. Mövlana demişkən:

*Gər təvəkkül edəcəksən iş gör, qalx erkən
Əvvəl ək, becər, sonra Cabbara söykən.*

Buna görə də ilahi hikmət insanın öz istəklərinə çatması, ehtiyaclarını təmin etməsi üçün Allahın xəلق etdiyi vasitələrdən yararlanmasını zəruri edir. Əgər Allahdan quru xahiş etməklə insanın ruzisi yetişsəydi, onda kimsə ruzi dalınca getməz və insanlar imtahan olunmazdı. Deyəndə ki, hədəfinə çatmaq üçün Allahın qərar verdiyi vasitələrdən istifadə et, bu, o demək deyil ki, sənin ruzi verənin torpaqdır, ya işdir və ya digər səbəblərdir. Bunların hamısı Allah tərəfindən verilmişdir. Ruzinin özü də Allahın əlindədir. Sənin vəzifən səbəblərin dalınca getməkdir. Bununla ilahi hədəflər dünya sistemində həyata keçmiş olur.

Deməli təvəkkül edən işdən, zəhmətdən yayınmamalıdır. Təvəkkül etməyənlər tənbəlliyə qurşanırlar. Bu iki dəstənin fərqi, onların qəlbi bağlılıqlarındadır. Təvəkkül edən, Allaha itaət niyyətilə, Allaha söykənib ümid edərək iş görür, amma əqidəsiz, təvəkkül etməyən kəs öz ruzisini işdə çalışmaqda və ya başqasının əlində axtarır. Mömin Allahdan başqa heç kimə ümid etmir. O bütün olanları Allahdan bilir. Əgər əli bütün səbəblərdən üzölsə, onun Allaha olan ümid çırağı zəifləmir. Çünki Allah tərəfindən bəndəyə çatan hər bir işin hikmətə əsaslandığını, onun xeyrinə olduğunu

dərk edir. Allah heç vaxt Öz bəndəsini onun xeyrinə olan işdən məhrum etməz.

Deməli bir tərəfdən dünya mexanizmi səbəblər sisteminin əsasında formalaşır və həmin sistemin zəncirvari bağlılığında insan da onun bir halqası olaraq öz istəklərinə çatması üçün iş görməlidir. Başqa bir tərəfdən iş görmək, başqaları ilə ünsiyyətdə olmaq insanın imtahana çəkilməsinə şərait yaradır. Çünki insan imtahan olunmasa təkamülə üz tutmaz. İnsan cəmiyyətə qatılıb müxtəlif şəraitlərə düşməklə bərkdən-boşdan çıxır, insanlarla ünsiyyətdə qarşılıqlı hüquqlara riayət etməklə öz təkamülünə zəminə yaradır.

Deyirlər bir gün həzrəti Musa (ə) xəstələnir. Bəni-İsrailin böyükləri ona baş çəkməyə gedirlər və deyirlər: “Əgər filan otu dəmləyib suyunu içsən sağlalaçaqsan. Həzrəti Musa (ə) deyir: “Müalicəyə ehtiyac görmürəm, Allah Özünü mənə şəfa verəcəkdir!” Həzrəti Musa (ə) bir müddət bu halla yaşayır, amma özündə yaxşılığa doğru bir irəliləyiş hiss etmir. Axırı Allah ona vəhy göndərir ki, izzət və cəlalıma and olsun, sənə deyilən otları özünü müalicə etməyə qədər, sənə şəfa verən deyiləm.

Həzrəti Musa (ə) həmin otdan istifadə edəndən sonra sağalır, amma Bəni-İsrailə dediyi sözə görə qorxuya düşür. Yenə də Allahdan ona xitab gəlir: “Ey Musa, sən öz [yanlış] təvəkkülünlə bizim hikmətimizi batil etmək istəyirdin? Otların kökündə şəfəbəxş təsirləri, min bir dərddə dərman olan faydalı xüsusiyyətləri qoyan kimdir?

Həmçinin hədislərin birində deyilir ki, zahidlərdən biri şəhərdən çıxıb dağların qoynunda özünə məskən salır və deyir: “Mən heç kimə ağzı açmayacağam, Allah mənim ruzimi yetirməyincə kimsənin qapsını döyməyəcəyəm!” Bu minvalla yeddi gün gəlib keçir, amma zahidə yemək-ichmək gəlib çıxmır. Ölümçül hala düşmüş zahid inildəyib ərz edir: “Pərvərdigara! Ya mənim ruzimi yetir, ya da tez canımı al ki, bundan artıq əziyyətə düşməyim!” Allahdan xitab olur: “İzzət və cəlalıma and olsun, camaata qaynayıb-qarışmayana qədər sənə ruzi verən deyiləm.” Zahid dağdan enib şəhərə daxil olur. Camaatın arasına daxil olanda, onun zəifləmiş vücudunu görənlər, ona su, yemək verirlər. Bu zaman Allah zahidə xitab edir: “Ey Zahid, sən öz zəhdünlə Mənim hikmətimi batil etmək istəyirdin, məgər bilmirsən ki, bəndəmin ruzisini ona bəndələrimin əli ilə yetirmək Mənim üçün səbəblərsiz (silsilə səbəblər bağlantısı olmadan) yetirməkdən daha əzizdir!”¹

Ruzi təkcə maddiyata aid olmur. Mənəvi qazanclar, o cümlədən elm də ruzidir. Bu baxımdan ola bilsin kimsə tənbellik üzündən elm öyrənməyin arxasınca getməsin. Bəzən də deyirlər, mən Allaha təvəkkül edəcəm, O Özünü

¹ Molla Mehdi Nəraqi. Camius-səadət, c. 3, s. 228-229.

elmi mənə mərhəmət edəcək. Bu fikirlərinə qüvvət olaraq məsumlardan deyilmiş bu rəvayəti də bəhanə gətirirlər: “Elm, oxuyub-öyrənməklə hasil olmur. Elm ilə bir nurdur ki, Allah onu istədiyi kimsənin qəlbinə yerləşdirir.”¹

Bəli, elm Allahdan gəlir və Onu istədiyi kəsə verir, amma bizim öhdəmizə düşən vəzifə dərs oxumağımızdır. Bir həddə qədər zəhmət çəkmək, ciddi şəkildə işdən yapışmaq bizim borcumuzdur. Biz bütün mümkün fürsətlərdən istifadə etməliyik. Kimsə yanlış anlamamalıdır ki, zəhmətsiz, tər tökmədən alim ola bilər. Zəhmətə qatlaşmadan dünya nemətlərinə çatmaq olmaz.

İnsanın əldə etmək istədiyi bütün nemətlər Allahın ixtiyarındadır. Səbəblər toplusunun özü əsas təyinedici amil deyil, onlar nemətlərin əldə edilməsi üçün Allahın qərar verdiyi vasitələrdir. Çünki Allah həmin vasitələr və vəsaitlər yolu ilə ruzimizin əldə edilməsini istəyir. Əlbəttə, ola bilsin bir iş görmədən və ya vasitə və vəsait olmadığı üçün Allah Öz lütfü ilə bizə təsəvvür etmədiyimiz nemətləri versin. Bunun əksinə olaraq, mümkündür uzun zəhmətdən sonra, kifayət qədər səbəblərə əl atdıgımıza baxmayaraq sonda öz istəyimizə çatmayaq. Bu onu göstərir ki, səbəblər var deyər arxayın olmaq olmaz. İnsan ancaq Allaha etimad etməlidir. Yəni Allaha ümid bağlayaraq səbəblərdən yapışmalıdır. Deyilənləri nəzərə alsaq, hədisin bu bölümündə Peyğəmbər (s) əsas bunu vurğulamaq istəyir: Əgər dünyanın ən güclü insanı olmaq istəyirsənsə, onda Allaha təvəkkül et və Onunla qəlbi bağlılığı möhkəmlət. Düşmənlə mübarizə meydanında insanın qollarına qüvvət verən Allahdır. Düşmən qüvvələrini mömin insanın qarşısında quru yarpaq kimi sovrub yerə tökən Odur.

Bəli, həmin etimadın nəticəsi idi ki, müttəqilərin mövlası Əli (ə)– Allaha bəndəlik məqamında, ibadət zamanı əsim-əsim əsən o kamil insan– Allahın qorxusundan bihuş olub torpağa düşürdü. Amma düşmənlə üz-üzə dayandığı zaman canında qorxu deyilən şey olmazdı, düşmən onun heybətindən çəyirtkə kimi pərən-pərən olardı. Çünki o, gücünü Allahdan alırdı. Elə bir kəsə arxalanırdı ki, zəiflik və süstlük Ona yol tapmaz, bütün işlər Onun iradəsi ilə həyata keçərdi. Cəməl müharibəsində bayrağı oğlu Məhəmməd Hənəfiyyəyə verəndə ona deyir: “Dağlar yerindən tərpənsə də sən yerindən tərpənmə. Dışlarını [bir-birinə möhkəm] sıx, başını Allaha tapşır, ayaqlarını mıx kimi yerə pərçimlə, gözünü düşmənin axır sıralarına dik. Bil ki, qələbə Sübhən Allahdandır.”²

Allaha təvəkkül etməyən insanın qəlbi daim izzətdə olar. Onun nə rahatlığı olar, nə də xoş güzəranı. Çünki, ona arxa olacaq həqiqi dostdan

¹ “Bihar”, c. 1, s. 225.

² “Nəhcül-bəlağə”, xütbə 11, s. 62.

qafil olub yalançı və süst söykənəcəklərə etimad edir. Buna görə də güclü olmağımız üçün Allaha təvəkkül etməliyik.

Təqvanın təvəkkül ilə əlaqəsi

Hədisin davamında Həzrət (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Əgər bütün insanlar bircə bu ayəyə əməl etsəydilər, onlara kifayət edərdi: “..Kim Allahdan qorxsə (təqvalı olsa) Allah ona (hər çətinlikdən) bir çıxış yolu əta edər və ona gözləmədiyi yerdən ruzi verər. Kim Allaha təvəkkül etsə [Allah] ona kifayət edər. Allah Öz əmrini yerinə yetirəndir. Allah hər şey üçün bir ölçü təyin etmişdir.”¹

Şərif ayədə təqva və təvəkkül – hər ikisi zikr olunmuşdur. Bunun özü təqva və təvəkkül arasında dərin bağlılığın olduğunu göstərir və aydın olur ki, bu ikisini bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Təqvanın öndə zikr edilməsi bəlkə də ona görədir ki, təqvanın əldə edilməsi təvəkkülə çatmağın müqəddiməsidir. İnsan təqvalı olmayınca həqiqi təvəkkülün nə olduğunu dərk etmir.

Şəksiz Yer, Göyün bütün işləri Allahın əlindədir. Allahın gücü qarşısında heç bir başqa qüdrət yoxdur. Yaradılış dünyasını öz iradəsi ilə idarə edən Odur. Belə olan surətdə biz ancaq Ona etimad etməliyik, kömək diləyən əlimizi Ona sarı uzatmalıyıq. Başqalarına hörmət göstərməyi, onların yaxşılıqları müqabilində təşəkkür etməyi Allah bizə tapşırdığı üçün, ilahi vəzifəyə əsaslanaraq onlara hörmət etməliyik. Bununla yanaşı yersiz təriflərdən, qarşı tərəfdən bir şey umduğumuz üçün onun şərinə yalançı təriflər söyləməkdən çəkinməliyik.

Allaha təvəkkül və etimad edən kəs ruzini Allahdan gözləyir. Bunun üçün də başqalarına yaltaqlanmağa ehtiyac duymur, ona kömək edəcəklər deyər yersiz olaraq onların qarşısında kiçilmir. Onun, bunun qarşısında yaltaqlanmaq, əyilmək insanın izzət-nəfsi ilə bir araya sığmır.

Bəli, Allah-təala, övliyalar, ata, ana, müəllim kimi boynumuzda böyük haqları olan kəslərin qarşısında təvazökar olmağı buyurmuşlar. Həmçinin nəsəbləri Peyğəmbərə (s) çatdığı üçün seyyidlərin, peyğəmbər zürriyyələrinin önündə Allaha itaət, Peyğəmbərə (s) hörmət məqsədilə təvazökar davranmağı tövsiyə etmişlər. Allah-təala Ata-anaya yaxşılıq etməyi, onlara ehtiram qoymağı Özünə ibadət və bəndəlik mərtəbəsindən sonra zikr edir: “Rəbbin yalnız Ona ibadət etməyi və valideynlərə yaxşılıq etməyi [onlara yaxşı baxıb gözəl davranmağı] buyurmuşdur. Əgər onların biri və ya hər ikisi sənə yanında [yaşayıb] qocalığın ən düşkün çağına yetərsə, onlara: “Uf” belə demə, üstlərinə qışqırıb acı söz söyləmə. Onlarla xoş danış! Onların hər ikisinə acıyaraq mərhəmət qanadının altına alıb: “Ey

¹ “Talaq”, 2, 3.

Rəbbim! Onlar məni körpəliyimdən tərbiyə edib bəslədikləri kimi, Sən də onlara rəhm et” – de.”¹

İmam Səccad müəllimin haqqı barədə buyurur: “Sənə elm öyrədən kəsin [sənin boynunda olan] haqqı odur ki, onun qarşısında təzim edəsən. (təvazökar davranasan). Onun olduğu məclisi böyük tutub sözlərinə gözəl şəkildə qulaq asasan, yanında hündürdən danışmayasan, üzünü ona sarı tutasan. Əgər kimsə ondan sual soruşsa, cavab verməkdə onu qabaqlama. Onun oturduğu məclisdə başqası ilə söhbət etmə, başqasının qeybətini danışma.”²

Dünya tamahı ilə başqasının qarşısında təvazökarlıq edən kəs, əslində yaltaqlıq etmişdir. Onun işinin batini şirkdir və həqiqətdə Allahı gücsüz bildiyi üçün başqasına üz tutmuşdur. Allahı tanıyan, Ona olan mərifəti kamala yetmiş və təvəkkül məqamını kəsb etmiş şəxs heç vaxt başqasına ümid bağlamaz. Allahın buyurduğu bu ayəyə: “Məgər Allah Öz bəndəsinə kifayət deyilmi?!”³ – Cəni-dildən iman gətirən şəxs heç vaxt başqasına əl açmaz.

İmam Xomeyni dəfələrlə buyurmuşdur: Bizim vəzifəmiz mübarizə aparmaqdır. Amma, qələbəyə nail olacağıq mı, olmayacağıq mı, artıq bu bizim işimiz deyil, Allahın əlindədir. O nə istəsə, nəyi məsləhət bilsə o da olacaqdır.

¹ “İsra”, 23, 24.

² “Bihar”, c. 2, s. 42.

³ “Zumər”, 36.

OTUZ YEDDİNCİ DƏRS

İlahi tədbir və təqdirlər, doğru etiqad və inamın rolu

- Haqq qarşısında təslim, nigarançılıqların aradan qaldırılmasının amili.
- Qəzavü-qədərə bir baxış
- Yəqinin məqam və mərtəbələri
- Övliyalar və ilahi təqdirə razı olmaq.
- Səbr məqamına bir baxış və onun əhəmiyyəti.
- Allahın istəyini öz istəyindən irəli salmağın rolu.

İlahi tədbir və təqdirlər, doğru etiqad və inamın rolu

Bu bir neçə məclisdə bəhsimizin mehvəri təqva idi və o da bəyan edildi. Təqvası olan kəs öz ruzisinə görə nigəran olmamalıdır. Çünki Allah-təala belə adamın qarşısına problemlərini həll edə biləcək çoxlu yollar çıxarır. Elə ki, çıxılmaz vəziyyətə düşdü, hər yerdən qapılar üzünə bağlandı, Allah-təala onun üçün qurtuluş qapısı açır, güman etmədiyi yerdən onun ruzisini yetirir.

Keçən bölümlərdə peyğəmbərin (s) Əbuzərə nəsihətləri təqva ilə ruzinin bağlılığı barədə idi. Çünki insan halal, pak və bolluca ruzi istəyindədir. İndi, əgər bilsə ki, təqva ruzinin artmasına və bolluğuna səbəb olur, onda təqva əldə etməyə meyl meydana çıxır.

Haqq qarşısında təslim, nigərançılıqların aradan qaldırılmasının amili

Qarşıya belə bir sual çıxır ki, görən mömin öz ruzisinə görə nə qədər nigəran olmalıdır, öz güzəranının yaxşılaşdırmaq, məişət imkanlarını genişləndirmək üçün hansı həddə qədər düşünüb-daşınmalı, çalışıb-vuruşmalıdır? Ruzisini haradan və necə əldə edəcəyi barədə nə qədər düşünməli, götür-qoy etməlidir?

Şəksiz, hər insanın həyatda özünə görə ehtiyacları olur ki, əgər onlar ödənilməsə, yaşamaq onun üçün qeyri-mümkün olur. Həyatın davamı üçün lazım olan, zəruri şeylərdən biri də ruzidir. Təbii olaraq həyatını sevən hər bir kəs, ruzisinin də nigərançılığını çəkir. Övvəldə də dediyimiz kimi, ruzi ancaq yemək-ichməyə şamil olmur. Allah-təalanın bu dünyada insana verdiyi bütün maddi və mənəvi nemətlər ruzidir. Geyim, ev, həyat yoldaşı, müəllim və elm də ruzidirlər. Ruzini bu cür geniş miqyasda götürəndə və həmçinin

hər kəsin naçar ruzi əldə etməsinə yaxınlıq hasil edəndə, təbiidir ki, hər kəs öz ruzisi üçün nigaran olmalıdır; amma insanların nigarançılıqlarının mizanı, onların iman və mərifət dərəcələrinə bağlıdır. İnsanların iman və mərifətləri eyni həddə olmadığı kimi, onların nigarançılıqları da eyni həddə deyil. İnsanların iman və mərifətləri nə qədər artırsa, bir o qədər də nigarançılıqları azalmağa üz qoyur. O həddə qədər ki, bəzi övliyaların təbiri ilə desək—Allah övliyaları mərifətin elə dərəcəsinə çatırlar ki, –hətta özlərini belə düşünmürlər. Quranda zikr olunan təslim məqamı da o dərəcəyə işarə edir. Allah buyurur: “Amma xeyir! [Ya Rəsulum] Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə və verdiyən hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam bir itaətlə boyun əyməyincə, [həqiqi surətdə] təslim olmazlar.”¹

İnsan təslim məqamında elə bir mərhələyə yetişir ki, kamil surətdə Allaha təslim olur. Belə insan özü üçün heç bir şey istəmir, öz istəklərini tamamilə unudur, diqqətini yalnız Allah istəyən şeylərə yönəldir. Əgər insan bu mərhələyə çatsa, birdəfəlik nigarançılıqlardan yaxa qurtarar və hər iş ona asan olar: “Allah-təala həzrəti Davuda vəhy etdi ki, ey Davud, sən bir şey istəyirsən, Mən də bir şey istəyirəm, amma [hər zaman] Mən istəyən şey olur. Belə olan surətdə, əgər Mən istəyənlərə təslim olsan, istədiyinə çatacaqsan, əgər Mən istəyəninə təslim olmasan, istədiyin şeyə çatmaqda səni əzab-əziyyətdə düşür edəcəyəm və axırda da istədiyinə qovuşmayacaqsan, yenə də axırda Mən istəyən olacaqdır.”²

Bəziləri təslim məqamını riza məqamından üstün sayırlar. Çünki, etiqadlarına görə riza məqamında insan Allahın gördüyü işləri öz istəyinə müvafiq şəkildə qəbul edir; buna görə də öz istəklərinə fikir verir. Amma təslim məqamında öz iradəsini, ona müvafiq və müxalif olan hər şeyi Allahın öhdəsinə buraxır. Həmçinin bu məqamı təvəkkül məqamından da üstün bilirlər.

Çünki təvəkkül dünya işlərində Allaha etimad etməkdən ibarətdir. Təvəkkül məqamında bəndə Allahı öz işlərində vəkil kimi tutur, ona görə də hələlik gördüyü işlər özünə aiddir. Amma təslim məqamında özünə adi olan bütün işlərdən əl çəkir və hamısını Allaha tapşırır.³

Allah möminləri təslim məqamına dəvət edərək buyurur: “Ey iman gətirənlər! Hamınız bir yerdə Allahın qarşısında təslim olun. Şeytanın yolu ilə getməyin, çünki o sizin açıq-aşkar düşməninizdir!”⁴

¹ “Nisa”, 65.

² “Bihar”, c. 82, səh-36.

³ Camiis-səadət, c. 3, səh-211-212.

⁴ “Bəqərə”, 208.

Rəhmətlik Əllamə Təbatəbai bu ayənin təfsirində buyurur: “Səlim” (سليم), “İslam” (اسلام) “Təslim” (تسليم) kəlmələri– hər üçü bir mənədadır. “Kafə” (كافه) kəlməsi “cəmiən” (خميعا) kəlməsi kimi təkidi ifadə edir. Ayədə möminlərə xitab edildiyi üçün və onlara “sələm”ə daxil olmaları tapşırıldığı üçün, nəticədə ayədəki əmr cəmiyyətin hamısına, eləcə də onun təklidə hər bir fərdinə aid olur. Deməli həm ayrılıqda hər bir fərd, həm də toplu halında bir cəm Allahın dinində oyan-buyan etmədən Allahın və Onun rəsulunun əmrlərinə təslim olmalıdırlar. Həmçinin xüsusi olaraq möminlərə xitab edildiyi üçün, möminlərin dəvət olunduğu həmin “səlim” Allah və Onun rəsulu qarşısında təslim olmaq mənasındadır. Deməli dəvət olunduqları “səlim” Allaha iman gətirdikdən sonra, Onun qarşısında təslim olmaqdan ibarətdir. Buna görə də möminlərə Allah qarşısında təslim olmaları vacibdir. Möminlərə vacibdir ki, Allahın istəyini öz istəklərindən üstün tutsunlar, Allahın və rəsulunun bəyan etdikləri yoldan başqa yolu seçməsinlər. Bilsinlər ki, həlak olmuş bütün qövmlərin həlak olmalarının ancaq bir səbəbi olmuşdur; onlar Allahın yolunu buraxıb həvayi-nəfsin yolunu tutdular; elə bir yolu ki, Allah tərəfindən həmin yolu tutmalarına dair heç bir dəlilləri yox idi.¹

Bəli, təslim məqamına yetişən kəslərin öz istəkləri olmur; onların istəkləri Allahın istəyidir. Belə adamlar artıq ruzi haqqında baş sındırmırlar ki, görün ruzimiz necə olacaq, haradan gələcək. Onların fikri-zikri budur ki, Allaha necə bəndəlik etsinlər ki, daha artıq razı olsun. (Aydındır ki, bu dəstə qurtuluşa və səadətə çatır. Necə ki, İmam Sadiq (ə) buyurur: “Allahın möhkəm ipindən yapışan nicat tapmışdır.”

İmamdan soruşanda ki, Allahın möhkəm ipindən yapışmaq nə deməkdir, mənası nədir, buyurur: “O, Allah qarşısında təslim olmaqdır.”²

Şübhəsiz, təslim məqamının təsəvvürü bizim üçün çətindir. Biz belə bir mənənin dərkində acizik. Yəni, necə ola bilər ki, insan mərifətin, idrakın elə bir mərhələsinə yetişir ki, özünü unudub ancaq Allahın istəkləri barədə düşünsün? Amma bu məqamı inkar da edə bilmərik; yəqin olaraq bilirik ki, Allahın xas bəndələri, təslim və təfəvviz məqamı olan bu mərhələyə yetişmişlər.

Qəzavü-qədhərə bir baxış

Təslim məqamına çatmışlardan əlavə insanlar arasında elə bir dəstə də vardır ki, təslim məqamından aşağı mərtəbələrə çatırlar. Həmin mərtəbələrdən biri də “Elmül-yəqin” dərəcəsidir. Bu mərtəbəyə çatanlar, bu aləmin kiçikdən böyüyə tutmuş bütün hadisələrinin Allah tərəfindən

¹ “Əl-mizan”, c. 2, səh-123.

² “Bihar”, c. 2, səh-204.

müəyyənləşdirilmiş bir sabit sistemə malik olduğunu bilirlər. Bu sistemin müəyyənləşməsi bir tərəfə, hətta qəti qəza mərtəbəsinə də çatmışdır. Yəni Allah tərəfindən təqdir möhrü vurulmaqdan əlavə, bütün işlər qəti qəza mərhələsinə də çatmışlar ki, onlarda heç bir dəyişiklik baş vermir.

Qəza hökm, qət və başa vurmaq, həll etmək mənasındadır. Qədər ölçü və həddin təyini mənasındadır. Dünya hadisələri baş vermələri baxımından Allahın elmində qətiyyət tapdıqları üçün ilahi qəzada müqəddər olmuşlar. Hüdudları, ölçüləri, zaman və məkan baxımında mövqeləri müəyyən olunduğuna görə ilahi təqdirdə müqəddər olmuşdur.¹ Bunu da xatırladaq ki, hərdən qəzavü-qədər məsələsini düzgün və aydın təfsir etmələr; məsələdə bir çox qaranlıq yerlər qalır və çoxları elə güman edir ki, qəzavü-qədər cəbrlə birdir. İcmali olaraq ərz edirəm ki, cəbr məsələsinin qəzavü-qədərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Qəzavü-qədərə etiqadı olmaq o demək deyil ki, insan işini-gücünü buraxıb desin ki, hər şey əvvəlcədən müəyyən edilmişdir, ona görə də artıq onun təklifi yoxdur. Bizim etiqadımıza görə illiyyət qanunu, silsilə səbəblər sistemi dünyaya hakim olub bütün hadisələr üzərində cərəyan edir. Hər baş verən hadisə öz zərurətini, vücutunu, vücudunun qətliyini və eləcə də formasını, zamana, məkana görə daşdığı xüsusiyyətlərini və digər xüsusiyyətlərini öz illətlərindən kəsb edir. Bu illətlərdən, səbəblərdən biri də şəxsin öz iradəsidir. Qəza və qədər o zaman cəbrə gətirib çıxarar ki, insanı və iradəsini baş verənlərdə daxil bilməyək; qəzavü-qədəri bəşər qüvvəsinin, iradəsinin canişini bilək. Həqiqətdə, yəni ilahi qəzavü-qədər Allahın iradə və elmindən qaynaqlanan dünyəvi səbəblər sistemindən başqa bir şey deyil. Əlbəttə, bu silsilə səbəblər sistemində zəncirin halqalarından biri də insanın iradəsidir. Buna görə də qəzavü-qədərə etiqad bəsləməyin insanın ilahi mükəlləfiyyət daşımaları ilə ziddiyyəti yoxdur.

Allahın rəsulundan (s) soruşurlar ki, şəfa məqsədi ilə istifadə edilən qoruyucu dualar (herzlər) nə dərəcədə ilahi qədər qarşısını ala bilər? Həzrət (s) cavablarında buyurur: “Bunların özü də ilahi qədərdəndir.”² (Yəni xəstəliklərin qarşısını almaqda duaların göstərdiyi təsirin özü də ilahi qəzavü-qədər silsiləsinin halqalarından biridir.)

¹ Qəzavü-qədər– Cəbr və qədər, cəbr və ixtiyar, el dilində alın yazısı da deyilir. Əzəl gündən son günə qədər mövcudatın halına şamil olan ilahi hökm nəzərdə tutulur. Qədim fəlsəfədə qəzanı yaradılış üçün Allahın ilk iradəsi, qədəri isə Allahın ilkin iradəsinə uyğun yaradılış bildirilər. Qəzaya görə bütün baş verənlər Allahın iradəsi ilə olur və Allaha nisbət verilir; insan gördüyü işlərdə müstəqil iradə və ixtiyar sahibi deyil. Qədərə görə insanın bütün əməlləri onun öz ixtiyarı və qüdrəti ilə olur. Qədimdən bu məsələ filosoflar və kəlamçılar arasında uzun mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəziləri ifrata vararaq birinci nəzəriyyəyə üstünlük vermiş, bəziləri təfritə gedərək ikinci nəzəriyyəni əsas tutmuşlar. Şiə məzhəbi bu məsələdə hər iki ifrat tərəfdən fərqli olan orta həddi qəbul edir. (mütərcimdən)

² “Bihar”, c. 5, səh-87.

Həzrət Əli (ə) əyri bir divarın kölgəsində əyləşmişdi. Sonra oradan qalxıb başqa bir divarın kölgəsində oturdu. Yanında oturanlardan biri ona dedi: “Ey Əli, Allahın qəzasındanmı qaçırsan? Həzrət (ə) cavabında buyurdu: “Allahın qəzasından qədərinə pənah aparıram.”¹

Yəni qəzavü-qədər bir növündən başqa bir növ qəzavü-qədərə pənah aparıram: Əgər əyri divarın dibində otursam və divar başıma uçub tökülsə, ilahi qəzavü-qədərə məhkum olunmuşam. Buna görə də səbəblər cərəyanında, əgər insan dağılmaq təhlükəsi olan divarın altında otursa, həmin divar başına aşacaq və insan xəsarət görəcəkdir. Amma, əgər özünü kənara çəksə, xətdən amanda qalacaqdır; bu da ilahi qəzavü-qəderdir.

Diqqət yetiriləsi mətləblərdən biri də budur ki, səbəblər və illətlər ancaq maddi və adi səbəblərlə məhdudlanmır. Baş verən hadisələrdə bizim tanıdığımız, bildiyimiz silsilə səbəblərdən başqa mənəvi və qeyri maddi səbəblər də mövcuddur. O cümlədən dua, bu dünyanın illətlərindən biri olub insanın taleyində mühüm rol oynayır. Başqa ibarətlə, dua, qəzavü-qəder zəncirinin halqalarından biri olub hadisələrin formalaşmasına təsir göstərə bilər və ya qəzavü-qədər qarşısını ala bilər. Bu üzdən buyurmuşlar: “Qəza nə qəder möhkəm yer tutsa da, dua onu qaytarır.”² Bu cür hədislər onu göstərir ki, dünyanın külli sistemi maddi və mənəvi səbəblər toplusundan təşəkkül tapmışdır. Bu hədisdən anlaşılır ki, mənəvi səbəblər maddi illətləri və səbəbləri öz şüası altında saxlayır. Ancaq maddi və hiss olunan səbəbləri görəndə şəxs elə güman edir ki, səbəblər ancaq onun gördüklərindən ibarətdir; daha bilmir ki, mümkündür işin içində Allahın qəzavü-qədərini hökmü ilə minlərlə başqa səbəblər də olsun. Bir işin gedişatına bu cür səbəblər daxil olanda maddi illətləri öz şüası altına alır və təsirsiz edir: “[Düşmənlə] üz-üzə gəldiyiniz zaman Allah olacaq işi yerinə yetirmək məqsədilə onları sizin gözüyüzdə [sayca] az göstərir, sizi də onların gözündə azaldırdı. Bütün işlər axırda Allaha qayıdacaqdır. [Zəfər də, məğlubiyyət də sayın çoxluğu ilə deyil, Allahın iradəsi ilədir.”³]

Dediyimiz kimi mərifət və yəqinin müəyyən bir mərhələsinə çatmış elə insanlar var ki, aləmin dəqiq sistemi əsasında Allah tərəfindən idarə edildiyini, hər hadisənin ilahi qəzavü-qəder əsasında baş verdiyini bilirlər. Belə insan bilir ki, hər bir şey, o cümlədən də ruhi Allah tərəfindən müqəddər olmuşdur. Allahın qədərini təyin etdiyi bir şeydən insan məhrum ola bilməz. İnsan necə olur-olsun həmin şeyə çatmalıdır. Bunun əksinə, ilahi qəzavü-qəderdə yer almayan bir şey baş vermir, bir şeyin müqəddəratı təyin edilməyibsə həmin şey həyata keçmir və insan ona çatmır.

¹ “Tohidi Səduq, səh-369.

² “Səfinətül-bihar”, c. 1, səh-446. (dua kəlməsi)

³ “Ənfal”, 44.

Əlbəttə, deyildiyi kimi bu cür dəqiq və həkimanə sistemə etiqad bəsləməyin təkliflə bağlı əqidəylə, etiqadla heç bir ziddiyyəti yoxdur.

İnsan cəbriliyə və ya tənbəliyə mübtəla olmadan qəzavü-qədərə və əfali-tövhidə etiqad bəsləyə bilər. Qəzavü-qədərə inanmaq o demək deyil ki, insan əlini əlinin üstünə qoyub səhərdən axşama kimi evdə otursun və desin ki, indi ki, hər şey Alah tərəfindən müqəddər olur, onda mənim görəcəyim bir iş yoxdur. Bu yanlış fikirdir. İlahi maarifə əsasən qəzavü-qədərə inanmağın çalışmaq, ictimai və fərdi sahədə fəaliyyət göstərməklə, maddi və mənəvi qazanc əldə etməklə tərs mütənasibliyi yoxdur. Hər halda, əgər bir nəfər mərifətin və yəqinin bu həddinə çatdı artıq onun nigarançılığı olmayacaqdır.

Yəqin məqamı və onun mərtəbələri

İndi ki söz yəqin məqamından düşdü, yaxşı olardı ki, ötəri də olsa yəqin məqamına və onun mərtəbələrinə işarə edək:

Yəqin zavalı uğramayacaq sabit, həqiqətə uyğun bir etiqad olub insanın rahatlığının mayasını təşkil edir.

Şübhəsiz, yəqin, adi mərifət və inamdan üstün olub çox az insanın çatdığı ən şərəfli, ən dəyərli insani fəzilətdir. Həmçinin elə böyük bir sərmayədir ki, ona çatan hər kəs böyük bir səadətə nail olmuşdur. Yəqin məqamına çatmış şəxs Allahdan qeyrisinə diqqət yetirmir, ancaq Allaha təvəkkül edir, Ondan başqasını təsir mənşəyi hesab etmir. Həqiqətdə, yəqin islam, iman və təqvadan sonra hasil olur; necə ki, İmam Rza (ə) buyurur: “İman islamdan bir pillə yuxarıdır, təqva imandan bir dərəcə yüksəkdir, yəqin də bir pillə təqvadan yuxarıdır. Allah bəndələri arasında yəqindən daha az bir şey bölünməmişdir. (bölünüb paylanmamışdır.)”¹

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Peyğəmbər (s) sübh namazını camaatla qılıb qurtardıqdan sonra, gözü məscidin bir kənarında oturub mürgüləyən cavan bir oğlana sataşdı. Oğlanın rəngi saralmış, gözləri arıqlıqdan çuxura düşmüşdü. Peyğəmbər (s) yaxına gedib cavana dedi: “Ey cavan, səhərə necə çıxdın?”

Cavan dedi: “Ey Allahın rəsulu, yəqinə çatmış bir halda!”

Peyğəmbər (s) onun sözlərindən təəccüblənib buyurdu: “Hər yəqinin bir həqiqəti var, sən yəqinin həqiqəti nədir?”

Ərz etdi: “Ya peyğəmbər! Yəqinimin həqiqəti məni qəmgin etdi, gecələri [ibadət üçün] oyaq saxladı, gündüzləri [oruc üçün] susuzluğa vadar etdi, həyatın mətahına rəğbətsiz olmuşam. Sanki, Allahın ərşi hesab-kitab üçün hazır durmuş, camaat sorğu-suala məhşər ayağına çəkilirlər və mən də onların arasındayam. Gözlərim önündə nemətlərə qərq olmuş behişt əhlini

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-87.

görürəm: Onlar bir-biri ilə hal-əhval tutur, taxtlara söykənərək dövrə vurub oturmuşlar.

Əzab çəkən cəhənnəm əhlini də görürəm:

Onlar əzabın şiddətindən nalə edir, kömək istəyirlər. Sanki qulaqlarımda cəhənnəmin tükürpədicisi səsi əks-səda verir.”

Peyğəmbər (s) üzünü əshabına tutub dedi: “Allah bu bəndənin qəlbini imanla işıqlandırmışdır.”

Sonra o cavana dedi: “Bu halında sabit ol və onu əldən vermə.”

Cavan dedi: “Ey Allahın rəsulu! Allaha dua et ki, mənə Öz yolunda, sənin kənarında şəhadətə yetməyi nəsib etsin.”

Peyğəmbər (s) ona dua edir. Çox keçmir ki, müharibələrin birində peyğəmbərin yanında döyüşməli olur və doqquz nəfərdən sonra şəhadətə yetir. O, onuncu şəhid idi.”¹

Yəqinin üç mərtəbəsi var:

1. Elmül-yəqin.
2. Eynül-yəqin.
3. Həqqül-yəqin.

Quranda yəqinin hər üç mərtəbəsinə işarə edilmişdir: “Xeyr, əgər [qiyamət günü sizə nə ediləcəyini] tam yəqinliklə bilsəydiniz [fani dünya malına üyməzdiniz]! [Ey müşriklər! qiyamət günü] siz o Cəhənnəmi mütləq görəcəksiniz. Bəli, siz [Cəhənnəmə vasil olduqdan sonra] onu mütləq öz gözünüzlə görəcəksiniz!”²

“Şübhəsiz ki, bu, [cəhənnəm vədəsi] təkzibolunmaz həqiqətdir!”³

1. Elmül-yəqin sabit etiqad və həqiqətə uyğun yəqindən ibarət olub lazım bilinən vəsaitlərin dəlili yolu ilə hasil olur. Məsələn, alovun tütüsünü görməklə onun vücuduna yəqin hasil etmək kimi. Yəni biz tütünü müşahidə etməklə atəşin də olduğunu təsdiqləyir və yəqin olaraq onun var olduğunu deyirik.⁴

Allah-təala Quranda buyurur: “Onun [Quranın] haqq olduğu onlara [müşriklərə] bəlli olsun deyə, Biz öz qüdrət nişanələrimizi onlara həm xarici aləmdə, həm də onların öz daxilində göstərəcəyik. [Ya Peyğəmbər!] Məgər Rəbbinin hər işə sahib olması [sənin dediklərinin doğruluğuna] kifayət deyilmi?!”⁵

Bu ayədə afaqi və ənfusi nişanələr yolu ilə Allahın varlığına dəlil gətirilmişdir.

¹ “Vaqiə”, 95.

² “Təkəsür”, 5-7.

³ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-89.

⁴ “Camius-səadət”, c. 1, səh-124.

⁵ “Fussilət”, 53.

2. Eynül-yəqin: Görmək, müşahidə etmək (bəsirət gözü ilə) yolu ilə əldə edilən etiqaddır. Bu cür görüş (görmək) adi gözlə aydın və təmiz mühitdə görməkdən daha güclüdür.

Yəqinin bu mərtəbəsinə işarə olaraq Səduqun tohidində deyilir: “Kitab əhlindən bir nəfər alim Əli (ə)-ın yanına gəlib dedi: “Ey Əmirəlmöminin, heç ibadət vaxtı Allahınızı gördünüzmü?” Cavabında dedi: “Vay olsun sənə! Mən görmədiyim Allaha ibadət etmirəm.” Həmin alim dedi: “Allahı necə gördünü?” Əli (ə) buyurdu: “Vay olsun sənə! Gözlər öz müşahidəsi ilə Onu dərk etməzlər (Allah zahiri gözlə görünməz) Onu ancaq həqiqi və sarsılmaz imanla dolu qəlblər [bəsirət gözü ilə] görə bilər!”¹

3. Həqqül-yəqin: Nəzərdə tutulan bir şeyin özünə varıb, onunla həqiqi əlaqə yaratmaqla əldə edilən qəti etiqaddır. Bu şəkildə ki, yəqin sahibi öz bəsirət gözü ilə Onun tərəfindən gələn nuru (fuyuzat) müşahidə edir. Yəqinin bu mərtəbəsinə çatmağın nəticəsi fəna-fillahdır; yəni Allahda əriyib məhv olmaq, Onun eşqində yoğrulmaqdır. Bu dərəcəyə çatan insan özündə bir istiqlal görmür; bu mərhələyə qədəm qoymaq atəşə girib odda yanmaqdır.²

Qüdsi hədisdə deyilir: “Bəndələrimdən heç kim ona vacib etdiyim şeydən başqa daha sevimli olacaq bir şeylə mənə yaxınlaşa bilməz. Onun nafilə ilə Mənə yaxınlaşmağının nəticəsi, sonra onu sevməyim olar. Elə ki, onu sevdim, onun eşidən qulağı, görən gözü, danışan ağzı, tutan əli olaram.”³

İmam Səccad (ə) Əbu Həməzə Somali adlı duada buyurur: “İlahi, qəlbimə hopacaq bir iman istəyirəm Səndən. Məni elə bir sadıq yəqinə vardır ki, bilim ki, Sənin mənim üçün yazdığın (qismət olacaq) şeydən başqa heç nə mənə yetişmir. Mənə nəsis etdiyin şeylərə (bu həyata) görə məni [Özündən] razı et, ey rəhimlilərin ən rəhimlisi!”

İman, Allahdan həqiqi, sabit, yəqin dərəcəsinə çatmış bir iman istəyir. Həqiqətdə iman son həddini tələb edir. Çünki onun ardınca bu ifadəni işlədir: “Sadıq yəqin”; imamın Allahdan istədiyi sadıq yəqin ilahi inayətlərin ən üstünü və mühümüdür. Sadıq yəqin və Həqqül-yəqinin sayəsində insan elə bir qəlbi etiqad əldə edir ki, Allahdan başqa heç bir qüdrət və qüvvət sahibini aləmdə hökmran bilmir, bütün işlərin Allahın müqəddəs zatına söykəndiyini görür, özünü hər zaman Allahın hüzurunda hiss edir, çalışır, özünə göz qoyur ki, Allahın meylinin xilafına bir iş tutmasın.

Rəvayətlərdə yəqin mərtəbəsi Allahın ən böyük nemətlərindən biri kimi yad edilmişdir. Öndə işarə etdiyimiz kimi İmam Rza (ə) deyir ki, insanlar

¹ “Tohidi Səduq”, 109.

² “Camius-səadət”, c. 1, səh-124.

³ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh- 54.

arasında heç bir şey yəqin qədər az bölünməmişdir, yəni yəqin mərtəbəsinə çatanlar çox azdır.

Həzrət Əli (ə) buyurur: “Heç bir bəndə ona çatmalı olacaq şeyin heç vaxt ondan yan keçməyəcəyini, ondan yan keçəcək şeyin isə ona çatmayacağını, ziyan verib, xeyir yetirən kəsin ancaq Allah olduğunu dərk etməyincə imanın məzəsini dadmaz.”¹

Əgər insan yəqinin bu həddinə çatsa, bilsə ki, ona üz vermiş hər müsibət, giriftarçılıq, xeyir gərək olaydı, mümkün deyildi olmasın və həmçinin ona yetişməyən şeylər də ona çatası şeylər deyilmiş, istəsəydi də çatmayacaqdı, öz qəlbində qərribə bir rahatlıq hiss edir və imanın şirinliyini bu anda dadır. Mərifətin bu həddinə çatmış kəs maddi və mənəvi ləzzətlər istəməsinə baxmayaraq hər şeyin bir hesab-kitabı olduğunu da bilir; bilir ki ona çatacaq bir şey müəyyən sistemə əsaslanır. Belə deyil ki, o nə istəyirsə ona da çatmalıdır və nəyi istəmirsə o şey olmamalıdır. İnsanın istədiyi əksər şeylər Allahın məsləhəti əsasında onun üçün müqəddər olmuşdur və əksinə, elə də olur ki, biz bir şeyi istəyirik; amma ilahi məsləhət onu həyata keçməyə qoymur, nə qədər çalışsaq da ona çatmırıq.

Allah övliyalrı və ilahi təqdirə razılıq

Yəqinə çatmaqla insan öz istəklərindən vaz keçir və gözünü Allahın istədiklərinə dikir. Bu andan etibarən artıq vaxtını əlçatmaz arzuları haqqında düşünməyə sərf etmir, vaxtını ancaq onun üzərinə düşən öhdəlikləri, ilahi təklifləri yerinə yetirməyə sərf edir. Onu düşündürən bircə şey var; o da budur ki, Allah ondan nə istəyir və Allah onun üçün nəyi nəzərdə tutmuşsa, o həmin şeyə razıdır. Yəqin əhli onlar üçün müqəddər olmuş şeyə çatacaqlarını bilməkdən əlavə, bunu da bilmirlər ki, onların xeyri Allahın təyin etdiyi qədərdədir. Yəni gözəl bir sistemin varlığından agahdırlar və bilirlər ki, Allahın bölgüsündə, təyin etdiyi qədərdə hər bir şey ən gözəlidir.

Həmin ilahi bölgüdə müəyyənləşən hər nə varsa. Aləmin külli sisteminin bir parçasıdır və həmin sistem, sistemlərin ən yaxşısıdır və həmin xas fenomen, onun öz xüsusi şəraitini, səbəblər halqasını, zəminələrini nəzərdə tutmaqla var olduğundan daha gözəl bir şəkildə var ola bilməz.

Bəli, mərifətin bu həddinə çatanlar Allah istəyən şeyin olduğuna yəqinləri olmaqdan əlavə sevinc içində olurlar. Onların nigarançılıqları olmaz. Onlara əgər bir müsibət üz versə özlərini itirməz, nigaran olmazlar, həmin müsibəti gülər üzlə qarşılayarlar. Çünki, xeyirlərinin baş vermiş hadisədə olduqlarını bilirlər. Bu, riza məqamıdır.

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-97.

Riza məqamı o kəslərin məqamıdır ki, bütün ilahi hökmlərin bəndələrin xeyrinə olduğuna inanırlar. Bu haqqda çoxlu rəvayətlər qeyd edilmişdir. O cümlədən İmam Sadiq (ə) buyurur: “Əcəba! Ola bilərmə ki, Allah bir nəfər müsəlmanın qəzavü-qədərini təyin etsin və orada xeyirdən başqa bir şey olsun? Əgər bədəni qayçı ilə tikə-tikə doğranmalısı, deməli xeyri bunda imiş və əgər bütün yer üzünə şərqdən-qərbə malik olacaqa, yenə də xeyri bu imiş.”¹

İmam buyurur mömin üçün Allahın nəzərdə tutduğu qədər inamı xeyirdir. Ola bilsin işin zahiri onun xoşuna gəlməsin, amma xoşuna gəlsə də, gəlməsə də işin həqiqəti bundan ibarətdir. O xoşagəlməz bir hadisə ilə qarşılaşıbsa, deməli ya dünyasına xeyri var, ya da axirətinə. Belə bir mərifəti kəsb etmiş şəxs qarşılaşdığı yaxşı-pis hadisələrdən narahat olmur, çünki bəndəlik məqamında əskikliyi olmayıb, boynuna düşən vəzifəsini yerinə yetiribdir. Ona görə də birdən ruzisi az olar, çox olar deyər nigarançılıq keçirmir və ya görəsən nə baş verəcək deyib özünü əbəz yerə qorxuya-hürküyə salmır: O, işini Allaha təpşirib öz bəndəçiliyi ilə məşğuldur. Tam yəqinlə bilir ki, nə baş versə onun xeyrinədir. O bundan başqa bir şey istəmir. O bütün hadisələrə nikbin gözlə baxır. Qarşılaşdığı müsibətlərə razılıq verir: Əgər zindana düşsə gileylənmiş; rəvayətdə göstərilən təbirlə desək, hətta bədəninə qayçı ilə tikə-tikə doğrasalar da o bundan razı qalır, çünki öz xeyrini bunda görür.

Biz inqilab və müharibə dövründə çox adamlar görmüşdük ki, başlarına gələn hadisələri könül xoşluğu ilə qəbul edirdilər. Arxa cəbhədə elə atalar, analar, gəlinlər olurdu ki, əzizlərinin tikə-tikə olmuş və ya yanmış cənazələrini gətirib onlara təhvil verəndə onu könül xoşluğu ilə təhvil alırdılar və onlara belə bir iftixar nəsib olduğuna görə Allaha şükür edirdilər!

Bunları dildə demək asandır, amma həyatda yaşamaq olduqca çətindir. Allahın verdiyi yazıya dilxoş olmaq hər adamın işi deyil. Bu mənanı dərk etməyin özü də çətindir: Necə olur ki, Allah bəndələrindən bəziləri elə bir məqama çatırlar ki, onlara baş vermiş, baş verəcək hadisələrdən giley-güzarları olmur; Onlar üçün elə də önəmli deyil sabah nə olacaq, ruziləri çatacaq, ya yox. Əziz bir adamı cəbhəyə gedibsə onun ölümü üçün nigaran olmur və ya əgər özü haqq yolun fədailəri ilə cəbhədə vuruşursa, artıq evinin, külfətinin nigarançılığını çəkmir. Çünki canını, varlığını şəhadətə hazır etmiş adam evinin, külfətinin fikrini çəkə bilməz. Belə insanlar cəbhədən qayıtdıqlarında çox yaxşı olardı ki, öz ruhiyələrini, mənəvi hallarını qoruyub saxlayardılar və fədakarlıq, Allahın qəzavü-qədəri

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-102.

qarşısında təslim olmaq dərslərini başqalarına da verərdilər. Həmişə dillərinin virdi bu olardı ki:

*Dərd də versə, qənd də versə, dost verib
Dost verən şey dərd də olsa, qənd verib*

Rəhmətlik Molla Mehdi Nəraqi deyir: “Allahın qəzasına razılıq dinin ən yüksək məqamlarından, müqərrəblərin ən şərəfli mənzillərindən və Allahın əzəmətli qapılarından biridir. Bu qapıdan girən şəxs behiştə daxil olar. Riza məqamının əhəmiyyəti o həddədir ki, peyğəmbərdən nəql edilən rəvayətlərin birində deyilir: “Allah qiyamət günü mənim ümmətimdən bir dəstəyə elə bir qanad verər ki, onunla onlar qəbirlərindən behiştə doğru pərvaz edərlər və ürəkləri istəyən behişt nemətlərindən bəhrələnərlər. Mələklər onlardan soruşarlar: “Hesab-kitab üçün sizi saxlamadılar ki?” Onlar deyər: “Bizdən hesab sormadılar.” Yenə soruşarlar: “Sirat körpüsündən keçə bildinizmi?” Deyərlər: Biz sirat görmədik. Soruşarlar: Cəhənnəmi gördünüzmü? Deyərlər: Biz cəhənnəm, filan görmədik. Mələklər yenə soruşarlar: Kimin ümmətindəsiniz? Deyərlər: Məhəmmədin (s) ümmətindənik.

Mələklər onlara and verdirib soruşarlar ki, siz dünyada nə iş görmüsünüz, ürəyinizdə nə olub ki, bu cür şərəfə layiq görülmüşsünüz? Deyərlər: Bizim iki xislətimiz olub. Allah bu iki xislətə görə, Öz fəzli və rəhməti ilə bizi bu dərəcəyə çatdırıb: “O xislətlərdən biri budur ki, xəlvətdə olduğumuzda Allahdan utanıb günah iş tutmamışıq, ikincisi də budur ki, Allahın bizə qismət etdiyi şeyə razı olmuşuq.”¹

Allah-təala riza məqamına nail olmuş kəs haqqında buyurur: “[Qiyamət günü Allah-təala mömin kimsəyə belə buyuracaqdır:]”Ey [öz imanından, əməlindən və Allahın vədindən] xatircəm olan kəs! [Və ya: “Ey arxayın nəfs!”] Dön Rəbbinə, sən Ondən razı olaraq, O da səndən!”²

Şərif olan bu ayə Riza məqamını və Allaha olan etimadı açıqlayır. Bu hal insanı hər cür sıxıntıdan, pərişanlıqdan, təşvişdən azad olmasına səbəb olur. Bu məqamın əsas xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, insan həm razıdır, həm də razı olunmuş. Yəni arada qarşılıqlı razılıq var. Bu mənə başqa bir ayədə belə bəyan edilir: “Allah onlardan, onlar da Allahdan razıdırlar...”³

“Raziyə” və “mərziyyə” kəlmələri haqqında rəhmətlik Əllamə Təbatəbai buyurur: “Allah-təala mütməinnə nəfsi ona görə “raziyə” və “mərziyə” kəlmələri ilə vəsf edir ki, qəlbin Allahla təskinlik və arxayınlıq tapması

¹ “Bihar”, c. 103, səh-25.

² “Fəcr”, 27-28.

³ “Maidə”, 19.

tələb edir ki, insan Allahdan razı olsun və onun başına gətirdiyi qəzavü-qədərlərə görə azacıq da olsa etiraz etməsin; istər o qəzavü-qədər təkmini olsun, istərsə də Onun hökm etmiş olduğu qələmi ilə olsun - fərq etməz. Belə olan surətdə heç bir qəzəbləndirici hadisə onu qəzəbləndirməz, heç bir günah onun qəlbini [haqdan] döndərməz. Bəndə Allahdan razı olanda, təbii ki Allah-təala da ondan razı olacaqdır; çünki Allahın bəndəlik libasından çıxmağa səbəb olacaq heç bir başqa amil onu qəzəbləndirmir. Allah bəndəsi übudyyə yoluna qədəm qoydusa, Allahın ondan razı qalmasına layiq görülməkdir. Buna görə də Allah “raziyə” və “məziyə” kəlməsini gətirmişdir.”

Deməli insan kamil arxayınlığa o zaman çatır ki, Allahdan razı olmuş olsun. Başqasından razı olmaq budur ki, insan onun sifət və işlərini bəyənsin. Müvəhhid şəxs¹ anlayanda ki, bütün aləmin işləri ilahi tədbir əsasında baş verir, elə ki, riza məqamına çatır, artıq heç bir hadisədən narahat olmur; çünki həmin hadisənin Allah tərəfindən, Onun tədbirinə əsasən olduğunu görür. Yəni baş vermiş hadisə ilə Allah-təala arasındakı bağlılığı dərk edir. Bilir ki, heç bir hadisə Allahın izni olmadan baş vermir. Buna görə də narahat olmamağı öz yerində qalsın, hətta həmin hadisə Allahın iradəsinə əsasən baş verdiyi üçün, yəni Allahın iradəsi həyata keçdiyi üçün ondan məmnun da qalır.

Həqiqətdə riza məqamı səbir məqamından üstündür, çünki səbir narazılıqla bir araya gələ bilər: İnsan narazı olsa da canını dişinə tutub səbir edir, bununla belə baş vermiş hadisə onun üçün acıdır və bunu acı hadisə kimi qəbul edib dözüür. Amma riza məqamına çatmış şəxs artıq çətinliyi, acılığı dərk etmir ki, ona da səbir etsin, əksinə hər şey onun üçün şirindir, başına nə gəlsə xoşu gəlir, heç bir şeydən nigaran olmur.

Ciddi olaraq bu məqamı təsəvvür etmək bizim üçün çox çətindir, o ki qalmışdı o məqama yetişək. Doğrudan da necə olur ki, insan sap-sağlam olduğu vaxt da şad olur, əgər xəstələnsə, xəstəliyindən də şad olur? Əgər varlı olsa, varı, dövləti olduğu üçün xoşaldır, əgər kasıb olsa, yenə də halına təfəvüt etmir, xoşaldır. Bundan da üstün, riza məqamına çatmışlar, qəribə də olsa, zahirləri razılıqla düz gəlməyən o iki ruhi, psixoloji və əməli haləti bir yerə sığışdırı bilirlər:

Aydındır ki, pak imamlar, o cümlədən də İmam Hüseyn (ə) riza məqamının ən yüksək mərtəbəsinə çatmış olmalıdırlar. Biz baxıb görürük ki, onlar bir tərəfdən baş vermiş hadisədən– Allah tərəfindən olduğu üçün– razıdırlar, amma bununla belə qılınca əl atırdılar və axır nəfəslərinə qədər vuruşurdular. Bu o deməkdir ki, Bəni-Üməyyə hökumətindən narazı idilər.

¹ Allahın yeganəliyinə imanı olan, Allahı, tək ibadət ediləcək məbud sayan şəxs. (Mütərcim)

yaxşı, necə olur ki, insan bir hadisədən—Allah tərəfindən olduğu üçün—həm razı olsun, həm də narazı? Bu ikisini bir-birindən ayırmaq çətindir. Bunun üçün insan təkamülün ali dərəcəsinə çatmalıdır ki, bu mərtəbələri ayırd edə bilsin. Başqa ibarətlə, insan nəfsi uzununa (şaquli) sıralanma baxımından fərqli sifətlərə malik olmalıdır ki, bir mərtəbədə hadisələri ona yaxın faillərlə ölçsün və onların rəftarından narazı qalsın; onların etdikləri günahlardan, rəva bildikləri zülümlərdən, xəyanətlərindən narahat olsun və onların əleyhinə qalxsın, eyni halda, başqa bir mərtəbədə həmin hadisələri Allahın iradəsinə tabe bilib, hadisənin baş verməsindən nəfsi razı və şad olsun.

Məsələnin aydın dərk edilməsi üçün bir misal çəkək: Fərz edin bir nəfərin başı ağrıyır və həkim müalicə üçün ona acı bir dərman yazır. Burada insan öz sağlamlığını istədiyi üçün dərmanı içir və bu cəhətdən, acı dərmanı içdiyinə görə razıdır, amma başqa bir tərəfdən dərmanın acılığına görə üzgözüünü turşudur və narahat olur. Əgər bir adamın əli yara bağlasa, məsələn—Allah eləməmiş—qanqrena olsa, əgər kəsilməsə get-gedə digər bədən üzvlərini də əhatə edəcək və canını ciddi xətərə salacaqdır. Bu baxımdan həmin şəxs əlinin kəsilməsinə razılıq verir, çünki bununla sağlamlığını qorumuş olur. Belə olanda üzərində aparılan cərrahiyyə əməliyyatı nə qədər ağır olsa da, onun üçün məqbuldur, o bundan razılıq edir. Amma əlini, ya ayağını əldən verəcəyi üçün narahatdır, xüsusilə də cərrahiyyə əməliyyatından sonra üzə çıxacaq ağrıları, problemləri fikirləşəndə lap narahat olur. Həqiqətdə, insanda bu cür iki yönlü, bir-birindən fərqli halların olması çox qəribədir. İnsan bir anda, bir hadisəyə nisbətdə iki fərqli halı yaşayır. Əlbəttə həmin iki halın varlığı iki amillə müqayisədə müxtəlifdir: görəndə ki, əlinin kəsilməsi onun həyatını qurtaracaq, xoşhal olur, amma bir tərəfdən də əlini itirdiyi üçün, ağrılara dözməli olduğuna görə narahatçılıq keçirir.

Bu misalı nəzərdə tutaraq ərz edirik: Mərifəti kamal həddinə çatmış bir insan bilir ki, hadisələr Allahın iradəsi olmadan baş vermir. Bu səbəbdən də həmin hadisələrin Allahın iradəsilə baş verdiyini dərk edib xoşhal olur, amma həmin hadisələrin, vücudunun nişanəsi alçaqlıq, nöqsan olan zalim tərəfindən törədildiyini görəndə narahat olur ki, niyə insan bu qədər cahil və günahkar olsun ki, belə bir nalayiq işə əl atsın. Deməli mümkündür bir hadisəyə nisbətdə insanın iki görüşü olsun və hər baxışın bərabərində mütənasib reaksiya göstərsin.

Mömin baş verən hadisələrə görə, həmin hadisələrin Allahın iradəsinə tabe olduqlarını nəzərə alıb xoşhal olmalıdır. Çünki, bilir ki, Allah hikmətsiz iş tutmur. Kamil ilahi sistem hər bir hadisənin öz yerində, öz münasib şərtləri ilə olmalı olacağı şəkildə baş verməsini icad edir. İnsan biləndə ki, Allah həkimdir və əbəs yerə bir iş tutmur, bu dünyada baş verən hər bir hadisənin,

kamil və həmahəng bir sistemə uyğunluğu baxımından dünya mövcudatının təkamülünə səbəb olduğunu dərk edir. Anlayır ki, insanlar baş verən müxtəlif hadisələrin sayəsində Allaha yaxınlaşırlar və dünya ləzzətləri ilə müqayisə olunmaz mənəvi kamilliyə çatırlar. Deməli bunları dərk edən insan ümumi götürəndə hadisələrin məcmusuna nikbindir. Hətta bu baxışla peyğəmbərlərin, imamların öldürülməsindən də narahat olmur. Çünki, onların şəhadətə çatmaqla daha üstün kamala yetdiklərindən agahdır və həmçinin bilir ki, onların şəhadəti dinin inkişafına səbəb olur.

Şəhidlər sərvəri İmam Hüseyin (ə) öz şəhadəti ilə ən ali məqamlara yetişdi. Onun şəhadəti islamın qorunmasına, inkişafına səbəb oldu. Həmçinin onun şəhadətinin bərəkətindən, onun mərifəti sayəsində bir sıra insanlar mənəvi kamilliyə çatdılar. İnsanlar Hüseynin (ə) şəhadətini yad etməklə, dərk etməklə sağlam həyat yolunu, dünya və axirət səadətini yenidən tanımış oldular. Əgər imam şəhid olmasaydı nə o məqama çatardılar, nə islam genişləniş yayılardı, nə biz imam tanıyan olardıq, nə də şəfaətlərini qazana bilərdik.

Bu cəhətdən, onun şəhadətinin ilahi təqdirdə yer tutduğu, gözəl ilahi sistemin silsiləsində müsbət təsirə malik olduğu üçün xoşhal olmalıyıq. Amma qəmlənmək, narahat olmaq insan ruhunun təsirlənməsindən irəli gəlir. Çünki insan təsirlənə bilən bir varlıqdır və onun bu hissi məhbubunun başına narahat bir iş gələndə tələb edir ki, insan qəmgin olsun.

Bəli, zəif insanlar bu heysiyyətləri bir-birindən ayıra bilmirlər, onları üfüqi (eninə) sıralanmada yerləşdirirlər və hərdən onların vücudlarının əqli və hissi yönləri bir-birinə maneə törədirlər. Bu cəhətdən həmin iki vəziyyəti (halı) bir araya gətirə bilmirlər. Amma ruhları təkamülə çatmış insanlar heysiyyətləri bir-birindən ayırırlar və heysiyyətlərin ayrılığı bir hadisəyə nisbətə müxtəlif halların üzə çıxmasına səbəb olur. Bu, nəfsin müxtəlif mərtəbələrinə görədir ki, mərtəbələrin birində şad olur, digərində isə qəmgin.

Səbr məqamına bir baxış və onun əhəmiyyəti

Hər halda riza, mərifət və yaqin məqamı elə əzəmətli bir nemətdir ki, insan bu nemətə Allahın bütün təqdiratına razı olmaqla nail olur. Çünki bilir Allah onun xeyirini istəyir. Amma hər kəs bu məqama çata bilmir, bu mərifət asanlıqla qazanılmır, ona çatmaq üçün özünütərbiyə və çoxlu çalışmaq lazımdır. Əgər kimsə bu yüksək məqama çatmasa, bunu da bilməlidir ki, Allahın təqdiratı xeyirdir. Düzdür ki, acılara, çətinliklərə dözmək onun üçün çox çətin, amma səbrli olmağa səy etməlidir və özünə səbrdən don biçməlidir. Riza məqamına çatmamış mömin bu mərtəbəni aşmasına baxmayaraq üzləşdiyi hadisələr qarşısında səbirli olur. Belə insan xoşagəlməz hadisələrin baş verməsini istəmir. Amma bu cür hadisələrlə

üzləşməli olsa öz vəzifəsinə əməl edir və görməli olacağı işlərdə əskikliyə yol vermir. Əgər düşmənlə cihad və mübarizə aparılmalı olsa, ilahi vəzifəsinə boyun əyərək cihada başlayır, baxmayaraq ki, bu cür acı hadisələrin baş verməsindən narahatdır, qəlbinin dərinliyində bu məsələyə, yəni döyüşün olmasına razı deyil, amma baş vermiş hadisədən boyun da qaçırmır, zəhmətə düşməli də olsa qəbul edib döyüşə gedir. Deməli riza məqamına çatmış şəxs üçün, riza məqamından sonra gələn səbr məqamı bəyəniləndir. Səbr məqamı islam əxlaqında çox tövsiyə edilən əxlaq məfhumlarından biridir. Bu kəlmədən başa düşülən şey nəfsani bir haldır ki, çətinliklərdə, müsibətlərdə xüsusi adamlar üçün baş verir. İnsanların xoşagəlməz hadisələrlə üzləşdiklərində keçirdiyi hallar fərqlidir. Bəziləri bu hadisələrin qarşısında dad-fəryad edirlər və bu nigarançılıq onların həyatına da təsir qoyur, belə ki, işdən-gücdən olurlar. Bunlar səbirsiz və taqətsiz adamlardır. Bu dəstənin müqabilində bəzi adamlar da var ki, çətin hadisələrlə üzləşdiklərində özlərini ələ alır, səbirli olurlar. Xoşagəlməz hadisələr onların ruhiyyəsinə bir elə də təsir qoymur. Bu dəstə də səbirli və dözümlülüdür. Düzdür ki, bu cür adamlar qəlblərində bu kimi acı və xoşagəlməz hadisələrdən razı qalmırlar, amma bu hadisələrin qarşısında dözümlülük nümayiş etdirirlər. Xoşagəlməz hadisələri xoşlamırlar, ürəkləri istəmir cəbhəyə getsinlər, şəhid olsunlar, amma cəbhəyə getmək lazım olanda, xətərə düşmək təhlükəsi gələndə də üz döndərmirlər, meylləri olmasa da, boyun da qaçırmırlar. Ata-ana övladlarının cəbhəyə getməsinə istəmir, amma təklifləri bunu vacib etsə, ona mane olmurlar, səbir edirlər, dişlərini bağırısaqlarına tutub dözürlər. Bilirlər ki, insan səbir göstərməklə çətinliklərə sinə gərir, insan səbrlə həyatına düzən verir və həmçinin axirət səadətini də bu yolla təmin edir.

Hərdən səbri səhv təfsir edirlər, elə bilirlər səbr çətinliklərə, zillətə boyun əyməkdir, yəni başqalarının haqqında edilən zülmə, baş verən hadisəyə biganə, bitəfavüt olmaqdır. Səbr məfhumunun bu cür başa düşülməsi qələtdir. İslam sözlüyündə səbr, yəni insanın onu batil yollara çəkən, kamalının qarşısını alan amillər müqabilində göstərdiyi müqavimət və dözümlülükdür. Həmin amillər hərdən daxili olur, hərdən də xarici. İstər o amil insanı hərəkətə dəvət etsin, amma nahəqq hərəkətə, istərsə də sükuta, tərپənməzliyə dəvət etsin, amma nahəqq sükuta. Məsələn, insan acdığı zaman çörək yemək istəyir, amma ixtiyarında olan xörək haram və ya şübhəli yeməkdir. Bu anda insan təbiəti təbii olaraq bizi o yeməyi yeməyə dəvət edir, amma onu yemək haqq deyil. Bu anda həmin təbii istəyin müqabilində başqa bir hiss baş qaldırır müqavimətə başlayır, bu həmin səbrdir.

Döyüş cəbhəsində düşmən hücumu keçmişdir, hər yerdən güllə yağır, nəfs deyir qaç canını qurtar, amma Allah deyir müqavimət göstər ki, İslam

qələbə çalsın. Burada insanı qaçmağa dəvət edən nəfsani amil qarşısında göstərilən müqavimət səbrdir.

Hərdən insanı nahəqqə dəvət edən amil xarici amil olur. Həmin xarici amil hərdən insanlar vasitəsilə həyata keçir və hərdən də qeyri insan vasitəsilə ki, bu da sonunda gedib Allahın qəzavü-qədərinə çıxır. Məsələn, zəlzələ baş verir və evin tavanı uçub tökülür, indi bu hadisənin müqabilində əgər özümüzü itirib haray-həşir qoparmasaq, soyuqqanlı olsaq, tələb olunan vəzifəmizə əməl etsək, səbrimiz var. Deməli rəvayətdə zikr edilən səbrin bölmələri arasında müştərək cəhət (itaətə və müsibətə edilən səbr) özünü kontrol edə bilmək və nahaqqa qarşı addım atmamaqdır və həmçinin insanı batilə dəvət edən amillər qarşısında müqavimət göstərməkdir.

Səbrin insanın həyatında, təkamülə çatmasında oynadığı rola və əlavə insan təkamülünün hansı yollarla hasil olduğuna diqqət yetirəndə səbrin əhəmiyyəti aydın olur. İnsanın təkamülü onun ixtiyari əməllərinin təsirindən hasil olur, yəni iki təzadlı qüvvə ilə üzləşəndə, onu kamala çəkən qüvvəni seçsə, düzgün olan bu seçim onu bir pillə kamala doğru götürür. İnsanın cəhəri və kamalı o zaman zahir olur ki, Allahın razı olduğu şeyi seçsin. Deməli insanın təkamülü iki zidd qüvvənin keşməkeşində, çəkişməsində üzə çıxır. Bu cür çəkişmələrdə insanın özündən maya qoyması gərəkdir, məhz belə bir anda–iki müxtəlif meylin dartışmasında–insan Allahın razı saldığı tərəfi seçməyi bacarmalıdır. Əgər bu halda onu haqqa dəvət edəcək iman və fitri gücü güclü olarsa, öz layiqli kamalına çatacaqdır, amma əgər nəfsani və şeytani amil güc gələrsə, iki qüvvənin mübarizəsində insan büdrəyib onu uçurma salacaq səmtə yönələcəkdir. Bu həqiqətdə həmin ilahi imtahanın mənasıdır:

“Hökm [hər şeyin ixtiyarı] əlində olan Allah nə qədər uca, nə qədər uludur. O, hər şeyə qadirdir! Hansınızın əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq [bəlli etmək] üçün ölümü və həyatı yaradan Odur...”¹

Bəli, biz öz təkamül yolumuzda bizi müxtəlif cəhətlərə dəvət edən amillərlə üzləşirik. Əqlani, İlahi amillər bizi bir tərəfə sövq etdirirlər, heyvani və şeytani amillər isə başqa səmtə. Düzgün seçim budur ki, bizi batil yola dəvət edən amillər qarşısında müqavimət göstərək. Deməli biz əgər həyatımızın təkamülə doğru irəliləməsini istəyırıksə səbrdən özümüdə don biçməliyik. Rəvayətlərin birində deyilir ki, Peyğəmbər (s) Cəbrayıldan soruşdu ki, səbr nədir? Cəbrayıl ərz etdi: “Səbr odur ki, şad günlərində möhkəm və müqavimətli olduğun kimi, narahat günlərində də müqavimətli və sarsılmaz olasan. Həmçinin imkanlı olduğun vaxtlardakı kimi, kasıblığında, sağlam günlərində olduğun kimi, xəstələndikdə əzmini, hövsələni əldən verməyəsən. Deməli səbrli adam ona bir müsibət üz

¹ “Mulk”, 1-2.

verdiyində, bir bəlaya düşər olduğunda, camaat yanında şikayət edib, öz halından gileylənməməlidir.”¹

Bəli, yəqin məqamına çatmayan kəslər–o kəslər ki, baş verən hadisələrin xeyir olduğunu aydın surətdə anlaya bilmirlər və açıq üzlə çətinliklərə sinə görə bilmirlər–onların səbirli olması gərəkir və dua etməlidirlər ki, Allah istəklərini həyata keçirsin və qarşılaşdıqları çətinliklərdə dözümlü olsunlar. Dediymiz kimi riza məqamına çatmış adam baş verən hadisələrdən narahat olmur, yəni başına bir müsibət gəldikdə özünü itirmir, Allaha şükr edir. Əgər övladı şəhid olsa, deyir: Əlhəmdülillah, ey kaş bir övladım da olardı, onu da göndərərdim cəbhəyə şəhid olsun. Belə adam nəinki narahat olmur, əksinə öyünüb iftixar edir ki, övladı müqəddəs amallar uğrunda şəhid olmuşdur. Amma bu həddə çatmayan insanlar çoxdur, Allah da buyurur: “...Bəndələrimdən [nemətlərimə] şükr edəni azdır!”

Müsibətlər qarşısında etiraz etməyəcək və şükür edəcək qədər riza məqamına çatmamış kəslər əgər üzüntülü hadisələrdə səbr etsələr, Allah onlara səbirlərinin mükafatını verəcəkdir. Səbr etsinlər, dad-fəryad qopartmasınlar, əsəblərini qoruyub saxlasınlar, inşaallah Allah onların mükafatını verər. Baxmayaraq ki, müsibətlər onlar üçün çox acıdır, amma dözməlidirlər, necə ki, bir adam acı dərmanı içir və ondan heç bir ləzzət almır, amma bilir ki, onu içməklə sağlacaqdır. Cərrahiyyə əməliyyatı zamanı hər şəxsə bədəninin bir üzvünü, məsələn ayağını itirmək olduqca çətinidir, amma başqa çarəsi olmadığı üçün qəzavü-qədərə boyun əyir, ayağının kəsilməsinə razı olur ki, əvəzində canı salamat qalsın.

Allahın istəyini öz istəyindən önə salmağın rolu

Deyilənləri nəzərdə tutaraq, ürəklərində istəkləri olub hələlik riza və təslim məqamına çatmayan kəslərin tərbiyyəsi yolunda bəzi Quran ayələri və hədislər vəd edərək deyir ki, əgər təqvalı olsanız Allah sizin dünyəvi istəklərinizi verəcəkdir. Bununla əlaqədar Peyğəmbər (s) buyurur: “Ey Əbuzər! Allah təbarək və taala buyurur: “İzzət və cəlalıma and olsun [əgər] bəndəm Mənim istəyimi öz istəyindən irəli salarsa (üstün tutarsa) onu [bu dünyada] elə qəni edərəm ki, fikri-zikri ancaq axirət olar.”

Allah bu məsələnin ciddiliyini çatdırmaq üçün təkid olaraq and içir, çünki deyilən sözlərin qəbulu ümumi camaat üçün o qədər də asan deyil. Bu səbəbdən də and içir ki, xalq inansın. Buyurur, əgər bir vaxt bəndəmin istəyi ilə Mənim istəyim bir məsələdə toqquşarsa, bəndəm öz istəyindən vaz keçib Mənim istəyimi irəli salarsa, onun üçün bir neçə şey zəmanət verirəm: Birinci, qəlbində başqalarına nisbətdə ehtiyacsızlıq hissi yerləşdirərəm. Ölbəttə, insanın daimən Allaha ehtiyacı var və Ona möhtaclıq hissi də onda

¹ “Biharül-ənvar”, c. 77, səh-20.

var və olmalıdır da. İnsanın ən üstün şərəfi və iftixarı da Allah qapısında fəqir olduğunu dərk etməkdir.

İnsan adətən öz istəklərini başqalarının vasitəsilə həyata keçirdiyi üçün özünü başqalarına möhtac görür. Başqalarına möhtac olmaq hissi insanı xar edir. İnsan nə qədər özünü başqalarına möhtac bilsə, bir o qədər onun qarşısında əyilir, hərdən yaltaqlıq etməli olur, hərdən də xahiş və yalvarışa əl atır. Əgər insan Allahla əlaqəsini möhkəmləndirsə, Onun istəklərini öz istəklərindən önə çəksə, Allah başqalarından ehtiyacsızlıq ruhiyyəsini onun vücudunda yerləşdirəcək, insanı öz hədəflərinə çatmaqda lazım olan vəsaitlərlə təmin edəcək. Əlbəttə həmin vasitələr məqsədə çatmaq yolundakı vasitələr həddindədirlər. İnsan o vasitələrdən istifadə edib onlardan bəhrələndiyinə görə Allaha şükür etməyə borcludur. Əgər onun dünyəvi məqsədlərinə çatmasında digər insanlar da vasitə olaraq işdə daxil olmuşlarsa, onlara da təşəkkür edilməlidir. Bu cür insan vəsaitlərdən bəhrələnməyinə baxmayaraq özünü ancaq Allaha möhtac görür, Ondan qeyrisinə ehtiyac hiss etmir.

Başqasına möhtac olmamaq hissi böyük nemət olub insana şəxsiyyət verir. Əlbəttə, deyilənlərdən elə nəticə çıxmasın ki, insan başqalarının qarşısında təvazökar olmamalıdır. İnsan həm Allahın qarşısında, həm də Onun xəlqi qarşısında təvazökar olmalıdır. İslam maarifi ilə tanışlığı olmayanlar elə bilirlər ki, islam bizim həтта Allah qarşısında da əyilməməyimizi istəyir! Bunlar islamı tanımamışlar, islam haqqında düşündükləri batildir. Əsl islam bəndəlikdir. İnsanın ən böyük iftixarı Allah qarşısında özünü kiçik hiss etməsidir, alını torpağa qoymasıdır. İnsan kamalının son həddi budur ki, özünü Haqq-təala qarşısında zəlil görsün. Çünki Allah insanın kamalını, tərəqqisini istəyir, istəyir ki, bəndəsi Onun qarşısında zillət hiss etsin, öz ehtiyaclarını Onun dərgahına aparsın. Çünki insanın təkamülü Allaha bəndəlik etməklə mümkün olur. Əvəzində başqalarının qarşısında zillət və kiçiklik hiss etməsin, özünü onlardan asılı, onlara möhtac bilməsin. Çünki özünü onlara möhtac görsə, istər-istəməz möhtac olduğu qədər də zillət hiss edəcəkdir.

İnsan, işinin başqalarının əli ilə düzələcəyini hansı miqdarda hiss edirsə, o qədər də özünü onun qarşısında kiçik görür. Əgər dilinə gətirməsə də, ürəyində özünü xar və zəlil görür. Amma mömin imanın bərəkəti ilə işlərini Allahın öhdəsinə buraxsa, özünü ancaq Ona möhtac görsə, artıq özünü başqalarından asılı hiss etməyəcəkdir.

Düzdür ki, mümkündür Allah onun ehtiyacını bəndələrindən birinin əli ilə həll etsin və ondan həmin şəxsə təşəkkür etməsini istəsin, amma bununla belə o özünü ancaq Allaha möhtac bilir.

Həzrət İbrahimin (ə) dastanında deyilir ki, Nəmrudun əmri ilə həzrət İbrahimi oda atmaq istəyəndə, elə böyük atəş qalanır ki, heç kimin ona

yaxın düşməyə cürəti çatmır, hətta uzaqdan dayanıb baxanda da atəşin istisi baxanları yandırır. Vəziyyəti belə görüb qərara gəlirlər ki, Həzrəti İbrahimi (ə) mancanaqla atəşin içinə atsınlar. İbrahimi odun içinə atanda Cəbrayıl (ə) kömək üçün onun yanına gəlib deyir: “Köməyə ehtiyacın var? İbrahim (ə) deyir: “Var, amma sənin köməyinə yox.”¹

İbrahim (ə) deyir köməyə ehtiyacım var, amma Allahdan qeyrisinin köməyinə möhtac olmaq istəmirəm. Allahın mənim qəlbimdən xəbəri var və ehtiyacımı da bilir. Məsləhəti nə olsa onu da edəcək. İbrahim (ə) bu cür çətin imtahanı müvəffəqiyyətlə verəndən sonra Allah onu xollat məqamına çatdırır və Özünə dost seçir. Əlbəttə başqasına ehtiyac duymamaq kimi bir məqamı əldə etmək elə də asan iş deyil. Bu ancaq Allahın lütf və inayəti ilə olur. Amma Allah o məqama çatmağın müqəddəmatını insanın ixtiyarında qoymuşdur. Həmin müqəddəmatın bir hissəsi də deyildi ki, insanın Allahın istəyini öz istəyindən qabağa salmasıdır. İnsan bunu bacara bilsə, ilk növbədə özünü başqasından asılı hiss etməyəcək. Yəni özündə bir qənilik, ehtiyacsızlıq hiss edəcək.

İkincisi, dünya işlərinə görə artıq nigaran olmayacaqdır, dünyasının xeyrini, məsləhətini Allahın öhdəsinə qoyacaq. Ancaq axirətinin nigarançılığını çəkəcək, fikri-zikri axirəti olacaq. Fikrində bu olacaq ki, görək axirəti necə olacaq, bu dünyada axirətlə bağlı vəzifələrinə əməl edirmi? Beləliklə onun nigarançılığı həmişə axirət olacaqdır.

“Göyü və yeri onun ruzisinə zəmin edərəm. Onun işini, sənətini Özüm qoruyaram. Onun üçün hər bir tacirdən daha yaxşı tacirlik edərəm.”

Üçüncü: Kim Mənim istəyimi öz istəyindən üstün tutsa, Mən də Öz növbəmdə onun istəklərini həyata keçirərəm. Yeri, göyü onun ruzisinə zəmin tutaram. Onlara əmr edərəm ki, onun ruzisini təmin etsinlər.

Dördüncü: İşini, qazancını ehtimal olunan bəlalardan qoruyub saxlayaram.

Hər kəs həyatda yaşaya bilməsi üçün müəyyən bir qazanc yolu tutur, özünə bir iş, sənət seçir ki, onun vasitəsilə ruzi əldə etsin. Təbiidir ki, ticarət, əkinçilik və s işlərin səmər verməsi, qala bilməsi üçün heç bir zəmin yoxdur: Haradan məlumdur ki, bağ meyvə verəcək və ya bostan məhsul gətirəcək və ya inək, davar sağ qalacaq? Kim bilir ki, insanın alış-verişində, ticarətində xəsarəti olmayacaq?

Allahın istəyini öz istəyindən irəli salan adama Allah zəmanət verir ki, onun işini, bağını, heyvanını, bostanını ehtimal olunan qada-bəlalardan sığortalayacaq.

Beşinci: Hər hansı müamilədə, ticarətdə ona kömək edirik ki, ziyanə düşməsin. Daimən dünya fikrində olan adamlar səy edirlər elə adamlarla alış-

¹ “Bihar”, c. 12, səh-35.

veriş etsinlər ki, daha çox xeyir qazansınlar. Elə ticarəti, müamiləni seçirlər ki, daha çox qazanc gətirir. Həmişə narahat olurlar ki, birdən olmaya zərərə düşərlər və ya az qazanc götürərlər. Allah-təala buyurur: Mənim istəyimi öz istəyindən önə çəkən adama hər bir alış-verişində arxa duraram ki, daha çox qazanc əldə etsin; Hər bir işdə Mənim əlim onun üstündə olar: Elə edərəm ki, özü düşünüb, tədbir töküb, plan cızana kimi, kiminlə və necə alver edəcəyini götür-qoy edənə kimi, Mən onun işini yoluna qoyaram. Onu himayə edib, mənafeyini qoruyaram.

Sonra Peyğəmbər (s) insanın öz ruzisi üçün nigaran olmamasına işarə edərək buyurur: “Ey Əbuzər! Əgər Adəm övladı ölümdən qaçdığı kimi öz ruzisindən qaçası olsa, onun [təyin edilmiş] ruzisi, o harada olsa da gəlib ona çatacaqdır, necə ki, ölüm insanı haqlayır.”

İnsanın ölümdən xoşu gəlmir, həmişə ondan qaçır, amma axırı ölüm onu haqlayıb öz kamına çəkir. Eləcə də insan öz ruzisindən qaçmaq istəsə, qaça bilməz, yenə də axırda gəlib ona çatacaq. Təyin edilmiş qədərdən qaçmaq olmaz. Əgər bir adam çox çalışsa, işləsə də, məlum deyil ruzisi çatacaq, ya yox. Çox görünüb ki, bəzi adamlar ruzi üçün canlarını oda-suya vurublar, amma axırda acından ölüblər. Bununla əlaqədar, həddən artıq varlı adamlar haqqında qəribə hekayələr nəql etmişlər. Deyirlər bəzi adamlar öz həyatlarında elə vəziyyətlə üzləşməyə məcbur olmuşlar ki, acından ölməmək üçün öz ayaqqabılarını yemişlər! Başqa bir tərəfdən də elə əlsiz-ayaqsız adamlar olub ki, əllərindən bir iş gəlməsinə baxmayaraq Allah onlara saysız-hesabsız sərvət əta edibdir və qismətlərində olan dövlətə çatmışlar.

Bunula belə insan öz işindən qalmamalıdır. Daim çalışmalı, öhdəsinə düşən vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Qəzavü-qədərə etiqad bəhanəsi ilə tənbellik etməməlidir. Çünki Allahın tənbel adamlardan acığı gəlir. Amma, əgər insan təhsil və başqa bir sənəti seçmək məsələsində azad olub onlardan birini seçmək vəzifəsini daşısa, ruzinin kasad olacağından qorxub elmi rədd etməməlidir. Əgər Allaha mərifəti, imanı olsa, ruzinin Allah tərəfindən yetişməsinə olan imanı onu vadar edəcək ki, xatircəmliklə elmin ardınca getsin və ruzi cəhətdən arxayın olsun. Çünki, imanlı şəxs müqəddər olmuş ruzidən mərhum olmayacağını bilir.

OTUZ SƏKKİZİNCİ DƏRS

Allahı və Onun həkimanə sistemini tanımaq

- İnsan və Allahla rabitə.
- Çətinliklərdə Allaha diqqətin lüzumu.
- Allahdan kömək istəməyin lüzumu.
- Allahın həkimanə tədbirini tanımağın və ona yəqini olmağın əks-təsiri.
- İnsanın tərəqqisi və kamilliyi yolunda çətinliklərin rolu.
- Qənaət və ehtiyacsızlıq.

Allah və Onun həkimanə sistemini tanımaq

İnsan və Allahla rabitə

Peyğəmbərin (s) bu bölmədəki öyüdləri Allahla əlaqəli olub çətinliklərdə, sıxıntılarda Ondan kömək diləməyə, Ona üz tutmağa həsr olunmuşdur.

Əvvəl bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır: İnsan Allaha yaxınlaşmaq üçün yaradılmışdır. Buna görə də onun bütün fəaliyyətləri Allahla əlaqəni qoruyub saxlamağa yönəlməlidir. İnsan əgər öz qüvvəsini digər işlərə sərf etsə, yəni Haqq yolundan qeyri işlərə bel bağlasa, ömrünü hədəərə vermişdir. Bütün batini və zahiri qüvvələr, bütün nemətlər Allahla bağlılığa istifadə olunmalıdır. Sanki bütün bu cəhətlər, bizim ruhumuzun müxtəlif cəhətlərinə aid olan olduqca geniş və müxtəlif şəkilli yollardır. Çünki Allah-təala bizim ruhumuzu müxtəlif çöhrələrə, yönlərə malik qərar vermiş, bununla belə bir səmtə istiqamətləndirmişdir. Yəni müxtəlif yönlərə malik olmasına rəğmən ruhumuz bir cəhətə sarı hərəkət edir. Ola bilməz bizim vücudumuzun bir yönü Allahla bağlı olsun, amma başqa yönləri bu cür olmasın.

İnsanın vücuti yönlərini bölmələrə ayırmışlar. Məsələn, deyilir insan vücudunun bir yönü Allahla əlaqə yaratmaq, digər yönü özü ilə rəbitə yaratmaq, başqa bir yönü digər insanlarla, o biri yönü isə sair məxluqatla bağlılıq yaratmaq üçündür. Bu bölmələr insanın üzləşdiyi ehkamlar baxımından düz sayıla bilər: İnsana özü ilə olan rəbitəsi yönündən, ona hansı şeylərin xeyir, hansının zərərli olduğu bəyan edilir. Məsələn, deyilir filan şey halaldır, filan şey haram. Ehkamın bəzisi insanın Allahla əlaqəsini təyin edir; məsələn, namaz və oruc kimi. Ehkamın bəzisi insanın xalqla rəbitəsini müəyyənləşdirir, məsələn ata, ana, qohumlar və dostlarla rəftar qaydaları kimi.

Bu bölgü qəbul ediləndir, amma bu o demək deyil ki, Allahın yolundan başqa, Ona sarı istiqamətlənən hərəkətdən başqa bizim başqa hədəfimiz də var. Əksinə, bilməliyik ki, bizim vücudumuzun bütün yönləri, onlarda olan qəribə təzadlara rəğmən, hamısı bir nöqtəyə istiqamətlənmişdir. Yəni insanın digər insanlarla olan bağlılığı da Allaha xatir olmalıdır.

Bizim işlərimizin zahiri şəkli fərqli görsənir: Biri namaz şəklindədir, biri dərs oxumaq və ya dərs demək, digəri hər hansı bir gündəlik iş şəklində. Amma bunların hamısı Allaha xatir olduğu təqdirdə bizə faydalı olacaq. Bunun üçün də insanın bütün işləri, hətta düşüncəsi də Allaha görə olmalıdır.

Bilməliyik ki, insanı insan edən Allaha olan bağlılıqdır, çünki insan kamalının son nöqtəsi Allahla bağlılıqdadır. Bu bağlılıq mərifət və əməllə əldə edilir. Bundan qeyri surətdə insan başqa heyvanlarla bir sırada, bəlkə də onlardan daha aşağı mərtəbədə yer alır: "...Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, [ondan] daha çox zəlalətdədirlər..."¹

Bu arada peyğəmbərlərin, övliyaların vücudu, onlarda zahir olan elm, qüdrət, hikmət nişanələri, onların Allahla olan bağlılıqlarının əlamətidir. Əlbəttə, deməliyik ki, hər bir mövcudun vücudu əqli təhlil baxımından eyni Yaradanla olan bağlılığı bəyan edir və yaradılmışın öz Yaradanı ilə bağlılıqda olmaması qeyri-mümkündür. Amma bu təkvini bağlılıq olub varlıq sisteminin toplusunda var olur və bu sistemdən kənarda qalması olacaq iş deyil. Allahla təkvini bağlılıqda heç bir mövcud kənarda qala bilməz. Bununla yanaşı insan başqa bir imtiyaza da malikdir. Bu imtiyaz Allah-təalanın insana əta etdiyi əqləndən ibarətdir. Əqlin, şüurun köməkliyi ilə insan bu bağlılığı dərk edə bilər və onun dəyəri bu bağlılığı daha dərinləndirən dərk etməsindədir.

¹ "Əraf", 179.

Adətən dərkin və Allahla bağlılığın başlanğıcı hüsuli elmlərlə¹ əldə edilir. Yəni fikrimizi, əqli dəlillərimizi işə salmaqla buna nail oluruq. Amma bu dərək insanlıq kamalının sonu deyildir. Bununla insan son məqsədə çatmır və onda möhkəm etiqada səbəb olmur. Kamil dərək, hüzüri dərkdir. Yəni insan elə bir məqama çatır ki, bütün vücudu ilə Allahla bağlılığı dərək edir. Bu məqamda o nəinki bilir, bəlkə Allahla bağlılığın eyni olur. Həzrət Əlidən (ə) nəql edirlər ki, buyurur: “Elə bir şey görmədim ki, ondan qabaq və sonra və onunla Allahı görməmiş olum.”

Kamala çatmaq yolunda çalışmasına rəğmən bu dünyada həmin mərifəti kamil şəkildə əldə edə bilməyən şəxs nigaran olmamalı, o biri aləmdə kamil bağlılığı tapa bilməsi üçün bu dünyada zəminləri hazır etməlidir. Bu cəhətinə görə əhli-beytdən bizə çatan bəzi xəbərlərdə Allahla bağlılıq məsələsinə toxunarkən, həmin məsələni “[Allahı] görmək” təbiri ilə qeyd etmişlər. Rəvayətlərdə deyilir ki, behişt əhlinin ən üstün neməti, onların öz kamal dərəcələrinə uyğun ilahi nuru müşahidə etmələridir. Ən yüksək məqama çatmış insanlar ilahi nuru həmişə müşahidə edirlər. Məqamları nisbətən aşağı olanlar üçün ilahi nurun təcəllisi az miqdarda özünü göstərir.

Nəql edirlər ki, Tehranın iman əhli olan alimlərindən biri xərçəng xəstəliyi nəticəsində bu dünyadan köçür. Mərhumun ona həddən artıq bağlılığı olan yaxınlarından biri onu yuxuda görür və yuxusunun sadıq olduğunu yəqin edir. O öz yuxusunu Qumun üləmələrindən birinə bu şəkildə danışdı: “Həmin alimi yuxuda görəndə, ondan soruşdum ki, o biri dünyada imamları, məsələn İmam Hüseyni ziyarət edirsinizmi?” Cavabımda dedi: “Nə danışsın? Bu aləmdə bizimlə İmam Hüseyn (ə) arasında otuz min illik fasilə var. Onun ziyarətinə nail olmaq üçün gərək otuz min il gözləyək!”

Bəli, baxıb görmək lazımdır insan ürəyini nəyə tapşırıbdır. İnsanın dəyəri, ürəyini verdiyi şeyin dəyəri qədərdir. İnsan ürəyini Allaha bağlayarsa, onun dəyəri nəhayətsiz olacaqdır.

“Ey Əbuzər! İstəyirsənmi sənə elə sözlər öyrədim ki, onunla Allah sənə xeyir əta etsin?” Dedim: “Bəli, ey Allahın rəsulu.” Buyurdu: “Allahla əlaqəni qoru, Allah da səni qorusun.”

Bura qədər deyilmiş bütün öyüdlər faydalı və dəyərli idilər. Deməli belə məlum olur ki, Peyğəmbər (s) Əbuzərə –“sənə elə sözlər öyrədim ki, onunla Allah sənə xeyir əta etsin”– deməklə, öndə deyilmiş mətləblərin cəmindən

¹ Hüsuli elm–İnsanın sonradan kəsb etdiyi elmlər nəzərdə tutulur. İnsan elmini ilkin bölgüdə iki dəstəyə ayırırlar: hüsuli və hüzüri elmlər. Hüsuli elm xarici əşyanın insan zehmində hasil olmuş surətidir. Məntiq elmində də elmdən söz açarkən həmin elm nəzərdə tutulur. Bunun müqabilində hüzüri elm durur. Sadə dillə desək, hüsuli elmlərdə alimlə məlum arasında bir vasitə olur və bu həmin xarici obyektin zehnimizdə həkk olmuş zehni surətidir. Hüzüri elmlərdə məlum (surəti yox) özlüyündə birbaşa alimin yanında hazırdır. Buna fitri olaraq vücudumuzda yer almış elmlər də demək olar. (mütərcim.)

“bir dəstə gül” bağlamaq istəmişdir. Bununla peyğəmbər deyilən sözün xüsusi əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır. Buna görə də Həzrət (s) Əbuzərin diqqətini bu mətləbə cəlb edir, ona əşitdirir ki, Allah Özü ilə sənin aranda təkvini olaraq bağlılıq yaratmışdır, çalış bu bağ qırılmasın; bu bağı qoruya biləsən, Allah da səni qoruyacaq.

Bəlkə də bəziləri üçün bu məsələ anlaşılmaz görünsün, desinlər mənimlə Allah arasında necə, hansı rabitə var ki, onu da qoruyum; Yer üzündə yaşayan mən insanla Allah-təala, ilahi ərş arasında nə rabitə ola bilər?!

Bu anlaşılmazlığın aradan qaldırılması üçün həzrət (s) buyurdu: “Allahla əlaqəni qırma ki, [İstədiyin vaxt Onu çağırmaq istəyəndə] Onu qarşında görə biləsən”

Yəni Allahla sənin aranda fasilə yoxdur, O həmişə sənin yanındadır və səndən ayrılmazdır: “...Siz harada olsanız, O sizinlədir. Allah sizin nə etdiklərinizi görəndir!”¹

Beləliklə, əgər insan Allah-təalanın onu bəlalardan, şeytanın şərindən qorumasını istəyirsə (peyğəmbərin kəlamında “qorumaq” sözü mütləq formadadır və bu insanı hər cür maddi və mənəvi bəlalardan qorumağa şamil olur.) Allahla rabitəsini qoruyub saxlamalı, onu zəifləməyə qoymamalıdır.

Çətinliklərdə Allaha diqqətin lüzumu

Sonra Peyğəmbər (s) buyurur: “Xoş halında (yaxşı günündə) özünü Allaha tanıtdır ki, dar günündə səni tanısin.”

Dünya sistemində baş verən hər bir şey sonsuz qüdrət sahibi olan Allahın iradəsi ilə həyata keçirdiyi üçün heç bir şey Onun iradə dairəsindən xaric deyil. Hər bir halda insan Allahı yad etməlidir. Əgər darda qalsa, nəzərini ancaq Allaha dikməlidir, qurtuluş yolunu Ondan diləməlidir. Həmçinin, xoş günə çıxanda da nəzərini Allahdan üzüməməlidir, çünki rahatlıq nemətini ona Allah vermişdir.

Təbii ki, insan çətinliyə düşər olanda, xoşagəlməz hadisə ilə üzləşəndə Allaha sarı üz tutur, necə ki, Allah müşriklər barəsində buyurur: “(Müşriklər) gəmiyə mindikləri zaman (dəryada batacaqlarından qorxub) dini yalnız Ona məxsus edərək (ixlasla Allaha dua edərlər. Allah onları sağ-salamat quruya çıxaran kimi, yenə də (Ona) şərikin qoşarlar.”²

Dara düşəndə, bəla dalğaları hər tərəfdən insanı əhatə edəndə Allaha üz tutmaq bir hünər deyil. Əlbəttə elə adamlar olur ki, Allahın dərgahından dəfələrlə qovulduqları üçün, hətta bəla ilə üzləşəndə də Allahın sorağına getmirlər. Amma ürəyində zərrə qədər imanı olan adam ən azı çətinliyə,

¹ “Hədid”, 4.

² “Ənkəbut”, 65.

çıxılmaz vəziyyətə düşəndə Allahı soraqlayır. Peyğəmbər (s) deyir: Əgər hər dəfə Allahın sorağına gedəndə sənə cavab verməsini istəyirsənsə, xoş günündə Allahla əlaqəni üzmə, Onunla rabitədə ol.

Bizim hamımız az-çox həyatda çətinliklərlə üzləşir, az sonra həmin çətinliklərdən azad oluruq. Amma onları tez unudur, sıxıntılardan sonra Allahın bizə verdiyi həmin nemətlər, yəni rahatlıq haqqında düşünmürük. Halbuki insanın düşdüyü bəlalər, üzləşdiyi problemlər onun qəflət yuxusundan oyanması üçündür.

Əgər – Allah eləməmiş – bizlərdən birimiz çətin xəstəliyə tutulsaq, ya da yaxın adamlarımızdan biri ağır xəstəliyə mübtəla olsa və əlimiz hər yerdən üzulsə, bütün ümitsizliklərə baxmayaraq biri bizə kömək etsə, məsələn bir nəfər təcrübəli həkim peyda olub dərdimizə əlac eləsə və düşdüyümüz bəladan sağ-salamat qurtulsaq, sizcə biz bu hadisədən nə nəticə çıxartmalıyıq? Deməliyik ki, bütün bunlar bir təsadüf idi və təsadüf nəticəsində bu cür oldu? Belə deyil, bütün bunlar Allahın lütfüdür. Onun inayətinin nəticəsində bu cür oldu? Belə deyil, bütün bunlar Allahın lütfüdür. Onun inayətinin nəticəsində xətər bizdən sovuşdu.

Yaradılış sistemində baş verən hər bir şey Allahın iradəsi dairəsindədir. Heç bir şey Onun istəyi olmadan həyata keçmir. Əgər insana bir nemət yetişirsə və ya ondan bir bəla dəf olursa, – hamısı Allahın iradəsi ilə olur. Bütün zəminləri, səbəbləri, şəraiti hazırlayan Odur. İstər həmin səbəblər adi olsun, istər qeyri-adi, istər biz bilək, ya bilməyək, insana ruzini yetirən Allahdır.

Allaha diqqət yetirməkdə insanları bir bölgü ilə üç dəstəyə ayırmaq olar: Birinci dəstə bütün hallarda – istər yaxşı günündə, istərsə də ağır günlərində diqqətini Allaha yönəldir. Quranın təbiri ilə desək, hər səhər-axşam Onu yad edir: “Səhər-axşam yalvararaq, qorxaraq, səsini qaldırmadan ürəyində Rəbbini yad et və qafillərdən olma!”¹

“[Həmin taxça və çıraqlar] Allahın tikilib ucaldılmasına və Öz adının zikr edilməsinə izin verdiyi o evlərdədir [o məscidlərdədir] ki, orada səhər-axşam Onu təqdis edib şəninə təriflər deyirlər.”²

Bu dəstənin bütün hallarda Allahı yad etmələrinin sirri ondadır ki, Allahın onlara əta etdiyi bütün nemətlərə baxmayaraq, onlar yenə də özlərini Allaha möhtac bilirlər, ən azı onlara verilən nemətlərin davamlı olması üçün özlərini Allahdan asılı görürlər. Çünki özlərinin məqam fərqlərini nəzərə alıb Allaha olan ehtiyaclarını dərk edirlər. Onlar üçün nemət və bəlanın təfəvütü yoxdur. Onlar layiqli bəndələr olub həmişə Allahı yad edirlər və Allahın də nəzəri onların üstündən əskik olmur.

¹ “Əraf”, 205.

² “Nur”, 36.

İkinci dəstə. Möminlərin əksəriyyəti bu dəstədənndirlər. Bu dəstəyə şamil olanlar xoş günlərində, nemət və firavanlıq içində olanda qəflətə düşürlər, amma elə ki, problemlə üzləşdilər, ayılırlar və Allaha möhtac olduqlarını izhar edirlər. Bu dəstə nisbətən yaxşı bəndələr olur, amma Allah onlardan gileylənir ki, niyə nemət verdimiz günlərdə Məni unudurlar, neməti onlardan alan kimi Mənə üz tuturlar?

“İnsana nemət bəxş etdiyimiz zaman [haqdan] üz döndərər, uzaqlaşır yan gəzər. Ona bir pislilik üz verdikdə isə [Rəbbinə] uzun-uzadı dua edər.”¹

Üçüncü dəstə o kəslərdir ki, heç bir halda, hətta çətin problemlə üzləşəndə belə Allaha üz tutmurlar. Bu dəstədən bir hissəsi bəzi bələlərin Alah tərəfindən olduğuna inanırlar. Buna görə də onlara həmin bələlər nazil olanda duaya əl qaldırırlar. Çünki həmin bələlərin qeyri-təbii bir qüvvə tərəfindən göndərildiyini, Allahın qəzəb nişanəsi olduğunu bilirlər. Eyni ilə Yunus qövmü kimi... Yunus qövmünə gələcək bələnin vaxtı yaxınlaşanda, onu ilahi qəzəbin nişanəsi hesab etdikləri üçün özlərinə gəlib istiğfar etməyə başladılar. Allah da onları bağışlayıb müqəddər olmuş bələdən nicat verdi. Bu dəstədən olanlar Allah tərəfindən nə kimi bələlərin nazil ola biləcəyini təsəvvürlərinə gətirmədikləri üçün Allaha diqqət etmirlər. Allah da bu dəstəni məzəmmət edərək buyurur: “Barı, əzabımız onların başlarının üstünü alanda yalvaraydılar. Lakin [inadları üzündən] qəlbləri sərtləşdi və Şeytan da onlara etdikləri əməlləri süslü göstərdi.”²

“Bundan sonra qəlbləriniz yenə sərtləşərək daş kimi, bəlkə, daha da qatı oldu. Həqiqətən, bəzi daşların içərisindən nəhrlər axar, bəzisi yarılib içindən su fışqırır və bəzisi də Allahın qorxusundan [uca yerlərdən, dağdan] yuvarlanıb düşər. Allah sizin etdiklərinizdən, əlbəttə, qafil deyildir!”³

Allahdan kömək istəməyin lüzumu

Sonra, həzrət (s) insanın ancaq Allahdan kömək istəməsinə işarə edərək buyurur: “Bir şey istəməli olsan, Allahdan istə. Bir kəsdən kömək diləyəcək olsan, Allahdan kömək dilə. Çünki, qələm qiyamət gününə qədər olacaq bütün şeyləri yazmışdır.”

Təbii olaraq insanın bir sıra ehtiyacları olur və o özü bütün ehtiyaclarını təmin edə bilmir. Belə olanda istər-istəməz ona kömək edə biləcək adamı soraylayır. Peyğəmbər (s) Əbuzərə deyir ki, əgər bir kəsdən bir şey istəyəcək olsan, həmin şeyi Allahdan istə. Gördün ki, ehtiyacın var, özün onu əldə edə bilmirsən, başqasından kömək almağa məcbursan, həmin şeyi Allahdan istə. Çünki heç kim Allah qədər sənə ehtiyaclarını dəqiqliyi ilə

¹ “Fussilət”, 51.

² “Ənam” 43.

³ “Bəqərə”, 74.

bilmir və heç kim Onun qədər sinin ehtiyaclarını təmin edəcək gücdə deyil. Çünki bütün varlıq aləmi Onun mülküdür, Onun qüdrəti hər şeyi əhatə etmişdir. Bir işin həyata keçməsi Onun iradəsi ilə olur. Əlavə, Allah-təala hər kəsdən daha çox öz bəndəsinin qayğısına qalır və onun xeyrini istəyir. Buna görə də bəndəsinə göstəriş verir ki, hər bir çətinlikdə Onu çağırır, Ondan kömək istəsinlər. İftitah duasında oxuyuruq: “İlahi, Səni çağırmağa və Səndən istəməyə mənə icazə verdin.”

Aydın məsələdir ki, Allah dua qapısını insanın üzünə açanda, duanı qəbul etmək, çağırışa cavab vermək üçün açmışdır. Bundan başqa, Allah hər zaman insana Öz nemətlərini əta etməklə onun boynuna haqq qoymuş olur. Şəksiz, Allahın nemətlərindən biri də insana düşdüyü bəladan nicat verməsidir. Bu nemət də Allah vasitəsilə insana əta olunur. İnsanın başına bir hadisə gələndə Allah xəbəri ondan sovuşdurur. Hərdən də bəla gəlməzdən qabaq həmin bəlanı ondan dəf edir. Bu cəhətdən insan həmişə Allahın lütf və məhəbbəti ilə əhatə olunmuşdur. İftitah duasının başqa bir bəndində oxuyuruq: “Pərvərdigara, çox bəlaları məndən Sən dəf etdin, çox qəmləri, dərdləri Sən məndən uzaqlaşdırdın, bir çox günahlarımı bağışladın, geniş rəhmət qapılarını üzümə açdın, açılmaz bəla düynələrini Sən çözdün.”

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Nə zaman sizlərdən biriniz Allahdan bir şey istəsəniz ki, onu sizə əta etsin, gərək Allahdan başqa hər kəsdən ümidinizi kəsəsiniz və ancaq Allahın yanında olana ümid bağlayasınız. Belə olan surətdə Allah onun qəlbinə baxar və istədiyi hər bir şeyi ona əta edər.”¹

Bizlərdən hər birimiz gündə, ən azı on dəfə “İyyakə nəstəin” deyirik, amma əməldə belə deyil. Bizim əksəriyyətimizin əməli onu göstərir ki, ancaq Allahdan kömək istəmirik; Allahdan kömək istəyə-istəyə, başqasından da kömək umuruq. Əlbəttə, sözlərində sadıq olan kəslər də vardır. Onlar “İyyakə nəbudu və İyyakə nəstəin” deyəndə sidq ürəklə deyirlər və həqiqətdə də ancaq Allaha ibadət edir, ancaq Ondan kömək istəyirlər. Amma bizim çoxumuz bu sözləri sidq-ürəkdən demirik. Dar günlərdə Allahdan çox ataya, anaya, bacıya, qardaşa, dostlarımıza ümid bağlayırıq, daha çox onlardan kömək gözləyirik.

Peyğəmbər (s) tapşırır ki, ancaq Allahdan kömək istəmək lazımdır. Bu sözlərdən sonra Əbuzərin diqqətini qəzavü-qədərə çəkir. Bundan qabaqkı bəhlərdə qəzavü-qədər haqqında danışılır. Qəzavü-qədərə inanmağın faydalarından biri də budur ki, insan xoş günündə sərməst olub özünü itirmir və ya xoşagəlməz hadisə ilə üzləşəndə o qədər də narahat olub xiffət çəkmir. Çünki baş verənlərin ilahi təqdir əsasında olduğunu bilir: “Yer üzündə baş verən və sizin öz başınıza gələn elə bir müsibət yoxdur ki, Biz

¹ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-219.

onu yaratmamışdan əvvəl o, bir kitabda (ləvhi-məhfuzda) yazılmamış olsun. Bu, Allah üçün çox asandır.”¹

Tarix boyu Allahın Öz saysız bəndələrinin hər biri üçün onunla əlaqədar baş verəcək hadisələri ləvhi-məhfuzda qələmə alması ilk baxışda ağlasığmaz görünür. Amma bu, Allah üçün olduqca asan bir işdir. Çünki Allah bütün məlumatların yanında olmasını iradə edəndə, həmin məlumatlar eyni zamanda ləvhi-məhfuzda da yazılır. Sonrakı ayədə həmin mətləbin dəlilini belə zikr edir: “Bu sizin əlinizdən çıxana kədərlənməməyiniz və sizə verilənə də sevinib qürərlənməməyiniz üçündür. Allah özünü bəyənen (özü ilə) fəxr edən heç bir kəsi sevməz!”²

İlahi təqdirə etiqad bəsləməyin faydalarından biri də budur ki, insanın gözü həmişə Allahın əlində olur. Çünki, Allahın müqəddər etdiyi şeyi istədiyi zaman dəyişə biləcəyini dərk edir. Bilir ki, başqasının bu arada görə biləcəyi bir iş yoxdur. Ona görə də Allahdan başqasına bel bağlamır. Əgər xoşagəlməz bir hadisəyə düçar olsa, bu hadisədə Allahın bir hikməti olduğunu düşünür. Əgər əlindən bir şeyi çıxsas, bilir ki, bu olacaq iş ləvhi-məhfuzda belə yazılmışdır. Buna görə də bizə bir nemət yetişəndə, həmin nemətə görə havalanıb məğrur olmamalıyıq, özümüzü itirib Allaha yaddan çıxarmamalıyıq. Əksinə, həmin vaxtda Allaha diqqətimizi bir az da artırmalıyıq. Allahın bizə əta etdiyi istənilən neməti qarşısında şükür etmək lazımdır. Qarun kimi bizə əta olunmuş nemətləri öz səyimizin məhsulu bilmək düzgün deyil. Qarun əldə etdiyi mal-dövləti öz zəhmətinin nəticəsi bilirdi: “[Qarun] dedi: “Bunları məndə olan elm sayəsində əldə etmişəm.” Məgər bilmirdi ki, Allah ondan əvvəlki nəsillərdə ondan daha güclü və daha varlılarını məhv etmişdir?...”³

Beləliklə, əgər sizə bir nemət verilsə, elə təsəvvür etməyin ki, onu öz zirikliyiniz ilə əldə etmişsiniz. Bilməlisiniz ki, həmin nemət ilahi təqdirin, Allahın həkimanə tədbirinin səbəbilə sizə gəlib yetişmişdir. Həmçinin, həmin nemətin sizə verilməsi bir növ sizi imtahan etmək üçündür. Peyğəmbər (s) Əbuzərə Allahdan kömək istəməyi tapşırıandan sonra, onun diqqətini ilahi təqdirə yönəldir: “Çünki, qələm qiyamət gününə qədər olacaq şeyləri yazmışdır.”

Əvvəldə dedik, indi də təkid edib deyirik ki, qəzavü-qədər məsələsindən sui-istifadə edilməməlidir. Bu məsələnin batinində yatan hikmətlərdən qafil olub elə düşünməməliyik ki, hər nə yazılıbsa, o da olacaq, bu arada biz heç kimik. Yazılan şey olacaq deyib özümüzü kənara çəkək və bütün məsuliyyəti çiyimizdən ataq! Bilməliyik ki, bizim çalışmamız və

¹ “Hədid”, 22.

² “Hədid”, 23.

³ “Qəsəs”, 78.

hərəkətimiz də ilahi təqdir zümrəsindəndir. Bunun üçün də çox çalışmalı, öz vəzifələrimizə əməl etməkdə səy göstərməliyik. İlahi qəzavü-qədəri bəhanə edib tənbellik etmək olmaz. Bu şeytanın vəsvəsesidir.

Hədisin davamında Peyğəmbər (s) əvvəlki sözüənə təkid olaraq buyurur: “Əgər Allahın sənə yazmadığı bir xeyri bütün camaat çalışıb sənə çatdırmaq istəsə, bil ki, bunu bacarmayacaqdır, eləcədə əgər, Allahın sənə yazmadığı bir zərəri bütün camaat səy edib sənə vurmaq istəsə, buna gücü çatmayacaqdır.”

Əgər Allahın iradəsi bir işə aidiyyət tapsa, bütün dünyanın zahirdə güclü görünən qüvvələri onun qarşısını ala bilməz: “Allah Öz işində qalibdir, lakin insanların çoxu bilmirlər.”¹

Başqa bir ayədə buyurur: “Əgər Allah sənə bir zərər yetirsə, Ondan başqa heç kəs onu səndən sovuşdura bilməz. Əgər sənə bir xeyir yetirsə [bil ki,] O, hər şeyə qadirdir.”²

Buna əsasən də son qərar və qəti iradə Allahındır. Belə olan surətdə, əgər bir kəsədən bir şey istəyəcəksənsə, onu belə bir iradəsi və qüdrəti olan kəsədən istə. Sənin kimi başqasına möhtac olan kəsə əl açmaq düzgün deyil. Bil ki, Allah istəməsə heç kim sənə kömək edə bilməz.

Allahın həkimanə tədbirini tanımağın və ona yəqini olmağın əks-təsiri

Peyğəmbər (s) Əbuzərin mərifətinin yəqin həddinə çatması üçün nəsihətin son bəndi olaraq ona deyir, əgər dediklərimə əməl etsən sənə çoxlu faydası olacaqdır. Deyir ki, Allahın müqəddər etdiyi hər bir şey hökmən həyata keçəcək, müqəddər etmədiyi heç bir şey baş verməyəcəkdir. Müqəddər olan bir şey boş və mənasız ola bilməz, diqqət edilsə hər bir hadisə həkimanə tədbir əsasında baş verir. Bu mərifətlə, mömin baş verən hadisənin onun məsləhətinin xeyrinə olduğunu dərk edir. Çünki, Allah Öz bəndəsinin zərərə düşməsinə istəməz, xüsusilə də işlərini Allahın öhdəsinə qoymuş bəndəsinə ziyan yetirməz. Mömin bəndə xatircəmliliklə öz işlərini görməyə çalışır. Onun, bütün hadisələrin Allahın həkimanə tədbiri əsasında baş verdiyinə yəqini olur.

Əlbəttə, bu yəqin, yüksək iman asanlıqla əldə edilmir. Hər kəs asanlıqla belə imanı öz qəlbində yarada bilməz, hər kəsin belə məqama çatmağa ləyaqəti olmur. Bu məqama çatmaq istəyən insan nəfsin paklaşdırılması yolunda çoxlu zəhmət çəkməlidir. Günahdan qubar bağlamış qəlbini çirkablardan təmizləməklə elə bir mərhələyə çatmalıdır ki, həmin mərhələdə nəfsin cilovunu əqlə tapşırmaqla, ilahi göstərişlərə əməl etməklə, Allah

¹ “Yusuf”, 21.

² “Ənam” 17.

övlilərinin yolunu getməklə insanlığın ən ali mərtəbəsinə nail ola bilsin. Bu yola qədəm qoymuş şəxs həmişə Allahın istəyini öz istəyindən qabağa salmalıdır. Təbii ki, bu məqama çatmaq hər kəsin işi deyil. Peyğəmbər (s) tapşırır ki, əgər bir kəs yəqin dərəcəsinə çata bilməsə, yəni baş verən hadisələrin onun məsləhətinin xeyrinə olduğunu dərk edə bilməsə, heç olmasa baş verən xoşagəlməz və acı hadisələrin qarşısında səbir etsin. Bilsin ki, müqəddər olmuş hadisələrin müqabilində səbirsizlik göstərərək iztirab çəkməyin insana heç bir xeyri olmur. Nə qədər həyəcan keçirsə, əl-ayağa düşsə də, sonra Allahın istədiyi şey olacaqdır. Onun qarşısını almağa bizim əlimizdən heç bir iş gəlməz.

Əgər başına bir müsibət gəlsə, xəstəliyə, kasıbçılığa düşər olsa, ümumiyyətlə başına nə iş gəlsə, hansı xoşagəlməz hadisə ilə üzləşsə səbir etsin ki, belə olan surətdə Allahın inayəti ilə qarşılaşacaqdır. Əlbəttə, bir hadisəni qabaqcadan təxmin etmək mümkündürsə, tədbir və düşüncə ilə onun qarşısını almaq olarsa, insan o hadisənin qarşısını almalıdır. Amma çox vaxt ən inkişaf etmiş ölkələr belə ixtiyarlarında son model texniki təchizatın olmasına baxmayaraq, qarşısını ala bilməyəcəkləri gözlənilməz bəla ilə üzləşməli olurlar. Bildiyiniz kimi Yaponiya zəlzələnin çox baş verdiyi ölkələrdəndir. Bu səbəbdən də orada zəlzələyə qarşı davamlı binalar tikilir; ehtimal olunan hər hansı zəlzələyə qarşı öncədən lazımi avadanlıqlar quraşdırırlar. Bu sahədə kifayət qədər təcrübələri olduqlarına görə, binaların təhlükəsizlik tədbirləri üçün lazım olan sərmayə yatırmağa gücləri çatır. Bununla belə dünyanın ən dəhşətli və dağıdıcı zəlzələləri Yaponiyada baş vermişdir.

Deməli hadisələr müqəddər olmuşdur və vaxtı çatanda baş verirlər. Həmin hadisələrin əmri, ələmi Öz tədbiri ilə idarə edən kəsin əlindədir. Mümkündür, Allah eləməmiş, bizim də başımıza bir müsibət gəlsin. İndi, əgər Allahın həkimanə tədbirinə, kamil sisteminə yəqinimiz və mərifətimiz olsa, narahat olmayacağıq. Çünki, Allahın tədbirinə hüsnü-zənnimiz var və baş verən hər bir hadisəni öz xeyrimizə bilirik. Bir işdə əskiklik və zəiflik görəndə narahat oluruq, amma həmin işin yüz faiz bizim xeyrimizə olduğunu biləndə nə narahat oluruq, nə də qəmmini çəkirik. Mümkündür kimsə hansısa xəstəlikdən əzab-əziyyət çəksin, amma görəndə ki, həmin xəstəlik onun xeyrinə qurtaracaq, istər-istəməz rahatlıq tapır. Eyni ilə diş xarab olmuş şəxs dişini çəkdirəndə əldə etdiyi rahatlıq kimi. O öz dişinin çəkilməsinə razı olur, üstəlik bu işə görə pul da verir. Çünki, bu işi öz xeyrinə bilir. Heç vaxt narahat olub demir ki, niyə dişimi çəkdim. Bilir ki, xarab diş onun sağlamlığı üçün zərərli və onu hökmən çəkdirmək və ya əziyyətli də olsa müalicə etdirmək lazımdır. Hərdən insan üzləşdiyi ağır xəstəliyin müalicəsi üçün xarici ölkəyə getməyə məcbur olur. Bu yolda milyonlarla pul da xərcləyir və ya sağlamlığı xatirinə məcbur olur öz bədən

üzvülərindən birini kəsdirsin. O buna məcburiyyət üzündən razılıq verir. Amma bu o demək deyil ki, bu şəxs riza məqamına çatmışdır. Yəni qəlbən baş vermiş hadisəyə razılıq verir və buna görə giley-güzar etmir. Mümkündür başına gələn işə görə gileylənsin, hətta ağzını açıb Allahdan da şikayət etsin. Necə ki, imanı zəif olanlar onlara bir hadisə baş verəndə təqətlərini əldən verib Allahdan da gileylenirlər. Bu məsələni diqqətdə saxlayaraq Peyğəmbər (s) buyurur: “Əgər Allaha görə bir işi razılıq və yəqinlə görə biləcəksənsə, gör, əgər bacarmayacaqsansa, [heç olmasa] xoşagəlməz hadisəyə səbir et ki, bunda sənin üçün çoxlu xeyir var. Qələbə səbirlə yanaşıdır. Açılış (işlərin yoluna düşməsi) qəm-kədərlə yanaşıdır. Həqiqətən də hər çətinlikdə bir asanlıq da vardır.”

Riza məqamı yəqin məqamının sayəsində kəsb edilir. Bu iki məqamın bir-biri ilə yaxın bağlılığı var. Bir kəs yəqin məqamına çatmayınca ilahi təqdirlərə razı ola bilməz. Əgər riza məqamına çata bilsən, xoş sənin halına. Bil ki, ən üstün insanlıq dərəcəsinə çatmışsan. Çünki, insanın ən yüksək məqamı ilahi hökmə razı olmasıdır. Belə olan təqdirdə çalış rəftarın riza və yəqinin əsasında olsun. Belə olarsa ruzigarın acı və şirin hadisələri sənə asan gələr və bu hadisələrdən narahat olub şikayət etməzsən. Əgər bu dərəcəyə çata bilməsən, çalış çətinliklər qarşısında səbirli olasan, özündən çıxıb hay-küy salmayasan. Əgər acı hadisələrə qəlbən razı ola bilmirsənsə, bil ki, sənin riza məqamına çatmamağının səbəbi mərifətinin yetkin olmaması üzündəndir. Heç olmasa təşviş keçirmə, faydasız yerə hövsələdən çıxma, öz imanını, əqlini qoru.

İnsanın tərəqqisi və kamilliyi yolunda çətinliklərin rolu

...Sonra öz sözünə təkid olaraq buyurur: “Qələbə səbirin girovundadır. Hər qəmdən, kədərdən sonra bir şadlıq da gəlir, hər çətinliklə yanaşı bir asanlıq da var. Quranda Allah-təala buyurur: “Şübhəsiz ki, hər çətinlikdən sonra bir yüngüllük gələr!”

Bəli, hər çətinlikdən sonra bir yüngüllük gələr!”¹

Qurani-kərimdə çox az mətləb təkid hərfi olan “innə” ilə zikr olunmuşdur. Bu həmin mətləbə Allahın diqət və inayətinin göstəricisidir. Yuxarıdakı ayədə Allah buyurur hər çətinlikdən sonra bir yüngüllük gələr. Sanki yüngüllük və asanlıq çətinliyin içərisində gizlənmişdir. “İnşirah” surəsində Allah lütfükar bir xitabla sanki Peyğəmbərə (s) bir təsəlli verir. Həqiqətdə çətinliklərin və problemlərin insan kamalının müqəddiməsi olduğuna işarə edir. Göstərir ki, bu çətinliklər insanın güc toplamasına səbəb olur. Bu baxımdan müsibətlər və çətinliklər insanın təkamülü üçün zəruridir: “Biz insanı məşəqqətdə yaratdıq! [İnsan doğulduğu gündən qəbr evinə gedənə

¹ “İnşirah”, 5-6.

qədər əzab-əziyyət içində çalışıb çabalayar, həyatı boyu müxtəlif çətinliklərlə üzləşər. Bu ilahi bir hikmətdir, həyatın qanunudur!]¹

Bu ayə insanın təkamülü yolunda məşəqqətlərin mühüm rol oynadığını göstərir. Əgər belə olmasaydı, rəhmət və məhəbbət çeşməsi olan, bəndəsinin səadətinə arzulayan Allah onu heç vaxt zəhmətə, əzab-əziyyətə düşər etməzdi.

Deyilənlərə əlavə olaraq, Allah hər zaman bəndələrini imtahana çəkməkdədir. Bununla Allah ləyaqətli bəndələrinin bir daha tanınmasını istəyir, insanların tərbiyəsi və mənəvi inkişafı üçün onların yolunda iki proqramı – təşrii ibadət və təkvini problemlər məcmusunu təyin edir. Bu yolda, ilahi buyruqları layiqincə yerinə yetirən və problemlərə sinə gərən kəslərin üzünə ilahi rəhmət və mərifət qapıları açılmış olur: “Əlbəttə, Biz sizi bir az qorxu, bir az aclıq, bir az da mal, can [övlad] və məhsul qıtlığı ilə imtahan edərik. [Ya Məhəmməd! Belə imtahanlara] səbir edən şəxslərə müjdə ver!

O kəslər ki, başlarına bir müsibət gəldiyi zaman “Biz Allahın bəndələriyik və [öləndən sonra] Ona tərəf [Onun dərgahına] qayıdacağıq” – deyirlər.”²

Müsəlmanlardan biri peyğəmbəri öz evinə dəvət edir. Peyğəmbər (s) həyətə girəndə görür ki, toyuq divarın (darvazanın) üstündə yumurta qoyub və yumurta divara çalınmış bir mıxa ilişdiyi üçün yerə düşməyib. Peyğəmbər (s) bu işdən təəccüblənir. Ev yiyəsi deyir: “Siz buna təəccüb edirsiniz? Sizi peyğəmbərliyə seçmiş Allaha and olsun ki, mənə indiyə qədər bir ziyan toxunmayıb, nə bir xəstəliyə mübtəla olmuşam, nə də bir müsibətə düşmüşəm!” Peyğəmbər (s) bu sözləri eşidən kimi yerindən qalxıb yemək yemədən həmin adamın evini tərk edir. Gedəndə deyir: “İndiyə qədər bir müsibət görməmiş şəxs Allahın lütfündən uzaq düşmüşdür!”

Buna əsasən, əgər bələlərə düzgün qiymət verilsə, anlayırıq ki, çətinliklər tərbiyəvi rola malikdirlər. Çətinliklər yatmış insanı qəflət yuxusundan oyadır, onun iradəsini möhkəmləndirirlər. Dünya həyatının xasiyyəti belədir ki, problemlər içərisində insanın müqavimətini artırır, onun təkamülünü gücləndirir. Bu gedişlə, yavaş-yavaş insanın yatmış istedadı çiçəklənməyə başlayır.

İmam Baqir (ə) buyurur: “Bir insan səfərdən qayıtdığı zaman öz ailəsinə hədiyyə gətirdiyi kimi Allah da öz bəndəsinə hədiyyə olaraq bələ göndərir.”³

¹ “Bələd”, 4.

² “Bəqərə”, 155, 156.

³ “Üsuli-kafi”, c. 3, səh-354.

Allah-təala buyurur: "...Allah hər çətinlikdən sonra asanlıq [yoxsulluqdan sonra dövlət] əta edər."¹

Bu ayə diqqətimizi tutumu az olan insanlara yönəldir. Belələri çətinliklə üzləşdiklərində ümitsizliyə qapılırlar, elə bilirlər bununla hər şey bitmişdir. Hətta təvəssül etməyə, Allahdan kömək diləməyə də qalxmırlar. Bütün qapıların üzlərinə qapandığını düşünürlər. Mömin çətinliklərdə özünü sındırmamalıdır, əksinə, öz soyuqqanlılığını gözləməli, baş vermiş hadisəyə əqli gözlə baxmalıdır.

Qənaət və ehtiyacsızlıq

Hədisin bu bölümünün sonunda Peyğəmbər (s) buyurur: "Ey Əbuzər! Allah verənə qane ol ki, Allah səni qəni qılsın."

Peyğəmbərin bu sözündən belə anlaşılır ki, Əbuzərə Peyğəmbərin (s) sözləri tam aydınlaşmamışdır. Çünki, aydın məsələdir ki, qəniliyə çatan hər kəs özünü ehtiyacsız bilir və başqasına əl açmır. Bu üzdən, ona "özünü ehtiyacsız hesab et" – deməyin mənası yoxdur. Deməli, nəse, Peyğəmbərin (s) sözündə bir sirr var. Bu səbəbdən Peyğəmbərin (s) bu sözləri deməkdə məqsədinin nə olduğunu soruşanda Həzrət ona belə cavab verir: "[İlahi qəniliklə özünü qəni tut deməkdə məqsəd) səhər, günorta və axşam yeməyidir. Hər kəs Allahın ona əta etdiyinə qane olsa, insanların ən qənisi sayılır."

Həzrət buyurur, bu gün üçün çörəyin sənə çatıbsa, artıq başqasının sorağına getmə. Bu fikirlə özünü yorma ki, görən sabah nə olacaq. Hələlik bu gün əlində olan yeməyə qane ol. Həmin yeməklə özünü ehtiyacsız hesab et və ürəyində başqasının qapısını döymək hissinin baş qaldırmasına yol vermə. Əgər özündə möhtaclıq fikri hiss etsən, sabahkı günün fikrində olsan, bil ki, özünü başqalarına möhtac etmişsən. Bu fikirlə, sabahın asayişini əldə etmək üçün başqalarına əl açmağa məcbur olacaqsan. Başqasına möhtac olmaq isə səni zəlil edəcəkdir. Beləliklə, əgər xalq arasında başıuca olmaq istəyirsənsə, Allahın sənə qismət etdiyinə razı ol. Əgər insan tamah və hərisliyə düşər olsa, öz rifahı üçün nə qədər mal-dövlət əldə etsə də, yenə də zəhnində daha artıq mal toplamaq fikri onu rahat buraxmayacaqdır. O bu fikirlə həmişə özünü başqalarına möhtac görəcək, öz mənəviyyatı, kamilliyi yolunda təfəkkür etməyə fürsət tapmayacaqdır. Ömrü boyu tamah torunda çabalayaraq nə üçün yaradıldığı, aqibətinin, axirətinin nə olacağı barədə düşünə bilməyəcəkdir. Belə adamın nə rahatlığı olur, nə də könül xoşluğu. Axırda da azuqəsiz, əliboş axirət dünyasına yollanacaq.

¹ "Talaq", 7.

İnsan bu günkü ruzisinə qane olsa, başqalarına əl açmasa, çox rahatlıqla vaxtını öz kamilliyinə sərf edə bilər.

İmam Səccad (ə) buyurur: “Başqasından ümitsizlik hissini özündə zahir et. Həqiqətən də bu ehtiyacsızlıqdan, qənilikdən doğan bir hisdir.”¹

Əli (ə) buyurur: “Ən üstün ehtiyacsızlıq uzun arzulardan qaçmaqdır.”²

İnsanın Allaha olan ümidi, başqasına bağladığı ümiddən daha çox olmalıdır. Bu xislət Allaha güvən və təvəkkül olmadan hasil olmur. İnsan ziyanın və xeyrin Allahdan olduğunu biləndən sonra onda başqalarına möhtacsızlıq hissi yaranır. Hətta əlində dünya malından bir şey olmasa belə özünü qüdrətli, ehtiyacsız görür.

Necə ki peyğəmbər buyurur: “İmkanlı olmaq və qənilik malın çoxluğunda deyil, güc və qənilik, qəni nəfsə malik olmaqdadır.”³

¹ “Bihar”, c. 17, səh-185.

² “Nəhcül-bəlağə”, hikmət-33, səh-1103.

³ “Bihar”, c. 103, səh-20.

OTUZ DOQQUZUNCU DƏRS

Allah-təala nəzərindən dəyərliliyin meyarı

**İman və əməli salehlik insanın ən yüksək meyarıdır
İslam nəzərindən faydalı və dəyərli iş!
Mədəni və məzhəbi proqramlarda ixtisasın əhəmiyyəti
Niyyət və daxili meyllərin yeri
Düşüncə və niyyətin sağlamlaşdırılması yolları**

Allah-təala nəzərindən dəyərliliyin meyarı

Diqqət etdiyimiz kimi ötən bəhslərin əsas məzmunu təqva idi. Qeyd olunmuş bəhslərdə təqvanın əhəmiyyəti və onun insan həyatına göstərdiyi təsir, habelə onun axirət səmərələri zikr olundu. Bəzi şəxslərin təqvanı düzgün başa düşmələri və zahiri təqva ilə həqiqi təqvanı biri-birindən ayırmaları üçün bu bəhsdə əməllər və davranışların dəyərləndirmə meyarı barədə məlumat veriləcək.

İnsanların əksəriyyəti bir şəxsin zahirinə baxaraq qərar çıxarmağa adət ediblər. Əgər bir şəxs çoxlu sayda adətlər öyrənərsə, zikr edib, Quran oxuyub, namazını vaxtında qılarsa onu təqvalı şəxs kimi tanıyarlarsa. Yaxud təharət məsələlərini böyük diqqətlə yerinə yetirən şəxsləri təqvalı və layiq insan kimi qəbul edirlər. Bu kimi baxışlar səthi və səhvdir. Dəyərlilik meyarının tanınması üçün əxlaq alimləri yaxşılıq və pislik meyarları barəsində nəzəri və əsaslı bəhslər qeyd ediblər. Biz burada həmin məsələyə işarə edəcəyik.

İman və əməli salehlik insanın ən yüksək meyarıdır

Qurani-Kərim nəzərindən insanın dəyəri, imanı və əməli salehliliyindən ibarətdir. Quranın olduqca az səhifəsində bu iki məsələnin qeyd olunmamasının şahidi ola bilərik:

“İman gətirib yaxşı iş görənləri isə ən gözəl mükafat gözləyir. Biz ona asan bir şey əmr edəcəyik!”¹

¹ Kəhf surəsi: 88.

Başqa bir yerdə buyurur: "Tövbə edib iman gətirən və yaxşı işlər görənlərdən başqa! Onlar heç bir zülm, haqsızlıq görmədən Cənnətə daxil olacaqlar."¹

İnsanlar iki dərəcəyə malikdirlər: Biri təqva əhli və fəzilət sahibləridir. Təqva əhli və fəzilət sahibləri peyğəmbərlər, salehlər, övliyalar, siddiqlər və şəhidlərdir. Elə bu səbəbdən də Adəmə (ə) mələikələr səcdə etdilər. İnsan elə bir dərəcəyə çatdı ki, onun vəsfi barədə buyruldu: "[Heç bir yersiz söhbətə və günaha təhrik olunmayan] haqq məclisində, qadir hökmdar Allahın hüsurunda olacaqlar!"²

Onun müqabilindəki nöqtə, enmə və Allahdan uzaqlaşma nöqtəsidir. Hər hansı bir şəxs öz insani rolunu həyata keçirməkdən boyun qaçırırsa enmə yolunda irəliləmiş olur və sonda heyvanlardan da aşağı səviyyəyə enir.

"Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də [ondan] daha çox zəlalətlidirlər."³

Deməli insanın dəyəri ürəyindən yer almış ilahi hiss və düşüncələrindən asılıdır. İnsanın ürəyindən qopan bu hiss sonra digər orqanlara tökülür. Dilin Allahı yad etməkdə, gözün Qurani-kərim ayələrini oxumaqda, qulağın haqq sözü eşitməkdə, əl və ayağın Allah yolunda addım atmaqda müəyyən bir payı var. Deməli Qurani-kərimdə Allahın bu qədər zikr olunmasının və yaxud beş vaxt namaz qılmaq kimi insan üzərinə qoyulmuş vəzifələrin xüsusi bir mənası var. Bu da odur ki, həyat Allah-təalanı zikr etmədən dəyər tapmır və ancaq bu yolla Allaha yaxın dərəcələrə çatmaq olar.

İslam və bütün ilahi dinlər insan üçün sonsuz müsbət və mənfi dəyərlərə malikdirlər. Bu məsələni bəşəriyyətin adi meyarları ilə dərk etmək olmaz və ancaq ilahi meyarlarla qəbul etmək mümkündür. Bundan əlavə İslam dini bütün insan ömründən başqa, onun ömrünün hər saatları üçün belə yüksək dəyər verir. Yəni İslam dini deyir: "İnsan bir saat ərzində belə öz vücudi dəyərini sonsuz

¹ Məryəm surəsi: 60.

² Qəmər surəsi: 55.

³ Əraf surəsi: 179.

dərəcədə yüksəldə bilər və əksinə olaraq elə həmin müddət ərzində özünü bədbəxtliyin ən aşağı dərəcəsinədək endirə bilər.”

Deməli İslam dininin dəyərləndirmə meyarı hər bir şəxsin özündən asılıdır. İslam dini nəzərindən bir şəxsin ictimaiyyətin mənafeı uğrunda gördüyü iş onun dəyərləndirmə meyarı ola bilməz. Ola bilsin İslam dini ictimaiyyətin bir şəxs üçün nəzərdə tutduğu dəyəri qəbul etməsin, hətta onu mənfi dəyərləndirsin. Çünki o şəxs daxildən pozğundur və onun aldadıcı zahiri arxasında pislilik gizlənir.

Məsələn hər hansı bir alim dini elmləri xalqa öyrədir. Xalq onun bu elmindən və öyrətdiklərindən istifadə edərək səadətə çatır, özü isə elminə əməl etmədiyinə görə cəhənnəmə vasil olur. İnsanın vücuduna və onun əməllərinə dəyər verən başlıca məsələ, onun əbədiyyət və sonsuz aləmlə olan əlaqəsindən asılıdır. Bu ürək yolu ilə əldə olunan əlaqədir və qəlbin Allah-təalaya yaxınlaşması ilə əldə edilir.

Əgər gördüyün iş Allah yolundadırsa, zahiri cəhətdən böyük və yaxud kiçik olmasından asılı olmayaraq sonsuz dərəcədə dəyərlidir. Sözsüz ki, insanın Allaha qarşı olan mərifəti çox olarsa və işlərini daha artıq xalisliklə yerinə yetirərsə, dəyəri bir o qədər yüksəlir. Bunun müqabilində insanın xalisliyi nə qədər azalarsa və gördüyü iş haqq-təala üçün deyil, xeyr, şöhrət üçün olarsa onun dəyəri azalar. Belə bir nəticə alırıq ki, insan həyatının ən böyük dəyəri onun Allaha olan bağlılığıdır.

İslam nəzərindən faydalı və dəyərli iş!

İnsanların əksəriyyətinin nəzərinə ictimaiyyət üçün faydalı olan işin böyük mənəvi dəyəri var və bu insanın mənəvi tərəqqisinə güclü təsir göstərir. Onların nəzərinə insanlara yardım sahəsində görülmüş hər bir iş Allah-təala yolunda görülmüş iş mənasını daşıyır. Elə bu səbəbdən də işin həcminə daha çox fikir verirlər. Deyirlər ki, “Filankəs külli miqdarda pul xərcləyərək xəstəxana və yaxud məscid tikdi. Bu çox səthi baxışdır. Düzdür, yaxşı işin meyarlarından biri də onun insanlar üçün faydalı olmasıdır. Amma hər bir işin öz icraçısını kamala çatdıracağını düşünmək sadəlövlük

olardı. İşi görən şəxsin niyyətinin sağlam olması və bu işi Allah yolunda görməsi olduqca mühümdür. İslam nəzərindən hər bir işin insanın kamilləşməsinə təsir göstərməsi üçün bu işin insanlara faydalı olmasından əlavə Allah yolunda görülməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Allah yolunda olmaq, sonra Allah-təalanın dərgahında başa çatacaq yolda irəliləmək mənasını daşıyır. Hər bir işin Allah yolunda olması üçün iş görən şəxs həmin işi gördüyü zaman bütünlüklə Allaha tapınmalıdır. Bu iş yalnız Allahı tanıyan şəxslər üçün mümkündür.

Qurani-kərim ayələrinə diqqət yetirsək bizim nəzərimizdən yaxşı dəyərləndirilən bir çox işlərin Qurani-kərim nəzərindən pislənilməsinin şahidi olarıq. Biz başqalarına əl tutmağı yaxşı iş kimi dəyərləndiririk, halbuki pak niyyətə malik olmadan başqalarına əl tutanlar Qurani-kərimdə pislənilib. Qurani-kərim nəzərindən bu şəxslər qiyamət günü peşiman olacaqlar və öz mallarını başqalarının diqqətini özlərinə cəlb etmək üçün xərcləmələrinə görə həsrət çəkəcəklər. Ola bilər həmin şəxs dünyada çox tanınsın, bütün dünya onu tanıсын və yaxşı insan kimi qəbul etsin, amma Qurani-kərim bu şəxslər barədə belə buyurur: Ey iman gətirənlər! Sədəqlərinizi malınızı riyakarlıqla [özünü xalqa göstərmək üçün] sərf edən, Allaha və axirət gününə inanmayan şəxs kimi, minnət qoymaq və əziyyət verməklə puça çıxarmayın. Əgər xalqa göstərilən yardım riyakarlıq üzündən olarsa və Allaha iman olmadan edilərsə heç bir dəyəərə malik olmaz. Bu riyakar şəxsin işi, hər hansı bir insanın toxumu məhsuldar torpaqda becərməyin əvəzinə daşın üzərinə qoyaraq üzərinə torpaq tökməsinə və sonra da məhsulunu gözləməsinə bənzəyir. Elə bu səbəbdən də belə əliaçıqlıqlar etmiş insanlar öz zəhmətləri müqabilində heç nə əldə etmirlər. Çünki onların bu əməlləri Allaha və axirətə iman prinsiplərinə əsaslanmayıb.¹

Bu qəbil insanlar özlərini nümayiş etdirmək, başqaları ilə rəqabət aparmaq və adlarının dillər əzbəri olması üçün ictimaiyyətə xidmət göstərirlər. Bu riyakar əliaçıqlığın Allah-təala dərgahında bir zərrə

¹ Bəqərə surəsi: 264.

qədər də dəyəri yoxdur. Deməli insana axirət səadəti bəxş edən yaxşı işin meyarı budur ki, bu iş imandan mənşə alsın. Elə bu səbəbdən də Allah-təala Qurani-kərimdə imanla əməli salehliyi bir-birinin ayrılmaz hissəsi kimi qeyd edir.

“[Ya Peyğəmbər!] İman gətirən və yaxşı işlər görən şəxslərə müjdə ver: onlar üçün [ağacları] altından çaylar axan cənnətlər vardır.”¹

“İman gətirənlər və yaxşı işlər görənlər isə behiştlikdirlər və orada əbədi olacaqlar.”²

Allah-təala başqa bir yerdə buyurur: «Mömin olub yaxşı işlər görən [Allaha itaət edən] kişi və qadına [dünyada və axirətdə] xoş həyat nəsimə edəcək və etdikləri yaxşı əməllərə görə mükafatlarını verəcəyik. [Və ya gördükləri yaxşı işlərin müqabilində onlara daha yaxşı mükafat verəcəyik.]»³

Elə bu səbəbdən də imanla əməl arasındakı əlaqə qorunub saxlanılmalıdır, çünki yalnız Allaha olan imandan mənşə alan əməl insanı Allaha tərəf yönəldə bilər.

«O kimsə ki malını [Allah yolunda] verib [günahlardan] təmizlənsin, o şəxsin boynunda heç kəsin bir minnəti yoxdur ki, onun əvəzi verilsin [etdiyi yaxşılıq ona əvəz olsun və ya o, etdiyi yaxşılıq müqabilində heç kəsdən bir mükafat gözləməz]. O ancaq ən uca olan Rəbbinin rızasını qazanmaq üçün belə edər.»⁴

O, xalqa xidmət göstərir, zəkat verir, amma xalqın təşəkkürünü eşitmək əvəzinə onların nəzərini özünə cəlb etməyə çalışır. Xalq ona nalayiq sözlər desə belə öz işindən əl çəkməyəcək, çünki Allah ona “xalqa xidmət göstər” – dediyinə görə bu işi görür:

“Onlar öz iştahları çəkdiyi, özləri yemək istədikləri halda, yeməyi yoxsula, yetimə və əsirə yedirdərlər.”⁵

Və yuxarıdakı ayənin ardınca buyurur: “[Və sonra da yedirdikləri kimsələrə belə deyərlər]: Biz sizi ancaq Allah rızasından ötrü

¹ Bəqərə surəsi: 25.

² Bəqərə surəsi 82.

³ Nəhl surəsi.

⁴ Leyl surəsi: 18-20.

⁵ İnsan surəsi: 8

yedirdik. Biz sizdən [bu ehsan müqabilində] nə bir mükafat, nə də təşəkkür istəyirik.”

Deməli bizim əməllərimiz imandan mənşə alaraq və yaxud Allah yolunda olarsa salih olmuş olur, amma qeyri ilahi niyyətlərlə həyata keçirilərsə ruhsuz bədənə bənzəyəcək. Sözsüz ki, ruhsuz bədən çürüyür və yox olub gedir. Deməli ruhsuz əməl tərəqqi etməməkdən əlavə fəsad da yaradır.

Qeyd etdiyimiz bu məsələ ancaq adi insanlara aid deyil. Belə ki, bəzi təhsil almış insanlar da əməlin ləyaqət və yaxşılıq meyarını onun zahiri ədalətində və xalqın mənafeyi ilə üst-üstə düşməsində görməyə çalışırlar. Halbuki, əməlin yaxşılıq meyarı və onun insanın səadətə çatması sahəsindəki təsiri tamamilə başqa məsələdir.

Həmişə məsələnin zahirinə diqqət göstərən şəxs işin həcmi və onun ictimai təsirini bir meyar kimi öz əllərində saxlayır. Amma bu ilahi iş deyil və Allah işin həcminə baxmır. İbadət zamanı da hər bir şəxs bir zərrə qədər də olsa qeyri-ilahi niyyətə malik olarsa və bu əməl zamanı kimisə Allaha şərik qoşarsa, bu əməl çürük və mənasız sayılır. İnsan ibadət zamanı özünü Allah-təala üçün xalisləşdirməlidir. Əgər insan ibadəti özünü başqalarına nümayiş etdirmək üçün və namazı insanların nəzərini özünə cəlb etdirmək məqsədilə qılarsa, onun əməli mənasız olmasından əlavə haram olmuş olur. Hətta Allah-təala üçün görülmüş bu əməlin bir hissəsi də qəbul olunmur. Çünki Allah-təala buyurub: “Mən şəriklərin ən yaxşısıyam, öz əməli zamanı məni başqası ilə şərik edən şəxsin əməlini qəbul etmirəm və ancaq xalis əməlini qəbul edirəm.”¹

Deməli hər bir insan ibadət zamanı başqa bir şeyi Allaha şərik edərsə, Allah-təala öz payını şərikinə bağışlayır. İnsanın əməli isə xalis olmaması səbəbindən hədəf olur. İnsan bir ömür səydən sonra bədbəxt olur, çünki həmin şəxs düşüncəsində Allah yolunda elm öyrənməsi barədə fikirləşməsinə baxmayaraq, onun niyyətini araşdırdıqda bu elmi vəzifə sahibi olmaqda, yaxud ictimai mövqeyə çatmaq yolunda öyrənməsinin şahidi olarıq. Əgər belə bir şəxs “Xalqa xidmət göstərmişəm, bir çox yoxsulu aclıqdan qurtarmışam,

¹ Biharül Ənvar: 70-ci cild, səh: 243.

bir çox xəstələrin müalicəsi üçün lazımi şərait yaratmışam, məktəb və xəstəxana tikdirmişəm” sözlərini deyərsə, Allah-təala buyurar: “Bunların heç birisinin sənin üçün faydası yoxdur. Sənin bu işlərdən əldə etdiyin əcr, xalqın alqışları, fotosəkillərinin hər yerdə dərc olunması və camaatın səni xeyirxah insan kimi tanımalarıdır.

Deməli əməlin yaxşı və yaxud pis olmasının meyarı ürəkdən asılıdır. Biz bu işlərin haradan mənşə aldığını bilməliyik və əməllərin dünya və yaxud Allah sevgisindən mənşə alması barədə əmin olmalıyıq. Əgər əməl Allah yolunda həyata keçirilibsə insanın kamalat yolundakı tərəqqisinə yardım göstərir və belə olmadıqda insanı daha aşağı dərəcələrə endirir. Deməli hər bir işin dəyəri onun cəmiyyətə, – istər İslam və istər qeyri İslam cəmiyyətinə – olan faydasından asılı deyil. Hətta işin dəyərli olub olmaması, həmin işin din və dindarlar üçün görülüb-görülməməsindən də asılı deyil.

İslam tarixinə nəzər salsaq görürük ki, bir çox insanlar dinin yolunda faydalı işlər görərək din anlayışının yayılması və genişlənməsi sahəsində güclü işlər görmüşlər, amma bu işlərində Allaha yaxınlaşma qəhdləri olmadıqları üçün onlara heç bir faydası olmadı. Həmin şəxslərin əsas niyyətləri ölkə fəth etmək, şöhrət qazanmaq və insanlar arasındakı imiclərini artırmaq idi. Sadaladığımız bu xüsusiyyətlərdən heç birisi insanın kamala çatması üçün faydalı deyil. Bir rəvayətdə belə buyurulub: “

“Allah-təala bəzən öz dinini fasiq insanla təsdiq edir.”¹

Zalım və pozğun şahların öz şəxsi düşüncələrinə, öz ərazilərini genişləndirmək xatirinə başqa ölkələri fəth edərək İslam dinini yaymaları mümkündür. Bu işin İslam və din üçün faydalı olmasına baxmayaraq, həmin şəxslərin özlərinə heç bir faydası olmayıb. Elə bu səbəbdən də biz daxili niyyətlərimizi tapmalıyıq və ilahi düşüncələrin işə dəyər verməsini bilməliyik. Bəzi əməllər ilk baxışda insan üçün kiçik görünsə də xalis niyyətlə həyata keçirildiyi üçün müqəddəsdir.

¹ Kafi: 1-ci cild, səh-19.

Mədəni və məzhəbi proqramlarda ixlasın əhəmiyyəti

Din təbliğatçıları təbliğ, dini proqramların həyata keçirilməsi, məzhəbi mərkəzlərin təsis və digər məsələlər zamanı niyyətlərini paklaşdırmalıdırlar. Onlar öz təbliğləri ilə başqalarını düz yola gətirir, onları mədəni və dini məsələlərə cəlb edir, məzhəbi mərkəzlər təsis etməklə cəmiyyətin mədəni tərəqqisi üçün münasib şərait yaradırlar. Amma onlar elə düşünməsinlər ki, bu fəaliyyətlərin ancaq onların özlərinə faydası var. Belə ki, bu fəaliyyətlərin onların axirət azuqələrinə də faydası tükənməzdir. Bu fəaliyyətlər Allah yolunda həyata keçirildiyi təqdirdə bizim üçün xeyirli ola bilər. Bütün səylərimiz ancaq dinin yayılması üçün olmalıdır və heç bir şəxsi mənfəət güdməməliyik. Deməli biz gördüyümüz işlərin nəticələrinin müsbət olduğu təqdirdə bizim üçün faydalı olduğunu düşünməməliyik və öz niyyətimizi araşdırmalıyıq. Belə olduğu halda biz məğrur olmarıq və əksinə niyyətlərimizin pak olmamasından utanırıq. İslam Peyğəmbəri (s) bu məsələ barəsində belə buyurub: "Ey Əbuzər! Allah-təala buyurur: Alimin dilindəki sözlərini qəbul etməyən, onun ürəyində olanları qəbul edirəm, çünki onun məqsədi və amalı odur. Əgər onun iradəsi mənim razılıq verdiyim işlərə sərf olunarsa, onun sükutunu öz zikrim kimi qəbul edəcəm. Əgər həmin şəxs danışmasa belə."

Hikmətli sözlər öyrənmiş və bunları xalqa danışan şəxslərə xalq tərəfindən sitayiş edilir və onlara böyük ehtiram qoyulur. Sözsüz ki başqalarına qarşı hüsnü-zənn etmək insanın vəzifəsidir, amma danışan şəxs öz işinə nə dərəcədə inandığına baxmalıdır və diqqət yetirməlidir. "Görəsən mənim yaxşı sözlərim Allah tərəfindən qəbul edilirmi və Allaha yaxınlaşırımmı, yaxud əksinə haqdan uzaqlaşırımmı?" – barədə düşünməlidir. Bu sözün cavabını Allah-təala verib: «Mən hikmətli sözlərə baxıram, əksinə bu sözlərin arxasında hansı düşüncə və niyyətlər gizlədiyinə baxıram. Mən insanların meyllərinə yox, bu sözləri vurğuladığı zaman ürəklərində tutduqları niyyətlərə baxıram. Mən onların heç bir çətinliyə baxmadan, öz öhdəliklərinə sadıq qalaraq vəzifələrini həyata keçirmələrinə diqqət yetirirəm.»

Deməli əgər o mənim haqq bildiyim yolla, yəni Allah-təala yolunda hərəkət edirsə, öz sükutunu ilə də məni zikr etmiş olur. Həmin şəxsin ürəyi mənə bağlı olduğuna görə, məni sevindirə biləcək işlər görməyə çalışır. Sükuta mənim razı qaldığımı gördüyü üçün sükut edir və elə buna görə də onun sükutu ibadətdir. Bütün işi və ürəyi xalq yolunda olan şəxslər heç bir savab qazanmırlar. Onun savabı xalqın söylədiyi təriflərdir. Çünki onun əməlləri Allah yolunda deyil və buna görə də heç bir savab qazanmır.

Qeyd etdiyimiz sözlərə diqqət yetirsək, öz vəzifəsini heç bir çətinliyə baxmadan həyata keçirən şəxsin İlahi təfəkkürə malik olmasının şahidi olarıq. Amma insanları nəzərə alaraq Allahın razılıq verdiyi sözləri vurğulamaqdan çəkinən şəxsin düşüncələri İlahi deyil.

Niyyət və daxili meyllərin yeri

“Ey Əbuzər! Allah-təala sizin üzünü, [sözünüzü] və var-dövlətinizə baxmır, sizin ürəyinizlə əməllərinə baxır.”

Allah-təala insanın zahirinə, qabar bağlamış alnına və təntənəli geyiminə baxmır, Allah-təala nəzərində mühüm olan məsələ insanların pak ürəkləri və əməlləridir. Belə olmadıqda Allah-təala onlara savab vermək əvəzinə onları münafıqlar sıralarına daxil edir. Hədisin bu hissəsi olduqca əhəmiyyətlidir və bu əhəmiyyətlilik daxilində olan xəbərdarlığa diqqət yetirilməlidir. Belə olduğu təqdirdə özümüz barədə çıxardığımız qərarların çoxu dəyişiləcək. İnsan öz niyyətlərini araşdırsa onların çoxunun ilahi olmamasını görə bilər. Heç olmasa onların niyyətlərinin bir hissəsi qeyri-ilahidir və başqalarını Allahla şərik edir. Allah-təala da buyurur ki, “Hər kim başqasını mənimlə şərik edərsə bütün öz payımı da şərikimə verərəm.”

Biz danışdığımız sözün, gördüyümüz işin, oxuduğumuz dərslərin və qıldığımız camaat namazlarının hansı niyyətlər əsasında həyata keçirilməsi barədə düşünməliyik. Görəsən Allah-təalanı sevdiyimiz üçün camaat namazına gedirik, yaxud bu sahədə başqa düşüncələrimiz var. Əgər bizim ibadətlərimiz qeyri-ilahi düşüncələrlə dolu olarsa, bizim başqa işlərimizdəki niyyətlərimiz də

xalis ola bilməz. Riyakarlıq və maddi düşüncələri ibadətə daxil etmək kimi çatışmamazlıqlar xalqın hidayətini öz üzərinə götürmüş şəxslər üçün başqalarından daha çox olur. Camaatın imamət vəzifəsini daşıyan, xalqa dini elmlər öyrədən və başqalarını hidayət edən şəxslər üçün riya və bu tipli məsələlər daha ciddidir.

Peyğəmbər (s) zahiri əməllərinin təqvaya dəlalət etmədiyini və təqvanın insanın ürəyində yerləşdiyini təsdiq etmək üçün öz sinəsinə işarə edərək buyurur:

“Ey Əbuzər! Təqva buradadır, təqva buradadır.” Hər bir şəxsin zahirdə yaxşı işlər görməsi, çoxlu namaz qılması və zikr əhli olması həmin şəxsin təqvalı olmasını sübut etmir. İnsan öz niyyətini təmizləməlidir. Belə ki, insanı Allah üçün xalisləşdiyi zaman təqvalı adlandırmaq olar. Bundan öncə vacibəti yerinə yetirməyə, haramlardan uzaqlaşmağa, əmələ, ləyaqətli və saleh əməllərin mənşə aldığı anlama təqva deyildiyini vurğulamışdıq. Bizim əməllərimiz, ibadətlərimiz və faydalı işlərimizin mənşəyi Allah sevgisi olduğu halda təqva adlandırıla bilər. Elə bu səbəbdən də biz öz niyyətlərimizə və əməllərimizin mənşəyinə diqqət yetirməliyik, çünki heç bir iş niyyətsiz həyata keçirilə bilməz. İnsanın ixtiyarı əməlləri niyyətdən mənşə alır və o niyyət insanda iş görmək şövqü yaradır. İnsanın hər hansı bir işi görmək üçün özünü hazırlaması, amma nədənsə bu işin ilkin mərhələlərinin aradan getməsilə qeyd olunmuş işi həyata keçirməməsi mümkündür. Belə olduqda işin mənəvi təsiri ürəkdə qalır. Baş vermədiyi üçün xaricdə onun heç bir əsərinin qalmamasına baxmayaraq ürəkdə təsiri qalır. O mənəvi əsər və əlamət daxili niyyətdən qalıb və rəvayətdə o “həmin” kimi qeyd olunub.

Peyğəmbər (s) buyurur: Əməllərin haradan mənşə almasına və daxili meylinin hansı səmtə yönəlməsinə diqqət yetir. Bax gör bu işinlə Allaha diqqət yetirirsən, yaxud xalqa və dünya mənfəətlərinə diqqət yetirirsən? Belə ki, əməllərinin yaxşı olmasına baxmayaraq İlahi əsər-əlamətə malik olmadığı üçün insanı səadətə aparmır. Allah-təala əməllərin batınına diqqət yetirir və zahirinə laqeyiddir:

«Onların nə əti, nə də qanı, əlbət Allah-təalaya çatmaz, Allaha çatacaq olan yalnız sizin təqvanızdır. [səmimi-qəlbdən etdiyiniz ibadətdir.]»¹

Düşüncə və niyyətin sağlamlaşdırılması yolları

Deməli əməlin cinayətinin Allahla heç bir əlaqəsi yoxdur, xalq və təbiətlə əlaqəsi var. Əməli Allahla əlaqələndirən insanın ürəyi və niyyətidir. Peyğəmbərin (s) buyurduqlarına əsasən biz hansı niyyətlə bu işi görməyimizə diqqət yetirməliyik və niyyətlərimizin xalis olmadığı təqdirdə, onu paklaşdırmağa çalışmalıyıq.

Hər hansı bir insanın niyyətinin xalis olmadığı təqdirdə niyyətini paklaşdırmaq əvəzinə onu tərک etməsi də mümkündür. Bu da insanı yaxşı işlərdən çəkindirən şeytanın yeni tələsidir. Məsələn Məhərrəm ayının ilk on günlüyyündə insan təbliğ işləri görmək qərarına gəlir və öz niyyətini araşdırdıqda onun pak olmadığını anlayır, elə bu səbəbdən də təbliğə getməkdən boyun qaçırır. Həmin şəxs öz-özlüyündə deyir: “Niyyətimin pak olmamasına görə təbliğə getmirəm.” Bu şeytanın istədiyi işdir. Çünki təbliğə gedərək xalqı hidayət etmək bizim borcumuzdur. Şeytanın vəsvəəsi ilə öz vəzifəməzə göz yumuruqsa, Şeytana başqalarını düzgün yoldan döndərmək sahəsində yardımçı oluruq. Ona görə də niyyətlərimizin pak olmadığını gördükdə vəzifəmizi yerinə yetirməməyin əvəzinə niyyətimizi paklaşdırmağa çalışmalıyıq.

Təbliğ fəaliyyətlərimizin müqabilində pul təklif edirlərsə ya götürməməliyik, ya da az götürməli və onu lazımı yerlərdə xərcləməli və özümüzədən möhtac insanlara verməliyik. Bu qəbil işlər qeyri insani düşüncələrin zəifləməsinə və paklaşmasına gətirib çıxarır.

Dostlarımdan biri belə nəql edirdi: Dini elmlər tədris mərkəzində təhsil aldığım dövrlərdə Tehranın ətrafındakı şəhərlərdən birinə getdim. Orada çox böyük hörmətə malik ruhani var idi və böyük nüfuza malik idi. Bizi o şəhərin ətrafındakı kəndlərdən birinə göndərdilər. Mənim ilk təbliğ ilim və təcrübəsiz olduğuma görə minbər çıxışlarımız xalq tərəfindən yaxşı qarşılanmadı. Sonra bizə az

¹ Həcc surəsi: 37.

pul verdilər. Öz təbliğat işlərimizdən sonra sağollaşmaq üçün həmin ruhaninin yanına getdik. O ruhani bizi böyük təvazökarlıqla qarşıladı və aramızdakı söhbətlərdən sonra zarafatyana dedi: “Dostlar gəlin bu müddət ərzində yığdığımız pulları bir yerə yığaraq bərabər şəkildə aramızda bölək. Həmin şəxsin tanınmış ruhani olduğuna görə minbər çıxışlarına çox adam toplaşdığı məlum idi. Elə bu səbəbdən də o çoxlu pul qazanmışdı. Həmin ruhani bizim çox da pul qazanmadığımızı bilirdi və ona görə də bizə belə bir təklif verdi. Biz də böyük məmnuniyyətlə bu təklifi qəbul etdik. Gözlərimizi yumaraq bütün pullarımızı üst-üstə tökdük və pulları böldükdən sonra hər birimizə bir neçə dəfə daha artıq pulun düşməsinin şahidi olduq.”

Sözsüz ki, insan öz həyatında çətinliklərlə üzləşir və bu çətinliklər, xüsusən bahalıq və inflyasiya zamanında insanın maddi maraqlarını daha çox oyadır. Belə düşüncələrin və maraqların həddini aşmaması üçün diqqətli olmalıyıq və bizim əlimizə gələn payın bir hissəsini ehtiyaclı şəxslərə verməliyik. Çünki ehtiyaclı şəxslərin sayı çoxdur. Biz əldə etdiyimiz gəlirin bir hissəsini ehtiyaclı şəxslər üçün nəzərdə saxlamalıyıq və yaxşı əməl sahibi adı ilə tanınmalıyıq.

“Sevdiyiniz şeylərdən [haqq yolunda] sərf etməyincə savaba çatmazsınız.”¹

Əli açıqlıq edirsinizsə çalışın yeni pulları verəsiniz və köhnə pulları özünüz üçün saxlayasınız. Bu hərəkət sizin mənəvi dərəcənizi gücləndirib dünyaya olan bağlıqlarınızı azaldacaq. Öncə vurğuladığım kimi gəlirlərinizin bir hissəsini ehtiyaclı şəxslərə verin. Ehtiyac duymadığımız pulu ətrafımızda olan borclu şəxslərə verək və onu borcunu verə bilməmək xəcalətindən qurtaraq.

Borcu qaytarmaq vacib işlərdən biridir. Əgər təbliğə gedərək buradan əldə etdiyi pulla öz borcunu qaytarmaq istəyirsə bunun şəriyyətlə heç bir ziddiyyəti yoxdur. Baxmayaraq ki, bu yolla nəfsin kamal dərəcəsinə çata bilməyəcək. Əlbəttə bu işdə də ixlas qəsdinə malik olmaq olar.

¹ Ali-İmran surəsi: 92.

Nə cür olursa olsun dünya təmayüllərimizi azaltmağa çalışmalıyıq, dünya ziynətlərinə etinasızlıqla yanaşmalıyıq. Biz dünyaya laqeyid olmaq üçün İmam Əlidən (ə) örnək götürməliyik. O həzrət buyurub:

“Tumu parçalamış və canı yaratmış Allaha and olsun, əgər beyət edənlər olmasaydılar, onların mövcudluğu ilə hüccət mənim üçün tamamlanmasaydı, Allah-təala alimlərin öhdəsinə zalimlərin acgözlüyü qarşısında dayanmaq və məzlumun ac qalmasına razı olmamağı qoymasaydı xilafətin yüyənini və kəndirini kənara atar, axırını əvvəlinə qoşardım. (Bundan öncə olduğu kimi bu iş üçün heç bir şey göstərmədiyim kimi, indi də xilafəti atıb gedərdim.)

Bu sözlərin davamında buyurur:

“Başa düşərdiniz ki bu dünya mənim üçün keçə asqırığından belə həqirdir.”¹

Başqa bir yerdə buyurur: Nəhcül-bəlağə, hikmətli sözlər 228, səh: 1192

“Allaha and olsun ki, sizin bu dünyanız mənim gözümdə qotur xəstəliyinə düşər olmuş şəxsin əlində olan ətsiz donuz sümüyündən belə həqir və pisdir.”

Cüzam və qotur xəstəliyinə tutulmuş şəxsin üzü o qədər çirklə olur ki, heç kim onun əlindən bir şey almaq istəmir və xəstəliyin ona da yoluxması qorxusundan ona yaxınlaşmağa belə icazə vermir. Belə bir şəxs əlində donuz sümüyü tutarsa kim bu sümüyü almaq üçün ona yaxınlaşar? Dünya və onun paltar, maşın, ev və xalça kimi ziynətləri Həzrət Əli (ə) nəzərindən cüzama düşər olmuş şəxsin əlindəki donuz sümüyündən belə həqir və pisdir.

O Həzrət başqa yerdə buyurub:

“Deməli dünya sizin gözünüzdə Səlm ağacının yarpağının qopmuş hissəsindən (Səlm səhralarda bitən ağacdır. Bu ağacın pis iyli yarpaqlarından dabbağlıqda istifadə olunur.) və qayçıdan tökülən xırdalardan (qoyun qırxarkən qayçının ağzından tökülən xırda yunlar) daha kiçikdir. Gələcəkdəkilərin sizlərin əhvalınızdan örnək götürməsindən öncə, qədimdə yaşayanlardan və onların əhvalatından nəsihət alın və həqir dünyanı özünüzdən uzaqlaşdırın,

¹ Nəhcül-bəlağə: 3-cü xütbə: səh-52.

çünkü dünya sizdən öncə yaşamış və onu sevənə də vəfa etməyibdir.”¹

Qeyd etmək lazımdır ki, insan üzərinə düşən vəzifəni həyata keçirmək üçün bütün şəri qanunlara riayət etməklə mübah gəlir əldə edə bilər. Amma insanın bütün pis yollardan istifadə edərək, başqalarına xəyanət edərək, İslama və dinə xəyanət göstərərək dünya malını artırmaq istəməsi ən pis xüsusiyyətlərdəndir. Həzrət Əlinin (ə) bu barədə vurğuladığı sözləri həmişə bizim yadımızda olmalıdır. Əgər dünyaya qarşı rəğbətimiz azalarsa təqvamız güclənər. Həzrət Əli (ə) nəzərindən cüsam xəstəliyinə düşər olmuş insanın əlindəki donuz sümüyündən daha dəyərsiz olan dünyaya ürək bağlamış insanın ürəyində Allah, Əli və Hüseyn (ə) sevgisi ola bilməz.

¹ Nəhcül-bəlağə: xütbə-32, səh: 108.

Mündəricat

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS	3
Təffəkürün əhəmiyyəti və qəfləti aradan aparən amillərin qorunmasının lüzumu.....	3
Təffəkürün əhəmiyyəti və qəfləti aradan aparən amillərin qorunmasının lüzumu.....	4
Peyğəmbərin üç tövsiyyəsi	5
İnsanın oyanışına səbəb olan amillərə diqqətsizliyin mənfi nəticələri	10
Tənbəlliyn və yersiz gülüşün məzəmməti	12
İbadətdə təfəkkürün rolu	14
İYİRMİ İKİNCİ DƏRS	16
Haqq və batilin hüdudları	16
Haqq və batilin hüdudları	17
Haqq və batil və onların istifadə yerləri	17
Haqq və batilin zahiri nişanələri.....	18
Muxtar insan və ilahi imtahan	20
İnsan və daxili qüvvə olan haqq və batil arasında çəkişmə.....	22
Hissi və dünyəvi ləzzətlərə ümumi təmayül	25
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS	29
Kamil fəqih (alim) və əfali tövhidə etiqadın rəftarda təzahürü	29
Kamil fəqih (alim) və əfali tövhidə etiqadın rəftarda təzahürü	30
İbrahim və əfali tövhidə etiqad.....	31
Allahdan qeyrisinə etimad, əfali tövhidə etiqadsızlığın nəticəsi kimi	32
Şeyx Ənsari və Şeytanın toru	33
Təvazö - izzət və başıucalıq amili	35
Həzrət İmam Səccad (ə) və zati ehtiyac və nöqsanın dərki	36
Həqiqi imanın səmərəsi Peyğəmbərin (s) kəlamında	39
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS	41
Mühasibənin, əməllərin ölçülməsinin və Allahdan həya etməyin əhəmiyyəti.....	41
Mühasibənin - əməllərin ölçülməsinin və Allahdan həya etməyin əhəmiyyəti	42
Mühasibə, qaçılmaz zərurət	42
Müşaritə, müraqibə və mühasibə	44

Nəfsin mühasibəsinin faydası	48
Çirkin əməlin doğurduğu xəcalət.....	51
Xəcalət və həyanın məfhumu.....	52
Qələt adət - ənənələrin yayılmasının amilləri.....	54
İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS.....	58
Behiştə getməyin yolu və İlahi həyanın cüvələri.....	58
Behiştə getməyin yolu və İlahi həyanın cüvələri.....	59
Uzun arzuların məzəmməti və onun ümidlə fərqi	59
Dünya - vəsilə, ya hədəf.....	61
Mütləq Qəni olana üz tutmaq ehtiyacsızlığın əsas amili kimi ..	62
Ölümü anmaq və İlahi həyanın cüvələri	64
“Qarnını və orada olanları unutma”	67
Pakizəlik, övliyələrin əxlaqı	68
İYİRMİ ALTINCI DƏRS.....	70
Xalis duanın və saleh əməlin rolu.....	70
Xalis duanın və saleh əməlin rolu.....	71
Duanın məfhumuna bir işarə	71
Dua etməkdə insanların bir-biri ilə fərqi	72
Allah dərgahında gücsüzlüyünü etiraf etməyin lüzumu	74
Duanın saleh əməllə olmasının lüzumu	76
Saleh insanın varlığının bərəkəti	78
İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS	82
Xalis bəndənin Allah yanındakı məqamı və mənziləti.....	82
Xalis bəndənin Allah yanındakı məqamı və mənziləti.....	83
İnsanın üstünlük meyarı	83
İki amilin – istiqlalın və ixləs – rolu	86
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS.....	93
İbadətin və bəndəliyin əzəməti, onun təkvini təsiri	93
İbadətin və bəndəliyin əzəməti, onun təkvini təsiri	94
İnsanın əməllərinə yerin şahidliyi	94
Yerin və cansız mövcudatın sitayişinin keyfiyyəti.....	95
Yaradılmışların şüur və dərkə və təsir qəbul etməsi.....	97
Məsum imamların nurlarının hüsur dairəsi.....	98
Əməllərin şahidlərin nəzərindən gizli qalmaması.....	100
Bəndəlikdəki ixləs – şadlığın və öyünməyin mayası.....	101
İxləs	103
İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS.....	106
Bəndəlik və ibadət, insanın ən böyük sərmayəsi	107

Dünyanın insan üçün tüfeyli olması	107
Kamil insanın şərəfət və kəraməti	108
Behiştin möminlər və Əhli-beyt (ə) dostları üçün olması	110
Behiştin sahibləri	111
Peyğəmbərlərin və İslam Peyğəmbərinin (s) məqamı	112
Salehləri məqamı	113
Siddiqlərin məqamı	114
Allahın seçilmiş bəndələrinə məxsus olan ismət məqamı	115
İsmətin bölmələri	115
İmanda sədaqətin əhəmiyyəti və ona çatmağın yolları	117
OTUZUNCU DƏRS	121
Zikrin məqamı, faydalı əlaqələr və dostu seçməyin meyarı	121
Zikrin məqamı, faydalı əlaqələr və dostu seçməyin meyarı	122
Guşənişinliyin, təkliyə çəkilməyin faydaları	122
Başqaları ilə get-gəlin, əlaqə saxlamağın faydaları	124
Ülfət və qardaşlıq ilahi nemətlər sırasında	127
Dostun seçilməsi meyarı	128
Qafillərin arasında Allahı yad etməyin əzəməti	131
İnsanın öz danışığına nisbətdə məsuliyyət daşması	132
Möminlə bir süfrədə oturmağın hüsniyyəti və fasiqin süfrəsindən çəkinmək	133
OTUZ BİRİNCİ DƏRS	137
Dil – hidayətə və ya azmağa vasitə	137
Dil – hidayətə və ya azmağa vasitə	138
Kamala çatmaq yolunda dildən və digər üzvlərdən bəhrələnmək	138
Dildən bəhrələnməyin qaydası və onun bəlasından qaçmaq ..	140
Başqarışdıran sözlərdən pəhriz etmək və zarafat etməkdə həddi gözləmək	142
Hidayət yollarının müxtəlifliyi	144
Danışığın və rəftarın əksüləməllərinə bir baxış	147
Təhqiğ əsasında söz danışmağın lüzumu və şayiə yaymaqdan çəkinmək	148
OTUZ İKİNCİ DƏRS	152
Allahın ehtiram və cəlalının göstəriciləri	152
Allahın ehtiram və cəlalının göstəriciləri	153
Peyğəmbər (s) və imamların (ə) gizli qalmış mənziləti	154

Allaha itaət etməyin Peyğəmbərə (s) və Əhli-beytə (ə) olan itaətlə əlaqəsi.....	155
Möminlərə ehtiram etməyin lüzumu.....	158
Cəmiyyətdə hökumətin və qanunun zəruriliyi	164
Saleh və ləyaqətli hakimin şəraiti	165
Vəliyyi-fəqih ən saleh və ən ləyaqətli şəxs	168
OTUZ ÜÇÜNCÜ DƏRS.....	171
Dilin qorunmasının lüzumu və onun eyblərinin məzəmməti.....	171
Dilin qorunmasının lüzumu və onun eyblərinin məzəmməti.....	172
Əməllərin qarşılıqlı təsiri və ya ehbat və təkfir	172
Başqalarında eyb axtarmağın məzəmməti	175
Yaltaqlığın və yersiz tərifin məzəmməti.....	178
Başqalarına tənə vurmağın məzəmməti	181
Yersiz inadçılığın məzəmməti.....	183
OTUZ DÖRDÜNCÜ DƏRS.....	186
İbadətin cəlvəsi, islamda məscidin yeri və rolu	186
–İbadətin məfhumu və əhatə dairəsi.....	186
İbadətin cəlvəsi və məscidin islamda yeri və rolu	187
İbadətin məfhumu və əhatə dairəsi.....	187
A)–İbadət üçün bir bölgü.....	188
V)–Namaz bəndəliyinin zirvə nöqtəsi və Məbudə yaxınlaşmaq.....	190
S)–Müqəddimatın şəriliyinin fəlsəfəsi və namaza diqqət yönəldən amillər	192
Məscid - haqq dəgahı aşıqlərinin yüksəliş məkanı	194
Xalqı məscidə sövq etməyin hikməti	196
Məscidin əhəmiyyətini dərk etməyin lüzumu və orda olmağın qayda-qanunları	197
Məsciddə olmağın və orada ibadətin fəziləti.....	203
Allahın sevimli bəndələri.....	205
OTUZ BEŞİNCİ DƏRS	208
Təqva, zöhd və vərənin məqam və dərəcələri	208
Təqva, zöhd və vərənin məqam və dərəcələri	209
Təqvanın məfhumu və onun xofla əlaqəsi	210
Təqvanın əhəmiyyəti və əldə edilməsi yolları.....	211
Təqvanın dərəcələrinə bir baxış	215
Təqvanın təsirinə bir baxış.....	216
Müttəqilərin hesabdarlıq və başqa neçə xüsusiyyətləri	221
Vərə və zöhd peyğəmbərin kəlamında.....	223

OTUZ ALTINCI DƏRS	227
Peyğəmbərin nəzərində helm, müdara və təvəkkül.....	227
Peyğəmbərin nəzərində helm, müdara və təvəkkül.....	228
Helmin uca məqamı.....	229
Helm Allah övliyalarının zinəti	232
Müdara, onun yaltaqlıq və təslimçiliklə fərqi.....	234
Müsrilər qarşısında Peyğəmbərin (s) sərtliyi.....	236
Təvəkkül məqamı	240
Təvəkkül və maddi, mənəvi amillərdən istifadə.....	241
Təqvanın təvəkkül ilə əlaqəsi.....	245
OTUZ YEDDİNCİ DƏRS	247
İlahi tədbir və təqdirlər, doğru etiqad və inamın rolu.....	247
İlahi tədbir və təqdirlər, doğru etiqad və inamın rolu.....	248
Haqq qarşısında təslim, nigarançılıqların aradan qaldırılmasının amili	248
Qəzavü-qədərə bir baxış	250
Yəqin məqamı və onun mərtəbələri	253
Allah övliyalrı və ilahi təqdirə razılıq.....	256
Səbr məqamına bir baxış və onun əhəmiyyəti.....	261
Allahın istəyini öz istəyindən önə salmağın rolu.....	264
OTUZ SƏKKİZİNCİ DƏRS	269
Allahı və Onun həkimanə sistemini tanımaq	269
Allah və Onun həkimanə sistemini tanımaq.....	270
İnsan və Allahla rabitə.....	270
Çətinliklərdə Allaha diqqətin lüzumu.....	273
Allahdan kömək istəməyin lüzumu.....	275
Allahın həkimanə tədbirini tanımağın və ona yəqini olmağın əks-təsiri	278
İnsanın tərəqqisi və kamilliyi yolunda çətinliklərin rolu.....	280
Qənaət və ehtiyacsızlıq.....	282
OTUZ DOQQUZUNCU DƏRS.....	284
Allah-təala nəzərindən dəyərliliyin meyarı	284
İman və əməli salehlik insanın ən yüksək meyarıdır	285
İslam nəzərindən faydalı və dəyərli iş!.....	287
Mədəni və məzhəbi proqramlarda ixtisasın əhəmiyyəti.....	292
Niyyət və daxili meyllərin yeri	293
Düşüncə və niyyətin sağlamlaşdırılması yolları	295